

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

číslo 4., rok 2018

Obsah čísla

ODKAZ ROSY LUXEMBURGOVÉ

Pavel Sirůček – Dílo rudé Rosy Luxemburgové	2
Holger Politt – Socialismus dělnického hnutí Rosy Luxemburgové (překlad Jan Bada)	57

PRAŽSKÉ JARO

Michael Hauser – Impulsy pražského jara 1968 pro současnou levici	61
Jiří Málek – Proč hovořit o Pražském jaru 1968, když socialismus nikoho nezajímá?	70

PROGRAM KSČM

Josef Heller – Návrh programu KSČM	89

EVROPA

Jiří Dolejš – K strategii pro společnou Evropu	118

NÁZORY • POLEMIKA

Ladislav Šafránek – Byrokracie – nutné zlo?	129
Ján Mišovič – Dobrovolnictví a občanská společnost: spojené nádoby?	144
Jan Zeman – Sociální pilíř udržitelného rozvoje	161

RECENZE

Jiří Malínský – Rozporuplná osobnost	213
Jan Klán – Kapitalismus, socialismus a budoucnost aneb Mikeš už přišel	220
Pavel Sirůček – Vize čtvrté průmyslové revoluce a společnosti 5.0 podle P. Staňka	223

Pavel Sirůček

Dílo rudé Rosy Luxemburgové

Rosa Luxemburgová (1871 – 1919) byla německá marxistická ekonomka, smělá novinářka, neúnavná agitátorka, neústupná ideoložka, osobitá radikální politička a vizionářka polsko-ruského původu, významná činitelka polského, německého a mezinárodního dělnického hnutí, spoluzakladatelka Komunistické strany Německa. Bývá označována za jednu z největších revolucionářek v moderní historii. Spolu s K. Liebknechtem náleží k ikonickým symbolům nejen německého socialistického hnutí. Oceňována je za osobní statečnost a oběti v boji za sociálně spravedlivější uspořádání světa, za pochopení historického významu mezinárodního dělnického hnutí i za originální úvahy ekonomické, politologické či filozofické. Náležela k předním teoretikům marxistické politické ekonomie. Věnovala se především otázkám akumulace kapitálu, reprodukce, rozvoje a sociálně ekonomických a politických změn. Aplikuje materialistickou dialektiku a logicko-historickou metodu. Stěžejním rysem její politické filozofie je víra v masy a revoluci, v duchu dialektiky spontánnosti a organizace. Po mučednické smrti se stává světově proslulou osobností. Její práce jsou překládány do mnoha jazyků a ona samotná dodnes představuje inspiraci a vzor pro levicová sociální hnutí, bojovníky za ženskou problematiku, pokrokáře i pro určité akademické kruhy. Dílo R. Luxemburgové připomíná rubrika Ekonomické osobnosti.¹ Aktuálnost – nejednoznačně a často i účelově interpretovaného – odkazu

¹ Text je zkrácenou, a upravenou, verzí materiálu *100 let od smrti rudé Rosy Luxemburgové* (publikovaného in *Marathon*, 154, 2018, roč. 22, č. 6, s. 3-48. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>), který obsahuje – vedle rozsáhlejšího poznámkového aparátu a literatury – kapitolu životopisnou, připomínající osudové životní okamžiky R. Luxemburgové („*Svéhlavá radikálka a celoživotní revolucionářka*“), resp. kapitolu kriticky rekapitulující odkaz a poselství R. Luxemburgové prizmatem současných problémů i historických výzev levice („*Poučení ze života a díla R. Luxemburgové očima neliberální levice 21. století*“).

Luxemburgové, včetně jejích omylů a klíčových poselství, umocňuje kulaté výročí 100 let od atentátu, které si levice připomíná 15. 1. 2019.

Rosa Luxemburgová²

Ekonomické studie a politické texty R. Luxemburgové

Přehledové materiály kvantifikují politické a vědecké výstupy R. Luxemburgové číslem okolo 700 projevů, článků, pamfletů a knih. Publikovány byly v mnoha souborech i vydáních. Tudíž je nutné souhlasit s názorem, že „*v tak rozsáhlém literárním souboru každý nalezne potřebné odstavce pro potvrzení toho či onoho názoru*“ (Varadzin, 2004, s. 35). O její osobnosti, postojích i vizích se začalo kriticky diskutovat již během života Luxemburgové, což mučednická smrt následně umocňuje. Se závěry a argumentací R. Luxemburgové polemizoval V. I. Lenin, L. D. Trockij či G. Lukács a další marxisté, resp. pseudomarxisté. Přitom je možné konstatovat, že její dílo bylo dlouho spíše ignorováno (či dokonce přímo potlačováno) a pro „*oficiální*“ marxisty a komunisty velikou hvězdou

² Pramen: <https://www.google.cz/search?q=Rosa+Luxemburgov%C3%A1+foto&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=3TJ3a7RZ35vAmM%253A%252Ce-1FyLO9PnOy6M%252C.&usg=AFrqEzdKEFWHLQTRoWGxS4W7BkNVKDXOA&sa=X&ved=2ahUKE-wirs9Gbi4jdAhVELiwKHQpPBogQ9QEwAnoECAYQCA#imgrc=3TJ3a7RZ35vAmM>.

(politickou ani ekonomickou) příliš R. Luxemburgová obvykle nebývala. Což ovšem současně nebránilo tomu, aby její smrt byla propagandisticky hojně využívána jako oblíbený a tradiční argument-symbol proti kapitalistickému Západu.³

Ikonický charakter R. Luxemburgové začíná být cíleně pěstován až v souvislosti se zájmem určitých akademických kruhů. A zejména blízkých nové tzv. levici. Především od 60. let minulého století vzniká nemálo prací o „*Rudé Rose*“, jejíž život, dílo i odkaz se stávají módním předmětem – obvykle politicky korektního – bádání nejenom ženských aktivistek, ale i mnoha dalších autorů, a to marxistických i nemarxistických. Již od své smrti Luxemburgová magicky inspiruje básníky, dramatiky a další umělce.⁴ Globálně tradovanými se stávají její parafrázované nadčasové výroky jako: „*Svoboda je především svobodou toho, kdo myslí jinak*“⁵ anebo „*Otázkou všech otázek je socialismus nebo barbarství*“.⁶ Vítězství socialismu Luxemburgová nepovažuje pouze za automatický plod spontaneity mas. Zhroucení kapitalismu znamená v jejím pojetí ohrožení lidstva barbarstvím, a účinné socialistické vůdcovství mělo sehrát svou roli v odvrácení této hrozby. Alternativy revoluce výstižně pojmenovává jako socialismus nebo barbarství.

Disertací *Průmyslový rozvoj Polska* (Luxemburgová, 1898a), sepsanou s respektováním principů historického materialismu, reaguje R. Luxemburgová na svůj zájem o politickou ekonomii během studií v Curychu a Paříži. *Již od roku 1900 publikuje nejenom články a pamflety politické, ale též analýzy a srovnávací studie k evropským sociálním a ekonomickým otázkám* (v Leipziger Volkszeitung, *Przegląd Socjal-Demokratyczny aj.*). Přispívá k popularizaci Marxovy ekonomické teorie, kterou sama hodlá obohatit o analýzu

³ Argumentace typu: Co nás budete poučovat o „demokracii“ – zavraždili jste přece R. Luxemburgovou, K. Liebknechta a manžele Rosenbergy.

⁴ Např. B. Brecht píše pamětní báseň *Epitaf* („*Die rote Rosa nun auch verschwand. Wo sie liegt, ist unbekannt. Weil sie den Armen die Wahrheit gesagt haben sie die Reichen aus dem Leben gejagt*“), později i zhudebněnou. „*Svěťtici, Rosu*“ opěvuje S. K. Neumann (https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/40/80/07/rude_zpevy.pdf). Působivé a emocionálně silné je životopisné drama *Rosa Luxemburgová*, natočené v koprodukcí NSR a ČSSR roku 1986.

⁵ Tato známá slova jsou precizována níže. Srov. (Luxemburgová, 1922a, resp. <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch06.htm>).

⁶ Srov. internacionální hesla in (Svaz Spartakovců, 1918). In (Luxemburgová, 1916) stojí: „*Bedřich Engels kdysi prohlásil: buržoasní společnost má na vybranou: buď přechod k socialismu, nebo návrat k barbarství*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 211). Za barbarství ve své době považovala I. světová válka. Za dilema světových dějin pak označuje volbu, před čtyřiceti lety predikovanou Engelsem: „*buď triumf imperialismu a zánik veškeré kultury jako ve starém Římě, vyhlazení, zpusťování, degenerace a jeden velký hřbitov. Nebo vítězství socialismu, to znamená vítězství uvědomělé bojové akce mezinárodního proletariátu proti imperialismu a jeho metodě: proti válce*“ (tamtéž, s. 212). Známa slova Luxemburgové bývají populárně tradována též jako: „*Lidstvo čekají jen dvě možnosti: socialismus nebo barbarství*“. Predikce Luxemburgové se měla později naplnit fašismem a II. světovou válkou.

nových jevů. Např. podstatu německého imperialismu se snaží charakterizovat v kontextu vývoje světové ekonomiky v pojednání *Krise sociální demokracie* (Luxemburgová, 1916).⁷

V rámci svých ekonomických prací R. Luxemburgová kriticky reaguje na teoretické koncepty německé historické školy a na doporučení této školy blízkého katedrového socialismu.⁸ Jejími přístupy je však sama i částečně ovlivněna. Některé interpretace hovoří i o tom, že se pokoušela o jistou syntézu přístupů německé historické školy s klasickou politickou ekonomikou i marxismem.⁹ Na ekonomii přitom nahlíží jako na vědu historickou, vzniklou na základě způsobu výroby a zvláštností jejích vztahů. Tímto odmítá „univerzální“ jedinou ekonomii pro všechny vývojové stupně hospodářství.¹⁰ Historický proces

⁷ Srov. (Luxemburgová, 1916, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, např. s. 225-231). Demaskuje např., že v I. světové válce „nejde o „existenci a svobodný vývoj Německa“ ... nejde o německou kulturu ..., nýbrž o nynější zisky Deutsche Bank ... a o budoucí zisky Mannesmannů a Krupů ...“ (tamtéž, s. 256).

⁸ Srov. (Luxemburgová, 1900a, resp. 1951 – česky in *Dílo II*, 1955, s. 75-99), kde uštěpačně glosuje W. Sombarta coby „nového proroka“, který povstal německé dělnické třídě a „hlásá německému proletariátu evangelium naděje a víry“ (tamtéž, s. 75). Kritizuje Sombartovy důkazy ohledně „hospodářské všemohoucnosti odborářského hnutí“, včetně údajné nutnosti emancipace „odborů z „poručnictví“ sociální demokracie“ (tamtéž, s. 85). Argumentuje Marxem a dospívá k závěru, že: „Národohospodářská „německá věda“ fungovala odjakživa jako doplněk policie. Kdežto policie zakročovala proti sociální demokracii obušky, měla „německá věda“ postupovat „duchovními zbraněmi““ (tamtéž, s. 93). Včetně ohlupování veřejného mínění a „vyvrácení profesorské moudrosti, která kázala harmonii zájmů a zvrácenost třídního boje“ (dtto). A když toto Marx rozbil „napadrt“, vrhla se oficiální „německá věda“ na „vyvrácení“ Marxe či spíše na pomlouvání jeho i jeho žáků. In (Luxemburgová, 1903-04, resp. 1951 – česky in *Dílo II*, 1955, s. 127-135) kritizuje zasedání Spolku pro sociální politiku, kde se opět „sešly ozdoby oficiální sociální vědy: Schmoller, Brentano, Sombart a Philippowich se státními ministry ve výslužbě, tajnými dvorními rady a zástupci velkokapitálu ...“ (tamtéž, s. 127).

⁹ „... Luxemburgová střídá běžné postupy historického bádání s postupy logického výkladu problému. V tomto ohledu patřila mezi autory, kteří dokázali „smířit“ německou historickou školu s přístupem klasického ekonomického myšlení“ (Varadzin, 2004, s. 36 – s ilustračními odkazy na začátek díla Luxemburgová, 1913a) – srov. např. kapitolu 1 tamtéž, dostupnou na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch01.htm>.

¹⁰ Ekonomii jako vědu historickou nazírá německá historická škola se svým genetickým přístupem. Ekonomické jevy považuje za historicky podmíněné i historicky relativní. Přeceněním empiricko-induktivních metod však tato zaměňuje politickou ekonomii za dějiny národního hospodářství a je neteoretická. Již předchůdce německé historické školy F. List popírá existenci „obecně-univerzální“ politické ekonomie a přichází s ideou „národní politické ekonomie“. Ekonomie má vždy odrážet a respektovat národní specifika a sloužit zájmům národa.

nahlíží komplexně, v jednotě technické a organizační, vědeckého rozvoje, právních koncepcí a zákonů.¹¹ Komplexita jejího uvažování se projevuje též v kritice německého konceptu ekonomického myšlení coby národního hospodářství, kdy je ekonomie vykládána jako nauka o národním hospodářství.¹²

Ze záznamu berlínských přednášek Luxemburgové na stranické škole před I. světovou válkou o politické ekonomii kapitalismu vzniká kniha *Úvod do národní ekonomie* (Levi, 1925).¹³ Tato je vydána až po její smrti, přičemž část rukopisu se ztrácí. Text podává populární výklad základních rysů kapitalismu, všechna témata dokončena ale nejsou.¹⁴ Autorka při výkladu odhaluje dobově populární ekonomy a nepřehlíží podstatu, třídní ráz ani stranickost politické ekonomie.¹⁵ Na základě bohatého historického materiálu formuluje i řadu zajímavých konkrétních závěrů. Užívá přitom – v Německu značně oblíbeného – označení „*národní ekonomie*“ (namísto politické ekonomie), a to ačkoli v díle samotném podrobně dokazuje, že za kapitalismu nemůže být o „*národní ekonomii*“ ani řeči.¹⁶ Politickou ekonomii vztahuje pouze ke kapitalismu a s jeho odstraněním spojuje „*konec národní*

¹¹ „*Ekonomické zákony měly pro ni rozhodující charakter z hlediska dlouhodobých procesů jako určující síla dějin, které jsou spjaty se sociálním životem společnosti*“ (Varadzin, 2004, s. 36 – s ilustračním odkazem na Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 447-452). V tomto ohledu lze doporučit celou kapitolu *Z hospodářských dějin (I)* in tamtéž, s. 397-459 i pasáže další.

¹² Luxemburgová se toto pojetí snaží měnit. Ekonomii nazírá jako vědu o „*zvláštních zákonech kapitalistického výrobního způsobu*“, čímž odmítá „*univerzálnost*“ jedné ekonomie. Srov. kapitolu *Co je národní ekonomie?* in (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, s. 325-397).

¹³ Česky in (*Dílo I*, 1955, s. 325-595).

¹⁴ Podle (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 325-595) text zahrnuje dále členěné kapitoly: *Co je národní hospodářství?*, *Z hospodářských dějin (I)*, *Z dějin hospodářství (II)*, *Zbožní výroba*, *Mzdový zákon* a *Tendence kapitalistického hospodářství*. S poznámkami ohledně odlišností v rukopisu.

¹⁵ V poznámkách k tomuto dílu němečtí soudruzi chválí: Kniha je důkazem, že „*politickou ekonomii je možno přednášet prostě a srozumitelně, a že přednášky mohou mít přesto vysokou theoretickou i politickou úroveň*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu poznámek in *Dílo I*, 1955, s. 319). Nicméně upozorňují na jeho nedokončenost i na to, že: „*Jednotlivé formulace nejsou ještě vybroušeny, nějaký materiál je ještě nutno ověřit a leckterá myšlenka není dosti promyšlená*“ (tamtéž, s. 320). Konstatují ovšem i „*závažné nedostatky theoretické i politické*“ (dtto). Které z velké části připisují tomu, že nemohla znát Leninovu teorii imperialismu. Dále zmiňují nesprávné chápání zákona hodnoty. Luxemburgová tvrdí, že soukromé výrobce navzájem spojuje směna, nikoli práce (s odvoláním na s. 512 a 519-20, tamtéž) a tvrdí též, že zbožní výrobu neřídí hodnota, nýbrž směna (s odvoláním na s. 516 a 517 tamtéž). Vytýkáno je jí i neúplné a nesoustavné vysvětlení podstaty a funkcí peněz (s odvoláním na s. 527-528 tamtéž), nejasnosti v problematice metod zvěšňování nadhodnoty (s odkazem na s. 562 tamtéž), oslabování zákona absolutního a relativního zblábování (s odkazy na s. 569-570 tamtéž). Luxemburgová správně neklade ani otázku zániku kapitalismu, což následně rozvíjí v *Akumulaci kapitálu* (Luxemburgová, 1913a). Vzpomenuty jsou i její údajné nejasnosti ohledně revolučního hnutí v carském Rusku.

¹⁶ Srov. (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 336 a 338).

ekonomie jako vědy“.¹⁷ Marxistka Luxemburgová Marxovu teorii tak spojuje s tím, že v ní „*národní ekonomie*“ dochází nejenom svého završení, nýbrž i konce jako věda.¹⁸ Přitom si však sama odporuje uznáním, že kapitalistický rozvoj má před sebou ještě značný kus cesty, neboť kapitalistický způsob výroby představuje „*jen nepatrný zlomek*“ celkové výroby na zeměkouli.¹⁹

Text analyzuje taktéž vývojové tendence světové ekonomiky, včetně problémů kapitalismu s dalším rozšiřováním trhů. Již tato práce poprvé načrtává myšlenku o zániku kapitalismu pro nemožnost dalšího rozšiřování trhů. Což precizuje hlavní ekonomický spis *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a). Rozpínavost kapitalistické výroby neznající hranic, v kombinaci s tendencí ke klesající míře zisku, má vést k celosvětovému rozšíření kapitalismu a konkurence, ke snižování podnětů k investicím a nutnosti zániku kapitalismu, včetně vize konečného kolapsu procesu reprodukce. Luxemburgová podrobněji zkoumá též např. roli přímých zahraničních investic pro hospodářský vývoj. Tyto investice považuje za zásadně důležité pro rozvoj závislých zemí a boj o možnost jejich realizace označuje za jeden z faktorů vedoucích k válkám.²⁰ Což historie víceméně potvrzuje. Bě-

¹⁷ „*Národní ekonomie jako věda dohraje svou úlohu v okamžiku, kdy anarchistické hospodářství kapitalismu ustoupí plánovitému hospodářskému řádu, vědomě organisovanému a řízenému celou společností. Vítězství moderní dělnické třídy a uskutečnění socialismu bude tak znamenat konec národní ekonomie jako vědy*“ (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 391).

¹⁸ Politická ekonomie – v interpretaci R. Luxemburgové – dosáhla svého vrcholu v Marxově učení a již tuto nelze dále (mimo „jednotlivostí“) rozvíjet: „*V Marxově teorii došla národní ekonomie nejen svého dovršení, ale také svého konce jako věda ... Poslední kapitolou ekonomického učení je sociální revoluce světového proletariátu*“ (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 395).

¹⁹ Srov. (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, s. 594). (Varadzin, 2004) v této souvislosti klade otázku: „*Jinak řečeno, bude-li se vyvíjet předmět zkoumání, nebude se vyvíjet věda?*“ (tamtéž, s. 37 – s ilustračními odkazy na (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 390, 395, 594). Uvedené F. Varadzin označuje za absurdní a na adresu R. Luxemburgové podotýká: „*V tomto ohledu podléhala ve výkladu teoretických záležitostí až příliš potřebám politické praxe. Je to vysvětlitelné z hlediska způsobu jejího života, avšak to neznamená, že lze realisticky přebírat její výhody i z hlediska teorie marxismu*“ (Varadzin, 2004, s. 37).

²⁰ Srov. (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 592-593 aj.). Luxemburgová rekapituluje etapy, kterými evropský kapitál „*zahájil své panství v mimoevropských zemích*“. Nejprve šlo o etapy pronikání obchodu a pak vyvlastnění půdy (i jejich výrobních prostředků) domorodcům. „*Po prvních dvou etapách však zpravidla následuje dříve či později třetí etapa: zakládání vlastní kapitalistické výroby v koloniálních zemi ...*“ (tamtéž, s. 592). Dále srov. ilustrace ohledně „*vyssávání kolonií*“ mateřskými zeměmi (tamtéž, s. 354 aj.) a především doklady ohledně „*velkého putování kapitálu*“ ze starých průmyslových zemí do mladých zemí, a odpovídající zpětné putování příjmů (tamtéž, s. 358-359 aj.). S vývozem kapitálu kráčí ruku v ruce vývoz negativních jevů, jako je bída, vyhlazování a zadlužení domorodců, vykořisťování, existenční nejistota, krize etc. „*Jako chobotnice vysunují evropská „národní hospodářství“ svá chapadla do všech zemí a ke všem národům, aby je zardousila ve velké síti kapitalistického vykořisťování*“ (tamtéž, s. 359).

hem života R. Luxemburgová formuluje nemálo hypotéz, čímž vytrvale provokuje k diskuzím i rozvoji teoretického ekonomického (a nejenom ekonomického) myšlení, a to nejenom marxistického.

R. Luxemburgová – coby prominentní revoluční aktivistka a publicistka – píše o klíčových teoretických a taktických otázkách evropských socialistů v době před I. světovou válkou. Na mezinárodním kongresu v roce 1893 se setkává s F. Engelsem, na kongresu roku 1907 zase podporuje mnohé návrhy V. I. Lenina²¹ atd. Sama se stává aktivní účastnicí dvou revolucí – revoluce ruské (1905-07) a revoluce německé (1918-19). *Její texty poukazují i na bídu dělníků na počátku 20. století, zabývá se též široce problematikou svobody individua, problematikou emancipace žen,*²² *organizováním odborového a politického hnutí i perspektivami mezinárodního socialistického hnutí. Jako politická autorka v práci vytrvale pokračuje i ve vězení a posléze v revoluční tiskovině Rote Fahne. Její další politické příspěvky jsou věnovány např. významu Svátku práce (Jaký je původ Prvního máje (Luxemburgová, 1894)²³ nebo Oslava 1. máje (Luxemburgová, 1907)).*²⁴ R. Luxemburgová opakovaně podtrhuje význam masových přímých akcí a politických demonstrací pro boj dělnictva proti kapitalismu a proti válce – v protikladu k parlamentní politice zrozené z reformistických a oportunistických iluzí.

Luxemburgová např. odmítá podporu vládním militaristickým či celním opatřením výměnou za politické nebo sociální ústupky. Varuje, že pokud se „*zásady třídního boje obětují okamžitým úspěchům*“, znamená to „*stát na půdě oportunismu*“.²⁵ V Německu se známou stává brožurou *Sociální reforma nebo revoluce?* (Luxemburgová, 1899b),²⁶ která socialisty

²¹ Stuttgartský kongres II. internacionály v roce 1907 varuje před vzrůstajícím nebezpečím imperialistických výbojů. Na podnět Lenina a Luxemburgové je jeho rezoluce doplněna ve smyslu směrnice pro postup sociálně demokratických stran v případě války.

²² Vedle boje za hlasovací právo žen (Luxemburgová, 1912) se angažuje např. v problematice rozvodu, ve smyslu práva ženy svobodně odejít od muže (a v kontextu diskuzí o národnostní otázce) – srov. (Lenin, 1986, s. 254-255). Připomenout je možné i její četné texty v „časopise pro zájmy dělnic“ *Gleichheit, Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen* – např. (Luxemburgová, 1907).

²³ Česky in (Dílo II, 1955, s. 13-14). Srov. (Luxemburgová, 1972).

²⁴ Česky in (Dílo II, 1955, s. 213-216). Srov. (Luxemburgová, 1972).

²⁵ V textu *Possibilismus a oportunismus* (Luxemburgová, 1898b) pokračuje: „*Oportunismus je ostatně politická hra, při níž se dvojnásob ztrácí: nejen zásady, nýbrž i praktický výsledek. Domněnka, že se cestou ústupků dosáhne největších úspěchů, zakládá se totiž na úplném omylu*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 21). Článek *Červivé ořechy* (Luxemburgová, 1899a) kritizuje „*oportunistický vánek*“, který ve straně „*shazuje s takovou prudkostí červivé ořechy měšťáckých úvah o „krisi marxismu*““ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 57). Reaguje zde na snahy „*překonávat Marxe*“ – včetně historického materialismu – v duchu německé historické školy a katedrového socialismu.

²⁶ Česky dostupnou na <https://www.marxists.org/cestina/luxemburgova/1900/srefsrev/index.htm>.

principiálně rozděluje v názorech ohledně doktríny. Radikálně vystupuje proti E. Bernsteinovi a revizím marxismu. Luxemburgová jednoznačně zastává revoluční principy. Jakýkoli ústupek buržoazní ideologii považuje za neakceptovatelný kompromis a revizionismus. Pro své řečnické a argumentační schopnosti se brzy stává přední mluvčí proti parlamentní orientaci SPD. Neústupně trvá na tom, že revoluční uchopení moci proletariátem a zavedení efektivní správy výroby a rozdělování jsou nezbytné. Rozpory mezi prací a kapitálem ani krize kapitalistické ekonomiky nemohou reformy nikdy zahladit. Hospodářský krach kapitalistického systému nazírá jako nevyhnutelný. Úvahy v tomto směru rozvíjí v dalších dílech (Luxemburgová, 1913a aj.). R. Luxemburgová usiluje o očištění SPD od revizionistů. Vyloučení raných revizionistů ze strany se jí – díky smířlivecké většině – prosadit nepodařilo. Nicméně přispívá k tomu, že vedení K. J. Kautskyho²⁷ částečně udrželo v programu marxismus. Bernsteinova umírněná pozice je odmítnuta SPD v roce 1903.

Sjednocovací sjezd v roce 1875 vytváří jedinou německou dělnickou stranu. Je však spojen s ústupky lassalovství – známým se stává jako „*gothajský kompromis*“ a legalizuje oportunismus ve straně. Nová fáze vývoje oportunismu začíná rokem 1895. Představitelé oportunistického křídla na sjezdech i v tisku usilují o revizi marxismu. Revizionisté v SPD otevřeně kritizují marxistickou linii, požadují neutralitu odborů v politickém boji a schvalují koloniální a militaristickou politiku vlády. Tradici revizionizmu zakládá E. Bernstein (1850 – 1932). Požaduje pouze transformaci kapitalismu, kdy socialistického cíle má být dosaženo postupnými reformami.²⁸ Bernstein tvrdí, že ekonomické prognózy K. H. Marxe se nenaplnily. Všeobecný zákon kapitalistické akumulace a dějinná tendence akumulace

²⁷ S teoretikem, žurnalistou a jedním z vůdců německé sociální demokracie Kautskym (1854 – 1938) se však Luxemburgová následně neshoduje např. ohledně požadavků masových stávek. Principiálně se s ním v roce 1910 rozchází v otázce, jakou cestou mají pracující přijít k moci. K. J. Kautsky zpočátku bojuje s revizionismem E. Bernsteina. Vyvrací např. jeho revizi Marxe ohledně existence značného počtu malých a středních podniků a v důsledku toho údajné demokratizace kapitálu. Kautsky upozorňuje, že uvedené nevylučuje trendy koncentrace kapitálu a monopolizace. Zaměřuje tak pozornost dělnické třídy na boj proti monopolům. Později se Kautsky – coby renegát (jak ho označuje Lenin v práci z roku 1918 *Proletářská revoluce a renegát Kautský* (Lenin, 1950 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1918/renkauindx.htm>)) – sám stává revizionistou marxismu (a leninismu). Kautsky proslul konceptem ultraimperialismu, kdy imperialismus nevnímá jako určitý stupeň vývoje kapitalismu, nýbrž tento redukuje na politickou expanzi, s cílem anexe agrárních území. Dospívá k závěrům o zmírňování rozporů mezi prací a kapitálem a za „*hlásání smíru s imperialismem*“ je kritizován Leninem – srov. (Lenin, 1957, s. 291-292). Srov. též (Lenin, 1986).

²⁸ E. Bernstein věří v samospasitelnost demokracie, socialismus pro něj demokracií začíná i končí. V demokracii si mají být všichni rovni a každý hlas má mít stejnou váhu. Ideová bezbřehost i politické pokrytectví však demokracii devalvují na neškodnou hračku pro masy, kdy skutečně důležitá rozhodnutí vznikají jinde a jinak.

mají být vývojem popřeny (počet vlastníků se nesnižuje, nýbrž vzrůstá, ve společnosti nedochází k polarizaci a navíc jsou politická privilegia buržoazie oslabována demokratickými organizacemi typu družstev či odborů a továrním zákonodárstvím). Protiklady se v kapitalismu nemají zostřovat, ale naopak zmírňovat. Kartely, trusty a finanční instituce mají postupně regulovat anarchii systému,²⁹ čili místo opakujících se krizí má dle Bernsteina nastávat tendence k permanentní prosperitě. Koncepci revoluce nahrazuje reformismem. Pouze parlamentarismus má skýtat naději na úspěch, neboť *„čas revolucí je ten tam“*. Sociální reformy Bernstein přeměňuje z prostředku na cíl. Kapitalismus je údajně schopen přizpůsobení a socialistická strana se nemá orientovat na dobytí politické moci, nýbrž jenom na zlepšování podmínek dělníků. Socialismus má být dlouhodobě uskutečněn rozšiřováním společenské kontroly a principů družstevnictví (výrobní družstva měla snižovat zisk obchodníků a postupně vést k socialismu, odbory měly vyvolat zmenšení zisků průmyslníků).

S principiální kritikou Bernsteina vystupuje v tisku Luxemburgová³⁰ a samotný E. Bernstein se setkává s odporem na sjezdu strany v roce 1898. Luxemburgová prohlašuje: *„Naopak, hnutí samo o sobě, bez vztahu ke konečnému cíli, hnutí jako cíl sám o sobě není ničím, konečný cíl je pro nás vším“* (Luxemburgová, 1898c).³¹ Bernstein koncept zpřesňuje a sumarizuje námítky revizionistů proti marxismu s deklarovaným cílem dalšího rozvoje marxismu na půdě německé sociální demokracie. Luxemburgová odpovídá seriálem článků, souhrnně publikovaných jako (Luxemburgová, 1899b). Dokladuje, proč reformy nejsou vhodným prostředkem k nastolení socialismu. Zároveň kvalitativně vymezuje termín revoluce a zdůrazňuje nezaměnitelnost těchto politických nástrojů. Přičemž zákonné sociální reformy neodsuzuje, nýbrž naopak podporuje – oba třídní boje (za

²⁹ R. Luxemburgová (Luxemburgová, 1899b) argumentuje, že organizace kapitalistického monopolu a finanční instituce mají tendenci protiklady ještě více vyostřovat. Mají různými cestami zesilovat rozpor mezi způsobem výroby a způsobem присvojení si výsledků práce i zostřovat protiklad *mezinárodního* kapitalistického světového hospodářství a *nacionálního* kapitalistického státu (např. přinášejí celní války) a zostřovat tak spory mezi jednotlivými kapitalistickými státy. Argumentuje tímto proti iluzím ohledně všeobecné „socializace“ již v rámci kapitalistického uspořádání. Luxemburgová také brání Marxův & Engelsův koncept kapitalistických krizí.

³⁰ Bernsteinovy texty kritizuje též K. J. Kautsky a zásadním způsobem V. I. Lenin, především v práci *Marxismus a revizionismus* in (Lenin, 1954). Lenin konstatuje nevyhnutelnost revizionismu v kapitalistické společnosti, včetně kolísavosti a slabosti maloměšřáctva (Lenin, 1954, s. 34-36). Demaskuje sociálně historické kořeny oportunismu, kdy sociální základnou oportunismu se stává dělnická aristokracie, ekonomicky koupená částí monopolních zisků (Lenin, 1958a, s. 360; 1958b, s. 193-194; 1959, s. 366-367).

³¹ S využitím (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 115). Bernsteinův okřídlený výrok *„Hnutí je vším, konečný cíl je ničím“* se stává vůdčím heslem revizionistů. Diktatura proletariátu a socialismus jsou pro ně „ničím“, „vším“ reformy, o které má dělnictvo usilovat ve svazku s liberální buržoazií.

zlepšení podmínek pomocí ústupků kapitalismu i za sociální revoluci) se totiž vzájemně podmiňují. Ovšem nelze si tyto vybírat „v dějinném bufetu podle libosti jako horké nebo studené párky“.³² Reformy (prosazované např. legislativní praxí ve sněmovně) a revoluce nejsou volně volitelnými a zaměnitelnými metodami dějinného pokroku.³³ Reformy totiž pouze modifikují stávající systém a tento nemění.³⁴ Reformy Luxemburgová považuje za reformy kapitalismu, nikoli za uskutečnění věci socialismu.³⁵ Může sice dojít ke zmírnění vykořisťování, nicméně nikoli k potlačení kapitalismu jako takového. Luxemburgová oprávněně Bernsteinovi vytýká, že se zřekl zespolečnění výrobních prostředků a spokojil se s reformami obchodu prostřednictvím spotřebních sdružení. Za bezprostřední cíl třídního boje R. Luxemburgová staví revoluční dobytí moci proletariátem³⁶ a tímto staví propast mezi revizionismem a revolučním marxismem. Ve šlépějích revolučního marxismu dále (částečně) kráčí Spartakovci a KPD.

V dalších politických textech – např. v pojednání *Masová stávka, strana a odbory* (Luxemburgová, 1906)³⁷ – autorka rozpracovává svůj pohled na proletářskou revoluci.

³² (Luxemburgová, 1899b, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 101).

³³ Podle (Luxemburgová, 1899b) má jít o momenty, „které se navzájem právě tak podmiňují a doplňují, zároveň však vylučují, jako například severní a jižní točna, jako buržoazie a proletariát“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 101). Luxemburgová pokračuje: „Je zásadně mylné a zcela nehistorické představovat si reformní práci jen jako rozšířenou revoluci a revoluci jako zhuštěnou reformu. Sociální převrat a zákonná reforma liší se od sebe nikoli trváním, ale podstatou. Celé tajemství dějinných převratů za použití politické moci záleží právě v přeměně pouhých kvantitativních změn v novou kvalitu, konkrétně řečeno: v přechodu jednoho dějinného období v jiné, jednoho společenského řádu v jiný“ (tamtéž).

³⁴ Revoluci označuje v třídních dějinách za „akt politické tvorby“, zatímco legislativa má být „politickým vyjádřením již existujícího života společnosti“. Přičemž každá právní úprava je výsledkem revoluce. Jádrem problému spojuje s tím, že „v každém historickém období může reformní činnost probíhat pouze v rámci struktury sociální formy vytvořené poslední revolucí“. V každém historickém období se tedy práce na reformách uskutečňuje pouze ve směru, který jí dává impuls poslední revoluce, a pokračuje, dokud se impuls od poslední revoluce neustále projevuje (s využitím úvodních odstavců kapitoly 8, dostupné na <http://www.marxist.org/archive/luxemburg/1900/reform-revolution/index.htm> – srov. (Luxemburgová, 1899b)). Srov. též (Luxemburgová, 1906 aj.).

³⁵ „Na tomto základě pak Luxemburgová charakterizovala revizionismus jako „teorii socialistického morálního rozkladu, vulgárně ekonomicky zdůvodněnou teorií kapitalistického rozkladu“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 120).

³⁶ Celoživotně vytrvale agituje za sociální revoluci, kdy např. in (Luxemburgová, 1904, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 149-157) zdůrazňuje, že: „S vývojem a růstem sociální demokracie je stále nezbytnější, aby zejména v parlamentě neutonula v jednotlivých otázkách denního života a neprováděla pouhou politickou opozici, ale aby stále mocněji prosazovala svou „zásadní tendenci“: snahu o politické uchopení moci proletariátem za účelem socialistického převratu“ (tamtéž, s. 157). Varuje před „maloměřšťáckými iluzemi“, které si sociální revoluci naivně představují jako pokojné a důstojné parlamentní hlasování společenských tříd. Srov. (Luxemburgová, 1918b, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 476).

³⁷ Česky in (*Dílo I*, 1955, s. 123-201) či dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/luxemburgova/1906/masstavka/index.htm>.

Uvažuje o spojení boje hospodářského a politického,³⁸ o propojení každodenního zájmu dělníka s dlouhodobým revolučním cílem. Sází přitom na ohromnou vlnu stávek a demonstrací, mítinků a pochodů, včetně metody pokusů a omylů. S ponecháním volného prostoru spontánním iniciativám dělnických mas, s ponecháním prostoru jejich vlastnímu úsilí a zkušenostem. Vše s ovlivňováním a pod vedením – nicméně nikdy ne spoutáním či ovládnutím – revoluční socialistické strany. Za významný nástroj třídního boje označuje masovou stávku,³⁹ kdy načrtává její historii především v Rusku. Nemá jít o umělý produkt záměrné taktiky sociální demokracie, nýbrž masová stávka je pro ni „*přirozeným historickým zjevem na půdě nynější revoluce*“ (Luxemburgová, 1906, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 177).⁴⁰ Teoretické úvahy o masové stávce, včetně doporučení pro podmínky Německa, i zkušenosti praktické z ruské revoluce 1905-07⁴¹ vedou Luxemburgovou k neochvějné víře ve schopnosti pracujících kolektivně jednat. Rozhodující mocenský prostředek vedoucí k cíli spojuje s „*politickou výchovou v každodenním boji*“.⁴²

Luxemburgová staví na tom, že socialistická revoluce vždy musí být procesem vzdělávání a osvětlení dělnických mas. Emancipace dělníků musí být dosaženo samotnou dělnickou třídou. A proletářská revoluce je svou povahou sebekritická, s mnoha odbočkami,

³⁸ Boj hospodářský označuje za spojku „*mezi jednotlivými politickými křížovatkami*“, boj politický za „*periodické zúrodnování půdy pro boj hospodářský*“ (Luxemburgová, 1906, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 158). V revolučním období ekonomický boj přerůstá v boj politický. A každá z velkých politických akcí se – po svém vrcholu – mění na vlnu hospodářských stávek. Oba boje se ovlivňují a jejich „*jednotou je ... masová stávka*“ (tamtéž, s. 158-159), kterou nelze oddělovat od revoluce.

³⁹ V dřívějších revolucích buržoazních, kdy šlo o pouhé svržení staré vlády (a vedení i politické školení přitom obstarávaly buržoazní strany), byla vhodnou formou revolučního boje „*krátká bitva na barikádách*“. Masová stávka má být vhodným prostředkem v době, „*kdy se musí dělnická třída sama v průběhu revolučního boje vzdělávat, sama shromažďovat a sama vést*“. A kdy je revoluce zaměřena nejen proti staré státní moci, nýbrž i proti kapitalistickému vykořisťování – (Luxemburgová, 1906, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 178).

⁴⁰ „*... masová stávka, jak nám ji ukazuje ruská revoluce, není chytrácký prostředek, vymudrovaný pro silnější účinnost proletářského boje, nýbrž je to způsob pohybu proletářské masy, forma projevu proletářského boje v revoluci*“ (Luxemburgová, 1906, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 155)

⁴¹ Luxemburgová vyzývá německý proletariát, aby se od ruské revoluce „*učil*“. V SPD přitom probíhaly vášnivé diskuse ohledně mimoparlamentních forem boje, kdy Jenský sjezd SPD v roce 1905 uznává – pod tlakem revolučně naladěných mas – generální stávku jako „*nejúčinnější prostředek boje*“.

⁴² Což konstatuje např. na sjezdu SPD ve Stuttgartu v roce 1898 (Luxemburgová, 1898c) – „*... říkám, že jediný násilný prostředek, který nás povede k vítězství, je socialistické uvědomování dělnické třídy v denním boji*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 24). Pod vlivem VŘSR a revolučních bojů v Německu však již dospívá k pojetí diktatury proletariátu blízké Leninovi a bolševikům. Na ustavujícím sjezdu KPD prohlašuje: „*Odzbrojit kontrarevoluci, ozbrojit masy, obsadit veškeré mocenské posice ... také je držet a jich využívat*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 12). Pieck dodává: „*Revoluční duch Rosy Luxemburgové nepřipustil, aby setrvala na starých omylech*“ (dtto).

provázená nesčetnými problémy.⁴³ Socialismus nemůže být nadekretován, uzákoněn a uveden v život vládou.⁴⁴ Musí vyrůstat z mnohotvárných snah a různorodých aktivit proletářských mas.⁴⁵ S klíčovou úlohou spontaneity těchto mas. A jejich boj a uchvácení moci budou nevyhnutelně vždy předčasné,⁴⁶ neboť žádoucí zkušenost jim nemůže udělit žádná škola socialismu mimo tento boj. Důležitá je politická zkušenost dělnictva, skrze kterou se utváří jeho organizace, síla i vědomí. Úspěchy a vítězství vytvoří jednu část, omyly, chyby a porážky⁴⁷ zároveň zase část druhou.⁴⁸ Za naprosto zásadní po celý život R. Luxemburgová považuje právo dělnictva rozhodovat o svém osudu, i přes nebezpečí dopuštění se chyb, čehož se zcela vyvarovat nelze.

⁴³ V čem se R. Luxemburgová dovolává K. H. Marxe, včetně tezí o nezbytné sebekritičnosti socialistické revoluce. Podrobněji viz text poprvé publikovaný roku 1852 *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta* in (Marx, 1954 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1852/18-brumaire/index.htm>).

⁴⁴ Z projevu R. Luxemburgové na ustavujícím sjezdu KPD (Luxemburgová, 1919b): „*Socialismus se nemůže uskutečnit dekrety, ani kdyby je vydala sebeskvělejší socialistická vláda. Socialismus musí být uskutečněn masami, každým proletářem...*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 533).

⁴⁵ „*Bez uvědomělé vůle a bez uvědomělého činu většiny proletariátu není socialismu*“ (Luxemburgová, 1918b, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 479). V kontextu událostí roku 1918 Luxemburgová – v duchu svého třídního instinktu i přístupu – zde pokračuje: „*Aby vytrřibil toto uvědomění; aby zocelil tuto vůli, aby organisoval tyto činy, je nutný třídní orgán: říšský parlament proletářů měst i venkova*“ (dtto).

⁴⁶ In (Luxemburgová, 1899b) autorka upozorňuje, že: „*Socialistický převrat předpokládá dlouhý a tvrdošíjný boj, během něhož proletariát bude zdánlivě více než jednou vržen zpět, takže se po prvé, z hlediska konečného výsledku celého boje, nutně dostane k veslu „předčasně“*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 108). Současně konstatuje, že „*tyto „předčasné“ útoky proletariátu jsou samy jedním, a to velmi důležitým činitelem, který vytváří politické podmínky konečného vítězství, přičemž proletariát může až během oné politické krise, která bude doprovázet jeho uchopení moci, teprve v ohni dlouhých a houževnatých bojů dosáhnout potřebného stupně politické zralosti, který mu dá schopnost provést konečný velký převrat*“ (dtto). Luxemburgová dodává: „*Tak se stávají ony „předčasné“ útoky proletariátu na politickou státní moc samy důležitými dějinnými okamžiky, které rovněž spoluzpůsobují a spoluurčují okamžik konečného vítězství*“ (dtto). Neboť tudíž proletariát musí státní moc „*bezpodmínečně jednou či víckrát „příliš brzy“ dobývat, aby ji nakonec dobyl natrvalo...*“, tak „*není oposice proti „předčasnému“ uchopení moci ničím jiným než oposicí proti snaze proletariátu vůbec zmocnit se státní moci*“ (tamtéž).

⁴⁷ Srov. slova z posledního článku R. Luxemburgové (Luxemburgová, 1919a): „*... revoluce je jediná forma „války“ – a také to je jejím zvláštním životním zákonem – v níž může být konečné vítězství připraveno jen sérií „porážek“!*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 561).

⁴⁸ Srov. kritická slova ohledně „*selhání organizačního talentu*“ v nejdůležitějších chvílích německé revoluce v období 1918-19. R. Luxemburgová připomíná, že organizovat revoluci je něco jiného, nežli podle schématu organizovat „*volby do říšského sněmu nebo živnostenských soudů*“. A konstatuje: „*Organisaci revolučních aktů se totiž musíme a můžeme naučit jen v revolučních akcích, jako se člověk může naučit plavat jen ve vodě. K tomu tu je historická zkušenost! Ze zkušenosti je však také třeba se učit*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 550).

Klíčové místo v konceptu Luxemburgové tudíž zaujímá živelnost mas,⁴⁹ s ponecháním prostoru spontánním aktivitám dělníků. Současně přitom s ovlivňováním a pod adekvátním vedením revoluční socialistické strany,⁵⁰ nikoli ovšem ve smyslu spoutání a centrálního ovládání. Spontaneitu považuje R. Luxemburgová za nutnou k dosažení politické organizace a k úspěšnému vedení třídního boje. Živelnost a organizaci (coby živý projekt vzešlý z bojů dělnictva) označuje za aktivity jednoho politického procesu, které neexistují jedna bez druhé. Je přesvědčena, že ve společnosti existuje základní a spontánní zápas mezi třídami, který se ve svém průběhu neustále posouvá na vyšší a vyšší úroveň. Spontánnost hnutí pro Luxemburgovou přitom není pouhým abstraktním pojmem, nýbrž dialektika spontánnosti a organizace – coby ústřední rys její politické filozofie – čerpá z konkrétních zkušeností evropského dělnického hnutí, včetně masových stávek. Na rozdíl od sociálně demokratického pohledu II. internacionály nepovažovala Luxemburgová organizaci za produkt vědecko-teoretického pochopení historických procesů, nýbrž za živý projekt vzešlý ze samotných zápasů dělnické třídy. Což bývá dokumentováno řadou citací z různých textů.⁵¹

⁴⁹ Pieck kriticky konstatuje: Luxemburgová byla „upřímnou přívrženkyní socialistické revoluce a dobytí politické moci dělnickou třídou. Zastávala však osudný názor, že rozhodující je živelnost mas...“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého předkladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 9). Což odporuje myšlence V. I. Lenina o tom, že poddávání se živelnosti dělnického hnutí vede k zesílení vlivu buržoazní ideologie na dělníky. A ústí i v jeho chyby ohledně podcenění úlohy strany, ohledně její organizace i hegemonie proletariátu a jeho spojenců. Kdy např. „Organisátorskou, technickou přípravu masové stávky a ostatních bojů nepovažovala za úkol strany“ (tamtéž, s. 10). Zde je možné připomenout slova Luxemburgové o tom, že úloha sociální demokracie musí „spočívat ne v technické přípravě a řízení masové stávky, nýbrž především v politickém vedení celého hnutí“ (Luxemburgová, 1906, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 176). Odmítnutím Leninova plánu výstavby strany nového typu se tak dostává na menševické pozice. Vyčítáno R. Luxemburgové bývá též to, že nebojovala dostatečně za revoluční – a bojový – charakter německé SPD tím, že důsledně netrvala na organizačním odloučení od reformistů a oportunistů.

⁵⁰ Srov. „Sociální demokracie je nejvyspělejší, třídně nejuvědomělejší předvoj proletariátu. Nemůže a nesmí fatalisticky čekat se založenýma rukama, až nastane „revoluční situace“, čekat na to, až živelné lidové hnutí spadne s nebe. Naopak, musí, jako vždy, předcházet vývoj věcí, snažit se jej urychlit“ (Luxemburgová, 1906, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 176).

⁵¹ Srov. „Pracující třídy ve všech zemích se učí bojovat pouze na základě zkušenosti vlastního zápasu... sociální demokracie... je pro proletariát pouze ochráncem pokroku, malý kousek v celku pracujícího lidu, krví jejich krve, masem jejich mas. Sociální demokracie reaguje na požadavky pouze rozvinutého zápasu vyhledáváním a nacházením cest a jednotlivých hesel a přímým vedením již probíhajících bojů“ (Luxemburgová, 1905b – s využitím http://ciml.250x.com/sections/german_section/rosa_karl_spartakusbund/luxemburg_1905_was_weiter.pdf). „Sociální demokracie je v podstatě ztělesněním moderního zápasu dělnické třídy, zápasu, který je řízen vědomím vlastních historických souvislostí. Ve skutečnosti jsou hlavními vůdci... samotní pracující, kteří dialekticky rozvíjí svůj vlastní postup... V důsledku toho je sociální demokracie pouze uvědomělý strážný dělnického třídního hnutí...“ (Luxemburgová, 1910 – s využitím http://ciml.250x.com/sections/german_section/rosa_karl_spartakusbund/luxemburg_august_bebel_1910.pdf).

R. Luxemburgová pevně věří v nevyhnutelnost zániku kapitalismu (kdy příčiny jeho kolapsu precizuje in (Luxemburgová, 1913a)), jehož osud má být zpečetěn. Proč tedy revoluce? Pád kapitalistického systému má být dějinnou nutností, stejně jako revoluce, kdy jedno přímo vyplývá z druhého. Kapitalismus nastolí podmínky, které se stanou živou půdou pro silné revoluční hnutí, a toto v okamžiku zralosti historické situace provede změnu systémů. Revoluce, podle Luxemburgové, odráží třídní uvědomění dělnictva a jako taková může přinést i urychlení jinak zdlouhavého historického procesu zániku kapitalismu. Má-li být však revoluce trvalá, a v souladu se socialistickými principy, musí splňovat určitá kritéria. Především musí mít „*povahu spontaneity*“, zaručující, že změna je prováděna zdola. Organicky a přirozeně proletariátem. Luxemburgová odmítá vykonstruované revoluce, zpravidla vnucované shora. Upozorňuje na problém zachování svobod v porevolučním vývoji. Nepopírá sice úplně vůdčí roli strany, ovšem strana vždycky musí zůstat vykonavatelkou vůle proletariátu a nikoli vůle stranických vůdců. Za zcela nepřijatelné Luxemburgová považuje uchopení moci vedoucími členy strany. Kdy tito – např. i v zájmu zachování správného kurzu – potlačí všechny kritické hlasy. Nastolené otázky autorka především v kontextu vývoje socialistického hnutí, resp. revolucí v Rusku (Luxemburgová, 1922a aj.).

Luxemburgová se po celý život snaží vycházet z marxismu. Je nezvratně přesvědčena o existenci silně polarizované společnosti, kde třídní antagonismy vytvářejí napětí, které je hybnou silou systému a v konečném důsledku přinese i jeho změnu. V něčem souhlasí s V. I. Leninem a některé jeho návrhy i v mezinárodním dělnickém hnutí podporuje. Rozchází se však s jeho názory např. na organizační výstavbu avantgardní strany. V roce 1904 zpracovává pro *Neue Zeit* materiál *Organizační otázky ruské sociální demokracie* (Luxemburgová, 1903-04a). Kritizuje Lenina za snahy o zúžení a přísnou centralizaci avantgardní strany. Odmítá teze o centralismu a tvrdí, že každá úspěšná revoluce, která použije této strategie, se promění v komunistickou diktaturu.⁵² Ještě před I. světovou válkou bolševické ideje označuje za „*sektářské*“.⁵³

⁵² Na což Lenin odpovídá textem *Krok vpřed, dva kroky vzad* z roku 1904 (Lenin, 1953, s. 476-488, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 21-32). Lenin vyvrací námitky ohledně „*bezohledného centralismu*“ a rekapituluje svůj náhled na ruské stranické boje. Kritizuje R. Luxemburgovou, že „*opakuje jen samé fráze, aniž se namáhá vysvětlit jejich konkrétní smysl...*“ (tamtéž, s. 24). I to, že konkrétní fakta silně „*odporují... povšechnostem a šablonovitým abstrakcím s. Luxemburgové*“ (tamtéž, s. 25).

⁵³ Sektářství mělo stranu oddělit od mas, obdobně jako Bernstein oddělil hnutí od cíle. Srov. (McLellan, 2007). Antisovětské interpretace Luxemburgové rády připomínají i její kritická slova ohledně panství strany leninského (a později stalinského) typu, které ve jménu diktatury proletariátu mělo vést k totální

Nekritizuje pouze bolševickou teorii, nýbrž následně i praxi, v čele s nedemokratickými tendencemi přítomnými v ruské revoluci. Přitom souhlasí se strategickými perspektivami ruské revoluce 1905 (coby předzvěstí revolucí budoucích) a do značné míry později i revoluce v roce 1917. Hodnotí vysoko vyzrálост dělnického hnutí v Rusku, přičemž si cení jeho spontánního charakteru i faktu, že vyvěrá zdola, ze širokých řad proletariátu. Revoluční nasazení ruského proletariátu v letech 1905 a 1917 dokonce dává za vzor těžkopádnějšímu hnutí německému. Důkazem akceschopnosti ruského socialistického hnutí se pro ni stává revoluce v roce 1905, byť tato zatím úspěšná nebyla. Z čehož vyvozuje i správnost využití masových stávek coby vhodného revolučního prostředku v jakémkoli prostředí (Luxemburová, 1906). Ke směru, který vývoj v Rusku nabírá od roku 1917, má však již od počátku nemalé výhrady. Varovně predikuje, že pokud revoluce v Rusku zůstane izolována, dojde v jejím vývoji k řadě deformací. Na což také kriticky poukazuje v posmrtně vydaném, a nikoli zcela dokončeném, pojednání *Ruská revoluce* (Luxemburová, 1922a, 2018). Ostře napadá Lenina a Trockého především za zrušení demokratických práv po VŘSR a jejich počínání označuje za „pomýlené“. Odmítá programový násilný boj i diktátorské a teroristické metody použité ke svržení vlády v Rusku a likvidaci parlamentní demokracie. Poukazuje na to, že síla proletariátu byla zneužita k upevnění diktatury bolševiků, kteří upřeli svobodu a právo rozhodovat širokým vrstvám obyvatelstva. Zůstává pevně věrna idejím demokratického revolučního socialismu, včetně práva svobodného projevu a existence demokratických institucí, i přes jejich zdánlivou křehkost. Také opakovaně varuje před zbyrokratizováním revoluce.⁵⁴ Přitom vždy byla i nesmlouvavou kritičkou byrokracie sociálně demokratické.

R. Luxemburová vítá únorovou revoluci roku 1917, která opět ukázala sílu proletariátu, a tím strhla i liberální buržoazii. Úkol ruského proletariátu vidí v ukončení imperialistické války a současně boji proti imperialistické buržoazii. Rusko považuje, díky Velké

„stranické diktatuře nad proletariátem“. Zdůrazňována bývají také varování ohledně „přizpůsobování ideálů socialismu tužbám velkých národů, které jsou pod vlivem imperialistické ideje“. Srov. (Luxemburová, 1903-04a, 1908-09, 1922a, 2018).

⁵⁴ Se zbyrokratizováním souvisí i jeden z jejích často citovaných výroků, původně pocházející z článku *K ruské revoluci* z roku 1918, s kritikou bolševické taktiky: „Bez všeobecných voleb, bez neomezené svobody tisku a shromažďování, bez svobodného střetávání názoru ve všech veřejných prostorách vyhasne život, nebo se stane pouhým zdáním života, ve kterém jediným aktivním činitelem zůstane byrokracie“ (s využitím pasáže kapitoly 6, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch06.htm> – srov. (Luxemburová, 1922a, 2018)).

válce, za zralé pro socialistickou revoluci,⁵⁵ která má pro proletariát německý být zase „osudovou otázkou cti“. Po VŘSR za „historickou odpovědnost“ německého proletariátu označuje vedení vlastní revoluce a ukončení války. Vypuknutí VŘSR přijímá nadšeně,⁵⁶ nesdílí však názor, že pro úspěch mezinárodního dělnického hnutí je nutná nekritická podpora naprosto všeho, co bolševici činí. Ani jejich postupy taktické nepovažuje za obecný model socialistické taktiky, který je možné bezezbytku doporučit mezinárodnímu proletariátu. Marxistická metoda analýzy podle ní znamená, že nic se nepřijme, pokud to nejprve neprojde revoluční kritikou. Faktory povahy objektivní mohou vést revolučně k omylům, ze kterých mohou opravdová nebezpečí učinit subjektivní faktory ve vedení strany i revoluce. Luxemburgová se tak nebojí jasně pojmenovat kroky či principy, o nichž se domnívá, že se v nich ruští soudruzi mýlí.

Ne vždy však přitom možná plně doceneňuje specifickou ruských podmínek, které mnohdy šíří spektra možných řešení ruským revolucionářům fatálně limitovaly. Konkrétní chyby R. Luxemburgová spatřuje v následujících oblastech. V otázce přerozdělení půdy trvá na společenském kolektivním principu. Postup nové sovětské vlády, v duchu hesla o rozdělení veškeré půdy rolníkům, nepovažuje za socialistický. Má totiž posilovat vztah k soukromému vlastnictví, což přinese další obtíže při výstavbě socialistického hospodářství (rolníci budou nabytou půdu usilovně bránit). Navrhuje začít u velkých a středních pozemků, které mají být kolektivizovány a drobní zemědělci následně mají příkladem být přesvědčováni o výhodnosti společného obdělávání půdy. V zaostalém Rusku,

⁵⁵ Luxemburgová tudíž revoluci nepovažuje za předčasnou, tedy za takovou, ke které nebyly ještě vytvořeny adekvátní podmínky. Podmínky objektivní, a to na tehdejší úrovni rozvoje společnosti. „Uznávala však, že se může jako předčasná ukázat, nedokáže-li zůstat na úrovni úkolů a uhájit své postavení, což bylo spojováno s působením subjektu“ (Heller, Neužil a kol., 2011, s. 470 s odkazem na Luxemburgová, 1899b, resp. 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 108).

⁵⁶ Vypuknutí VŘSR chválí slovy, že nejde pouze „o spásu Ruské revoluce, nýbrž také o spásu cti mezinárodního socialismu“ (s využitím posledního odstavce kapitoly 1, dostupné na <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch01.htm> – srov. (Luxemburgová, 1922a, 2018)). Pojednání (Luxemburgová, 1922a) je zakončeno poukazem na „nesmrtelnou historickou službu“, kterou bolševická politika vykonala tím, že „pochodovala v čele mezinárodního proletariátu s dobytím politické moci a praktickým pokusem o realizaci socialismu... A v tomto smyslu budoucnost všude náleží „bolševismu““. O pár řádků výše Luxemburgová píše: „Bolševici ukázali, že jsou schopni všeho, čím může pravá revoluční strana přispět v rámci historických možností. Nečekají se od nich zázraky. Vzorná a bezvadná proletářská revoluce v izolované zemi vyčerpané válkou, rdoušené imperialismem a zrazené mezinárodním proletariátem by byl zázrak“ (s využitím závěru kapitoly 8, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch08.htm> – srov. (Luxemburgová, 1922a, 2018)).

s nepočetným proletariátem ve srovnání s rolnictvem, byl však ústupek rolníkům (v podobě přerozdělení půdy od vyvlastněných velkostatkářů) zřejmě nezbytný. Města se mohla ocitnout v izolaci a revoluce by brzy vyhasla.

Luxemburgová napadá též politiku národnostní. Heslo o právu národů na sebeurčení považuje stále za chybné, obdobně jako již ve sporech s polskými nacionalisty. Požaduje revoluční jednotu napříč bývalým carským Ruskem, s jednotou jeho území a zabráněním jakémukoli separatismu. Nová sovětská vláda by úsilím o zachování území bývalé carské říše u mnohých národů příliš sympatií však zřejmě nezískala. Dalším bodem kritiky je zrušení parlamentu. Luxemburgová odmítá předání veškeré moci sovětům a navrhuje kombinaci sovětů – rad pracujících, vzniklých coby alternativní orgány moci, a ústavodárného shromáždění.⁵⁷ Což ovšem skýtá nebezpečí dvojí moci a vážná ohrožení pro moc novou, pro moc sovětů.⁵⁸

Stěžejní bod kritiky bolševiků představuje jejich údajná spoluzodpovědnost za omezování a podkopávání dělnické demokracie. Luxemburgová neochvějně věří v dělnickou demokracii, kterou považuje od proletářské revoluce a socialismu za neoddělitelnou. Dělnickou demokracii v podstatě ztotožňuje s diktaturou proletariátu, která musí být dílem i vůlí třídy.⁵⁹ Ostře kritizuje bolševický postup v Rusku a varuje před jejich budoucí diktaturou. V tomto směru formuluje i jeden z jejích nejznámějších – a nejcitovanějších – výroků: „*Svoboda je vždy svobodou toho, kdo myslí jinak*“. Svoboda pouze pro vyvolené (členy politické strany, ať je tato jakkoli početná) není pro R. Luxemburgovou dostačující. Nejenom kvůli abstraktní spravedlnosti, nýbrž především z důvodů praktických. Pokud se ze

⁵⁷ Což zmiňuje M. Ransdorf v kontextu úvah o „*vzájemném zprostředkování obou forem demokracie*“, kdy upozorňuje na chybu myslet si, že „*vyšší forma demokracie znamená lineární posun od zastupitelské demokracie k bezprostřední demokracii*“ (Ransdorf, 1996, s. 404). Odmítnutí zastupitelské demokracie a parlamentního systému (s likvidací principu rovnováhy a dělby moci) podle Ransdorfa přispělo k tomu, že se naplnilo varování Luxemburgové z roku 1918 – došlo ke „*zplanění samosprávných struktur*“ (tamtéž).

⁵⁸ Při revoluci německé má Luxemburgová názor změnit. A to, když kritizuje postoj u SPD, jejíž spoléhání na národní shromáždění má zatlačovat revoluci zpět k revolucím buržoazním: „*Nejde dnes o to, zda demokracie či diktatura. Otázka, kterou dějiny daly na pořad dne, zní: buržoazní demokracie nebo proletářská demokracie. Neboť diktatura proletariátu, toť demokracie v socialistickém smyslu*“ (Luxemburgová, 1918b, resp. 1951 – s využitím českého překladu Dílo II, 1955, s. 478).

⁵⁹ „*Socialistická demokracie začíná společně se zničením třídní vlády a budováním socialismu. Začíná v ten samý okamžik dobytí moci socialistickou stranou. Je to to samé, co diktatura proletariátu... Ano, diktatura. Ale diktatura skládající se ze způsobu uplatňování demokracie, nikoli její eliminace, z energetického, rozhodného útoku na pevně zakořeněná práva a ekonomické vztahy buržoazní společnosti, bez něhož nemůže být socialistická proměna společnosti dokonána. Ale tato diktatura musí být dílem třídy a nikoli vedoucí menšiny ve jménu této třídy*“ (s využitím 4. a 5. odstavce kapitoly 8, dostupné na <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch08.htm> – srov. (Luxemburgová, 1922a, 2018)).

svobody stane privilegium, nemůže být plně rozvinut poučný a očišťující účinek, který často bývá s projevy nesouhlasu spojen.⁶⁰ Revoluční kritiku Luxemburgová považuje za ničím nenahraditelnou.⁶¹

Třebaže nepřestávala usilovat o diktaturu proletariátu, odmítala bolševický model diktatury jedné strany. Přitom částečně přihlíží k prostředí, a to i mezinárodnímu, ve kterém revoluce vzniká a vyvíjí se. Kriticky hovoří o „*totálním selhání mezinárodního proletariátu*“, včetně klíčového selhání proletariátu německého (který nebyl schopen válku zastavit)⁶² i o „*d'ábelsky krutých podmínkách*“ (včetně ztrát díky Brestlitevskému míru).⁶³ Luxemburgová tudíž kritizuje útok na sovětskou demokracii po převzetí moci, nicméně uznává obtížnost situace, se kterou byli bolševici v tvrdé realitě konfrontováni i tlaky z tohoto plynoucí.

Na kritiku bolševické teorie a následné praxe ze strany Luxemburgové existují různé názory. Moderní, resp. postmoderní liberální stoupenci odkazu „*Rudé Rosy*“ zdůrazňují její bytostný proletářský internacionalismus i celoživotní neústupnost při prosazování idejí demokratického revolučního socialismu. Obvykle neopomenou náležitě zdůraznit a podtrhnout, že v mnohém Luxemburgové údajně daly dějiny za pravdu. Např. ohledně likvidace dělnické demokracie, zbyrokratizování revoluce nebo úzce související její predikce, že ani nedokončená revoluce není ochráněna před barbarstvím. Neochvějná demokratičnost a urputná radikálnost Luxemburgové, která neústupně vždycky požadovala

⁶⁰ „Svoboda jen pro přívržence vlády, jen pro členy jedné strany – ať už jsou početní, možná – není vůbec žádná svoboda. Svoboda je vždy a výhradně svoboda pro toho, kdo myslí jinak. Ne kvůli nějakému fanatickému pojetí „spravedlnosti“, ale proto, že vše, co je poučné, zdravé a očištné v politické svobodě, závisí na této základní charakteristice a její účinnost zmizí, když se „svoboda“ stane zvláštním privilegiem... Ale socialistická demokracie není něco, co začíná pouze v zaslíbené zemi po vytvoření základů socialistické ekonomiky; nepřichází jako nějaký vánoční dárek pro hodné lidi, kteří v mezidobí loajálně podporovali hrstku socialistických diktátorů. Socialistická demokracie začíná současně s počátky zničení třídního panství a budování socialismu“ (s využitím pasáží kapitoly 6, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch06.htm> – srov. (Luxemburgová, 1922a, 2018)).

⁶¹ K tradovaným výročkům Luxemburgové náleží také slova svědčící o jejím kritickém – a nikoli dogmatickém – přijímání marxismu, včetně svých teorií: „Marxismus je revoluční světový názor, který musí vždy usilovat o nové vztahy. Ničeho se nemusí bát tolik, jako možnosti, že zatuhne v předchozí vývojové formě. Rozbité hlavy v sebekritice a historických hromech a blescích jsou nejlepší cestou k udržení síly“. Pochází ze samotného závěru díla (Luxemburgová, 1921). Též bývá překládáno takto: „Marxismus je revoluční světový názor, který musí vždy usilovat o nové objevy, který naprosto opovrhne tuhostí kdysi platných tezí a jehož živá síla se nejlépe uchová v intelektuálním střetu sebekritiky a drsné a rozporuplné historie...“ (srov. předposlední odstavec kapitoly 6, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch06.htm>).

⁶² Srov. kritiku především německé sociální demokracie in (Luxemburgová, 1916).

⁶³ S využitím <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch06.htm> – srov. (Luxemburgová, 1922a, 2018).

úplné odstranění nejen vykořisťování, nýbrž i nesvobody, měly vadit nejenom kapitalistům, nýbrž i sovětským tzv. totalitářům.

Osobnosti ruského, a později sovětského, vedení však bývali i mínění poněkud jiného. Lenin i Trockij označují její pojetí marxismu za překonané a politicky naivní. Argumentují, že svět reálný (nikoli utopicky vysněný Luxemburgovou, která přitom naprosto neústupně nezřídka trvá i na nesprávných principech) si žádá taktiku daleko tvrdší a mnohem agresivnější. Dodávají, že někdy Luxemburgová vlastně „*ani neví, o čem mluví*“. J. V. Stalin pozici R. Luxemburgové odsuzuje jako „*utopickou, polomenševickou, permanentně revoluční*“,⁶⁴ a tento názor též platil jako oficiální mínění celého promoskevského komunistického tábora.

Opakované kritiky se týkají jejího umíněného odmítání práva národů na sebeurčení, včetně teze, že obranné národní války jsou za kapitalismu nemožné.⁶⁵ Dále pojetí imperialismu (coby politiky boje kapitalistických zemí za získání zbytků světového nekapitalistického prostředí), dalších ekonomických vývodů a souvisejících predikcí nebo nedoceňování revoluční úlohy rolnictva.⁶⁶ Taktéž i toho, že při teoretizování mnohdy příliš podléhala potřebám politické praxe. Údajné omyly, a to nejenom její, byly hanlivě označovány

⁶⁴ V roce 1931 J. V. Stalin v textu *O některých otázkách dějin bolševismu* (Dopis redakci časopisu *Proletářská revoluce*) (Stalin, 1953, s. 92-107, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 107-119) Luxemburgovou označuje za trockistku. V řadě aspektů má Luxemburgová k L. D. Trockému (a trockismu) skutečně relativně blízko. Stalinova kritika dále Luxemburgovou řadí mezi „*polomenševiky*“, kdy Luxemburgová (s Parvusem) vymysleli „*utopické a polomenševické schema permanentní revoluce (zkomolené podání Marxova schematu revoluce), prodchnuté skrz naskrz menševickým odmítáním politiky svazku dělnické třídy a rolnictva, a postavili je proti bolševickému schematu revolučně demokratické diktatury proletariátu a rolnictva. Později bylo to polomenševické schema permanentní revoluce převzato Trockým (zčásti Martovem) a stalo se zbraní v boji proti leninismu*“ (odkaz. *Dílo I*, 1955, s. 112). Stalin – s odkazy na Lenina – též připomíná organizační a ideologickou slabost coby charakteristický rys levých sociálních demokratů, a to nejen před I. světovou válkou.

⁶⁵ Rozvinuté in (Luxemburgová, 1916) – „... v dnešním imperialistickém prostředí nemohou být vůbec žádné národní obranné války...“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 282). Proti textu (Luxemburgová, 1916) vystupuje Lenin článkem *O Juniově brožuře* z roku 1916 (Lenin, 1987), resp. (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 92-106). Pieck shrnuje: „*Vývoj v letech po první světové válce a zvláště druhá světová válka potvrdily správnost Leninova stanoviska a odhalily celý omyl Rosy Luxemburgové v této otázce*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 11). Samotný Lenin uvádí: „*V Juniově brožuře lze vycítit jednotlivce, který nemá přátel z ilegální organizace, zvyklé domýšlet do všech důsledků revoluční hesla a soustavně vychovávat masu v jejich duchu*“ (tamtéž, s. 106). Uvedené nepovažuje pouze za Juniovu osobní nedostatek, nýbrž za „*výsledek slabosti všech německých levých, opředěných se do všech stran hnusnou sítí kautskyánského pokrytectví, pedantství, „přátelství“ k oportunistům*“ (dtto). Materiál však Lenin zakončuje optimisticky: „*Juniovi přívrženci dovedli přes svou osamocenost přikročit k vydávání ilegálních letáků a k válce proti kautskyánství. Dokáží také jít dál kupředu po správné cestě*“ (dtto).

⁶⁶ Přehlížení či dokonce popírání otázky spojenců proletariátu je vztahováno ke spoléhání se na živelnost a podcenění role strany. Ohledně pohledu na rolnictvo bývá ale poukazováno na vývoj jejích názorů. Pieck připomíná, že při revoluci ruské ještě „*vidí v mase rolníků „nevhodný živel pro revoluční hnutí*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 11). Na ustavujícím

jako luxemburgismus. Ovšem včetně hodnocení, že v závěru života Luxemburgová především organizováním revoluční strany proti luxemburgismu sama bojovala.⁶⁷ Některé hlasy poznamenávají, že (i) v „kauze luxemburgismu“ byla R. Luxemburgová spíše zase obětí.⁶⁸

Problémy akumulace kapitálu a imperialismus podle R. Luxemburgové

R. Luxemburgová náleží k marxistickým ekonomům, kteří významnými podněty přispěly k rozvoji ekonomického myšlení, a to nejenom marxistického. Kritické otázky, nastolené Luxemburgovou – zejména v souvislosti s její teorií akumulace⁶⁹ – se vracejí v díle M. Kaleckého, J. V. Robinsonové (a částečně i J. M. Keynes). Některé otázky přitom na aktuálnosti neutratily dodnes a jsou stále předmětem různých interpretací. S odstupem času bývá konstatováno, že zásluhou právě prací R. Luxemburgové – přes její omyly – postupně i marxisté akceptují ideu nedostatečné poptávky, typickou a ústřední pro keynesovství.

V základních východiscích svých úvah ohledně akumulace kapitálu přitom R. Luxemburgová nebyla historicky zcela osamocena, kdy je níže uváděna plejáda různorodých autorů stavících na obdobných teoretických východiscích. Což posiluje tvrzení, že koncepce akumulace, podaná především in (Luxemburgová, 1913a), „reaguje na skutečný problém“ – „... jakkoli, je ve své logické struktuře a argumentaci chybná“ (Janiš, 1967, s. 53-54). Při-

sjezdu KPD se však již pokouší „diferencovat vesnické obyvatelstvo a mobilizovat proletářské bezzemky a maloročníky“ (dtto). Srov. (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 469-470).

⁶⁷ „Tak se Rosa Luxemburgová v posledním bouřlivém období svého života sama stala bojovnicí proti tomu, co označujeme za luxemburgismus“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 13). Přestala se poddávat živelnosti mas a začala doceňovat úlohu revoluční strany (např. bojem proti sektářským usnesením na sjezdu KPD o neúčasti ve volbách do národního shromáždění).

⁶⁸ Tradovaná bývá invektiva, připisovaná předsedkyni KPD R. Fischerové, že luxemburgismus je „bacilem syfilidy“ zaneseným do dělnického hnutí (Fülberth, 2013 – s využitím s. 2 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>). Za představitele luxemburgismu, a za „zrádce strany“, byl označován P. Levi a další, kteří se stali „renegáty a nepřáteli dělnické třídy“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 13).

⁶⁹ V marxisticky laděné ekonomické literatuře problémy akumulace kapitálu i nové podmínky hospodářského vývoje, v souvislosti s přechodem k monopolnímu kapitalismu, poprvé odráží R. Hilferding (Hilferding, 1910).

pomínána bývá prudká diskuze, kterou na prahu Velké války vyvolává právě R. Luxemburgová. Diskuze, která dobově nenechává chladnou většinu teoretiků sociální demokracie. J. Janiš k této diskuzi ovšem trefně poznamenává, že je „zarážející, jak málo porozumění měli účastníci diskuze pro reálné ekonomické procesy, jak mnoho energie věnovali soudům o tom, zda ten či onen pojem odpovídá významu, který mu dal Marx“ (Janiš, 1967, s. 65). Diskuze byla plná silných slov, ironických poznámek či patetických zvolání – a to i ze strany Luxemburgové, která se cítila dotčena a totálně nepochopena (Luxemburgová, 1921). Čeho se diskuze týkala? Pochybností o možnostech realizace celého společenského produktu bez působení exogenních faktorů. Tímto roblémem se v historii přitom zabývalo mnoho ekonomů, a to ekonomů značně nesourodých. R. Luxemburgová tak bývá řazena mezi autory jako T. R. Malthus, J. CH. L. S. Sismondi, J. M. Keynes, ale také J. V. Stalin. Přitom „... praktické závěry těchto ekonomů se lišily mnohem více než jejich teoretická východiska“ (Janiš, 1967, s. 53).⁷⁰

Co diskuze před I. světovou válkou vyvolává? Hutné a rozsáhlé pojednání *Akumulace kapitálu: Příspěvek k ekonomickému objasnění imperialismu* (Luxemburgová, 1913a). Knihu autorka považuje za své životní dílo, které však není přijato podle jejích představ.⁷¹ Většina bezprostředních ohlasů je silně kritických, a to z tábora marxistů, německých a rakouských⁷² sociálních demokratů i pravice. Příznivější recenze jsou výjimečné. V roce

⁷⁰ Všichni jmenovaní „tak či onak“ vycházeli z protikladu mezi kapitálovou akumulací a spotřebou. Ovšem v praxi navrhoval „Malthus podporu neproduktivní spotřeby poloфеудálních vrstev, Sismondi – po něm ruští narodníci – návrat k předkapitalistickým hospodářským formám, kde není vlastnictví odděleno od práce, Rosa Luxemburgová viděla dočasně východisko v extenzivní expanzi do nekapitalistického prostředí, Keynes viděl lék ve státním intervencionismu, který může kapitalistické poměry zachránit, a Stalin rýsoval vidinu stále se zostřujících rozporů a zúžené reprodukce, které vytvářejí předpoklady pro náhlý zvrat mocenských, a tím i ekonomických poměrů“ (Janiš, 1967, s. 53).

⁷¹ V prvních odstavcích pojednání „Antikritika“ (Luxemburgová, 1921) si autorka ironicky stýská, že se „stala obětí čistého nedorozumění“. Včetně toho, že její „čistě teoretická studie o abstraktním vědeckém problému“ – míněna kniha (Luxemburgová, 1913a), která má být „čistě teoretická, striktně objektivní a není namířena proti žádnému žijícímu ekonomovi“ – se stala předmětem odsouzení celým týmem politického deníku, míněně *Vorwärts* ze dne 16. února 1913 (srov. Luxemburgová, 1921, úvodní pasáže kapitoly 1, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>).

⁷² Za připomenutí stojí postupná změna názoru ekonoma a politika – rakouského austromarxisty – Bauera. O. Bauer (1881 – 1938) dílo Luxemburgové zpočátku kritizuje (Bauer, 1913). Přitom objevuje svůj „problém“ Marxe (který si ve schématech libovolně volí míru akumulace a i jinde ve svém díle zůstává v tomto ohledu neurčitý). Tudíž Bauer hledá faktory, které míru akumulace objektivně determinují. „Takto zobektivizovanou akumulaci potom postavil proti mlhavým postupům Rosy Luxemburgové“ (Janiš, 1967, s. 62) – blíže viz (Janiš, 1965, 1967). Pochybnostem Luxemburgové o smyslu akumulace Bauer hodlal čelit objektivním faktem kvantitativně determinované akumulace. Luxemburgová ovšem na jeho teorii nevidí nic pozitivního a má pro Bauera pouze silná slova odsudku a pohrdání (Luxemburgová, 1921 – srov. kapitoly 3, 4 a 5, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/index.htm>). Později je však O. Bauer názory R. Luxemburgové pravděpodobně sám ovlivněn a jistým způsobem i jimi nasměrován. In (Bauer, 1936) totiž autor koncipuje náčrt ekonomického modelu růstu, který operuje s předpokladem nedostatečné

1915, v době polemik s odpůrci, ve vězení vzniká pokračování, které poprvé vychází roku 1921 jako *Akumulace kapitálu* aneb co epigoni udělali s Marxovou teorií: *Antikritika* (Luxemburgová, 1921).⁷³

K hlavním důvodům odmítnutí celé práce náleželo mínění, že R. Luxemburgová řeší vlastně neexistující problém,⁷⁴ neboť Marxova reprodukční schémata ukazují na principiální možnost realizace. Svou studii totiž přesvědčená revoluční marxistka Luxemburgová neskromně pojímá jako explicitní kritiku, resp. rozvinutí teorie reprodukce K. H. Marxe. Ústředním smyslem se jí stává prověření Marxových schémat z hlediska jejich „praktické sociální možnosti“.⁷⁵ Základní vadu Marxových schémat spojuje s tím, „že předpokládají to, co by bylo nutné teprve dokázat a co – pokud zůstaneme na půdě čistého kapitalismu – ani dokázat nelze: možnost realizace všech částí společenského produktu“ (Janiš, 1967, s. 54-55). Konkrétně jde především o problém realizace nadhodnoty, přesněji její akumulované části.⁷⁶

Ve svém klíčovém teoretickém ekonomickém díle (Luxemburgová, 1913a) tak autorka rozvíjí teorii akumulace a charakterizuje zákonitosti kapitalismu. Argumentuje, že ve výlučně kapitalistickém prostředí není možná akumulace kapitálu, a proto vzniká tlak na expanzi vůči nekapitalistickým zemím a vrstvám. A bez této expanze nepovažuje existenci

poptávky ve sféře „konečné spotřeby“, v čemž lze spatřovat vliv právě R. Luxemburgové. Srov. (Sweezy, 1967).

⁷³ Pokračování bývá od roku 1923 součástí knihy *Akumulace kapitálu* jako II. díl. Srov. <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/index.htm>, kde je – v anglickém překladu – dostupných šest kapitol původního textu *Akumulace kapitálu*: *Antikritika*.

⁷⁴ Což Luxemburgová ironicky glosuje posledním odstavcem kapitoly 1 in (Luxemburgová, 1921): „Řešení, které jsem navrhla, mohlo být považováno za správné nebo nesprávné; mohlo být kritizováno, napadeno, doplněno; nebo bylo možné vytvořit řešení jiné. Nic z toho se nestalo. To, co následovalo, bylo zcela nečekané: odborníci vysvětlili, že není co řešit!“ (s využitím <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>).

⁷⁵ V překladu podle (Janiš, 1967). Ústřední posláním díla *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) formuluje samotná autorka takto: „Marx sice vyřešil problém akumulace celkového společenského kapitálu, ale nevyřešil jej... Pro ilustraci své koncepce sestavil několik matematických schémat, ale jakmile přistoupil k analýze jejich praktické sociální možnosti a k jejich prověření z tohoto hlediska, vyrvala mu pero z jeho ruky nemoc a smrt. Řešení tohoto problému se stalo úkolem jeho žáků a moje „Akumulace“ je pokusem v tomto směru“ (tamtéž, s. 54 s odkazem na ruské vydání *Akumulace kapitálu* z roku 1923, s. 562 – srov. Luxemburgová, 1921, předposlední odstavec kapitoly 1, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>).

⁷⁶ Problém přitom nespočívá v realizaci variabilního kapitálu (dělníci totiž kupují spotřební statky, „jejichž sumární hodnota je totožná“). Problémem nemá být ani realizace části produktu odpovídající hodnotě spotřebovaného kapitálu konstantního, neboť „za jakýchkoli společenských poměrů musí být obnovena výroba“. Z důvodů obdobných nenastávají potíže ani s realizací té části nadhodnoty, kterou kapitalisté vynakládají na vlastní spotřebu. Zbývá ovšem část společenského produktu, která je „hodnotově ekvivalentní akumulované části nadhodnoty“ (s využitím Janiš, 1967, s. 55).

kapitalismu za možnou. Ke zhroucení kapitalismu tudíž nevede útok organizovaného dělnictva, nýbrž nedostatek nekapitalistických zemí. Luxemburgová tak náleží mezi velmi různorodé autory, kteří popírají možnosti dlouhodobého rozvoje kapitalismu. Věří na relativně rychlé vyčerpání možností rozvoje kapitalisticky organizované výroby. Marxisté-leninisté Luxemburgovou rádi kritizují za jistý „*automatismus*“ zhroucení kapitalismu v duchu jejích predikcí. Pieck rekapituluje: „*Rosa Luxemburgová úplně přehlédla, že v monopolech vyvstala síla, která zahnívajícimu, odumírajícimu kapitalismu umožňuje agresi jak navenek, tak i dovnitř*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu předmluvy in *Dílo I*, 1955, s. 11).⁷⁷

Řečeno s využitím soudobé ekonomické terminologie: Podle Luxemburgové kapitalismus trpí chronickým nedostatkem agregátní poptávky, musí proto expandovat do nerozvinutých zemí a představuje tak hlavní příčinu mezinárodního napětí a nestability. K formulovaným závěrům dospívá na základě reinterpretační teorie reprodukce Marxe, která tvoří významnou součást celkové analýzy kapitalistického systému.⁷⁸ Problémy kapitalistického reprodukčního procesu Marx přitom nahlíží na různých stupních abstrakce, které se doplňují do jednotného celku.⁷⁹ S koncepty prosté a rozšířené reprodukce celkového

⁷⁷ Pieck – v kontextu tradičních „oficiálních“ námitek vůči celému dílu i životu R. Luxemburgové – dodává, že kniha teoreticky „*zdůvodňuje podceňování rolnictva, odmítání zásady sebeurčení národů, tedy i odmítání práva na odtržení, popření významu národně osvobozeneckých hnutí v koloniích a národně utlačených zemích a jednotné fronty mezi proletářskou revolucí a národně osvobozenickým hnutím*“ (dtto).

⁷⁸ Marx se těmito otázkami zabývá na řadě míst svého *Kapitálu*. Kapitalistický výrobní proces jako reprodukční je zkoumán již v prvním díle *Kapitálu* (Marx, 1953 – srov. sedmý oddíl *Akumulační proces kapitálu*, s kapitoly 21 – 25) s těžištěm pozornosti zaměřeným na sféru výroby. První dva oddíly druhého dílu *Kapitálu* zkoumají reprodukci a oběh individuálního kapitálu. Třetí oddíl druhého dílu obsahuje rozbor reprodukce a oběhu kapitálu společenského. Srov. (Marx, 1955, např. s. 411, 413).

⁷⁹ Kdy např. přechod od individuálního kapitálu ke společenskému je jedním z kroků postupu od abstraktního ke konkrétnímu. Též Marxův *Kapitál I (Výrobní proces kapitálu)* ve výkladu postupuje od abstraktního ke konkrétnímu, od vztahů nejobecnějších a nejjednodušších, ke složitějším. Od zboží k penězům, od peněz ke kapitálu a absolutní nadhodnotě, od absolutní nadhodnoty k nadhodnotě relativní a jednotě obou způsobů produkce nadhodnoty, dále ke mzdě a od procesu výroby nadhodnoty k její přeměně v kapitál (Marx, 1953). *Kapitál II (Oběžný proces kapitálu)* soustřeďuje pozornost na proces oběhu kapitálu, na vysvětlení specifik kapitálového pohybu, v němž jsou třídní vztahy (objasněné prvním dílem) vyjádřeny. První oddíl *Metamorfózy kapitálu a jejich koloběh* (kapitoly 1 – 6) rozebírá koloběh průmyslového kapitálu v jeho funkčních formách. Oddíl druhý *Obrat kapitálu* (kapitoly 7 – 17) zkoumá obrat kapitálu jako nepřetržitě opakující se proces. Pohyb celkového společenského kapitálu rozebírá třetí oddíl *Reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu* (kapitoly 18 – 21). Marx kriticky hodnotí pojetí reprodukce u fyziokratů, A. Smitha (kapitola 19) a dále u D. Ricarda či J. B. Saye aj. Marx podává výklad reprodukce prosté (kapitola 20), rozšířené i procesu akumulace (kapitola 21). Schémata dokumentují složitost reprodukce za kapitalismu, kdy Marx odhaluje těžkosti a rozpory realizace v podmínkách kapitalismu, nevyhnutelně vedoucí k periodickým hospodářským krizím (Marx, 1955). Dodejme, že *Kapitál III (Celkový pohyb kapitalistické výroby)* analyzuje konkrétní formy vznikající v celkovém procesu pohybu kapitálu jako jednoty procesu výroby i oběhu a tzv. IV. díl *Kapitálu (Teorie o nadhodnotě)* kriticky hodnotí názory dřívějších ekonomů i Marxových současníků. Srov. (Rozenberg, 1981).

společenského kapitálu, a jejich konsekvencemi, přitom souvisí i Marxova teorie nevyhnutelného zániku kapitalismu.⁸⁰

Luxemburgová se explicitně i hrdě hlásí k marxismu, snaží se z něj vycházet a tento i tvůrčím způsobem rozvíjet a obohacovat. Marxismus v jejím pojetí ovšem bývá považován za trochu „jiný“, obdobně jako i samotná R. Luxemburgová. Většina pramenů se však shoduje na tom, že především ohledně vědecké metodologie je marxismem zásadně ovlivněna. Což je patrné u úvah hospodářských. Marxismus přitom nepovažuje za pouhý nástroj k řešení teoretických problémů. Chápe jej ve smyslu metody, která umožňuje adekvátně skloubit analýzu ekonomických problémů s aspekty zájmů, idejí i politických aktivit společenských tříd, skupin a vrstev. Základem její ekonomické analýzy zůstává materialistická dialektika a logicko-historická metoda. I když je nepochybně „Marxem okouzlena“, dospívá občas až k názorům, které Marxe a dialektický vývoj⁸¹ popírají. Nejenom ohledně schémat reprodukce. Může dokonce vzniknout otázka, zda její reinterpretační, resp. zjednodušování Marxe zůstávají ještě vůbec marxistické. Nicméně dílo (Luxemburgová, 1913a) bývá obvykle považováno za obhajobu Marxovy metody analýzy rozporů v kapitalismu.

⁸⁰ V kontextu zkoumání rozšířené kapitalistické reprodukce je Marxem formulován všeobecný zákon kapitalistické akumulace. „Akumulace bohatství na jednom pólu je tedy zároveň akumulací bída, útrap práce, otroctví nevědomosti, zesurování a morální degradace na opačném pólu, tj. na straně třídy, která vyrábí svůj vlastní výrobek jako kapitál“ (Marx, 1953, s. 679 – srov. závěr 10. odstavce subkapitoly 4 kapitoly 23, dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1867/kapital/ch23.htm>). Trvalá přeměna nadhodnoty v kapitál při rostoucí organické skladbě kapitálu vede v podmínkách kapitalistické konkurence na jedné straně ke koncentraci a centralizaci kapitálu (tj. roste společenský charakter výroby). A na straně druhé vede k rostoucímu zbídačování proletariátu, proletarizaci širokých vrstev, včetně rezervní armády nezaměstnaných a masové likvidace drobných výrobců. Neustále se tudíž zostřuje rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromou formou přivlastňování, což předurčuje nezbytnost zániku kapitalistického výrobního způsobu. S postupem akumulace kapitálu sílí a početně roste dělnická třída, které má stát hrobařem kapitalismu, který si tohoto sám vytvořil. Boj má být završen revolucí. „Monopol kapitálu se stává okovem výrobního způsobu, který spolu s ním a pod jeho ochranou vyrostl. Centralizace výrobních prostředků a zespolečnění práce dosahují bodu, kdy se jim kapitalistický obal stává nesnesitelným. Obal puká. Odbíjí hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastňováni“ (Marx, 1953, s. 804 – srov. závěr 3. odstavce od konce kapitoly 24, dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1867/kapital/ch24.htm>).

⁸¹ „Metoda Rosy Luxemburgové je v podstatě metafyzickou, a nikoli dialektickou metodou. Podle její koncepte se kapitalismus vnitřně nerozvíjí, nepřechází z jedné fáze do druhé. I když Rosa Luxemburgová bojuje proti abstrakcím a nazývá je teoretickými fikcemi, je stoupencem historismu, přece jedno i druhé chápe metafyzicky. Podle její koncepte existuje kapitalismus vůbec – s úsilím mechanicky se rozšiřovat po celé zeměkouli, což je pro něj charakteristické. Rosa Luxemburgová uznává vnitřní rozpory kapitalismu, avšak podle její teorie tyto rozpory nejsou zdrojem pohybu kapitalismu vpřed, nejsou základem jeho zániku. Základem zániku kapitalismu je vyčerpání vnějšího (nekapitalistického) prostředí, které je živnou půdou kapitalismu. A z toho vyplývá, že kapitalismus se postupně sám přežívá; jeho poslední hodina odbije tehdy, až budou zlikvidovány „třetí osoby“, u nichž se může realizovat nadhodnota“ (Rozenberg, 1981, s. 206).

Luxemburgová operuje s myšlenkou o zániku kapitalismu pro nemožnost dalšího rozšiřování trhů. Poprvé tuto formuluje již v *Úvodu do národní ekonomie* (Levi, 1925) na podkladě analýzy vývojových tendencí světové ekonomiky.⁸² S využitím klesající tendence míry ziskové vyslovuje závěr, že: „*Nezadržitelně a každým krokem svého vlastního a dalšího vývoje se kapitalistická výroba blíží době, kdy se bude moci rozšiřovat a vyvíjet stále pomaleji a obtížněji*“ (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 594).⁸³ Tímto má kapitalismus dospívat ke stavu, kdy jeho celosvětové rozšíření zesílí konkurenci, snižuje podněty k investicím a vede k nutnosti jeho zániku. Což částečně navazuje na vize A. Smitha⁸⁴ či J. S. Milla, nicméně nekoresponduje zcela s koncepty a vývody K. H. Marxe.⁸⁵ Luxemburgová nezpochybňuje Marxovu teorii nadhodnoty, ovšem přichází s vlastní koncepcí mechanismu, rozhýbávajícího soukolí kapitalismu. A v tomto (a nejen v tomto) se s Marxem rozchází, včetně důvodů zhroucení kapitalistického uspořádání.

Stěžejní dílo *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) pracuje s tezí, že kolaps kapitalismu bude důsledkem „*množství neprodaného zboží v rámci nemožnosti jej exportovat na další trhy*“. Luxemburgová kriticky analyzuje Marxova schémata rozšířené reprodukce z druhého dílu *Kapitálu* a formuluje pochybnost o možnostech realizace části nadhodnoty, která slouží k další akumulaci kapitálu v rámci vlastních struktur kapitalistického systému. Pokouší se o teoretický výklad tvrzení o hospodářském krachu kapitalistického systému, jehož ústřední problém spojuje s otázkou trhů. Mínil, že kapitalistický trh není schopen absorbovat veškerou nadhodnotu, vytvořenou ve výrobě. Imperialismus nabízí pouze dočasné a stále násilnější a militantnější řešení – v podobě zajišťování přístupu do nekapitalistického prostředí (méně rozvinuté země, převážně zemědělské apod.) a na nové

⁸² V kapitole *Tendence kapitalistického hospodářství* (podle Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 586-595). „*Především to znamená obrovské rozšíření panství kapitálu, vytváření světového trhu a světového hospodářství, ve kterém jsou všechny obydlené země navzájem výrobci a odběrateli výrobků, v němž si navzájem pracují do ruky a jsou účastny na jednom a téměř celý svět obepínajícím hospodářství*“ (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 590). Z čehož R. Luxemburgová následně vyvozuje: „*Sama o sobě nezná tato rozpínavost kapitalistické výroby žádné hranice, protože technický proces, a tím i výrobní síly naší zeměkoule, nejsou ničím omezeny*“ (tamtéž, s. 593).

⁸³ „... čím více země rozvíjí vlastní kapitalistický průmysl, tím větší je potřeba a možnost rozšiřování výroby na jedné straně. a tím nepatrnější jsou v poměru k tomu možnosti rozšiřování tržních omezení“ (dtto). Luxemburgová však připouští, že kapitalistický rozvoj „*má ovšem před sebou ještě velký kus cesty, neboť kapitalistický výrobní způsob představuje jen nepatrný zlomek celkové výroby naší zeměkoule*“ (tamtéž).

⁸⁴ Srov. např. „*V zemi plně nasycené kapitálem v poměru k rozsahu celého jejího obchodu a výroby, používalo by se v každém odvětví tolik kapitálu, kolik by povaha a rozsah tohoto podnikání dovolovaly. Proto by byla všude konkurence co největší a v důsledku toho běžné zisky co nejnížší*“ (Smith, 1958, s. 110).

⁸⁵ Srov. např. (Marx, 1974, s. 338-348).

trhy. Kapitalismus nutně musí expandovat do nerozvinutých území, neboť trpí chronickým nedostatkem agregátní poptávky. Musí tak mít nutně imperialistický charakter.⁸⁶ A díky tomuto označuje Luxemburgová kapitalismus i za hlavní příčinu mezinárodního napětí a nestability. Zároveň však přitom dochází k erozi tohoto prostředí až ke stavu, v němž bude kapitalismus obecně převažovat (dojde ke „zkapitalizování“ i nových trhů) a bez možnosti dalšího rozšiřování trhů se kapitalistický systém více méně automaticky zhroutí. Čím více totiž kapitál destruuje nekapitalistické vrstvy doma i ve světě, a čím více snižuje životní standard dělníků jako celku (kdy má klesat podíl mezd na důchodu), tím má docházet k větším změnám „v každodenní historii kapitálu“. V podmínkách predikovaných politických a sociálních katastrof, a otřesů, které jsou provázeny periodickými hospodářskými krizemi, už nemá být možná akumulace. A v jistém stadiu vývoje pak už nemá zbývat žádná jiná cesta, nežli cesta socialistická.⁸⁷

Knihu *Akumulaci kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) otevírá první oddíl *Problém reprodukce* (kapitoly 1 – 9),⁸⁸ kde autorka taktéž reinterpretuje a kritizuje K. H. Marxe. Následně se text postupně vyrovnává, a to především v oddílu druhém *Historické znázornění problému* (kapitoly 10 – 24),⁸⁹ s námitkami nejrozumnějších ekonomů. Luxemburgová vychází z kritického hodnocení analýzy reprodukčního procesu, včetně modelů reprodukce podaných autory jako byli F. Quesnay, A. Smith, D. Ricardo, T. R. Malhus, J. B. Say nebo P. B. Struve, M. I. Tugan-Baranovskij aj. Ke konci pojednání dospívá k „historickým podmínkám akumulace kapitálu“, což je i pojmenování oddílu třetího (kapitoly 25 – 32).⁹⁰

⁸⁶ Luxemburgová nepřehlíží ani koloniální praktiky, kdy se podřizování celých koloniálních, povětšinou rolnických populací imperativům kapitalistické akumulace neobejde bez násilného vyvlastňování jejich výrobních prostředků kapitálem. Srov. např. (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 592-593 aj.). Značná část textu *Úvod do národní ekonomie* (Levi, 1925) ilustruje podřizování kolonií zájmům kapitálu, s prezentací množství konkrétních příkladů z Afriky, Ameriky aj.

⁸⁷ Především z nelevicových řad jsou vznášeny námitky poukazující na fatalismus a „slepou víru“ v nevyhnutelnost tohoto procesu. Argumentováno bývá historickými zkušenostmi s adaptacemi kapitalismu (včetně např. teorie i praxe keynesovství, orientovaného na problémy s nedostatečnou agregátní poptávkou v moderním kapitalismu 20. století). Včetně tvorby nových systémů regulace akumulace či sociálních jistot, které moderní i postmoderní kapitalismus stále udržují v chodu. Poukazováno tak bývá na to, že vývoj predikce Luxemburgové nepotvrzuje, což však jiní spíše zase odmítají – srov. (Fülberth, 2013). Zmíněné oblíbené výhrady bývají vznášeny nejenom k Luxemburgové, ale i k teorii zániku kapitalismu (a dalším teoriím) Marxe.

⁸⁸ S využitím <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch01.htm>. Kapitolou 1 *Předmět bádání* lze v tomto díle dokumentovat, že autorka opět střídá postupy historického bádání s postupy logického výkladu problému – srov. např. 2. a předposlední odstavec tamtéž. Srov. (Levi, 1925).

⁸⁹ S využitím <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch01.htm>.

⁹⁰ S využitím <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch01.htm>.

K těmto náleží i militarismus, který akumulaci kapitálu doprovází ve všech jejích historických fázích.⁹¹ Plní současně také další funkce, kdy z hlediska čistě ekonomického militarismus figuruje jako důležitá sféra akumulace kapitálu, coby prostředek realizace nadhodnoty.⁹²

Luxemburgová využívá logickou analýzu i historickou metodu, přičemž za východisko používá reprodukční schémata Marxe. Marxovu teorii reprodukce reinterpretuje a podrobněji zkoumá historické podmínky akumulace. S Marxem i Leninem polemizuje. Reaguje např. na kapitolu 21 druhého dílu *Kapitálu* (Marx, 1955), kde Marx řeší problém akumulace, a tím i realizace.⁹³ Ovšem podle Luxemburgové schémata poskytují pouze „zdánlivá řešení“.⁹⁴ Poukazuje např. na to, že pohyb začíná od I. skupiny výroby (produkce výrobních prostředků). A klade otázku, kdo pak spotřebovává množství výrobních prostředků, které se v důsledku toho zvětšuje? Podle schématu má uvedené spotřebovávat II. skupina (výroba spotřebních předmětů), aby mohla produkovat více existenčních pro-

⁹¹ „Militarismus plní v dejinách kapitálu presne určenú funkciu. Sprevádza akumuláciu vo všetkých jej historických fázach. V období tzv. pôvodnej akumulácie, t. j. v začiatkoch európskeho kapitálu, má rozhodujúcu úlohu pri dobývaní Nového sveta a indických oblastí s korením, neskôr pri dobývaní moderných kolónií, rozbiť sociálnych zväzkov primitívnych spoločností a privlastňovanie ich výrobných prostriedkov, pri vynucovaní tovarového obchodu v krajinách, ktorých sociálna štruktúra zaostáva za tovarovým hospodárstvom, pri násilnej proletariácii domorodcov a vynucovaní námezdnjej práce v kolóniách, pri vytváraní a rozširovaní záujmových sfér európskeho kapitálu v mimoeurópskych oblastiach, pri vynucovaní železničných koncesií v zaostalých krajinách a pri vymáhaní právnych nárokov európskeho kapitálu z medzinárodných pôžičiek a napokon vystupuje ako prostriedok konkurenčného boja kapitalistických krajín o oblasti s nekapitalistickou kultúrou“ (Luxemburgová, 1913a – s využitím slovenského prekladu, 1979, s. 526-527). Srov. úvodní pasáže kapitoly 32, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch32.htm>.

⁹² „Na základe nepriamych daní militarizmus prakticky pôsobí obidvoma smermi: na úkor normálnych životných podmienok robotníckej triedy zabezpečuje tak vydržiavanie orgánov kapitalistickej nadvlády, existujúcej armády, ako aj veľkolepú oblasť akumulácie kapitálu“ (Luxemburgová, 1913a – s využitím slovenského prekladu, 1979, s. 538). Srov. 9. odstavec od konce kapitoly 32, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch32.htm>. Výdaje na armádu a zbrojení přitom způsobují pokles prostředků na zvyšování životní úrovně pracujících vrstev, což text též ilustruje.

⁹³ M. Ransdorf poznamenává, že Marxův *Kapitál* je nutné pojímat v jednotě jeho tří dílů, jak to činí Lenin. Luxemburgová při analýze reprodukčního procesu však téměř výhradně vychází z druhého dílu *Kapitálu*, a tak se „muselo... její úsilí o teoretickou reprodukci imperialismu setkat s neúspěchem“ (Ransdorf, 1996, s. 84). K čemuž M. Ransdorf dodává: „Luxemburgová totiž sice věděla o Marxově modelové metodě, ale neznala hlubinné vrstvy Marxovy metody teoretické reprodukce společenské skutečnosti“ (tamtéž).

⁹⁴ „Sám Marx pouze vytyčil otázku akumulace úhrnného společenského produktu, ale neodpověděl na ni. Vzal sice jako předpoklad své analýzy čistě kapitalistickou společnost, avšak nejenže nedovedl na tomto základě svou analýzu do konce, ale přerušil ji právě v této kardinální otázce“ (Rozenberg, 1981, s. 203, s odkazem na nespecifikované sovětské vydání díla *Akumulace kapitálu*, s. 389 – srov. <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/index.htm>). Srov. „Překážka ve způsobu realizace nadhodnoty, kterou zde Marx nazývá „zdánlivou obtížností“, je nicméně dostatečně důležitá pro to, aby se celá další diskuze v *Kapitálu*, díl II, soustředila na překonání této překážky“ – (Luxemburgová, 1913a, úvod 7. odstavce kapitoly 8 *Pokus o řešení obtíží s Marxem*, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/ch08.htm>).

středků. A Luxemburgová se opět ptá, kdo spotřebovává toto zvětšené množství existenčních prostředků? Podle schématu je spotřebovává I. skupina, neboť nyní zaměstnává více dělníků. Podle Luxemburgové jde o „*pohyb v kruhu*“. Z kapitalistického hlediska považuje „*za absurdní*“, produkovat více spotřebních předmětů, jen proto, aby se uživilo více dělníků a vyrábět dostatek výrobních prostředků jen proto, aby se tím získalo zaměstnání pro tento zvětšený počet dělníků.⁹⁵ Marxističtí oponenti však argumentují, že nelze všechno redukovat pouze na to, aby zvětšený počet dělníků dostal zaměstnání – to by pak bylo skutečně absurdní. „*Ale vždyť kapitalisté na tom „vydělávají“: zvětšují svou nadhodnotu a svůj kapitál; není zde tedy nic absurdního, zejména ne z kapitalistického hlediska*“ (Rozenberg, 1981, s. 199).

Další z podob hlavní námitky R. Luxemburgové vůči schématům Marxe spočívá v tvrzení, že pro nadhodnotu akumulovanou ve stále větším množství se nedostává kupujících.⁹⁶ Přičemž celé dílo (Luxemburgová, 1913a) vytrvale opakuje tezi formulovanou předchozím odstavcem. Správné odpovědi na otázku, odkud se berou kupující (tedy ve větším množství dělníků) „*je možné se vyhnout pouze odvoláním na to, že poskytnout práci zvětšenému počtu dělníků je z kapitalistického hlediska absurdní. Již jsme však řekli, že zde nic absurdního není, jestliže použití nových dělníků přináší nadhodnotu*“ (Rozenberg, 1981, s. 199). Ohledně otázky, odkud se berou noví dodateční dělníci lze adekvátně argumentovat prvním dílem *Kapitálu* (Marx, 1953). Kapitál má přece vždy k dispozici velkou rezervní armádu nezaměstnaných (a nezaměstnaný je špatným kupujícím, který tím, že dostane práci, rozšiřuje sféru odbytu). Marx přitom analyzuje „*čistý kapitalismus*“,⁹⁷ kdežto Luxemburgová „*kapitalismus v nekapitalistickém obklíčení*“. Podle konceptu akumulace Luxemburgové koupěschopná poptávka musí přecházet výrobě, a tudíž tuto lze najít pouze mimo kapitalistické prostředí, u třetích osob. Z čehož R. Luxemburgová činí závěr,

⁹⁵ Srov. (Luxemburgová, 1921 – např. 27. odstavec kapitoly 1, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>).

⁹⁶ Marx akumulaci zkoumá za předpokladu „*čistého kapitalismu*“, kdy předpokládá, že se společnost skládá pouze z kapitalistů, dělníků a takových vrstev obyvatelstva, které žijí ze mzdy nebo ze zisku. „*Koupěschopná poptávka celé společnosti se tedy může rovnat jen $v + m$, tj. sumě všech mezd plus sumě celé nadhodnoty. Avšak při rozšířené reprodukci se část m akumuluje; vzniká otázka: pro koho? Vždyť celá koupěschopná poptávka byla uspokojena. Dělníci spotřebovali celou svou mzdu, kapitalisté celou část nadhodnoty, kterou určili na osobní spotřebu. A více kupujících v čistém kapitalismu přece není*“ (Rozenberg, 1981, s. 199).

⁹⁷ D. I. Rozenberg rekapituluje též omyly Luxemburgové ohledně „*čistého kapitalismu*“ (včetně jeho údajné „*nemožnosti*“), které spojuje s tím, že Luxemburgová se „*domnívá, že akumulace v čistém kapitalismu není možná...*“ (Rozenberg, 1981, s. 204).

že problém rozšířené reprodukce je v podstatě problémem vztahu mezi prostředím kapitalistickým a nekapitalistickým.⁹⁸

Marx přitom problémy a obtíže odbytu nepopírá, ale vyslovuje se proti nemožnosti odbytu. Možnost realizace jako jeden z momentů kapitalistické výroby (což potvrzuje V. I. Lenin) přitom v sobě obsahuje i možnost krizí i jejich nevyhnutelnost. Marxova schémata přitom popisují ideální případ, je v nich „*podána pouze možnost realizace, která se uskutečňuje uprostřed náhodných a neustále kolísajících jednotlivých koloběhů kapitálu. Právě to vyvolává velké obtíže při odbytu, z nichž se obvykle hledá východisko na zahraničních trzích...*“ (Rozenberg, 1981, s. 201). Nesprávným chápáním Marxových schémat reprodukce⁹⁹ je poznamenána řada dalších závěrů Luxemburgové. Domnívá se tak, že podle schématu boj o zahraniční trh vede automaticky k rozšíření trhu vnitřního.¹⁰⁰ Dále příčinu hospodářských krizí spojuje pouze s disproporcemi mezi jednotlivými odvětvími výroby, vznikajícími díky živelnosti kapitalistické ekonomiky, a nezohledňuje již nesoulad mezi výrobou a spotřebou. V neposlední řadě Marxovo vysvětlení akumulace Luxemburgová nespojuje s ekonomickým základem zániku kapitalismu. Příčinu krizí i zániku kapitalismu nehledá v základním rozporu kapitalismu, nýbrž v boji mezi kapitalistickým a nekapitalistickým prostředím. Z jejího konceptu plyne závislost rozšířené reprodukce i akumulace na nekapitalistickém okolí. Zároveň tím zdůrazňuje nutnost agresivních imperialistických tendencí kapitalismu navenek.

⁹⁸ „... dokud existuje nekapitalistické prostředí, dotud se může kapitalismus rozšířeně reprodukovat. Jakmile je nekapitalistické prostředí zlikvidováno (a rozvoj kapitalismu k tomu vede), kapitalismus se stává nemožným“ (Rozenberg, 1981, s. 200).

⁹⁹ „Marx v nich znázorňuje pouze formu pohybu společenského kapitálu, přičemž zatím abstrahuje od všeho, co nemá k této formě bezprostřední vztah. Není zde tedy ještě podáno konkrétní řešení problému realizace; takové řešení může být podáno jen tehdy, jestliže se vezmou v úvahu všechny momenty, které modifikují všeobecný zákon pohybu společenského kapitálu. Nechápajíc to, Rosa Luxemburgová nepochopila ani zvláštnosti pohybu společenského kapitálu, což ji opět přivedlo k nesprávné představě o společenském kapitálu samém a společenském produktu, který znázorňuje v podobě hromady zboží... Výsledek činnosti všech kapitalistů je takový, jaký podávají Marxova schémata: roste nejen výrobní, ale i osobní spotřeba. S rozšiřováním výroby se skutečně rozšiřuje i trh. To je však jen nejvšeobecnější teze, která se při „postupu od abstraktního ke konkrétnímu“ modifikuje a konkretizuje. Rosa Luxemburgová ztotožňuje abstraktní analýzu s analýzou konkrétní“ (Rozenberg, 1981, s. 200-201).

¹⁰⁰ K zodpovězení otázky, proč tedy vůbec probíhá boj o zahraniční trhy, když se úměrně s rozšiřováním výroby zvětšuje i vnitřní trh Rozenberg – v souladu s Marxem – předkládá tři argumenty: 1) kapitalistu na zahraniční trh žene konkurence, 2) kapitalistu na zahraniční trh láká perspektiva mimořádného zisku a 3) „začlenění zahraničního trhu do analýzy nic nepřináší, a ani nemůže přinést pro vytvoření abstraktní teorie realizace“ (Rozenberg, 1981, s. 201). Rozenberg připomíná, že kapitalismus zahraniční trhy opravdu potřebuje, a to s odvoláním na (Marx, 1955, s. 491). I to, že na určitém stupni postupu od abstraktního ke konkrétnímu není už možné od zahraničních trhů abstrahovat, ovšem nikoli při „analýze reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu v nejvšeobecnější formě...“ (Rozenberg, 1981, s. 201).

Nepochopení Marxových abstrakcí při analýze reprodukce, nesprávné pojetí akumulace a z toho vyvozované (minimálně zčásti) mylné závěry byly později marxisty Luxemburgové předkládány a vyčítány. Včetně ústředního tvrzení, že realizace produktu není za kapitalismu možná bez nekapitalistického prostředí (malovýroba, méně rozvinutá území). Odmítán byl i závěr, že musí dojít k automatickému pádu kapitalismu po zlikvidování všech forem nekapitalistické výroby. Marxismus-leninismus koncept kolapsu kapitalismu Luxemburgové neakceptuje. Přijímá vysvětlení Lenina, formulované v díle *O takzvané otázce trhu*.¹⁰¹ Lenin reaguje na dobově populární námitky proti marxistům, že není možná aplikace Marxovy teorie na Rusko. S využitím hlavního argumentu, že neexistuje adekvátní trh. K rozvoji kapitalismu má být nutný široký vnitřní trh, přičemž hospodářské zbídačení rolnictva tento trh podrývá, hrozí jej úplně uzavřít a učinit tudíž nemožným zavedení kapitalistického řádu. Vzniká tak otázka, zda se v Rusku může rozvíjet a plně rozvinout kapitalismus, když masa lidu je chudá a stále více chudne? Lenin na základě růstu organického složení kapitálu¹⁰² a růstu trhů pod vlivem specializace prokazuje možnost vývoje kapitalismu.¹⁰³ Pracemi z 90. let 19. století¹⁰⁴ přispívá k rozvoji marxistické teorie reprodukce a její obhajobě před revizemi.¹⁰⁵

¹⁰¹ Koncipované v roce 1893 – blíže viz (Lenin, 1951, s. 85-133 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1893/101893.html>). Podnětem k sepsání bylo vystoupení legálního marxisty G. B. Krasina, který při kritice narodníků zkresloval Marxovu teorii realizace a narodníkům tímto v boji proti marxismu vlastně napomáhal.

¹⁰² Samotný Marx při vypracování schémat reprodukce v zájmu zjednodušení a vyjádření podstaty abstrahuje od řady faktorů, jako je změna organického složení kapitálu (tedy technologický pokrok), různá doba obratu různých podob kapitálu, zahraniční obchod, nekapitalistické formy hospodářství nebo odchylky cen od hodnoty. Srov. (Marx, 1955), (Rozenberg, 1981).

¹⁰³ Dle Lenina např. při posuzování vzájemného poměru mezi růstem kapitalismu a „trhu“ „není možno pouštět ze zřetele prostou pravdu, že rozvoj kapitalismu nevyhnutelně vyvolává zvyšování spotřební úrovně veškerého obyvatelstva a dělnického proletariátu. K tomu zvyšování dochází všeobecně častějším směňováním produktů, k tomu též vede semknutost, nasupenost dělnického proletariátu...“ (Lenin, 1951, s. 115 – srov. poslední odstavec části VI, dostupné na <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1893/101893.html>). Uvedený „zákon zvýšení spotřeby“ se plně projevil v dějinách Evropy a platil i v Rusku. K diskuzím srov. (Sweezy, 1967).

¹⁰⁴ Analýzou kapitalistické reprodukce se V. I. Lenin zabývá dále v textech *K charakteristice ekonomického romantismu: Sismondi a naši domácí Sismondovci* (z roku 1897, otištěno in *Novoje slovo*, duben-červenec 1897 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html>), *Vývoj kapitalismu v Rusku: Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřemysl* (Lenin, 1980 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1898/011898/indx011898.html>) a ve statích *Poznámka k teorii trhů* (*K polemice pánů Tugana-Baranovského a Bulgakova* (z roku 1898, otištěno in *Naučnoje obozrenije*, leden 1899) a *Ještě k teorii realizace* (z roku 1899, otištěno in *Naučnoje obozrenije*, srpen 1899 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1899/031899.html>)).

¹⁰⁵ Čímž není míněna R. Luxemburgová, neboť její dílo je koncipováno až později. Míněno je vyvracení názorů narodníků a legálních marxistů. Narodníci (v duchu J. Ch. L. S. Sismondiho) k realizaci považovali za nezbytnou existenci třetích osob – zde v podobě zbožných malovýrobců. Rozvoj kapitalistické výroby nepovažovali v Rusku za možný, vzhledem k omezenému vnitřnímu trhu. Čímž popírají možnost realizace společenského produktu. Narodníci přitom redukuji spotřebu (na osobní s ignorací spotřeby výrobní),

Mezi marxisty tak obvykle převládalo mínění, že ekonomka Luxemburgová se v mnohém mýlila.¹⁰⁶ Včetně řady premis, ze kterých vycházela. V tuzemsku se jejím omylům, ale i zásluhám věnoval J. Janiš (Janiš, 1965, 1967). Jeho studie – částečně poplatné době i prizmatu kritiky koncepcí podspotřeby, ke kterým bývá Luxemburgová řazena např. v kontextu teorií cyklu – dokumentují, že dílo Luxemburgové zůstalo „živé“ a podněcující ke kritickým diskuzím i po půlstoletí od vydání její *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a). Což v určitých aspektech platí i o dalších padesát let později.

Ústřední ideou argumentace Janiše je teze, že R. Luxemburgová narazila na „rozpor mezi potřebami rozšířené reprodukce a teorií spotřeby a mezd“ (Janiš, 1967, s. 68). Janiš rekapituluje: „V tom spočívá její aktuálnost a význam. Její hlavní chybou bylo, že své úsilí zaměřila na revisi teorie rozšířené reprodukce“ (dtto).¹⁰⁷ Přímo hovoří o „bludném kruhu Rosy Luxemburgové“. Tento „... *započal vyloučením spotřeby z jejich úvah o perspektivách kapitalistické výroby*“ (tamtéž, s. 66). Z čehož vyvozuje, že mezi Luxemburgovou a jejími kritiky není příliš velký rozdíl. „Rosa Luxemburgová dovádí ad absurdum úlohu ziskového podnětu, který povyšuje na jediný a objektivní smysl výroby“ (dtto). Její kritici správně

ztotožňují kapacitu trhu s rozsahem spotřeby a nesprávně chápou roli zahraničního obchodu. Lenin dospívá k závěrům, že růst kapitalistické výroby si sám vytváří vnitřní trh, který roste hlavně díky výrobní spotřebě (poptávce po výrobních prostředcích), která je do jisté míry nezávislá i ve svém růstu na spotřebě osobní. Ke kritice narodníků, hlavně in (Lenin, 1980 – srov.

<https://www.marxists.org/cestina/lenin/1898/011898/indx011898.html>), podrobněji viz níže. Druhým proudem, se kterým Lenin polemizuje, jsou legální marxisté. Tito ignorují rozpory kapitalistické reprodukce. P. B. Struve interpretuje Marxovu teorii realizace ve smyslu konceptu rozdělování a ze schémat reprodukce vyvozuje schopnost kapitalismu zabezpečit harmonický rozvoj i adekvátní odvětvové proporce. M. I. Tugan-Baranovskij dokazuje nezávislost I. skupiny výroby na II. skupině a tvrdí, že kapitalistický trh může neomezeně růst díky poptávce po výrobních prostředcích. Lenin prokazuje, že I. skupina úplně soběstačná a nezávislá na II. skupině výroby není. Podle V. I. Lenina k základním teoreticko-metodologickým omylům narodníků i legálních marxistů náleží nepochopení vědecké abstrakce. Lenin upozorňuje, že abstraktní teorii realizace nelze ztotožňovat s konkrétními historickými podmínkami zemí, resp. časových období. Určité nepochopení Marxovy abstrakce bývá, v jiných souvislostech, připisováno též konceptu R. Luxemburgové – srov. (Rozenberg, 1981).

¹⁰⁶ Text *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) ovlivnil např. ruského ekonoma trockistického proudu J. A. Preobraženského (1886 – 1937), včetně jeho pojetí „*socialistické akumulace*“ prostřednictvím rolnictva. Preobraženskij tvrdil, že „*dělnický stát*“ může vědomě a humánně realizovat to, co historicky kapitalistický stát realizoval slepě a krvavě – totiž transformaci agrárních malovýrobců v tovární dělníky. Věřil, že čím je země přecházející k socialismu zaostalejší, tím více se „*socialistická akumulace*“ bude muset opírat o využívání předsocialistických forem hospodářství. V zaostalém sovětském Rusku tak nelze hned začít s akumulací na socialistickém základě. „*Socialistickou akumulaci*“ přitom nepovažuje za program, nýbrž tuto prezentuje jako ekonomický zákon srovnatelný se zákonem hodnoty tržního hospodářství. Ekonomiku NEPu vnímal jako hybrid se dvěma uvedenými regulátory – zákonem hodnoty v segmentech nesocialistických a zákonem tzv. prvotní socialistické akumulace v segmentech socialistických (Preobraženskij, 1926).

¹⁰⁷ Srov. (Janiš, 1965, s. 440).

odhalují nelogičnosti, ke kterým vede „hypertrofizace zisku“, nicméně nechápou jejich základ, který Janiš spojuje s tím, že „hluboce podcenila úlohu spotřeby“ (ve smyslu popření spotřeby jako objektivního cíle výroby), a to „zejména pod vlivem jednostranně zafixované tradice“ (dtto).¹⁰⁸ Janiš dodává, že Luxemburgová své oponenty (typu O. Bauera)¹⁰⁹ převyšuje v tom,¹¹⁰ že si kladla otázky, které vyloučení spotřeby implikuje. „Že nemohla dát jiné odpovědi než falešné, je zcela přirozené, protože falešné bylo samo východisko“ (tamtéž)

Výše bylo konstatováno, že Luxemburgová problémy Marxovy teorie reprodukce spojuje s obtížemi při realizaci akumulované části nadhodnoty. Za předpokladu „čistého kapitalismu“ R. Luxemburgová klade sugestivní otázku: „Kdo tedy bude kupcem té části společenské produkce, jejíž prodej je podmínkou akumulace? Jedno je jasné: nemohou to být ani dělníci, ani kapitalisté“.¹¹¹ Janiš odpovídá, že je na první pohled jasné, že „kupce té části

¹⁰⁸ K čemuž J. Janiš konstatuje: „Špatně pochopená marxistická tradice... k takovému odtržení výroby a spotřeby směřuje“ (Janiš, 1967, s. 68). A dodává, že si stačí uvědomit, že „subsistenční mzdová teorie činí ze spotřeby hlavní masu výrobců veličinu, která je dána a priori podmínkami reprodukce pracovních sil, tedy veličinu, která je nezávislá na objektivních potřebách ekonomického růstu“ (dtto). Před tím Janiš rekapituluje: „Smyslem výroby ve všech ekonomických formacích nemůže být nic jiného než spotřeba. Ve všech formacích kromě kapitalismu je zvyšování spotřeby (necháme-li stranou neekonomické faktory, jako je třeba touha po moci a vlivu, nebo takový faktor, jako je preference volného času, který ale dosud působil ojedinele) také bezprostřední pohnutkou nejenom pro konečné výrobce, ale také pro ty, kdo o ekonomických procesech rozhodují. Je nesporné, že v tomto směru je kapitalismus určitou výjimkou: mezi výrobu a spotřebu se vkládá zisková pohnutka jako samostatný faktor,“ (V poznámce pod čarou dodává, že: „Z této skutečnosti vychází také značná část nemarxistické ekonomie, kupř. keynesiánství“). „Zisková pohnutka obecné vztahy mezi výrobou a spotřebou modifikuje, ale to neznamená, že je ruší, že odsouvá spotřebu jako konečné vyústění a konečný smysl výroby, stejně tak jako různé historicky přechodné formy regulace a řízení ekonomických procesů nemohou zrušit obecné reprodukční zákonitosti mající svůj základ v technice výroby“ (tamtéž, s. 67). A dále: „... nelze si představit ekonomický systém, který by tak rychle jako kapitalismus zvětšoval výrobní kapacity a přitom – dlouhodobě – neumožňoval odpovídající růst spotřeby. Takovýto systém by nutně spěl k úplné stagnaci“ (tamtéž, s. 68). Což v poznámce pod čarou doplňuje slovy: „Stalin se vlastně od Rosy Luxemburgové lišil především tím, že v extenzivní expanzi kapitalismu neviděl východisko, a proto předvídal totální stagnaci a krach systému. K podobným závěrům směřuje Keynes: v jeho podání mohou kapitalismus zachránit pouze exogenní faktory“ (dtto).

¹⁰⁹ Opakováním Marxovy teorie reprodukce společenského kapitálu, která má dávat uspokojivé odpovědi na všechny pochybnosti R. Luxemburgové, reagují její sociálně demokratičtí kolegové jako O. Bauer (Bauer, 1913) nebo G. Ekstein. Argumentují, že „kapitalistická výroba si pro akumulovanou část nadhodnoty sama vytváří trh, že proces realizace nadhodnoty je vlastně totožný s procesem akumulace kapitálu“ (Janiš, 1967, s. 62). Tato kritika se stává vzorem pro následné generace marxistů. „Rosa Luxemburgová byla odložena ad acta jako autor, který se nepochopitelným nedopatřením dopustil elementárních chyb v teorii reprodukce společenského kapitálu a peněžního oběhu“ (tamtéž). K čemuž J. Janiš kriticky poznamenává, že „zcela zapadla její otázka po smyslu kapitalistické výroby“ (dtto).

¹¹⁰ Za vzácnou výjimku mezi oponenty je označen N. I. Bucharin, který se jako jeden z posledních, již po smrti Luxemburgové, zapojuje do diskuzí. In (Bucharin, 1925) se autor neomezoval pouze na konstatování, že „Marxova reprodukční schémata hladce problém realizace řeší, ale soustředil svou pozornost na vztah specifických kapitalistických cílů a objektivních výsledků reprodukčního procesu“ (Janiš, 1967, s. 66).

¹¹¹ Dle (Janiš, 1967, s. 55 s odkazem na ruské vydání *Akumulace kapitálu* z roku 1923, s. 554 – srov. Luxemburgová, 1921, 23. odstavec kapitoly 1 *Otázky k problému*, dostupné na

produktu mohou tvořit jednak dodateční dělníci (část nadhodnoty je připojena k variabilnímu kapitálu), jednak sami kapitalisté, kteří rozšiřují konstantní kapitál“ (Janiš, 1967, s. 55). A připomíná, že řada kritiků díla Luxemburgové se s tímto spokojila.¹¹² Současně však neignoruje, že samotná Luxemburgové tohle všechno „dobře ví“. ¹¹³ Pochybnosti však R. Luxemburgovou ženou dále. Akumulace ať se tedy takto uskuteční, ať se sporný přebytek skládá z výrobních prostředků určených k rozšíření výroby a spotřebních předmětů pro dodatečné dělníky, „ať směna proběhne přesně podle Marxových schémat... ale – co potom? Co bude dále?“ (dtto). Při zohlednění kapitalistické dynamiky se situace komplikuje a pro „druhý, pátý, n-tý rok Rosa Luxemburgová není ochotna přijmout vysvětlení, které hypoteticky přijala pro status quo“ (tamtéž, s. 56).¹¹⁴ K tomu J. Janiš poznamenává, že není úplně jasné, „proč řešení, které Luxemburgová přijímá pro jeden rok, pro určitý stav společenského produktu, tak vehementně odmítá pro kapitalistickou dynamiku“ (tamtéž). Pro další výklad Janiš přitom zdůrazňuje dva důležité momenty, obsažené v citovaných pasážích díla R. Luxemburgové. „1. „Výroba pro výrobu“ je kladena do protikladu k výrobě pro zisk a přirovnávána ke kolotoči, který se jako nesmyslné perpetuum mobile otáčí v prázdném prostoru. 2. Kapitalistická akumulace je ztotožněna s akumulací peněžního kapitálu, ta pak s akumulací zisku, která by se nemohla uskutečnit, kdyby kapitalisté směňovali zboží jenom sami mezi sebou“ (dtto).¹¹⁵

<https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>). Luxemburgová se ptá: „Jakého druhu je toto zboží, a která část společnosti ho potřebuje, to jest, kdo toto zboží u kapitalistů kupuje, aby jim konec konců dal možnost přeměnit nejpodstatnější část zisku v čisté zlato? Zde se dostáváme k samotné podstatě problému akumulace“ (dtto, s odkazem na s. 552 tamtéž – srov. Luxemburgová, 1921, 20. a 21. odstavec kapitoly 1, dostupné na

<https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>). Luxemburgová pokračuje: „Dělníci to být nemohou, protože... z hlediska kapitalistické třídy nejsou kupujícími, ale pouze pracovní silou, jejíž udržování částí jejího vlastního produktu je pro kapitalistu těžkou nezbytností“ (dtto). „Stejně tak to nemohou být kapitalisté, protože by jednoduše zmizela akumulace“ (Janiš, 1967, s. 55). Při setrvání na předpokladu „čistého kapitalismu“ je tak – podle R. Luxemburgové – „kruh uzavřen“.

¹¹² „Koneckonců i Bauerovu kritiku lze redukovat na prosté zjištění: vždyť přece sama schémata přesvědčivě ukazují, jakým způsobem je akumulovaná část nadhodnoty realizována“ (Janiš, 1967, s. 55). Srov. (Bauer, 1913).

¹¹³ Zde Janiš v poznámce pod čarou připomíná řečnickou otázku Luxemburgové: „Podobám se snad jezdcí, který hledá koně, na kterém sedí?“ (Janiš, 1967, s. 55 – srov. Luxemburgová, 1921, 26. odstavec kapitoly 1, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>).

¹¹⁴ Luxemburgová uvádí: „Podobné řešení jenom přenáší problém z daného okamžiku na okamžik příští... jestliže připustíme, že se akumulace uskutečnila a že rozšířená výroba v příštím roce zaplavuje trh ještě větším množstvím zboží než v tomto roce, narážíme znovu na otázku: kde potom najdeme kupce pro zvětšenou masu zboží?“ (Janiš, 1967, s. 56 s odkazem na ruské vydání *Akumulace kapitálu* z roku 1923, s. 555 – srov. Luxemburgová, 1921, 27. odstavec kapitoly 1, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch01.htm>).

¹¹⁵ K tomu Janiš dodává, že v celé knize (Luxemburgová, 1913a) přitom nikde není „akumulace peněžního kapitálu“ či „akumulace zisku“ blíže definovaná. Čili je tady – při respektování celkové logiky Luxemburgové – nutné, podle J. Janíše, „domýšlet a kombinovat“ (Janiš, 1967, s. 57).

Janiš otázku důvodů odmítnutí Marxovy teorie rozšířené reprodukce ze strany Luxemburgové konkretizuje. Do podoby, „*proč staví „výrobu pro výrobu“ do protikladu k „výrobě pro zisk“?*“ (Janiš, 1967, s. 57). Odpověď hledá za pomoci úvah o smyslu a cíli kapitalistické výroby v podání R. Luxemburgové, což může být v obecnější podobě kriticky inspirativní i při diskuzích o racionalitě či iracionalitě soudobého parazitního kapitalismu. Z celé knihy *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) má být patrné, že autorka pohlíží „*na kapitalismus jako na soustavu, jejíž chování je cílové*“ (Janiš, 1967, s. 57).¹¹⁶ Luxemburgová hledá specificky kapitalistické cíle (a někteří ji přitom vyčítají subjektivismus a teleologii). Podle Janiše sice tuto otázku již dávno zodpověděl Marx, když dokazuje, že cílem a smyslem kapitalistické výroby „*je nadhodnota pro nadhodnotu – čili konec konců výroba pro výrobu ...*“ (dtto).¹¹⁷ Avšak Luxemburgová, „*jak se zdá, trpěla velmi lidskou a velmi rozšířenou chorobou*“ (dtto). Obecným jevem totiž je, že lidé mají sklon považovat za nesmyslné a nepochopitelné „*cíle našich spoluobčanů, pokud neodpovídají cílům nás samých, nebo alespoň cílům, které jsme ochotni pro jiné připustit*“ (dtto). A právě proto má Luxemburgová odmítat výrobu pro výrobu jako „*nesmyslný kolotoč*“. „*Nejde zde o to, že odmítá společenský řád, který je na takovém cíli založen; jde dále a vůbec popírá možnost existence podobného cíle, protože ho podle svých vlastních hodnotových kritérií považuje za nesmyslný*“ (tamtéž).

Z naznačeného J. Janiš – poněkud kostrbatě¹¹⁸ – dovozuje, že pro R. Luxemburgovou se zisk „*stal vševládnoucím a absolutním principem, který zakrývá vše ostatní...*“ (Janiš, 1967, s. 58). Pro Luxemburgovou tak má být „*kapitalismus tak kapitalistický, že v něm téměř není místa pro obecnější reprodukční zákonitosti*“ (dtto).¹¹⁹ Což vede k hlubokému podcenění role spotřeby za kapitalismu. Luxemburgová má zcela přehlížet, že růst spotřeby může být objektivním výsledkem (a pro velkou část obyvatelstva i cílem a smyslem)

¹¹⁶ S citací R. Luxemburgové: „*Ale aby dodatečným dělníkům byla poskytnuta práce a aby byly uvedeny do pohybu další výrobní prostředky, musí především existovat – z kapitalistického hlediska – nějaký cíl pro rozšíření výroby...*“ (Janiš, 1967, s. 57 s odkazem na ruské vydání *Akumulace kapitálu* z roku 1923, s. 121). O „*rozšiřování výroby bez jakéhokoliv cíle*“ (což nemá být akumulace kapitálu) v případě přijetí Marxových schémat Luxemburgová uvažuje na s. 359 tamtéž.

¹¹⁷ Srov. (Rozenberg, 1981, s. 199-200 aj.).

¹¹⁸ Srov. (Janiš, 1965, s. 439) – konkrétně úvahy o specifických cílech kapitalismu a „*výrobě pro výrobu*“, se závěry o „*ne-cíli*“ a „*ne-smyslu*“. S poznámkou pod čarou, že koncept „*výroby pro výrobu*“ někteří marxisté používali jako argument proti kapitalismu. Kapitalismus zde pak nemá jiný smysl, nežli připravit materiální předpoklady socialismu. Janiš poznamenává, že takto je „*kapitalismus posuzován podle měřítek a kritérií, která jsou mu cizí, a proto takovýto pohled nemůže přispět k pochopení jeho vlastní ekonomické dynamiky*“ (tamtéž).

¹¹⁹ Luxemburgová má absolutizovat specificky kapitalistické pohnutky natolik, že za nimi není schopna rozeznat něco obecnějšího, „*že nevidí žádné objektivní výsledky kapitalistického reprodukčního procesu, pokud nejsou měřitelné „peněžním ziskem“...*“ (Janiš, 1967, s. 58).

kapitalistické výroby, která je „řízena všepohlcujícími kapitalistickými pohnutkami“ (tamtéž, s. 59). V celé knize *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) autorka tudíž vždy hovoří „o spotřebě – dělníků stejně i kapitalistů –...“ pouze jako o „těžké dani, která musí být zaplácena, aby se mašinerie výroby pro zisk úplně nepolámala“ (Janiš, 1967, s. 59). Tomuto odpovídá i její pohled na kategorii mzdy. Zde má přehánět „ad absurdum jako absolutně platné“ ty stránky Marxovy teorie, „které jsou zvláště zřetelně poznamenány specifickými poměry kapitalismu počátku druhé poloviny minulého století: její pojetí mezd je zkrátka subsistenční...“ (dtto).¹²⁰

Podle Janiše z toho, že růst spotřeby není bezprostřední pohnutkou kapitalistických podnikatelů, činí R. Luxemburgová „ukvapený závěr, že nemůže být ani jako objektivní výsledek ekonomického vývoje řešením realizačního problému“ (Janiš, 1967, s. 59). Neboť Luxemburgová odmítá spotřebu a připouští pouze „zisk ve zvonivém zlatě“,¹²¹ musí proto „odmítnout celou Marxovu reprodukční teorii“ (dtto). Což pro marxistu snadný úkol rozhodně není. Proto se Luxemburgová pouští do koncipování rozsáhlé knihy, s podrobnou argumentací a předložením vlastního řešení – v díle *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a). Opakovaně přitom ironizuje vzájemnou výměnu zboží mezi kapitalisty jako řešení realizačního problému. A vždy zdůrazňuje, že „takováto vzájemná výměna může být financována pouze těmi peněžními prostředky, které sami kapitalisté zálohují“. Peněžní kapitál zde tak pouze přechází „z jedné kapsy do druhé“ a nemůže se zvětšovat.¹²² Řešení vidí

¹²⁰ „... třída kapitalistů každoročně vyděluje dělníkům z celkové masy jimi vyrobeného zboží pouze takové množství spotřebních statků, které je opravdu nezbytné k tomu, aby se mohli zúčastnit výroby“ (Janiš, 1967, s. 56 s odkazem na ruské vydání *Akumulace kapitálu* z roku 1923, s. 562). Subsistenční mzda původně představuje minimální mzdu nutnou pro udržení konstantní velikosti dělnické populace. Teorie mezd daných existenčním minimem souvisí s teorií přebytku klasické školy politické ekonomie. Operuje i s Malthusovou populační teorií, resp. s dlouhodobým samoregulačním mechanismem. Růst mzdy nad existenční minimum vede k růstu populace, a tím i nabídky práce, která postupně převyší poptávku a reálná mzda klesne. A naopak. T. R. Malhus propaguje nevyhnutelnost mezd na úrovni životního, resp. sociálního minima. Zvýšení mezd nad existenční minimum nepovažuje za možné ani D. Ricardo. A. Smith spojoval možnost dlouhodobých odchylek reálných mezd od subsistenční mzdy s dostatečně rychlou akumulací kapitálu. F. Lassalle a jeho „železný zákon mzdový“ pak dokazuje nemožnost zvýšení mezd nad existenční úroveň, ale současně vyjadřuje víru, že s pomocí osvětleného státu bude možné úděl dělnické třídy zlepšit. Stát by měl dělníkům poskytnout kapitál nebo úvěr, aby mohli zakládat družstva. Tím by se mohli podílet i na zisku a vymanit ze zmíněného zákona.

¹²¹ V logice R. Luxemburgové je akumulací kapitálu v pravém slova smyslu akumulace peněžního kapitálu, akumulace zisku „ve zvonivém zlatě“, jak sama s oblibou vyjadřuje“ (Janiš, 1967, s. 59). Samo rozšiřování výroby rozšiřováním kapitálu o dodatečný kapitál konstantní a variabilní tedy „nemá smysl“ a „není tedy... akumulací kapitálu v pravém slova smyslu...“ (tamtéž). Dodejme, že v jiných překladech díla R. Luxemburgové však mohou být používány formulace, kde místo slova zlato figuruje peněžní forma zisku.

¹²² (Janiš, 1967, s. 60, resp. 1965, s. 435-436 s ilustračním odkazem na ruské vydání *Akumulace kapitálu* z roku 1923, s. 572): „... kapitalista A prodává své zboží kapitalistovi B... B prodává své zboží A, a aby se jeho nadhodnota přeměnila ve zlato, dostává od A nazpět své peníze. Oba dva prodávají své zboží C a mění svou nadhodnotu v peníze, které od něho dostali. Ale kde je vzal sám kapitalista C? Od A nebo od B. Vždyť jiné

v tom, že „peníze musí dodávat někdo jiný než kapitalisté, to jest nekapitalistické národy a nekapitalističtí výrobci kapitalistických zemí, třetí osoby, jejichž zapojování do celkového kapitalistického koloběhu je podmínkou „akumulace zisku“, podstatou imperialismu a současně také objektivním důvodem krachu celé soustavy“ (Janiš, 1967, s. 60)

Třetí osoby tady přitom nejsou nutné proto, aby kupovaly jinak neprodejně zboží. Třetí osoby a zahraniční obchod s nekapitalistickými národy jsou nutné „pouze proto, aby kapitalistické reprodukci dodaly smysl...¹²³ ... podle Rosy Luxemburgové kapitalizace celého světa nezpůsobí krach kapitalismu proto, že se realizace produktu stane technicko-ekonomicky nemožnou, ale proto, že tento systém ztrácí smysl, protože již nemůže být ničím jiným než kolotočem výroby pro výrobu, který se otáčí v prázdném prostoru“ (Janiš, 1967, s. 60-61).

J. Janiš chyby v takto interpretované argumentaci R. Luxemburgové považuje „za natolik zjevné, že se zdá zbytečné je vyvracet“ (Janiš, 1967, s. 61). Jen připomíná, že v realitě je zisk „letmou a přechodnou formou části společenského produktu, která nemůže být použita jinak nežli spotřebně a investičně a že z tohoto hlediska je úplně jedno, kde se berou peníze zprostředkující jeho realizaci“ (dtto).¹²⁴ „Akumulace zisku“ pak označuje Marxovu akumulaci kapitálu, která se uskutečňuje jako akumulace výrobního kapitálu a jen letmo nabývá podoby peněz. Závěrem se Janiš ptá, jak mohla ekonomka rozhledu a kvalifikace R. Luxemburgové dospět k tak nerealistickým myšlenkám? „Není jiné vysvětlení nežli to, že byla plně v zaujetí své velké otázky o smyslu kapitalistického vývoje, ze kterého a priori vyloučila spotřebu, otázky, která ji zamlžila obzor a způsobila, že ztrácela smysl pro reálná fakta“ (tamtéž).

možnosti realizace nadhodnoty... v souladu s přijatým předpokladem (tj. předpokladem „čisté kapitalistické společnosti – pozn. aut.) nejsou. Ale cožpak se může takovým způsobem zvětšit peněžní kapitál A, B, C?... Jak se může nový peněžní kapitál ocitnout v kapsách kapitalistů, jestliže jsou (nepočítaje dělníky) sami sobě kupci? Vždyť v tomto případě peněžní kapitál pouze přechází z jedné kapsy do druhé!“ – srov. Luxemburgová, 1921, 30. odstavec kapitoly 2, dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/anti-critique/ch02.htm>).

¹²³ „... to jest, aby umožnily přeměnu nadhodnoty ve „zlato“, které do kapitalistické ekonomiky zvenčí dodávají“ (Janiš, 1967, s. 60).

¹²⁴ Řešení Luxemburgové by přitom „nebylo řešením ani v tom případě, že bychom přijali její předpoklady: vždyť výměna zboží za zboží s nekapitalistickým prostředím žádné dodatečné zlato kapitalistům neposkytuje – zaplatí přesně tolik, kolik přijali“ (Janiš, 1967, s. 61). Zvětšit by se zásoba zlata mohla pouze v případě jednostranných prodejů. „Tak daleko ovšem Rosa Luxemburgová nedošla. Ale pouze sem, k monetárně merkantilistickému pojetí nebo k lidovým představám kapitalistických boháčů, sedících na pytlích zlata, směřuje logika, v jejímž područí se ocitla“ (tamtéž).

Z autorů zahraničních je – ve výše nastíněném kontextu – možné připomenout např. P. M. Sweezyho (Sweezy, 1967), který opět upozorňuje na omyly R. Luxemburgové.¹²⁵ Přitom však existují taktéž interpretace, které omyly R. Luxemburgové sice připouštějí, nicméně zároveň poukazují na jejich dobovou podmíněnost. Včetně názoru, že dnes se v něčem možná snad i „mýlí méně“, nežli v době vzniku její klíčové ekonomické knihy.¹²⁶

¹²⁵ „Teorii Rosy Luxemburgové lze kritizovat z několika různých stran. Jeden z jejích omylů však zejména převažují nad všemi ostatními: že se při pojednání o rozšířené reprodukci mlčky přidrží předpokladů prosté reprodukce. Dogma, o němž nikdy ani na okamžik nepochybuje, že totiž spotřeba dělníků nemůže realizovat nadhodnotu, znamená, že celkové množství variabilního kapitálu, tedy i spotřeba dělníků, musí vždy zůstat stálé a konstantní jako v prosté reprodukci. Ve skutečnosti však akumulaci typicky doprovází přírůstek k variabilnímu kapitálu, a když dělníci tento variabilní kapitál vydávají, je tím realizována i část nadhodnoty, jež má fyzickou podobu spotřebních předmětů. Protože však Rosa Luxemburgová tuto skutečnost nepochopila, zdálo se jí, že spotřeba nemůže v kapitalismu růst...“ (Sweezy, 1967, 202). Uvedené připomíná M. Tejkl (Tejkl, 2012) a pokračuje následující argumentací. R. Luxemburgová měla vycházet z toho, že reálný příjem společenské většiny i za rozvinutého kapitalismu je v podstatě totožný jenom s náklady na reprodukci pracovní síly a není schopen realizovat jakoukoli část vytvořené nadhodnoty. Takovýto statický snímek kapitalismu však nemá odpovídat skutečnosti. Kapitalismus je dynamický systém, kde by přírůstky variabilního kapitálu měly být naopak schopny realizovat část předtím vytvořené nadhodnoty. Zpočátku dokonce, i kdyby se jednotlivé reálné mzdy nezvyšovaly a pouze rostl okruh pracovníků zapojovaných do kapitálového vztahu a mechanismu.

¹²⁶ (Tejkl, 2012) staví na tom, že při vzniku knihy bylo z hlediska trendů „ledacos jinak“, což má souviset i s nesprávnými předpoklady Luxemburgové. Před I. světovou válkou mělo probíhat „znatelné zapojování dalších a dalších vrstev obyvatel do kapitálového koloběhu. Celkový objem zaměstnanosti rostl a rostoucí variabilní kapitál... rostl kvůli tomu, že pracovníků... přibývalo – a mohl proto realizovat část nadhodnoty – i kdyby jednotlivé reálné mzdy nestoupaly – jenže příjmy pracujících tehdy... navíc ke všemu ještě i rostly. A ještě později, v době „zlatého věku“ sociálního státu se navíc už reálný příjem společenské většiny... znatelněji vzdálil od nezbytných reprodukčních nákladů pracovních sil a jejich rodin směrem nahoru a zahrnoval i znatelnější podíl... na společenském nadproduktu... Rostoucí podíl práce... mohl poněkud vyrovnávat případnou situaci, pokud by „druhý faktor“ – tedy zapojování dalších a dalších pracovních sil jako budoucích nositelů kupní síly – začínal přece jen slábnout... Jenže v současné době se tento přebytek společenské většiny (práce) nad reprodukcí v rámci tzv. „závodů ke dnu“... neúprosně opět propadá zase zpátky – i kdyby ještě nikoli na úroveň prosté reprodukce pracovní síly... To, co tento propad... může ve své funkci nahradit, tedy zapojování dalších a dalších pracovních sil do ekonomického koloběhu, se také nekoná... A investiční a vůbec výrobní výdaje, které by mohly doplňovat agregát poptávky, současná saturace produktivního kapitálu ve Starém vyspělém světě motivuje nedostatečně“ (tamtéž). Tejkl shrnuje, že v době Luxemburgové „kapitalismus expandoval a kromě startovní fáze se ke všemu navíc postavení společenské většiny – někdy zvolna, někdy rychleji – ještě zlepšovalo“ (dtto). Což už má být znatelné počátkem 20. století. I vlivem síly odborů (která dnes klesá) a politických stran práce. Což se, podle Tejkla, tehdy dělo ještě „bez výraznějšího zvyšovaného zdaňování společenské většiny, což je proces, který ubírá právě z těch peněz, jejichž výrazný podíl by byl robustně a vcelku rychle vynakládán v nákupech...“ (dtto). Z čehož je vyvozováno, že: „Kapitalismus tehdy jednak expandoval a dlouhodobě rostl celkový objem mezd... a jednak rostly i tyto reálné mzdy samotné – tedy přebytky společenských většin nad jejich reprodukcí. Dnes je tomu – z hlediska trendů – v obou ohledech naopak“ (tamtéž). Dále pak: „A nic na tom nemůže změnit skutečnost, že společenská většina vyspělých zemí je – absolutně vzato – zámožnější než byla tenkrát. Protože zde není podstatné srovnávání tehdejší a dnešní absolutní výše příjmů. Důležité a podstatné je srovnání... trendu. A ten tehdejší... spočíval v zlepšování (jakkoli... skromné) příjmové situace společenských většin a v jejich rostoucím zapojování do kapitálového koloběhu... Dnes je pracovníků zapojováno čím dál méně a reálné příjmy typických pracovníků přešly (počínaje USA před 30 lety) v lepším případě do fáze stagnace – ne-li do poklesu. Za této situace musel proto nouzově nastoupit i růst výraznějšího soukromého zadlužování...“ (dtto). Tejkl uzavírá: „Takže, jak se zdá, nebožka Rosa Luxemburgová se 100 let od vzniku své koncepce bohužel mýlí rok od roku méně...“ (tamtéž). Tedy méně mýlí ohledně nedostatečnosti agregátní poptávky, což Tejkl předkládá coby ústřední poselství a odkaz díla *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a).

Úvahami o poptávkovém omezení kapitalistického tržního systému je R. Luxemburgová v jistém smyslu předchůdkyní ústřední koncepce J. M. Keynese (1883 – 1946). Problému deficitu agregátní poptávky si je přitom vědom již B. de Mandeville (1670 – 1733). Samotný Keynes si, při koncipování teorie efektivní poptávky, cení také přínosu T. R. Malhuse (1766 – 1834) nebo J. Ch. L. S. Sismondiho (1773 – 1842). Malthusova koncepce třetích osob tvrdí, že celkovou produkci kapitalistické ekonomiky nelze realizovat výlučně za příjmy kapitalistů a dělníků. Nutná je též poptávka vrstev, které se nezúčastní výroby, ale vytváří dodatečnou poptávku (duchovenstvo, pozemkoví vlastníci aj.). Sismondi¹²⁷ dospívá k závěru o rozporu mezi výrobou a spotřebou za kapitalismu a existenci krizí z podspotřeby. Produkt není možné realizovat pouze za příjmy dělníků a kapitalistů (při ekonomickém růstu vzniká permanentní tendence k podspotřebě, k poklesu kupní síly dělníků přispívá zavádění strojů a nezaměstnanost atd.). Východisko spojuje se třetími zeměmi. Přebytky lze realizovat zahraničním obchodem, hlavně se zeměmi s převládajícím nekapitalistickým prostředím. A s návratem k malovýrobě (propojující vlastnictví a práci) spojuje řešení řady problémů.

Luxemburgová významně ovlivňuje M. Kaleckého (1899 – 1970). Z jeho bohatého – a stále nikoli zcela plně doceněného – odkazu čerpá alternativní a kritická postkeynesovská ekonomie. Kalecki se ve své interpretaci marxistické politické ekonomie opírá o Marxovu teorii reprodukce a navazuje na její pokus o rozpracování ze strany právě Luxemburgové.¹²⁸ V kontextu Kaleckého úvah ohledně stagnace kapitalismu bývá připomínáno, že v hodnocení možností kapitalismu je M. Kalecki v mnohém pesimističtější nežli Marx. A jeho dílo je blíže teorii R. Luxemburgové, „*ne ovšem po formální stránce, ale*

¹²⁷ Švýcarský historik, ekonom a spisovatel J. Ch. L. S. Sismondi (který se od liberalismu a idejí klasické školy odklání a přechází na pozice malovýrobního směru), ovlivnil řadu autorů, včetně např. utopického socialisty, revolučního demokrata a spisovatele N. G. Černyševského (1828 – 1889), který též usiloval o tvorbu „*politické ekonomie pracujících*“. V Rusku přitom Sismondiho úvahy inspirují především narodniky, odkazující na jeho kritiku kapitalismu a velkopodnikání i idealizaci patriarchální malovýroby. Liberální národnictví je v 80. a 90. letech 19. století vystřídáno národnictvím revolučním. K liberálním narodníkům náležel ekonom a sociolog N. F. Danielson (1844 – 1918) nebo ekonom a sociolog V. P. Voroncov (1847 – 1918), oponující marxistům na konci 19. století. S narodniky polemizuje Lenin, hlavně in *Vývoj kapitalismu v Rusku: Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřůmysl* (Lenin, 1980 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1898/011898/indx011898.html>). Ekonomickým romantismem či teorií realizace se kriticky zabývá i v dalších textech, včetně *O takzvané otázce trhů* (Lenin, 1951 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1893/101893.html>).

¹²⁸ Kalecki v předmluvě k polskému vydání svých předválečných prací píše: „*Musím poznamenat, že existuje jistá příbuznost mezi mými koncepcemi a teorií akumulace Rosy Luxemburgové*“ (Kalecki, 1962, s. 7 – s využitím Kýn, O.: *Teorie ekonomické dynamiky Michala Kaleckého* in Urban a kol, 1967, s. 215). Srov. dále Kaleckého text z roku 1967 *The Problem of Effective Demand with Tugan-Baranowsky and Rosa Luxemburg* in (Kalecki, 1971, s. 146-155). Srov. též (Groenewegen, 2013).

v problému, který vyzdvihuje, a ve směru, v němž tento problém řeší“ (Kýn, O.: *Teorie ekonomické dynamiky Michala Kaleckého* in Urban a kol, 1967, s. 215). Kalecki přitom koncipuje teorii blízkou koncepci efektivní poptávky J. M. Keynesa, a to dříve nežli samotný Keynes. Kalecki propracovává též teorii hospodářského cyklu, kdy operuje i s empiricky zjištěnou tezí, že výdaje na spotřebu kolísají během cyklu mírněji nežli zisky. Z čehož plyne, že menším ziskům odpovídá menší míra úspor. Růst zisků (resp. národního důchodu) vede tedy k růstu míry úspor, míry akumulace. „Nyní si Kalecki klade otázku analogickou s Rosou Luxemburgovou: co s tou rostoucí akumulací, jak ji realizovat?“ (tamtéž, 1967, s. 218).¹²⁹ S využitím citace práce M. Kaleckého lze ilustrovat taktéž rozpor kapitalistické reprodukce R. Luxemburgové.¹³⁰

Kaleckého dílo má značný vliv na vznik a vývoj postkeynesovství, v čele s J. V. Robinsonovou (1903 – 1983)¹³¹ a i na další autory italsko-cambridgeské školy. Robinsonová se explicitně věnuje i koncepci akumulace kapitálu Luxemburgové.¹³² Kalecki i Robinsonová Luxemburgovou jako ekonomku uznávali, nicméně jejich pohled není nekritický. Dodejme, že již R. Luxemburgová vypožadovala a dobře věděla, že na rozdíl od moderních standardních učebnicových modelů, které jsou posedlé hledáním optima a rovnováhy, kapitalismus není nejenom udržitelný, ale ani rovnovážný. V principiální nerovnováze byl kapitalismus i pro Kaleckého a Robinsonovou. Zmíněné je inspirativní i pro dnešek, kdy

¹²⁹ Celé zisky musí být vynaloženy na nákup spotřebních a investičních statků. „Tržní rovnováhy může být dosaženo jen tehdy, když se suma rozhodnutí kapitalistů o spotřebě a investicích bude rovnat ziskům obsaženým ve vyrobeném zboží (ještě nerealizovaném)“ (tamtéž). Kaleckého přitom ovšem nezaráží teoretická možnost realizace. Za uvedených předpokladů je hladká realizace možná. M. Kalecki si ale klade otázku: „Čím je ovšem zaručeno, že to, co kapitalisté chtějí spotřebovávat a investovat, se rovná právě ziskům, obsaženým ve vyrobeném zboží? Nejde o kvantitativní poměr, ale o stimuly“ (dtto). Což ústí v řešení, včetně závislosti velikosti zisků na poptávce kapitalistů po spotřebních a investičních statcích. Tuto závislost „lze plně pochopit na základě Marxova rozlišení vyrobené a realizované nadhodnoty. Velikost zisku není určena jen vyrobenou nadhodnotou, ale také velikostí poptávky. Zde je jádro problému realizace, který se zdá být na teorii Rosy Luxemburgové a po ní Kaleckého i keynesovců tak paradoxní“ (tamtéž, 1967, s. 219).

¹³⁰ „Vidíme, že otázka, co způsobuje periodické krize, by mohla být krátce zodpovězena takto: skutečnost, že investice jsou nejenom vyráběny, ale samy také vyrábějí. Investice chápány jako výdaje kapitalistů jsou zdrojem prosperity a každý jejich růst zlepšuje situaci v podnikání a stimuluje další růst výdajů na investice. Avšak zároveň jsou investice přírůstkem produktivního kapitálu, který ihned od svého zrození konkuruje staré generaci produktivního kapitálu. Tragédie investic je v tom, že vyvolávají krizi, protože jsou užitečné“ (Kalecki, 1937, s. 95-96 – s využitím s využitím Kýn, O.: *Teorie ekonomické dynamiky Michala Kaleckého* in Urban a kol, 1967, s. 232). O. Kýn konstatuje: „Nemůže být čistšího a přesnějšího vyjádření rozporu kapitalistické reprodukce Rosy Luxemburgové, než je právě v tomto Kaleckého citátu“ (tamtéž, 1967, s. 232).

¹³¹ J. V. Robinsonová bývá nezhledka označována za největší ekonomku všech dob, a to nejen z pohledů levého keynesovství. K nejvýznamnějším ženám-teoretickým ekonomům náleží i Luxemburgová.

¹³² Jistou příbuznost teorie své s teorií akumulace Luxemburgové J. V. Robinsonová explicitně přiznává (a tato příbuznost je implicitně obsažena v celém keynesovství) – srov. (Robinsonová, 1951). Jedno z klíčových děl J. V. Robinsonové ostatně nese název *Akumulace kapitálu* (Robinsonová, 1956). Srov. též (Groenewegen, 2013).

za jeden z klíčových problémů makroekonomie (včetně její zoufalé impotence při predikcích krizí hospodářských či finančních) bývá označováno právě její utkvělé lpění na rovnovážném přístupu.¹³³

Ohledně ekonomických úvah R. Luxemburgové doplníme, že ve výše nastíněném kontextu doplňuje dobové – značně pestré a široké – spektrum autorů levicovějšího smýšlení¹³⁴ se zájmem o pravidelnosti a nepravidelnosti hospodářského vývoje, resp. cyklický vývoj průmyslových kapitalistických ekonomik. V určitém smyslu lze dílo Luxemburgové nahlížet také prizmatem teorií ekonomického růstu,¹³⁵ kdy některými svými tezemi a vystoupeními přispívá k marxistickým diskuzím ohledně problematiky moderní terminologií nazývané hospodářským růstem. Zopakujme, že marxisté nahlíží na kapitalismus jako na vnitřně nestabilní systém vystavený cyklickým pohybům. Periodické kolísání hospodářské aktivity považují za imanentní rys kapitalismu, vyvolaný vnitřními rozpory. Samotný Marx teorii cyklu sice v ucelené podobě nepodává, nicméně z jeho zkoumání kapitalismu lze základy marxistické teorie krizí i hospodářského cyklu vyvodit. Na což navažují Engels, Lenin, austromarxista Hilferding, legální marxista Tugan-Baranovskij nebo právě i Luxemburgová.

Připomenout je telegraficky možné i přístup, vztahující adekvátní východisko rozboru teorií hospodářských výkyvů k Sayovu zákonu trhů, resp. k tomu, zda koncepce považují (nebo nepovažují) tržní ekonomiku za vnitřně stabilní systém. Proti Sayovu zákonu původně stojí teorie podspotřeby¹³⁶ a z nich vyplývající teorie třetích osob (T. R. Malthus,¹³⁷

¹³³ Které však vyplývá z její teoreticko-metodologické, ale též ideologické a apologetické podstaty. Stále dominantní ve standardní ekonomii zůstává neoklasika, s (neo)keynesovstvím coby zvláštním případem. Ani heterogenní nová keynesovská ekonomie přitom obvykle neoklasické mantinely nijak výrazněji nepřekračuje. A tak standardní makroekonomická teorie stále čeká i na tak mírné změny, doplnění a rozšíření, které standardní mikroekonomii přináší dnes tolik módní ekonomie behaviorální.

¹³⁴ Obdobně jako např. Parvus, M. I. Tugan-Baranovskij, S. De Wolff, K. J. Kautsky, L. D. Trockij nebo N. D. Kondratěv – podrobněji viz (Sirůček, 2016).

¹³⁵ Což činí sborník (Urban a kol., 1967). In (Janiš, 1965, 1967) je konstatováno, že v diskuzích vyvolaných dílem *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) se objevují „primitivní náběhy“ k teorii ekonomického růstu, které vycházejí z marxistických představ. Luxemburgová přitom hospodářský růst vnímá širěji, nežli kvantitativně pojímaný růst např. agregátu HDP v duchu moderní standardní makroekonomie (která obvykle implicitně ztotožňuje rozdílné kategorie růstu a pokroku). Tudíž je na místě u R. Luxemburgové hovořit spíše o přínosu v oblasti kapitalistického rozvoje či vývoje, nikoli pouze standardního hospodářského růstu.

¹³⁶ S odkazy na J. Ch. L. S. Sismondiho, J. K. Rodbertuse či J. A. Hobsona, kdy např. Hobson za hlavní příčinu hospodářských recesí považuje nedostatečnou koupěschopnou poptávku širokých vrstev. Rozdíly v rozdělování mělo zmenšit navrhované zvýšení mezd a snížení zisků. Blíže viz (Sirůček, 2016a).

¹³⁷ Agregátní poptávka má tendenci permanentně zaostávat za agregátní nabídkou díky příliš úzkému vnitřnímu trhu – odtud potřeba třetích osob (vrstev či zemí) pro realizaci produktu. Malthusova teorie podspotřeby operuje s tím, že akumulace kapitálu vyvolává permanentní a chronické zaostávání poptávky

J. Ch. L. S. Sismondi), které inspirovaly ekonomy marxistické (v čele právě s R. Luxemburgovou) i nemarxistické (např. E. Lederera).¹³⁸ Coby přínos bývá uváděno, že zmíněné přístupy umožnily opustit výlučně nabídkový pohled a obrátily pozornost k poptávkovým vlivům.

Text *Úvod do národní ekonomie* (Levi, 1925) opakovaně připomíná „*nevyhnutelnost průmyslových a obchodních krizí, které periodicky vyrovnávají poměr mezi nespoutaným bezmezným tlakem kapitalistické výroby a kapitalistickými spotřebními omezeními, a umožňují tak další existenci a rozvoj kapitalismu*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 594).¹³⁹ Krize R. Luxemburgová řadí k „*hospodářským zákonům*“, které „*vznikly samy sebou, bez jakéhokoli vědomého vměšování společnosti*“. A jejichž „*mechanickým působením... existuje kapitalistické hospodářství*“ (tamtéž, s. 587).¹⁴⁰

É. James konstatuje obohacení marxistické teorie krizí R. Luxemburgovou o „*některé nové postřehy*“ (James, 1968, s. 46). Podle této interpretace se Luxemburgová snaží dokázat, že „*období vzestupu nejsou v rozporu s vysvětlováním krizí podspotřebou dělníků. Podspotřeba dělníků je podle ní charakteristickým rysem kapitalismu; jestliže přesto dochází k rozmachu výroby, je to proto, že nežijeme v čistě kapitalistickém světě. Právě existence*

nad nabídkou. Což nepojímá coby makroekonomický problém vztahu úspor a investic (jako např. J. M. Keynes), nýbrž jako důsledek toho, produkt roku letošního je nakupován za důchody roku loňského. Celkovou produkci kapitalistické ekonomiky nelze realizovat pouze za koupěschopnou poptávku generovanou příjmy dělníků a kapitalistů. Aby při růstu nedošlo k všeobecné nadvýrobě, je k realizaci nezbytná poptávka třetích osob. Zde pozemkových vlastníků či duchovenstva aj. – vrstev konstituujících dodatečnou poptávku, ale nezúčastňujících se výroby.

¹³⁸ U marxistické politekonomie bývá zmiňován vliv na rozpor mezi výrobou a spotřebou. K marxisticky orientovaným stoupencům myšlenky podspotřeby náleží L. Laurat, R. Hilferding a R. Luxemburgová. V linii nemarxistické jde o vliv na E. Lederera, E. Preisera, J. A. Hobsona, W. T. Fostera, W. Catchingse či na keynesovský „*paradox spořivosti*“.

¹³⁹ Kdy R. Luxemburgová předtím dokladuje a zdůrazňuje rozpínavost kapitalismu, která nemá hranic – srov. (Levi, 1925, resp. Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 586-593). Potřeba rozpínání ovšem naráží na překážky – „*totiž na ziskové zájmy kapitálu*“ (tamtéž, s. 593). Výroba a její rozšiřování mají smysl pouze tehdy, nesou-li „*aspoň „obvyklý“ průměrný zisk*“ (dtto). Jestli tomu tak bude, „*záleží však na trhu*“ (dtto), tj. „*na poměru solventní poptávky spotřebitelů a množství vyrobeného zboží, jakož i na jeho cenách. Ziskový zájem kapitálu, který vyžaduje na jedné straně čím dál rychlejší a stále rozsáhlejší výrobu, vytváří si tedy sám na každém kroku tržní překážky, které se stavějí v cestu prudkému expanzivnímu tlaku výroby*“ (tamtéž, s. 594). Uvedené má vést k nevyhnutelnosti krizí.

¹⁴⁰ Podle R. Luxemburgové kapitalistické hospodářství je na „*první pohled věci nemožnou*“ (tamtéž, s. 586), a to z důvodu jeho „*naprosté bezplánovitosti, vzhledem k nedostatku jakékoli vědomé organizace*“ (dtto). Přesto kapitalistické hospodářství „*skloubí v jeden celek a může existovat. A to: směnou zboží a peněžním hospodářstvím... svobodnou konkurencí... kapitalistickým mzdovým zákonem... průmyslovou rezervní armádou... vyrovnáváním míry zisku... a konečně kolísáním cen a krisemi, které vyrovnávají jednak denně, jednak periodicky slepou a chaotickou výrobu s potřebami společnosti*“ (tamtéž, s. 586-587).

sektoru řemeslné výroby a předkapitalistických organizačních forem hospodářství podle jejího názoru vysvětluje možnost hospodářské expanze přes kapitalistickou podspotřebu“ (dtto).¹⁴¹ Připomínána je zde též další argumentace Luxemburgové, která připomíná existenci mnoha geografických oblastí, které kapitalismus ještě neovládl. Tyto zaostalé země umožňují nalézt nová odbytiště, která se „v čistě kapitalistických sférách v důsledku nedostatečné kupní schopnosti dělnictva vyčerpávají“ (tamtéž). Což má být i důvod, proč kapitalismus spěje k imperialismu. Kapitalistické země si odbytiště hledají hlavně v koloniích. Uvedené je ale pouze provizorním řešením problému nadprodukce, které jim však poskytuje určitý odklad.¹⁴²

V souvislosti s hodnocením ekonomického přínosu R. Luxemburgové É. James uvádí: „Z čistě teoretického hlediska je nejdůležitější její myšlenka, že kapitalismus se proměnil v imperialismus...“ (James, 1968, s. 46). Svě stěžejní ekonomické pojednání *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) autorka totiž koncipuje jako „příspěvek k ekonomickému objasnění imperialismu“, jak ostatně potvrzuje podtitul celého díla.¹⁴³ Termín „kapitalistický imperialismus“ nazírá Luxemburgová ve smyslu expanze kapitalismu do kolonií a polozávislých zemí s cílem rozšiřování trhu ve prospěch akumulace kapitálu. Nicméně rozšiřování panství kapitálu ze starých zemí do nových oblastí je charakteristické pro kapitalismus již od jeho počátku. Kautsky imperialismus spojuje s úsilím zemí rozvinutých připoutat k sobě země agrární. Luxemburgová uvažuje obecněji a imperialismus spojuje se snahou kapitalistických zemí připoutat k sobě zaostalé, nekapitalistické země vůbec.¹⁴⁴

¹⁴¹ Uvedené James uvádí v kontextu „buržoazních“ námitek na Marxův koncept nadvýroby, interpretovaný zde jako důsledek nedostatečné koupěschopné poptávky dělníků a tendence zisků k poklesu. Pro kapitalismus je tak normálním stavem nerovnováha, která se neustále prohlubuje. Kritiky argumentují tím, že nerovnováha nenarůstá nepřetržitě, a že teorie krizí nemůže objasnit vzestup. Některé západní interpretace přitom marxistické vysvětlení krizí z nadvýroby přímo spojují s koncepty podspotřeby. Srov. (Sirůček, 2016), (Sweezy, 1967).

¹⁴² K čemuž É. James kriticky poznamenává, že tento názor R. Luxemburgové je „velmi sporný. Jak se zdá, nejlepšími odbytišti pro přeindustrializované země nejsou nové oblasti, jejichž kupní síla je malá, ale jiné industriálně vyspělé země“ (James, 1968, s. 46).

¹⁴³ Janiš poznamenává, že existuje dost důvodů k domněnce, „že tento podtitulek, a tento záměr se objevily až post factum, jako logické dovršení obecné koncepce kapitalistického vývoje“ (Janiš, 1967, s. 54). Odkazuje na samotnou Luxemburgovou, která již v době přípravy populárních přednášek o Marxově ekonomickém systému pro potřeby stranické propagandy narážela „stále a stále“ na těžkosti spojené s výkladem Marxovy teorie reprodukce společenského kapitálu. Proto vzniká i záměr sepsat *Akumulaci kapitálu* (Luxemburgová, 1913a).

¹⁴⁴ Námítky Lenina z díla *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* (Lenin, 1986) vyslovené proti konceptu Kautskyho platí i ve vztahu k teorii Luxemburgové. Objektem boje imperialistických mocností nejsou pouze země zaostalé, nýbrž i země kapitalistické rozvinuté. Pro imperialismus je dále charakteristický finanční kapitál. „Naproti tomu, podle Rosy Luxemburgové, je imperialismus neodlučným průvodcem kapitalismu od prvních dnů jeho vzniku. Imperialismus tedy podle Rosy Luxemburgové nepředstavuje žádnou zvláštní fázi vývoje kapitalismu“ (Rozenberg, 1981, s. 205). Což D. I. Rozenberg opět

Mzdy pak Luxemburgová nechápe jako Marx ve smyslu výsledků sociálně historického vývoje, nýbrž předpokládá konstantní reálné mzdy. A tím při růstu důchodu taktéž předpokládá pokles podílu mezd na tomto důchodu. Což ústí v závěr o konečném kolapsu reprodukce.

G. Fülberth připomíná: „*Marxismus v době Druhé internacionály*¹⁴⁵ přinesl *tři*¹⁴⁶ *velká ekonomická díla*,“¹⁴⁷ čímž míní Vývoj kapitalismu v Rusku Lenina,¹⁴⁸ dílo Finanční kapitál

vztahuje k nesprávnému chápání Marxovy teorie realizace a akumulace, včetně teze Luxemburgové o „*nemožnosti čistého kapitalismu*“ – což jí uzavírá i „*cestu ke správnému chápání specifiky poslední fáze kapitalismu*“ (tamtéž).

¹⁴⁵ Leninovo zásadní pojednání o imperialismu z roku 1916 (Lenin, 1986) zde do tohoto období již řazeno není. II. internacionála hyne na oportunismus a rozpadá se během I. světové války, když v Německu, Rakousku, Belgii a Francii sociálně demokratické strany schvalují válečné politiky „*svých*“ vlád. Luxemburgová píše: „*4. srpna 1914 německá sociální demokracie politicky abdikovala a zároveň se zhroutila socialistická Internacionála*“ (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo II*, 1955, s. 409). Tudíž období II. internacionály bývá často datováno léty 1889 až 1914. Jiné pohledy hovoří o konci v roce 1916, další připomínají až rok 1923, kdy má být II. internacionála sloučena s tzv. Dvouapůltou internacionálou (1921-23). III. internacionála (Komunistická, též Kominternu) působí v letech 1919-43, poté nastupuje Kominforma (1947-56) atd.

¹⁴⁶ Hovoří dokonce o „*třech ekonomích*“, pokud jde o marxismus (k Leninovi doplňuje ještě N. I. Bucharina). Za „*ekonomii čtvrtou*“ označuje neoklasickou ekonomii, k jejímuž průlomu dochází za života Luxemburgové. Marx uvedené ještě nebral na vědomí a Engels sarkasticky komentoval. Přičemž trvali na svém hodnocení „*vulgární buržoazní ekonomie*“, čímž mělo být vše řečeno. Ani Luxemburgové nestála nastupující neoklasika za pozornost a „*domnívala se, že našla formuli pro zánik světa buržoazie*“ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 4 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁴⁷ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 3 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁴⁸ *Vývoj kapitalismu v Rusku: Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřemysl* (z roku 1899, česky (Lenin, 1980) – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1898/011898/indx011898.html>) náleží k nejpůvodnějším ekonomickým dílům Lenina. Lenin kritizuje v Rusku dobově populární tvrzení (např. narodníků), že přechod carské říše ke kapitalismu je nemožný a naopak je možný přímý přechod především zemědělských společenství (obščin) k socialismu. Narodníci odmítali možnost kapitalistického rozvoje Ruska, který vnímali jako narušování odvěkých řádů a tradičních institucí (občiny, artěly apod.). Argumentovali, že vývoj kapitalismu v Rusku není reálný pro nedostatečně široký trh. Přičemž Rusko nemůže získat ani potřebné zahraniční trhy, které jsou již obsazeny jinými kapitalistickými státy. Namísto kapitalismu hlásali specifickou cestu malovýroby v zemědělství i řemeslech, pomocí rolnických občin či výrobních družstev ve smyslu přímé cesty k socialismu. Zpochybňovali také existenci objektivních ekonomických zákonů. Lenin argumentuje empirickými daty i odvolávkami na Marxova schémata reprodukce v druhém dílu *Kapitálu* (Marx, 1955). Dokladuje, že kapitalismus již v Rusku existuje a má před sebou i další perspektivy. Což vytváří potřebné předpoklady pro boj dělnického hnutí.

austromarxisty¹⁴⁹ Hilferdinga¹⁵⁰ a práci Akumulaci kapitálu (Luxemburgová, 1913a). Včetně jejich existence ve vzájemném kontextu. Přičemž konstatuje, že dílo R. Luxemburgové je méně vázáno na podmínky jednotlivých zemí a vede k analýze mezinárodního fenoménu v podobě imperialismu.¹⁵¹ Luxemburgová vychází z marxistických schémat reprodukce, které považuje za neúplná a vhodná k reformulaci, z čehož následně vyvozuje,

¹⁴⁹ Austromarxisté, kteří v různé době byli členy rakouské sociální demokracie, náleží k čelným reprezentantům reformismu a revizionismu v meziválečném období. Austromarxisté, mimo jiné, neakceptují internacionalismus a požadují oddělené socialistické strany pro jednotlivé národnosti v jedné zemi (S čímž též souvisí založení Československé sociálně demokratické strany v Praze roku 1878. Od roku 1893 je pak strana již nezávislá na mateřské rakouské sociálně demokratické straně a sdružuje česky hovořící socialisty). K austromarxismu bývá řazen R. Hilferding, M. Adler, F. W. Adler, K. Renner či O. Bauer. Bauer se, obdobně jako Renner, snaží ekonomicky zdůvodnit „socializaci“ jakožto hlavní prvek „vrůstání kapitalismu do socialismu“. Austromarxisté vydávají státní kapitalismus za socialismus, což se pokoušejí prakticky realizovat i v době rakouské revoluce let 1918-19.

¹⁵⁰ Rakouský ekonom a novinář R. Hilferding (1877 – 1941) byl i jedním z významných politických činníků rakouské a německé sociální demokracie a II. internacionály. Coby teoretik austromarxismu prosazuje evoluční přechod k socialismu (např. teorií organizovaného kapitalismu, kdy růst monopolů má odstranit anarchii výroby a vést k postupnému vzniku plánovité ekonomiky). Koncept monopolního stadia kapitalismu rozpracovává v díle *Finanční kapitál: Studie o nejnovější fázi ve vývoji kapitalismu* (Hilferding, 1910), které ovlivňuje Lenina, Bucharina a mnohé další. Hilferding zkoumá tendence vývoje v dobově nejrozvinutějších kapitalistických zemích. Popisuje monopolizaci výroby a bankovníctví, což má připravovat i přechod k socialismu. Marxisté obvykle oceňovali, že Hilferding přispívá k objasnění podstaty finančního kapitálu. Připomínají však jeho přechod na revizionistické a reformistické pozice, který je patrný i na nedostacích jeho díla. Jde např. o chybně vymezený předmět politické ekonomie vycházející z primátu oběhu a podceňování sféry výroby (srov. Hilferding, 1910 – český překlad 1961, s. 55, 79). Dále o Hilferdingův názor na vývoz kapitálu, redukováný pouze na pozitivní přínosy (srov. tamtéž, s. 392). Anebo o Hilferdingovo ztotožňování finančního kapitálu s úvěrem atd. Marxisté-leninisté taktéž připomínají, že svým výkladem finančního kapitálu Hilferding zdůvodňoval opodstatněnost reformismu v dělnickém hnutí a odmítal revoluční boj – srov. (Lenin, 1986).

¹⁵¹ Což je společný rys s prací *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu (populární pojednání)* z roku 1916 (Lenin, 1986 – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1916/061916/ch00.html>). Marxistická politická ekonomie vnímá imperialismus jako vědecký pojem, jako zvláštní stadium ve vývoji kapitalismu. Lenin reaguje na oportunistické úvahy K. J. Kautskyho (s teorií ultraimperialismu, kdy se v budoucnosti imperialismus celého světa mají sjednotit a ukončit války, přičemž odtrhuje politiku od ekonomiky a imperialismus chápe coby politiku průmyslových zemí s cílem podřídit si agrární oblasti) a cení si práce R. Hilferdinga (Hilferding, 1910) a především díla J. A. Hobsona *Imperialismus* (Hobson, 1902), popisujícího mnohé znaky imperialismu a přinášejícího rozsáhlý faktografický materiál. Hobson (1858 – 1940) byl britský ekonom, novinář a spisovatel blízký institucionalismu, který kritizoval kapitalismus z humanistických pozic. Analýzu imperialismu zakládá na své koncepci podspotřeby. Úzký trh má vést k hospodářské expanzi do zahraničí, s níž je spojen právě imperialismus. Lenin následně podstatné nové vlastnosti kapitalismu v epoše imperialismu postihuje pěti základními ekonomickými znaky: „1. koncentrace výroby a kapitálu, která dosáhla tak vysokého stupně, že vytvořila monopoly, jež mají v hospodářském životě rozhodující úlohu; 2. splnutí bankovního kapitálu s průmyslovým a vznik finanční oligarchie na základě tohoto „finančního kapitálu“; 3. vývoz kapitálu na rozdíl od vývozu zboží nabývá neobyčejně velkého významu; 4. vznikají mezinárodní monopolistické svazy kapitalistů, které si rozdělily svět, a 5. teritoriální rozdělení celého světa mezi největší kapitalistické mocnosti je ukončeno. Imperialismus je kapitalismus v tom vývojovém stadiu, kdy monopoly a finanční kapitál získávají nadvládu, kdy vývoz kapitálu nabyl mimořádného významu, kdy mezinárodní trusty si začaly rozdělovat svět a kdy bylo dokončeno rozdělení celého území zeměkoule mezi největší kapitalistické státy“ (Lenin, 1986, s. 104). A historické místo imperialismu charakterizuje jeho trojím určením (jako kapitalismus monopolní, kapitalismus parazitní a zahnívající, kapitalismus odumírající). Přičemž všeobecná charakteristika podstaty kapitalismu podaná K. H. Marxem v *Kapitálu* platí i pro kapitalismus monopolní. Jeho kvalitativně nové rysy a vlastnosti charakterizují nové stadium v rozvoji kapitalismu. Ekonomické úvahy R. Luxemburgové v tomto díle V. I. Lenin nezmiňuje – podrobněji viz (Lenin, 1986).

že nadhodnota nemůže být trvale ukládána uvnitř kapitalistického systému – vyžaduje export zboží do nekapitalistických oblastí, financovaný exportem kapitálu. Příslušné zajištění se uskutečňuje vojenskými prostředky a vede k násilným konfliktům mezi národními státy a metropolemi. Vede k imperialismu. Neexistence již žádné mimokapitalistické sféry ukládání zboží a kapitálu má celý kapitalistický systém přivést až na samotnou „poslední ekonomickou hranici“¹⁵² společnosti založené na soukromém vlastnictví výrobních prostředků.

Fülberth konstatuje, že na „*první pohled se tu Rosa Luxemburgová jeví jako podivuhodně staromódní teoretička zhroucení*“.¹⁵³ Revoluce pro Luxemburgovou však nebyla výsledkem hospodářského zhroucení kapitalistického systému. Kolapsu kapitalismu má totiž předcházet aktivita mas, které se zdvihají proti bezohlednosti imperialismu. Z pohledu Luxemburgové měly vést „*vypočitatelné ekonomické hranice systému*“¹⁵⁴ postupně logicky a legitimně k povstání. Po sto letech od vzniku *Akumulace kapitálu* (Luxemburgová, 1913a) měl však přitom již ustát zájem o „*jednotlivé prováděné výpočetní operace k reprodukčním schémátům*“.¹⁵⁵ Ovšem kniha na své aktuálnosti tímto ztratit neměla. Naopak. Což má být spojené s „*teorií permanentní nadakumulace*“. Tato se měla u Marxe vztahovat pouze na cyklické hospodářské krize – „*U Luxemburgové se naproti tomu stává trvalou a v rámci kapitalismu neodstranitelnou*“.¹⁵⁶ Fülberth dále klade sugestivní otázku: „*Může*

¹⁵² (Fülberth, 2013 – s využitím s. 4 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁵³ Fülberth, 2013 – s využitím s. 4 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁵⁴ „*Usilovala přitom o dosažení přímo matematicko-přírodovědecké exaktnosti*“ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 4 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>). Vzpomenuto přitom je, že v tomto ohledu se R. Luxemburgová částečně shodovala se svým velkým oponentem v podobě austromarxisty O. Bauera. Ten sice operuje se schopností kapitalistického systému hospodářsky se přizpůsobovat, nicméně současně považuje za pravděpodobné, že „*jeho katastrofální sociální, politické a morální důsledky, jež ženou k válce, povedou k vypuknutí revoluce*“ (tamtéž).

¹⁵⁵ S připomenutím argumentace O. Bauera či N. I. Bucharina proti ústřední tezi díla. Bauer tvrdí, že proměnné, které si Luxemburgová volí pro organické složení kapitálu a směnné vztahy mezi výrobními a spotřebními prostředky, přehlíží sféru akumulace. Fülberth dodává, že Luxemburgová nemohla předpokládat „*schopnost zvyšovat poptávku na vnitřním trhu stupňováním reálné mzdy*“. K čemuž ve 20. století mělo reálně docházet, nicméně R. Luxemburgová změnu mezd považovala za systémově nerealizovatelný předpoklad. S ještě zásadnější kritikou přichází Bucharin. Upravuje reprodukční schémata a vyvozuje, že imperialismus nevyplyvá z neprodejných nadvýrobů v uzavřeném kapitalistickém systému, nýbrž (ve shodě s Leninem) z honby za mimořádným ziskem. Což vede k válce, která masy žene do revoluce. Fülberth zmiňuje též debaty „*antikritiky*“ (Luxemburgová, 1921), kdy samotná R. Luxemburgová reaguje na námitky O. Bauera aj. (Fülberth, 2013 – s využitím s. 4 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>). Ke kritice i přístupům O. Bauera a N. I. Bucharina srov. (Janiš, 1965, 1967).

¹⁵⁶ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 5 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>). Fülberth tvrdí, že empiricky

být pro naakumulovanou nadhodnotu v kapitalismu dostatečná poptávka vytvořena bez vražd a zabíjení?¹⁵⁷ A pokračuje: „Odpověď Rosy Luxemburgové je jednoznačnou: ne“.¹⁵⁸ Historicky tedy má mít R. Luxemburgová pravdu. Avšak logicky, tedy už pro všechny časy? „Zde se to nepocituje jako nevyhnutelnost, lze však hovořit o velmi vysoké pravděpodobnosti“.¹⁵⁹ Z hlediska politického G. Fülberth ohledně prognózy Luxemburgové podtrhuje její neustálé zdůrazňování úlohy a významu revoluce.¹⁶⁰ Současně však připomíná, že u R. Luxemburgové sice existují revoluční činy, ovšem absentuje teorie o porevolučním uspořádání. Což se jako aktuální projevilo např. v situaci ztroskotání tzv. reálného socialismu.

V souvislosti s odmítáním absolutizace sociálního reformismu ze strany Luxemburgové¹⁶¹ nastoluje Fülberth otázku zdánlivého protikladu mezi Luxemburgovou ekonomkou a Luxemburgovou-politickou teoretičkou. Má jít však o omyl. „Nevyhnutelnost na-

Luxemburgová má v tomto ohledu pravdu. Což mají dokládat celé dějiny 20. století i hospodářská krize od roku 2007. V historickém náčrtu „nalezneme vše, o čem Luxemburgová pojednávala: export zboží a kapitálu, války, imperialismus. Masy kapitálu, které už nejsou investovány do výroby, produkují virtuální svět, v němž dochází k přechodným úlevám s následnými kolapsy – panství finančních trhů“ (tamtéž). Zmíněné děje sice mohou přesahovat rozměry představ samotné R. Luxemburgové, nicméně mají být její teorií vysvětlitelné. Připomínáno je též, že „akciové a finanční spekulace nejsou nikdy (na rozdíl od předpokladů přítomných v lidových protestech) příčinou, nýbrž vždy důsledkem, vyslovené právě při akumulaci kapitálu“ (dtto). V tomto kontextu nepovažuje za nejperspektivnější z jejího díla střet Luxemburgové s reprodukčními schémata Marxe z druhého dílu *Kapitálu* (Marx, 1955), nýbrž odkazuje na kapitulu 24 *Takzvaná původní akumulace* prvního dílu *Kapitálu* (Marx, 1953). Akumulaci Fülberth nepovažuje za jednorázovou historickou událost, nýbrž „za strukturální vlastnost kapitalismu“. Připomíná procesy „odklizování veřejného vlastnictví“ na Východě i Západě od poslední čtvrtiny 20. století, rozšiřování sfér ukládání kapitálu do hospodaření s naftou, privatizace systémů sociálního zabezpečení či „nový imperialismus“ jako „aktuální varianty původní akumulace, nikoli na počátku kapitalismu, ale v jeho současném stavu...“ (odkaz. překlad, s. 5). Ohledně nevyhnutelnosti těchto procesů po celé trvání kapitalismu, jak tvrdí Luxemburgová, Fülberth připomíná, že právě ona inspiruje keynesovce, a to hlavně levé, z nichž se rekrutují postkeynesovci typu Robinsonové a její text *Akumulace kapitálu* (Robinsonová, 1956).

¹⁵⁷ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 5 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁵⁸ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 5 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁵⁹ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 5 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁶⁰ „Revoluce je velkolepá, všechno ostatní je pitomost“ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 5 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>). Revoluci, coby prostředku k nastolení nového systému, klade Luxemburgová na první místo. Připomenout zde lze také tradovaný výrok – míněný ovšem v mírně odlišném kontextu – jiné ikony levice druhé poloviny 20. století Che Chuevary. Ten se měl vyjádřit ve smyslu: „Dobytí revoluce je hrdinské a těžké, budování revoluce už jen těžké“.

¹⁶¹ Pro revizionistu E. Bernsteina byly vymoženosti každodenní politiky cílem, jejichž požadováním byly podněcovány změny vnitřní struktury kapitalismu. Luxemburgová ale zdůrazňuje dlouhodobou tendenci „nadakumulace“, která je za kapitalismu nezadržitelná a „bude stále znovu dosažené ničit“ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 6 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>). Což mělo být potvrzeno politikou neoliberalismu v 70. letech 20. století.

*„dakumulace je jedna věc, nezbytnost odporu druhá. Odpor je možný, není však automatickým důsledkem nadakumulace. Nemůže být omezován na nápravu každodenních záležitostí“.*¹⁶² Proto R. Luxemburgová neústupně usiluje o masové stávky a tvrdě kritizuje SPD i odborářskou byrokracii, ale i Leninovo pojetí strany.¹⁶³ Ruská revoluce bojovala sama, za kapitalistických podmínek, a nemohla tak revoluci dokončit v internacionálním měřítku. K revolučnímu sebezpotvrzení však může docházet pouze tehdy, když je vyloučeno jakékoli omezování dlouhodobých šancí pro masovou iniciativu. Což se ovšem v Rusku nedělo. I tímto Fülberth dokladuje aktuální význam (nejen) ekonomického díla Luxemburgové, včetně „*prognózy zhroucení kapitalismu prostřednictvím katastrofy nadakumulace*“. Přičemž současně neopomíná „*obránné akce subjektu*“. Závěrem uvádí, že z faktorů „*stálé nadakumulace*“ a „*masové iniciativy*“ je dnes silnější faktor první, což umocňuje význam ekonomických úvah Luxemburgové o problémech kapitalismu i jejích známých varování ohledně „*barbarství*“.¹⁶⁴

Výběr z díla R. Luxemburgové¹⁶⁵

Flechtheim, O. K. (ed.) (1966-68): R. L.: *Politische Schriften. 3. díly*. Frankfurt am Main: Europäische Verlags-Anstalt. ISBN nemá.

Levi, P. (ed.) (1925):¹⁶⁶ *Einführung in die Nationalökonomie*. Berlin: Laub'sche Verlagsbuchhandlung. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1894): *Wie entstand die Maifeier? Sprawa Robotnicza (Arbeitersache)*, únor 1894. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1898a): *Die industrielle Entwicklung Polens*. Leipzig: Duncker & Humblot. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1898b): *Possibilismus und Opportunismus. Sächsische Arbeiterzeitung*, č. 227, 30. 9. 1898. ISSN nemá.

¹⁶² (Fülberth, 2013 – s využitím s. 6 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁶³ „*Hnutí mas usilujících nalézat nové cesty, nemůže být nahrazeno prozíravostí aparátu*“ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 6 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁶⁴ (Fülberth, 2013 – s využitím s. 7 českého překladu M. Formánka, dostupném na <https://sok.bz/clanky/2013/georg-fulberth-o-rose-luxemburgove>).

¹⁶⁵ Většina textů je v originále dostupná na <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg>. Anglické mutace jsou dostupné na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/index.htm>.

¹⁶⁶ Bývá často uváděn též rok 1924.

Luxemburgová, R. (1898c): *Reden auf dem Stuttgarter Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschland*. Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Stuttgart 3. – 8. 10. 1898, s. 99-100, 117-118. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1899a): *Hohle Nüsse*. *Leipziger Volkszeitung*, 22. 7. 1899. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1899b): *Sozialreform oder Revolution? Mit einem Anhang: Miliz und Militarismus*. Leipzig: Verlag der Leipziger Volkszeitung. ISBN nemá (česky *Sociální reforma nebo sociální revoluce?* Praha: Federace dělnických tělocvičných jednot československých 1922. ISBN nemá).

Luxemburgová, R. (1900a): Die „*deutsche Wissenschaft*“ hinter den *Arbeitern*. *Neue Zeit*, 1899/1900, č. 51, 12. 9. 1900 a č. 52, 19. 9. 1900. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1900b): W obronie narodowości. Poznaň: Josef Gogowski. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1903-04a): Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie. *Neue Zeit*, roč. 22, svazek 2, I: s. 484-492, II: s. 529-535. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1903-04b): Im Rate der *Gelehrten*. *Neue Zeit*, roč. 22, sv. 1, č. 1. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1904): Sozialdemokratie und Parlamentarismus. *Sächsische Arbeiterzeitung*, 5. a 6. 12. 1904. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1905a): Die Revolution in Russland. *Gleichheit, Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen*, roč. 15, č. 3, 8. 2. 1905. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1905b): In revolutionärer Stunde: Was weiter? *Czerwony Sztandar*, č. 26. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1906): *Massenstreik, Partei und Gewerkschaften*. Hamburg: Erdmann Dubber. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1907): Die *Maifeier*. *Gleichheit, Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen*, roč. 17, č. 9, 1. 5. 1907. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1908-09): Kwestia narodowościowa i autonomia 1, 2, 3, 4, 5, 6. *Przegląd Socjal-Demokratyczny*, č. 6 – 10, 12 a 14-15. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1910): Der politische Führer der deutschen Arbeiterklasse. *Gleichheit, Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen*, roč. 20. č. 10, s. 146-149. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1912): *Frauenwahlrecht und Klassenkampf*. Propagandaschrift zum II. sozialdemokratischen Frauentag, Stuttgart, 12. 5. 1912. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1913a):¹⁶⁷ *Die Akkumulation des Kapitals: Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Berlin: Vorwärts. ISBN nemá (slovensky *Akumulácia kapitálu*. Bratislava: Pravda 1979. ISBN nemá).

Luxemburgová, R. (1913b): *Nach dem Jenaer Parteitag*. Psáno pro *Leipziger Volkszeitung*, říjen 1913, neuveřejněno. Poprvé publikováno in *Internationale*, 1927, roč. 10, svazek 5, s. 148-153. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1914): *Militarismus, Krieg und Arbeiterklasse*. Frankfurt am Main: Maier. ISBN nemá. Poprvé publikováno in *Vorwärts*, 22. 2. 1914. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1916): *Die Krise der Sozialdemokratie. Anhang: Leitsätze über die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie*. Zürich: Union. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1917): Die Revolution in Rußland. *Spartacus*, č. 4, duben 1917. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1918a): Der Anfang. *Rote Fahne*, č. 3, 18. 11. 1918. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1918b): Die Nationalversammlung. *Rote Fahne*, č. 5, 20. 11. 1918. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1918c): Was will der Spartakusbund? *Rote Fahne*, č. 29, 14. 12. 1918. ISSN nemá.

Luxembourgová, R. (1919a): Die Ordnung herrscht in Berlin. *Rote Fahne*, č. 14, 14. 1. 1919. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1919b): *Rede zum Programm. Gehalten auf dem Gründungsparteitag der Kommunistischen-Partei Deutschlands (Spartakusbund) am 29.-31. Dezember 1918 zu Berlin*. Berlin: Rote Fahne. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1921): *Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Marxschen Theorie gemacht haben: Eine Antikritik*. Leipzig: Franke. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1922a):¹⁶⁸ *Die Russische Revolution. Eine kritische Würdigung. Aus dem Nachlass von Rosa Luxemburg. Herausgegeben und eingeleitet von Paul Levi*. Berlin: Gesellschaft und Erziehung. ISBN nemá.

¹⁶⁷ Bývá též uváděn rok 1912, kdy dílo samotné – téměř „na jediný záprah“ – vzniká. Srov. (Luxemburgová, 1951 – s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 11).

¹⁶⁸ Rukopisy z roku 1918. V eseji *Zur russischen Revolution* (se čtyřmi kapitolami, dostupnými na <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg/1918/russrev/index.htm>) zdraví Leninovu revoluci, ale zároveň ostře kritizuje strategii i taktiku bolševiků a varuje před jejich diktaturou. Po únorové revoluci a pádu cara Luxemburgová koncipuje článek *Die Russische Revolution*, kde zdůrazňuje rozhodující

Luxemburgová, R. (1922b): *Koalitionspolitik oder Klassenkampf?* Berlin: Vereinigung Internationaler Verlagsanstalten. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1923-28): *Gesammelte Werke*. Berlin: Vereinigte Internationale Verlags-Anstalten. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1926): *Briefe aus dem Gefängnis*. Berlin: Junge Garde. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1951): *Ausgewählte Reden und Schriften*. 2 díly. Berlin: Karl Dietz Verlag (česky *Dílo I, Dílo II*, Praha: SNPL 1955. ISBN nemá).

Luxemburgová, R. (1968-71): *Listy do Leona Jogiches-Tyszki*. 3. díly. Warszawa: Książka i Wiedza. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1971): *Dopisy z vězení Soně Liebkechtové*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá (první české vydání jako *Rosy Luxemburgové dopisy z vězení Soně Liebkechtové*. Praha: Družstevní nakladatelství Kniha 1923. ISBN nemá).

Luxemburgová, R. (1972): *Der 1. Mai: Kampftag der Arbeiterklasse*. Berlin: Neuer Kurs. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1984-2001):¹⁶⁹ *Gesammelte Briefe*. 6. dílů. Berlin: Karl Dietz. *Díl 1: 1893 bis 1902*. 3. vydání, 1989. ISBN 3-320-00448-4; *Díl 2: 1903 bis 1908*. 3. vydání, 1999. ISBN 3-320-01911-2; *Díl 3: 1909 bis 1910*. 2. vydání, 1984. ISBN 3-320-00450-6; *Díl 4: 1911 bis 1914*. 3. vydání, 2001. ISBN 3-320-01995-3; *Díl 5: August 1914 bis Januar 1919*. 2. vydání, 1987. ISBN 3-320-00452-2; *Díl 6: Sammlung Briefe 1891 bis 1918*. 1. vydání, 1993. ISBN 3-320-01825-6.

Luxemburgová, R. (1990-2017):¹⁷⁰ *Gesammelte Werke*. 7. dílů. Berlin: Karl Dietz. *Svazek 1.1: 1893 bis 1905*. 8. vydání, 2007. ISBN 978-3-320-02068-2; *Svazek 1.2: 1893 bis 1905*. 7. vydání, 2000. ISBN 3-320-01994-5; *Svazek 2: 1906 bis Juni 1911*. 6. vydání, 2004. ISBN 3-320-02060-9; *Svazek 3: Juli 1911 bis Juli 1914*. 6. vydání, 2003. ISBN 3-320-02005-6; *Svazek 4: August 1914 bis Januar 1919*. 6. vydání, 2000. ISBN 3-320-01982-1; *Svazek 5: Ökonomische Schriften*. 4. vydání, 1990. ISBN 3-320-00458-1; *Svazek 6: 1893 bis 1906*. 1. vydání, 2014. ISBN 978-3-320-02301-0; *Svazek 7.1: 1907 bis 1918*. 1. vydání, 2017. ISBN 978-3-320-02332-4; *Svazek 7.2: 1907 bis 1918*. 1. vydání, 2017. ISBN 978-3-320-02333-1.

sílu ruského proletariátu v revolučních událostech. Srov. text *The Russian Revolution* (s osmi kapitolami, dostupnými na <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/index.htm>), resp. (Luxemburgová, 2018).

¹⁶⁹ První vydání 5. dílů tamtéž 1982-84.

¹⁷⁰ První vydání 5. dílů tamtéž 1970-75.

Luxemburgová, R. (2018): *Die Russische Revolution: Texte über die Oktoberrevolution*. Berlin: Manifest. ISBN 9783961560561.

Svaz Spartakovců (1918): An die Proletarier aller Länder. *Rote Fahne*, č. 10, 25. 11. 1918. ISSN nemá.

Doplňující informace a další prameny

Anderson, K. B., Hudis, P. (eds.) (2004): *The Rosa Luxemburg Reader*. New York: Monthly Review Press. ISBN 9781583671030.

Andler, Ch. (1919): *La Décomposition Politique du Socialisme Allemand: 1914 – 1919*. Paris: Bossard. ISBN nemá.

Bauer, O. (1913): Die Akkumulation des Kapitals. *Neue Zeit*, č. 24, s. 862-874. ISSN nemá.

Bauer, O. (1936): Zwischen zwei Weltkriegen? Die Krise der Weltwirtschaft, der Demokratie und des Sozialismus. Bratislava: Eugen Prager. ISBN nemá.

Beradtová, Ch. (ed.) (1973): Rosa Luxemburg im Gefängnis: Briefe und Dokumente aus den Jahren 1915–1918. Frankfurt am Main: Fischer. ISBN 3-596-25659-3.

Blaug, M. (ed.) (1986): Who's Who in Economics: A Biographical Dictionary of Major Economists 1700 – 1986. 2. vydání. Old Woking: Gresham Press. ISBN 0-7450-0230-7.

Blaug, M., Vane, H. R. (ed.) (2003): Who's Who in Economics. 4. vydání. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 1-84064-992-5.

Borovička, V. P. (1980): Ctihodný pan vrah. In: Borovička, V. P.: *Atentáty, které měly změnit svět*. 2. doplněné a přepracované vydání. Praha: Naše vojsko, s. 125-133. ISBN nemá.

Bucharin, N. I. (1925): Империализм и накопление капитала. Moskva a Leningrad: Государственное издательство РСФСР. ISBN nemá.

Desai, M. (2000): Rosa Luxemburg. In Arestis, P., Sawyer, M. (eds.): *A Biographical dictionary of dissenting economists*. 2. vydání. Cheltenham: Edward Elgar, s. 378-382. ISBN 1-85898-560-9.

Dinuš, P., Hohoš, L., Hrubec, M. a kol. (2014): *Revoluce nebo transformace? Revolúcia alebo transformácia?* Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-413-8 a Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1371-8.

Flechtheim, O. K. (1985): Rosa Luxemburg zur Einführung. Hamburg: Junius Verlag. ISBN 9783885068181.

Fülberth, G. (2013): Des Pudels Kern. Marxismus. „Die Akkumulation des Kapitals“: Vor 100 Jahren erschien Rosa Luxemburgs ökonomisches Hauptwerk. Junge Welt, 12. 1. 2013. ISSN 0941-9373.

Geras, N. (1983): The Legacy of Rosa Luxemburg. London: Verso. ISBN 9780860917809.

Groenewegen, P. (2013): Rosa Luxemburg's The Accumulation of Capital. *History of Economic Review*, roč. 58, č. 1, s. 71-82. ISSN 1037-0196

Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura. ISBN 978-80-86844-73-2.

Hetmann, F. (ed.) (1980): *Rosa Luxemburg: Ein Leben für die Freiheit – Reden, Schriften, Briefe*. Frankfurt am Main: Fischer. ISBN 3-596-23711-4.

Hilferding, R. (1910): *Das Finanz Kapital: Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus*. Wien: Ignaz Brand & Co. ISBN nemá (česky *Finanční kapitál: Studie o nejnovější fázi ve vývoji kapitalismu*. Praha: NČSAV 1961. ISBN nemá).

Hobson, J. A. (1902): *Imperialism: A Study*. New York: James Pott (česky *Imperialismus*. Praha: NČSAV 1962. ISBN nemá).

James, É. (1968): *Dějiny ekonomického myšlení 20. století*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Janiš, J. (1965): Akumulace kapitálu v pojetí Rosy Luxemburgové a Oto Bauera. *Politická ekonomie*, roč. 13, č. 5, s. 432-440. ISSN 0032-3233.

Janiš, J. (1967): Akumulace kapitálu v pojetí Rosy Luxemburgové, Oto Bauera a N. Bucharina. In: Urban, L. a kol.: *Eseje o teoriích ekonomického růstu*. Praha: Academia, s. 53-68. ISBN nemá.

Kalecki, M. (1937): *A Theory of the Business Cycles*. Review of Economic Studies, roč. 4, č. 2, s. 77-97. ISSN 0034-6527.

Kalecki, M. (1962): *Prace z teorii koniunktury*. Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. ISBN nemá.

Kalecki, M. (1971): *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN nemá.

Kautskyová, L. R. (ed.) (1923): *Briefe an Karl und Luise Kautsky: 1896-1918*. Berlin: E. Laub. ISBN nemá.

Keller, F., Kraft, S. (eds.) (2005): *Rosa Luxemburg – Denken und Leben einer internationalen Revolutionärin*. Wien: Promedia. ISBN 3-85371-232-0.

Kolektiv autorů SSSR a NDR (1986): *Buržoazní a maloburžoazní ekonomické koncepce socialismu: Kritické stati*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1950): *Vybrané spisy. Svazek II*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1951): *Spisy. Svazek 1*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1953): *Spisy. Svazek 7*. Praha: SNPL. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1954): *Spisy. Svazek 15*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1957): *Spisy. Svazek 22*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1958a): *Spisy. Svazek 18*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1958b): *Spisy. Svazek 36*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1959): *Spisy. Svazek 43*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1980): *Sebrané spisy. Svazek 3*. 2. vydání. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1986): *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. 10. vydání. Praha: Svoboda. ISBN nemá

Lenin, V. I. (1987): *Sebrané spisy. Svazek 30*. 2. vydání. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Levi, P. (2012): *In The Steps of Rosa Luxemburg: Selected Writings of Paul Levi*. Chicago: Haymarket Books. ISBN 9781608462346.

Luxemburgová, R., Rosa-Luxemburg-Stiftung (ed.) (2015): *Arbeiterrevolution 1905/06 (Polnische Texte, herausgegeben und übersetzt von Holger Politt)*. Berlin: Dietz. ISBN 978-3-320-02302-7.

Marx, K. H. (1953): *Kapitál I*. Praha: SNPL. ISBN nemá.

Marx, K. H. (1954): *Vybrané spisy. Svazek 1*. Praha: SNPL. ISBN nemá.

Marx, K. H. (1955): *Kapitál II*. Praha: SNPL. ISBN nemá.

Marx, K. H. (1974): *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857 – 1859). II*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Májíček, J. (2012): Rosa Luxemburgová. *Solidarita*.

<https://solidarita.socsol.cz/2012/teorie/rosa-luxembergova>.

McLellan, D. (2007): *Marxism after Marx*. 4. vydání. London: Palgrave Macmillan. ISBN 1403997284.

Preobraženskij, J. A. (1926): *Новая экономика (теория и практика): 1922-1928 гг. Опыт теоретического анализа советского хозяйства*. Москва: Московский

рабочий. ISBN nemá (česky *Nová ekonomika*. Praha: Univerzita Karlova v Praze 1968. ISBN nemá).

Ransdorf, M. (1996): *Nové čtení Marxe. Díl I*. Praha: Futura. ISBN 80-85523-31-1.

Robinsonová, J. V. (1951): Introduction to Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital. In Luxemburgová, R. (1951): *The Accumulation of Capital*. London: Routledge and Kegan Paul, s. 13-28. ISBN nemá.

Robinsonová, J. V. (1956): *The Accumulation of Capital*. London: Macmillan. ISBN nemá.

Rozenberg, D. I. (1981): *Komentáře k druhému a třetímu dílu Marxova Kapitálu*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Sirůček, P. (2011): Ženy v ekonomii – J. V. Robinsonová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 19, č. 6, s. 93-100. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2012): Ženy v ekonomii – R. Luxemburgová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 1, s. 88-95. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2016): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách*. 3. aktualizované vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek160407-ch.htm>.

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.

Smith, A. (1958): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: SNPL. ISBN nemá.

Stalin, J. V. (1953): *Spisy. Svazek 13*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Sweezy, P. M. (1967): *Teorie vývoje kapitalismu*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Tejkl, M. (2012): *100 let od životního díla Rosy Luxemburgové*, <http://outsidermedia.cz/100-let-od-zivotniho-dila-Rosy-Luxemburgove>.

Urban, L. a kol. (1967): *Eseje o teoriích ekonomického růstu*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Varadzin, F. (2004): Rosa Luxemburgová – život a dílo. In: Jurečka, V. (ed.): *Ženy v ekonomii*. Ostrava: EF VŠB – TU Ostrava, s. 31-40. ISBN 80-248-0620-7.

Abstrakt

Německá novinářka, ekonomka a radikální politička polsko-ruského původu R. Luxemburgová byla také významnou činitelkou mezinárodního dělnického hnutí. V kontextu marxistické politické ekonomie rozpracovala problematiku akumulace kapitálu, reprodukce, hospodářského rozvoje či sociálně ekonomických a politických změn etc. Bývá označována za jednu z největších revolucionářek v moderní historii.

Abstract

The German journalist, economist and radical politicians of the Polish-Russian origin R. Luxemburg was also prominent official of the international workers' movement. She elaborated in the context of Marxian political economy issues of the capital accumulation, reproduction, economic development, of social-economic and political changes etc. She is often referred to as one of the greatest revolutionaries in modern history.

Klíčová slova

R. Luxemburgová – socialistická revoluce – dělnické hnutí – marxistická politická ekonomie – akumulace kapitálu

Keywords

R. Luxemburg – socialist revolution – workers' movement – marxian political economy – capital accumulation

JEL classifications

B14, B51, E11, O10, P10

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Holger Politt

Socialismus dělnického hnutí

Rosy Luxemburgové

(Překlad z němčiny Jan Bada, SPED – Společnost pro evropský dialog, z.s.)

Jen zřídka psala Rosa Luxemburgová o socialismu, jako o budoucím, kapitalistický svět střídajícím, společenském systému. Mnohem důležitější byla naopak cesta k němu – celý proces východisek z neřešitelných rozporů stávající společenské skutečnosti. Jako předpoklad k tomu vnímala společenské postavení dělnické třídy a na něm založené moderní dělnické hnutí, které se po dlouhém hledání a nesčetném prolévání dělnické krve v 19. století s konečnou platností vynořilo z politicky plynoucích vod liberalismu a vzalo si za vytýčený cíl socialistickou budoucnost. Samozřejmě se stále zřetelněji v sociálně demokraticky vedených dělnických hnutích na západu Evropy rozšiřoval názor, že socialismus může být zaveden cestou parlamentární většiny a že hrdinné boje na barikádách revoluce v 19. století patří krvavé a již překonané době.

Také pro Rosu Luxemburgovou byla cesta k socialismu cestou, předpokládající naléhavě většinové poměry. Na nejrůznějších místech zdůrazňovala opakovaně, že socialismus bez většiny nemůže být vůbec možný, protože sama cesta ze staré společnosti by musela být cestou, kterou chce zcela nekompromisně určitá většina. Pro velké teoretiky evropského socialismu bylo kromě toho jasné, že by nastoupená cesta tímto směrem musela být opuštěna, pokud by ji jednou získaná většina měla opustit. Samozřejmě rozhodně nedůvěřovala výhradní parlamentární cestě. Mnohem více sázela na cestu revoluční.

V tomto směru využívala svých zkušeností z polského dělnického hnutí v carské říši, a v důsledku toho také disponovala nejlepšími poznatky ruského socialistického hnutí.

Koncem 19. století eskaloval v polském dělnickém hnutí spor o tom, jestli správným a úspěch slibujícím konceptem pro prosazení nové, vysněné společnosti může být cesta k národní nezávislosti, nebo naopak zda to může být úzké sepětí s dělnickým hnutím v ruských průmyslových centrech. Jedni argumentovali tím, že teprve vlastní národní podmínky – tedy odpoutání se ze svazku ruského státu – nabízejí snahám po socialistické alternativě ty nejlepší podmínky. Jiní naopak odkazovali na obě ztroskotaná polská národní povstání v 19. století a požadovali naopak úzkou propojenost s ruským dělnickým hnutím jako rozhodující předpoklad, aby zaprvé byla svržena vláda carů a v Ruské říši bylo možné zřídit republiku, a tím zároveň za druhé mohl být odstartován rozhodující impuls pro západoevropská dělnická hnutí.

Část Polska, se stala v posledních desetiletích 19. století jedním z největších průmyslových center carské říše – především proto, že téměř nevyčerpatelný ruský trh zvýšil výrazně poptávku po průmyslových výrobcích. Samotná Rosa Luxemburgová se rozhodující měrou podílela na vzniku první sociálně demokratické strany v carské říši, požadující v polském dělnickém hnutí úzkou spolupráci s mladým ruským dělnickým hnutím. Cílem bylo prosazení politické svobody pro říši – tedy politická revoluce.

Ve své podstatě šlo o zřízení republiky se stejným volebním právem pro všechny a se třemi rozhodujícími politickými svobodami: svobodou názorovou, shromažďovací a organizační.

Z jedné strany měly být prosazeny podmínky, které jinde v Evropě v 19. století již byly prosazeny v důsledku třídního boje a revolucemi, neboť připravovaná ruská revoluce byla posledním závěrečným bodem evropského revolučního cyklu v 19. století. Z druhé strany ale byl charakter dělnické revoluce rozhodující, protože tím by byly revoluce a její vývoj posíleny. Nezůstala by již stát u prosazovaných občanských svobod. Stala by se pochodní pro celé evropské, o socialismus se snažící dělnické hnutí.

Revoluce v letech 1905/6 v carské říši, jak se zdálo, potvrzovala výchozí předpoklady Rosy Luxemburgové. Pracující v polských centrech strojí velkovýroby bojovali pod rudou vlajkou – společně se svými třídními bratry v průmyslových centrech ve vlastním

Rusku. Počátkem roku 1906 byla již Rosa Luxemburgová přesvědčena, že vítězství revoluce dělníků může být otázkou několika měsíců. I když se zde mýlila, protože vítězná kontrarevoluce udělala tlustou čáru v kalkulacích na straně dělnických stran, patří její díla z této doby ke kořenům revoluční a socialistické kritiky, která si do dnes zachovala svou aktuálnost. Bez prací o revoluci z let 1905/6 by nebyl myslitelný vznik známého vězeňského manuskriptu z pozdního léta 1918.

Důležitým, v této bouřlivé době se rozvíjejícím názorem bylo pokračování politické (tedy občanské) revoluce až do jejího rozvinutí socialistickým směrem. Námitky, které byly proti ní vznášeny, označují přesně to určité místo, které nyní zaujímal. Pro jedny byla příliš „revoluční“, přesahovala možnosti dělnického hnutí, vedla jej přímo do chaosu. Pro jiné, naopak, zůstávala příliš „parlamentární“, dělala vůbec příliš mnoho ústupků starému světu. Rosa Luxemburgová si ale byla jistá, že je v historicky krátké době nezbytně nutná diktatura proletariátu vzniklá na základě revoluce dělníků. A to proto, aby za prvé udržela na uzdě kontrarevoluci a za druhé, aby rozhodným způsobem přehodila výhybky v otázce vlastnictví – zásadní otázce pro společnost střídající kapitalismus. Ale tato fáze měla být, dle jejího názoru, časově co nejkratší a neměla by se stát trvalým stavem, za druhé ale měla být i v podmínkách diktatury proletariátu zachována po celou dobu svoboda názorová, shromažďovací a organizační. A sice tvrdě: Pokud by se v tomto procesu nenašla většina, musela by být nastoupená cesta přerušena, musela by se revoluce stáhnout zpět a musel by se hledat nový začátek.

Zatímco Rosa Luxemburgová dávala dělnickému hnutí na západě do vínku myšlenku nikdy se nevzdávat dělnické revoluce, protože jinak by nebylo možné najít východisko ze současné, na vykořisťování pracující třídy založené společnosti, pak stejně rozhodně psala do vínku ruskému dělnickému hnutí, aby nehledalo cestu k socialismu samo, protože samo nebude nikdy schopné staleté dědictví vlády carů vymýtit z hloubky ruské společnosti. Revoluční spisy Rosy Luxemburgové se podobají neustálému varování před návratem carské vlády v jiné podobě.

Rosa Luxemburgová měla svůj socialismus před očima – výhled na novou společnost ji dával v první světové válce sílu překonat dlouhou vězeňskou vazbu. Vypuknutí revoluce v Německu, zcela na konci dlouhé války, pro ni bylo vytouženým pokračováním ruského

vývoje, který započal v letech 1905/6, resp. 1917, včetně odpovídajících dopadů na celkový vývoj poválečné Evropy. Doufala na cestu k socialismu v nejdůležitějších průmyslových zemích Evropy. Cara zbavené Rusko platilo za pevnou a neoddělitelnou součást v tomto vysněném zápase o nový společenský pořádek.

Náš socialismus zůstal za námi. Prosazoval se jinak a byl i jinak budován, než si to Rosa Luxemburgová myslela a očekávala. Z jejího hlediska – i když to dnes může být jen slabá útěcha – socialismus tak, jak si jej představovala a očekávala Rosa Luxemburgová a bojovala za něj až do svého zavraždění – ještě neexistoval. Zamysleme se nad tím, co by řekla Rosa Luxemburgová, pokud by se na krátký okamžik měla možnost podívat na boje naší současnosti. Prvním požadavkem by bylo: Ukažte mi vaše dělnické hnutí!

O autorovi:

Holger Politt

*1958. vystudoval filozofii na Univerzitě Karla Marxe v Lipsku, doktorát v roce 1994 s diplomovou prací o polském kulturním filozofovi Stanislawu Brzozowském. Zabývá se tématy souvisejícími s minulým a současným vývojem Polska. Překladatel a editor polských děl Rosy Luxemburgové do němčiny. Od roku 2017 je vedoucím varšavské kanceláře Nadace Rosy Luxemburgové.

Michael Hauser

Impulsy pražského jara 1968 pro současnou levici

V diskusích o pražském jaru se objevuje podivná shoda mezi liberálními elitami a normalizačními kádry. Liberální historici, politologové a politici tvrdí, že komunističtí představitelé pražského jara by dříve či později pod tlakem veřejnosti pochopili správnou cestu a umožnili by vznik stran mimo půdu Národní fronty. Pražské jaro by vedlo k obnovení liberální parlamentní demokracie. Normalizační politici a společenští vědci vycházeli z „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti“ a hlásali, že kontrarevoluční síly připravovaly přechod k buržoazní demokracii a kapitalismu. Liberální polistopadové elity se tak v otázce pražského jara shodují s normalizačními kádry. Jedni i druzí prohlašují, že pražské jaro nemohlo skončit jinak než přechodem k liberálně demokratickému kapitalismu.

Pražské jaro 1968 jako pokus o záchranu socialismu. Polemika s Josefem Hellerem

Josef Heller, který na základě své teorie protosocialismu dokazuje, že sovětský typ socialismu nebyl dlouhodobě udržitelný, dospěl k podobnému závěru jako liberální elity a normalizační kádry. Jeho článek „Socialismus a Pražské jaro“ (Alternativy č. 3, 2018) si nicméně zaslouží uznání proto, že v něm předložil nový pohled na charakter a možnosti

tohoto historického období tím, že zkoumal, nakolik se pražské jaro přiblížilo Marxově chápání socialismu (přesněji řečeno Marxově první fázi komunismu), které Josef Heller spojuje se zaměstnaneckou samosprávou. Josef Heller na pražském jaru oceňuje, že diskuse o reformě systému v něm souvisela s „myšlenkou zaměstnaneckého vlastnictví“ (s. 55). Jeho celkový závěr je, že „vítězství reformního křídla v r. 1968 by bez zásahu SSSR nejspíše vedlo k stejnému pádu protosocialismu u nás, jako tomu bylo v době po listopadu 1989“ (s. 62).

Vedlo by pražské jaro opravdu k tomuto konci, jak to dokazuje Josef Heller a jak to tvrdí liberální elity a normalizační kádry? Uved'me skutečnosti, které Josef Heller a mnoho jiných dostatečně nezohledňuje nebo je nepodává přesně:

A. Nechuť většiny k návratu prvorepublikového parlamentarismu.

Na rozdíl od roku 1989 nebyl během pražského jara 1968 vytvořen předpoklad hegemického společenského konsensu na zavedení západního parlamentního systému. Zde je třeba zmínit, že ani v listopadu a prosinci 1989 to nebylo tak jednoznačné. Např. Václav Havel v tomto historickém momentu netvrdil, že cílem je stranický systém liberální demokracie, nýbrž mluvil o nové podobě politiky bez konkurenčního boje mezi politickými stranami (nepolitická politika). Občanské fórum se nechápalo jako zárodek politické strany, nýbrž jako nadstranické a nadideologické hnutí, které sdružuje všechny občany, kteří chtějí do života uvést etické hodnoty, jako je rovnost, svoboda, humanita, poctivost, pravdivost (srov. James Krapfl, *Revoluce s lidskou tváří. Politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989-1992*, Rybka Publishers, Praha 2016).

Jestliže v listopadu a prosinci 1989 Václav Havel a OF neprosazovali jasně formulovaný program přechodu ke *stranickému* systému západní parlamentní demokracie, nebylo tomu tak ani u představitelů pražského jara 1968 a tehdejší veřejnosti. Rozhodující okolností bylo, že v roce 1968 si většina společnosti uchovávala živou vzpomínku na korupční skandály, časté pády a střídání vlád (vystřídalo se 22 vlád), a politické zákulisní machinace v období první republiky, o traumatu Mnichova ani nemluvě. KSČ měla podle průzkumů podporu kolem padesáti procent hlasů, v době před 21. srpnem 1968 přes

osmdesát procent. Nový společenský model si přálo devadesát procent společnosti, jen pět procent dotázaných bylo pro návrat kapitalismu (v roce 1989 to byly čtyři procenta).

Viz tzv. Kašparova zpráva ze srpna 1968

<http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/812.pdf>.

B. Vysočanský sjezd KSČ trval na „vedoucí úloze strany“ a na principu Národní fronty.

Naprostá většina reformních komunistů si uvědomovala, že v dané mezinárodní situaci by zavedení západního politického systému dříve či později vedlo k obnovení kapitalismu. Reformy pražského jara předpokládaly zachování postkapitalistické formy vlastnictví, jež mělo oslabit svůj charakter státního vlastnictví a nabýt povahy společenského vlastnictví. Viz *„Tanky proti sjezdu. Protokol a dokumenty XIV. (vysočanského) sjezdu KSČ. Novela Bohemica, Praha 2018. „Vedoucí úloha strany“ se neměla zrušit. Cílem bylo změnit její funkci prostřednictvím „zavlažovacích kanálů“ kritiky ze strany základních organizací i ze strany nekomunistické veřejnosti (Dubček).*

V roce 1968 považovala většina společnosti mocenskou hegemonii KSČ za legitimní a vysočanský sjezd tuto pozici potvrdil. Tyto okolnosti svědčí o tom, že „kdyby tanky nepřijely“, pražské jaro 1968 by pravděpodobně nevyústilo ve změnu, k níž došlo po roce 1989, tedy v zavedení liberálně demokratického kapitalismu.

C. Podnikové rady pracujících nebyly vlastnickým subjektem, nýbrž kontrolním a částečně řídícím subjektem.

Josef Heller píše, že pražské jaro přineslo „myšlenku zaměstnaneckého vlastnictví“ (s. 55). Návrh zákona o socialistickém podniku z této doby však mluví jinak: vlastnictví podniků zůstává celospolečenské. Ve statí Josefa Hellera není zřejmé, jak autor vykládá otázku vlastnictví u rad pracujících. Tento bod není nutně polemikou s autorem, nýbrž má zdůraznit skutečnost, že rady pracujících neměly vlastnickou subjektivitu, a tudíž nemohly být místem, kde by se uvnitř „socialistické ekonomiky“ objevilo protokapitalistické

vlastnictví např. prostřednictvím zaměstnaneckých akcií. Pro upřesnění je třeba říct, že zákon o socialistickém podniku nebyl schválen, jak se tvrdí v Hellerově stati, nýbrž byl pouze předložen Národnímu shromáždění, a Husákovo vedení zabránilo hlasování o jeho přijetí. O dalších aspektech rad pracujících z let 1968 a 1969 viz níže.

Z předchozích bodů plyne:

reformy pražského jara byly slučitelné se sovětským typem socialismu, jehož principem byla „vedoucí úloha strany“ a postkapitalistické vlastnictví produkčních prostředků. Pravděpodobně by nevedly k jeho demontáži, nýbrž naopak k rozvinutí jeho tehdejších možností.

Pražské jaro zavádělo ekonomické a politické reformy, které měly odstranit vážné nedostatky tehdejšího systému a vytvořit vyšší stupeň přechodu ke skutečnému socialismu, jež by odpovídal Marxovu komunismu první fáze. Bezprostředním cílem nebylo vytvořit společnost autentického socialismu, jak píše Heller, nýbrž jím bylo zformovat lepší ekonomické a politické předpoklady k jeho vytvoření.

Z širšího historického hlediska se pražské jaro jeví jako poslední možnost, jak včas reformovat celý ekonomický a politický systém sovětského bloku. Dubčekovo stranické vedení distribuovalo „Akční program KSČ“ v zemích východního bloku, aby přesvědčilo vedení dalších komunistických stran o nezbytnosti reform. Z dnešního odstupu vidíme, že tu byla hypotetická šance, jak východní blok učinit politicky a ekonomicky životaschopnější a jak obnovit jeho legitimitu doma i v zahraničí. Kdyby se reformy pražského jara rozšířily do okolních zemí východního bloku, vývoj sovětského systému, a tím do jisté míry i vývoj světový, by možná postupoval po jiné trajektorii. Výsledky tuhých a dlouhých emancipačních zápasů dvacátého století by nemusely tak snadno přijít vniveč.

Porážka pražského jara má opačný význam, než jaký mu přisuzuje Josef Heller, normalizační kádry a liberální elity. Tehdejší vojenský zásah zničil hypotetickou šanci na změnu celého východního bloku a na odvrácení jeho definitivního rozkladu, který pak přímo či nepřímo zavinil devastující vlnu porážek a ústupu celosvětové levice v devadesátých letech. Gorbačovovy reformy přišly příliš pozdě. V polovině osmdesátých let minulého století se sovětský typ socialismu nacházel v těžko řešitelné ekonomické, politické a legitimizační krizi. Potlačení pražského jara se dnes jeví jako potlačení možnosti záchrany sovětského bloku i perspektiv celosvětové levice. Obrazně řečeno, kapitán potrestal ty, kdo objevili trhliny v podpalubí a začali pracovat na záchraně potápějící se lodi.

Pražské jaro 1968 a levicový program pro současnost

Pražské jaro vzniklo v odlišné mezinárodní situaci, v odlišném ekonomickém a politickém systému, v odlišné historické paměti, takže na nás působí jako vzdálená historická událost, která nám nemá co říct. Odkaz pražského jara přesto není uzavřený. Ekonomické, politické a sociálně emancipační návrhy a praktické postupy z období pražského jara se jistě nedají přenést do podmínek současné (pozdní) liberální demokracie a krizového neoliberálního kapitalismu jako hotové recepty na současnou levicovou politiku. Tyto návrhy a postupy však lze pojímat jako impulzy, které se mohou stát vodítkem při rozpracování nového levicového programu pro dnešní obtížnou situaci.

Jsou tu nejméně tři impulzy, které mohou současnou levici pomoci vytvořit celkový program změn, jež bude pro širší veřejnost přesvědčivější, než jsou bezradné návrhy dnešních neoliberálních ekonomů, vyprázdňená gesta liberálních politiků a iluzorní hodnoty pravicových populistů.

Ekonomický impuls: model plánované tržní ekonomiky

Jedním z hlavních problémů neoliberálního kapitalismu jsou dlouhodobé ekonomické strategie. V současné ekonomice se rozšiřuje automatizace a umělá inteligence, které jsou výsledkem dlouhodobého výzkumu s vysokými investičními nároky, jež jsou z hlediska bezprostředního zisku pro firmy nevýhodné. Proto se objevují nejrůznější státní podpory, které motivují soukromé společnosti k vývoji nových technologií. Např. Pentagon v osmdesátých letech minulého století hrál rozhodující roli při rozvoji amerického mikročipového průmyslu (Chris Harman, *Zombie Capitalism. Global Crisis and Relevance of Marx*. Bookmarks Publications, 2009, s. 265). Tato podpora se většinou pojí se strategickým plánováním investic. Další postup automatizace a umělé inteligence, která je v dnešním globálním světě hlavní konkurenční výhodou, závisí stále více na dlouhodobém strategickém

plánování. Evropská unie, která uvízla v neoliberálním tržním dogmatismu, začala v rozvoji nových technologií zaostávat za USA a za Čínou. Mezi největšími technologickými společnostmi světa najdeme na prvním místě tři americké, pak devět čínských a žádnou evropskou. Zvláště v Evropě vzniká potřeba vytvořit nový ekonomický model, který by spojil tržní princip a plánování.

Inspirací zde může být plánovaná tržní ekonomika rozvíjená během pražského jara. Tento model předběhl svou dobu i tím, že v něm zásadní místo zaujímal věda a technologie jako produkční síla, která proměňuje charakter lidské práce (viz práce Radovana Richty a jeho týmu). Koncepty Šikovy, Richtovy a dalších ekonomů a vědců tehdejší doby mohou být pro levicí impulsem k rozvíjení vážně míněného modelu postkapitalistické ekonomiky, který nebude moci obejít problém, jak spojit tržní princip a plánování a jak zajistit dlouhodobý vývoj vědy a technologií, zvláště technologií určených k řešení ekologické krize. Srovnej ekonomické koncepty pražského jara a Cockshottův a Cottrellův návrh kybernetického centrálního plánování v knize *Kybersocialismus*, online

<https://docplayer.cz/15735264-Kybersocialismus-w-paul-cockshott-a-allin-cottrell.html>.

Politický impuls: progresivní levicový populismus

Pražské jaro vytvořilo koncepci socialistické demokracie, která může být impulsem k vytvoření politického projektu, jenž bude odpovědí na šíření populistické demokracie. (Populismus chápu jako neutrální politický pojem, který znamená, že do popředí zájmu se dostává „lid“, viz např. Ernesto Laclau). Podle mé hypotézy se populistická demokracie v konzervativních a liberálních variantách (Trump, Putin, Orbán, Hnutí pěti hvězd, Macron) stane převažující politickou formou v Evropě a v severní i jižní Americe. Populistická demokracie či „metapopulismus“ vzniká v podmínkách vyvolaných finanční krizí a reaguje na selhávání klasických politických stran a liberálně demokratických procedur. Jejich selhávání se týká neschopnosti vést dialog se společností, reprezentovat neprivilegované a pojmenovat sociální, ekonomické a politické krizové jevy. Pravicoví populisté však nepředkládají program, který se zaměřuje na systémové mechanismy, jež z renty učinily dominantní formu kapitálu a vyvolávají intenzivní oligarchizaci s feudálními rysy

(srov. Ilona Švihlíková, Miroslav Tejkl, *Kapitalismus, socialismus a budoucnost, anebo Mikeš už přišel*, Rybka Publishers, Praha 2017). Pravicoví populisté sice občas kritizují „jedno procento“ nejbohatších, ale svou rétorikou (konzervativní démonizací uprchlíků, bezdomovců a menšin všech druhů) zatemňují otázku, proč je to tak, že se v tomto jednom procentu koncentruje neproduktivním způsobem téměř celé bohatství společnosti.

Populistická demokracie obsahuje neřešitelný rozpor (antinomii) mezi svou legitimizací („reprezentuje“ hlas neprivilegovaných a pojmenovává některé problémy) a pokračujícím neoliberálním kapitalismem, který stupňuje tlak na prekarizaci práce a brání v řešení základních civilizačních problémů. Tuto antinomii se populistická demokracie snaží oslabit sociálními úlevami a podporami pro některé skupiny obyvatelstva (např. slevy jízdného), jistými prvky keynesiánství, jako je výstavba veřejných budov (např. v současném Rusku), nových komunikací nebo dokonce prosazováním všeobecného základního příjmu (viz program italského Hnutí pěti hvězd).

Jestliže hlavní problém konzervativního i liberálního populismu je antinomie mezi populistickým dialogem se společností a neoliberální oligarchizací, v čem spočívá levicová odpověď na tuto výzvu? Touto odpovědí je rozvíjení dialogu se společností, a zároveň kritika neoliberální oligarchizace, jež bude nastolovat téma přechodu k postkapitalismu.

Socialistická demokracie pražského jara dává impuls k postupu tímto směrem. Dubček a další představitelé pražského jara chápali demokracii takto:

- institucionální zajištění svobody slova a dalších liberálních principů, které bude znamenat, že všichni občané bez rozdílu mají stejně vymahatelná občanská práva,
- otevření politických mocenských struktur kritickému hlasu veřejnosti a zavedení procedur, které omezí či dokonce rozpustí politickou a ekonomickou oligarchii.

Požadavek otevření politických struktur připomíná současnou populistickou politiku, která reaguje na selhávání reprezentace liberální demokracie (Dubček reagoval na uzavřenost reprezentace tehdejšího mocenského systému). Spojíme-li tento populistický požadavek s důrazem na univerzální občanství a na přechod k postkapitalismu, získáme koncepci **levicového populismu s univerzálně chápaným občanstvím**. V tomto pojmu spatřuji progresivní politický impuls pražského jara pro současnou levici.

Radikálně demokratický impuls: zaměstnanecké rady pracujících

Jak bylo řečeno výše, v době pražského jara se začaly utvářet podnikové rady pracujících a byl připraven zákon o socialistickém podniku, který je zaváděl do většiny tehdejších podniků. Rady pracujících měly být hlavní cestou k přechodu státní formy postkapitalistického vlastnictví na jeho formu společenskou. Tyto rady umožňovaly, aby pracující se vnímali jako správci podniků, kde pracují. Tato podniková samospráva zmenšovala jejich odcizení ekonomické produkci a jejímu řízení.

Podnikové rady pracujících byly orgány volené zaměstnanci s právem vybírat ředitele podniku na základě konkursu, určovat jeho odměnu a spolurozhodovat s vedením podniku o provozních, obchodních a dalších záležitostech. Ukázalo se, že rady pracujících většinou zvolily vedení, které ekonomice rozumělo více než vedení dosazené stranickou byrokracií (více viz např. Radim Šimůnek, „Rady pracujících – orgány podnikové samosprávy v roce 1968,“ diplomová práce dostupná online). Rady pracujících se mohly stát druhou reálnou mocí ve státě, jež by byly obdobou sovětů z roku 1917 a korigovaly by případné excesy politické moci KSČ na ekonomickém a sociálním poli.

Uvažujeme-li hypoteticky, kdyby rady pracujících existovaly v devadesátých letech, měly by šanci zabránit vytunelování mnoha podniků a jejich pochybnému rozprodání či uzavření. Rady pracujících mohly být pojistkou proti divoké privatizaci, která způsobila nevyčíslitelné ztráty produktivního kapitálu. Rady pracujících by měly ještě jeden význam: podněcovat sebevědomí pracující třídy. Její sebevědomí by vedlo k větší aktivitě při hájení a prosazování jejích zájmů. Minimální mzda a mzdová úroveň nemusela být jednou z nejnižších v Evropě.

Koncepce rad pracujících je další impuls, který pražské jaro dává současné levici. V zákoníku práce existuje pojem „rada zaměstnanců“. Je to pouhý stín rad pracujících z období pražského jara. Dnešní rady zaměstnanců nemají jiný význam než být náhradou odborů tam, kde odbory nevznikly.

<https://business.center.cz/business/pravo/zakony/zakonik-prace/cast12h3.aspx>.

Levicové strany současné i ty budoucí se mohou inspirovat zákonem o socialistickém podniku z období pražského jara a ve spolupráci s odbory a aktivisty předložit návrh zákona, který by posílil institut rad zaměstnanců. Byly by to orgány ekonomické demokracie, které by reprezentovaly nejen zaměstnance na plnohodnotné úvazky, nýbrž také pracující na částečné úvazky a zaměstnance agenturní, tedy tradiční pracující třídu i prekariát. (Jak budou rady voleny a koho budou reprezentovat, je věc diskuse.) Rady pracujících jako orgány ekonomické demokracie by dostaly pravomoc kontrolní a částečně řídící podobně, jak tomu bylo u rad pracujících v roce 1968 a 1969. Je to návrh, který by mohl jednak probudit větší sebevědomí u klasické pracující třídy a u prekariátu, a jednak by vyjadřoval požadavek na prohloubení demokracie tím, že se demokracie rozšíří do ekonomiky.

Závěr

Pražské jaro dává současné levici impulsy, které teprve čekají na ekonomické a politické rozpracování. Zde mi běží pouze o důkazy, že o pražském jaru lze uvažovat zcela opačně, než jak je zvykem u polistopadové liberální elity a nemalé části české levice. Pražské jaro není odbytou kapitolou české levicově demokratické tradice, nýbrž poskytuje ukazatele, jak v dnešní spleťtité situaci dále rozvíjet emancipační myšlení a politiku, která bude aktuálnější než aktuální teorie a politika hlavních současných směrů.

O autorovi:

Michael Hauser

*1972. Je český filozof a překladatel. Je zaměstnancem Filosofického ústavu AV ČR, vyučuje na Pedagogické fakultě UK a založil organizaci SOK – sdružení pro levicovou teorii. Zabývá se především kritickou teorií, neo-marxismem a postmarxismem. Přeložil například knihu Slavoj Žižeka *Ne-polapitelný subjekt* (2007) či *Dialektiku osvícenství* (2009) Theodora Adorna a Maxe Horkheimera. Je editorem sborníku *Sociální stát a kapitalismus* (2007) a autorem knih *Adorno: moderna a negativita* (2005), *Prolegomena k filosofii současnosti* (2007), *Cesty z postmodernismu* (2012) a *Kapitalismus jako zombie neboli Proč žijeme ve světě přízraků* (2012).

Jiří Málek

Proč hovořit o Pražském jaru, když socialismus nikoho nezajímá?

Příslib napsat článek k 50. výročí Pražského jara 1968 nebyl můj nejlepší nápad. Za uplynulých padesát let toho k danému tématu bylo napsáno tolik, že lze jen těžko přinést nějaké nové informace, či hlubší rozbor, něco nového, překvapujícího. V literatuře je vyjádření různých odborníků i politiků a lze najít jakýkoliv přístup – od extrémně pravického po ortodoxně levicový (neostalinský). Jsou popsány všechny podstatné i okrajové události téměř minutu po minutě. Slib se ale musí splnit. Rozhodl jsem se text pojmut jako projekci vlastní zkušenosti s touto historickou událostí (tehdy osmnáctiletý), a jak jsem si ji jako „politické dědictví“ nesl všechny další roky své politické aktivity v rámci československé a následně české radikální levice. Samozřejmě, že i současný pohled na padesát let staré události je současností ovlivněn. Dnes není „cool“ takový pojem, jako je „socialismus“, tím méně „komunismus“. Někdy dokonce i pro ty, kteří levicové principy socialismu vnitřně vyznávají. Ale pokud budu psát o Pražském jaru 1968, budu psát o socialismu. Ne o tom, jak ho „zničit“, ale o tom, jak jsme se ho snažili obrodit. Nejde o text vědecký, či odborně historický. Osobní pohled a zkušenost někdy může i přes subjektivitu přinést pro čtenáře přece jen něco nového.

V jakém světě jsme tehdy žili?

Politický vývoj a události tehdejší doby v Československu byly výrazně ovlivněny světovým vývojem, střetem dvou protikladných politicko-mocenských bloků, tím, co nazýváme studenou válkou, která ale se někdy velmi nebezpečně přiblížila té horké. Mé vzpomínky týkající se „globálních problémů“ nejsou z té doby moc radostné. Pamatuji si, že i jako dítě jsem cítil napětí a obavu z možné nukleární války. Jen stručný přehled událostí, které tuto dobu charakterizují – 1. května 1960 byl sestřelen hluboko v teritoriu SSSR špiónážní letoun USA U2 (zajatý pilot G. Powers), následně došlo ke zrušení Pařížského summitu nejvyšších představitelů SSSR a USA. V následujícím roce proběhlo neúspěšné vyloďení kubánských „kontras“ na Playa Chiron a jejich rozdrčení, které definitivně přimklo Kubu k sovětskému bloku. V srpnu 1961 vyrostla v Berlíně zeď, která se na dalších 30 let stala symbolem rozdělení světa a studené války.¹ Dodnes si pamatuji tísnivý pocit akutní blízkosti války v době tzv. Kubánské krize (listopad 1962). Vzpomínám si na fronty v obchodech, kdy se kupovaly trvanlivé potraviny, čokoláda i ocet, na informace o pohybech armády i nácvičky ve školách odchodu žáků do úkrytů, či jak se chovat při nukleárním výbuchu. I tlumené rozhovory rodičů o budoucnosti. Teprve s velkým zpožděním se člověk dozvídal, na jakých „maličkostech“ viselo zahájení války. V roce 1963 sice napětí poněkud povolilo, již jsme neslyšeli pravidelné informace o tom či onom testovacím atmosférickém nukleárním výbuchu (ale růst koncentrace radioaktivního stroncia v atmosféře trval), neboť se podařila první nukleární dohoda mezi USA a SSSR. Ale v r. 1964 začala další etapa Vietnamské války Tonkinským incidentem, kdy začalo bombardování socialistického Vietnamu. A v „předvečer“ Pražského jara proběhla tzv. Šestidenní izraelsko-arabská válka (1967). A to ani nezmiňuji rostoucí napětí mezi SSSR a ČLR, které v r. 1969 vyústilo v ozbrojený střet. Rok 1968 byl ale poznamenán protiválečnými akcemi v USA, zahájením vietnamské ofenzívy Tét (útok na americké a jihovietnamské síly), kterou je možno považovat za politické vítězství „Severu“, jehož konečným důsledkem bylo stažení USA z vietnamského bojiště (a v podstatě uznání své prohry).

¹ V té době můj otec jako pracovník farmaceutického výzkumu byl na několik měsíců odvolán do výrobního podniku na Slovensko, kde urychleně zaváděli výrobu jeho přípravku, který mohl pomoci obětem popálenin (i po nukleárním výbuchu) a který byl Západem pro sovětský blok embargován a původní československý přípravek bylo nutno vyrobit stůj co stůj.

Vojenská koncepce sovětského bloku vycházela ze sovětské strategické koncepce, která odrážela zkušenosti z 2. světové války a nemínila dopustit střet na sovětském území. Dále počítala (tak jako koncepce USA - Strategy of massive retaliation – Strategie hromadné odvety) s použitím nukleárních zbraní. J. F. Kennedy modifikoval strategii USA a NATO na Flexible response (strategie pružné reakce). I zde se počítalo s použitím nukleárních zbraní na evropském válčišti (z obou stran). Tzv. Chruščovova doktrína předpokládala možnost nukleární války, ale zároveň budovala silné pozemní a letecké konvenční síly i v rámci Varšavské smlouvy (VS). Strategický záměr armády ČSSR byl schválen v r. 1964 a počítal (podle strategie VS, tedy SSSR) v případě vojenského konfliktu s rychlým postupem na západ, do 8 dnů dosáhnout řeku Rýn (Strassbourg) jako podpora hlavního úderu na strategickém směru Berlín-Paříž. Tento plán zahrnoval až 131 nukleárních úderů na vojska NATO (především Bundeswehr) i komunikační a jiné uzly. Proti tomu na německé straně hranic bylo připraveno rozmístění jaderných min, které měly tento postup zastavit. Již v roce 1956 bylo americkým vedením vytipováno 1200 cílů ve východním bloku pro nukleární úder (v Československu to bylo 69 cílů – letiště, vojenské posádky, velké průmyslové aglomerace a městská politická centra). V září 1966 proběhlo na československém území vojenské cvičení VS – VLTAVA. Účastnilo se ho 80 tisíc vojáků a v rámci strategické válečné „hry“ bylo počítáno i s nasazením nukleárních zbraní. Předpokládalo se 252 vzájemných nukleárních úderů v celkové mohutnosti 59 Mt TNT (Hirošima 13 kt TNT!). Celkové ztráty byly „vyčísleny“ na 57 tisíc vojáků a 2,5 milionu civilistů. Československo bylo v té době jediným státem VS, kde nebyly trvale přítomny sovětské jednotky a který byl samostatně pověřen vojenskými úkoly Varšavské smlouvy – vést útočnou operaci bez začlenění sovětských jednotek do sestavy od samého počátku. Tento úkol ale začal být nad síly ČSSR – vojenské, lidské, ekonomické, logistické i sociálně politické. Proto od počátku 60. let tlačí sovětské vedení na trvalou dislokaci sovětských vojsk v Československu. Z historických dokumentů (dosud zveřejněných) není jasné, jak významným argumentem byl tento fakt – rozmístění sovětské armády v ČSSR – v konečném rozhodnutí o intervenci VS do Československa. Sám jsem se s tímto aspektem, který tak přispěl, či mohl přispět k rozhodnutí o vojenské intervenci VS a o jejím strategickém „posílení“ dislokací Sovětské armády blíže k západním hranicím ČSSR, setkal až v r 1974 v základní vojenské službě při přípravě důstojníků v záloze, kdy o této záležitosti hovořili

někteří naši učitelé z HPS ČSLA (Hl. politické správy). Tyto vojenské otázky vždy podléhaly přísnému utajení a v 1968 nebyly v různých politických debatách prakticky zmiňovány, natož diskutovány. Přinejmenším pro sovětskou generalitu byla invaze VS a následné politické dohody o rozmístění sovětských vojsk cenným „vedlejším produktem“ této vojenské akce. A lze tím vysvětlit, proč po politické stabilizaci situace v zemi, po návratu k „sovětskému“ typu socialismu a výměně politického vedení Československa za plně loajální k SSSR, nedošlo ke stažení vojsk, i když to bylo původně v dohodách obsaženo. V té souvislosti se dnes diskutuje, zda se Československo mělo invazi SSSR a dalších států východního bloku bránit. A proč Západ významněji nezasáhl. Dobře to vystihl J. Schneider², když citoval vyjádření jiného novináře (M. Syruček), který zaznamenal názor H. Kissingera k neposkytnutí podpory Pražskému jaru 68: *„Američané... za prvé dodržovali jaltskou dohodu o sférách vlivu. Za druhé pro amerického prezidenta bylo důležitější, aby se uskutečnila bez ohledu na vše jeho cesta do Moskvy k jednáním o jaderných zbraních. A za třetí si vůbec nepřáli, aby Pražské jaro ‚zvítězilo‘ a prokázalo přednosti ‚socialismu s lidskou tváří‘. Pro ně naopak bylo podstatné, aby socialismus vůči kapitalismu neprokázal žádné své kvality.“* Protože i uvnitř české společnosti převažoval pro-socialistický postoj (viz dále), pravděpodobně by došlo k rozštěpení společnosti a není vůbec jisté, že by to nakonec nevedlo ke společenskému střetu (možná ozbrojenému), protože ani nemám představu, za co by která strana bojovala a čeho by se tímto bojem mělo dosáhnout (za socialismus s lidskou tváří, kapitalismus, neostalinismus, Sovětský svaz apod.). Je ale historickým faktem, že velmi brzy po vojenské invazi do Československa se rozproudily meziblokové rozhovory, které vyústily v tzv. Helsinský akt³, byly dořešeny vztahy mezi oběma německými státy, došlo k navázání diplomatických styků mezi ČSSR a SRN (včetně uzavření otázky Mnichovské dohody). Přece jen svět se stal o trochu bezpečnější (snad).

Ve stejné době, kdy se rozvíjelo Pražské jaro 68, propukl tak zvaný Pařížský květen. Je věcí hluboké analýzy, jak Pražské jaro 68 a události ve Francii spolu souvisely nebo se vzájemně podmiňovaly. Za sebe mohu pouze říci, že se domnívám, že se spíše mýjely, rozvíjely se souběžně a jen okrajově se ovlivňovaly. Je také skutečností, že francouzská levice

² Jan Schneider, disident (signatář Charty 77), publicista, bezpečnostní analytik, po roce 1989 pracoval ve zpravodajské komunitě. J. Schneider: Co nebylo řečeno k padesátému výročí, *!Argument*, 30. 8. 2018, www.casopisargument.cz/2018/08/30/co-nebylo-receno-k-padesatemu-vyroci/.

³ Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (1975) – Závěrečný akt KBSE.

(J. P. Sartre, S. de Beauvoir, C. Lévy-Strauss, řada dalších intelektuálů komunistů, existencionalisté, filosofové, spisovatelé – A. Camus, E. Triolet, L. Aragon atd.⁴) byla v Československu uznávána a mnohé zdejší intelektuály inspirovala. Na jaře 1968 z obou stran zaznívaly postoje vzájemné podpory a solidarity. Českoslovenští občané byli vcelku podrobně (a objektivně) informováni⁵, ale věcné problémy, které se řešily ve Francii, se dost podstatně lišily od situace u nás – na Západě vůbec nešlo o socialismus s jakoukoliv tváří⁶. O co však šlo tam i zde, je posílení demokratického vlivu občanů ve společnosti – o větší „svobodu“.

Co je to socialismus s lidskou tváří?

Termín „socialismus s lidskou tváří“ oslovoval nejširší československou veřejnost a ta se k němu velmi aktivně ve velké většině hlásila. Ale zdaleka není jasné, zda představa lidí o významu a naplnění tohoto hesla byla totožná, nebo alespoň vzájemně velmi blízká. Nejspíše ho jako první použil Radovan Richta, ekonom a vedoucí autor pozoruhodné marxistické studie o společenské a lidské souvislosti vědecko-technické revoluce (1966)⁷. Tato publikace byla přijata celou společností velmi pozitivně a byla jedním z klíčových podnětů hledání cest k „socialismu s lidskou tváří“. Pro mne jako „politického teenagera“ to byl ohromný stimul zabývat se společensko-politickou problematikou a perspektivou socialismu ve věku nastupující vědecko-technické revoluce. Tehdy vlastnictví této brožury bylo považováno za určité společenské vyznamenání (bylo vydáno málo výtisků).

Narůstající společenské pnutí na počátku 60. let (spojené s mezinárodní situací) volalo po řešení. Růstové stimuly vycházející z extenzivních zdrojů se vyčerpaly. Mnohdy vidíme srovnání Pražského jara 1968 a Maďarského povstání 1956. Maďarské události jsou spolu s obdobným východoněmeckým povstáním 1953 nebo událostmi v polské Poznani

⁴ Kniha L. Aragon a A. Maurois: *Histoire parallele des États-Unis et de l'U.R.S.S.* (česky – Souběžné dějiny USA a SSSR, Mladá fronta, Praha 1966) byla jakousi učebnicí historie SSSR a stalinismu, zároveň ukazovala i geopolitické souvislosti v politice USA a měla vliv i na mnoho československých levicově smýšlejících občanů.

⁵ Viz např. Klára Janovská: *Revolta ve Francii v květnu roku 1968 a její ohlas v soudobém českém tisku*, UK FSV, Praha, 2008.

⁶ I když v té době volební výsledky ve Francii ukazovaly velkou sílu levice – První byla pravicová koalice UDR-RI 43,65 %, na druhém místě Francouzská komunistická strana (PFC) 20,02 % (ovšem oproti volbám 1967 šlo u ní o pokles 2,5 %).

⁷ R. Richta a kol.: *Civilizace na rozcestí – společenské a lidské souvislosti vědecko-technické revoluce*. (Kolektivní dílo). Vydala: Svoboda v Praze, 1. vyd. 1966, 2. vyd. 1967, 3. rozšířené vyd. 1969.

1956 především střetem mezi sovětskou „okupací“ a projevem protikomunistického postoje, či proti stalinskému režimu. V ČSSR nešlo o projevy protikomunistického postoje, i když by to dnes mnozí propagandisté takto deklarovali. Proto také v celém politickém procesu, který začal již v první polovině 60. let, byly antikomunistické, či výrazně protisocialistické koncepce okrajové a nenacházely podstatnou rezonanci ve společnosti. To ovšem neznamená, že občané (a mladí lidé zvláště) nehledali cesty, jak společnost demokratizovat a dynamizovat, v podstatě odejít od starých stalinsko-administrativních a dirigistických koncepcí řízení a ovládání společnosti (dnes označovaných jako totalitní či stalinské). „Koncem padesátých let, a dále pak v šedesátých letech, se v Československu již stabilizovaly nové ekonomické a sociální poměry. Některé podstatné ideály naší komunistické víry byly opravdu realizovány a společnost je přijala. Nebylo již soukromých kapitalistů, neexistovalo staré třídní a sociální dělení, založené na vztazích soukromého vlastnictví“.⁸ Socialistický koncept byl přijatelný pro významnou část populace (i když dnes jsou snahy mnohými autory popisovat tuto dobu jako dobu útlaku drtivé většiny národa malou komunistickou vládnoucí skupinou). A situace určitě nebyla černo-bílá, jak je dnes převažující diskurs. Opět je zde názor Zdeňka Mlynáře „od roku 1964... za vlády A. Novotného, který je všeobecně pokládán za poslušnou loutku, se nejenom v československé společnosti, ale i uvnitř KSČ a v mocenskopolitických strukturách teprve naplno rozvíjí protistalinská, reformně komunistická kritika...“⁹. Podstatná řešení se hledala v rámci socialismu. Často zmiňovaný 4. sjezd čs. spisovatelů (1967), který bezesporu patřil mezi klíčové stimuly reformního úsilí, nebyl platformou odmítající socialismus (to se někteří soudobí propagandisté snaží zaretušovat a naopak tento sjezd popisovat jako intelektuální platformu boje proti socialismu). Toto setkání předních československých intelektuálů, spisovatelů se tvrdě vymezilo proti stalinismu. Řeklo, že stalinismus je „nemoc, kterou je třeba vyléčit“. Cílem bylo socialistický systém „vyléčit, nikoliv ho změnit“.¹⁰ Tuto

⁸ Zd. Mlynář: *Mráz přichází z Kremlu*, Vydala: Mladá fronta, Praha 1990 (str. 58); původní vydání 1978: *Nachtfrost: Erfahrungen auf dem Weg vom Realen zum menschlichen Sozialismus*, Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, ©1978. Zdeněk Mlynář, významný československý marxistický politik, komunistický funkcionář. Byl významným teoretikem politického systému za socialismu, v roce 1968 tajemníkem ÚV KSČ. Později vyloučen z KSČ, disident, signatář Charty, donucen k emigraci do Rakouska (zde vědecký pracovník a profesor). Absolvent Lomonosovovy moskevské university, kde byl jeho spolužákem M. S. Gorbačov.

⁹ Zd. Mlynář, 1990, str. 81.

¹⁰ IV. sjezd Svazu československých spisovatelů, Praha 27. – 29. června 1967: [protokol], Praha 1968, 27. – citováno z T. Nykodým, *Teoretické základy Šikovy reformy a jejího selhání*, Kat. hospodářských dějin VŠE, Praha.

realitu vlastně uznávali i antikomunističtí kritici socialismu v Československu. Jejich postoj byl takový, že Pražské jaro nemohlo uspět, protože dovedením procesu liberalizace až do konce by znamenalo demontovat socialismus, a to by komunistický blok neakceptoval. Nedovedli si představit, a vnitřně to ani nepřipouštěli, že socialismus lze „zlepšit“ – demokratizovat, modifikovat ho tak, aby odpovídal době a odhodil to negativní z minula. Situaci chápali jako stav „bud' socialismus nebo kapitalismus (v jejich terminologii 'demokracie')“ (Pavel Tigrid¹¹). Co již tak nezdůrazňují, že toto nebyl ani většinový zájem společnosti. Dnes jsou představy o reálných možnostech obrodného procesu viděny kritičtěji. Ale tehdejší sociologické průzkumy říkají, že v případě voleb do samosprávných orgánů státu by i bez přímé ingerence KSČ a jejího aparátu komunistická kandidátka dostala cca 2/3 hlasů. V polovině roku 1968 probíhalo sociologické šetření, které potvrdilo, že socialismus je výrazně převažující koncept v očekávání občanů.¹² Srovnání občanských názorů z počátku roku 1968 ukazují, že došlo k pozitivnímu posunu důvěry v komunistickou stranu – počátkem roku 16 % vyjádřilo nedůvěru v KSČ, 48 % procent vyjádřilo, že komunistické straně nedůvěřovalo před Lednem 1968 /nástup A. Dubčeka do čela strany/ (a svůj názor po lednu změnilo) a 21 % se vyjádřilo, že nevěří, že by to mohlo zajistit rozvoj socialismu a demokracie v Československu. V polovině roku 1968 pak důvěra v komunistickou stranu všeobecně stoupla (viz výsledky sociologického šetření v poznámce 11).¹³

Velký a břitký kritik komunismu i liberalismu a propagátor demokratického socialismu Ivan Sviták se v roce 1968 výrazně zapojil do společenské diskuse. Patřil spolu

¹¹ Pavel Tigrid (1917-2003), český politik, spisovatel, novinář. Byl jedním z klíčových představitelů československého protikomunistického exilu (v Paříži vydával časopis Svědectví, který měl velký vliv na československé (české) disidentské prostředí). Spolupracoval s Václavem Havlem (za jeho prezidentství byl ministrem kultury 1994-1996). Komunistické vedení socialistického Československa ho považovalo za nejnebezpečnějšího představitele antikomunistického exilového odboje. Je také často uváděným faktem (nikdy nevyvráceným), že byl dlouhodobě financován (v USA i Francii) americkou CIA.

¹² The Public Opinion Quartetly, Vol. XXXIV, Spring 1970, Number 1, © 1970 Columbia University Press, New York: Otázka: Preferujete, aby Československo odmítlo další vývoj k socialismu a vydalo se na cestu kapitalismu? (Would you prefer Czechoslovakia to abandon further development of socialism and enter the road of capitalist development?) Pro kapitalistickou cestu 5 %; pro další socialistický rozvoj 89 %, nemá názor 6 %. Otázka: Jak hodnotíte současný vývoj? ... Jak důvěřujete KSČ? Absolutně důvěřuji 11 %, důvěřuji 40 %, ani tak, ani proti 33 %, nemám důvěru 12 %. Otázka: Věříte, že KSČ je politická síla, která je schopna zajistit rozvoj socialismu a demokracie v zemi? Ano 52 %, nevím 27 %, ne 21 %.

¹³ Viz The Public Opinion Quartetly, Vol. XXXIV, Spring 1970, Number 1, © 1970 Columbia University Press, New York.

s Karlem Kosíkem¹⁴ k těm, kteří představovali „demokratický socialismus“ (oproti „komunismu“). Patřil mezi ty, kteří tehdy především ovlivňovali československou studentskou mládež. Dvacet let po Pražském jaru napsal: „Dnes chápeme, že oba systémy, liberální i komunistický, mají v sobě tytéž sebezničující síly industriální společnosti, ale že otevřená soustava s demokratickým výkonem moci je schopna tyto problémy zvládat přijatelným, i když nijak ideálním způsobem. Dnes také víme, že napadnout jakoukoli společnost jménem ideologie je snazší, než odčinit reálné vady, jimiž soustavy trpí.“¹⁵

Jiný kritický pohled přináší Josef Heller¹⁶, který považuje rok 1968 za politickou krizi systému, který je prvním historickým pokusem o nekapitalistický vývoj společnosti. Jeho marxistická kritická analýza etapy socialismu, kterou její autor charakterizuje jako „protosocialismus“ konstatuje, že se zásadně nemění profesní a třídně sociální struktura tehdejší socialistické společnosti (protosocialismu). Proto nevzniká disponibilní čas pro neřídící pracovníky, aby se mohli reálně zapojovat do výkonu vlastnických funkcí (jako reální vlastníci). V lůně protosocialismu se nevytvořila třída zájmově spojená s novou pokrokovou formou společenského vlastnictví, která by se stala tak hegemonním subjektem dalšího revolučního pohybu od protosocialismu ke skutečnému socialismu. Z jeho marxistické analýzy vyplývá, že za těchto podmínek nemohlo dojít ke skutečnému přerodu k socialismu. Vrací se i k diskusím v SSSR ve dvacátých letech, které se k nám dostávaly v 60. letech prostřednictvím především polských, jugoslávských a maďarských intelektuálů a týkaly se především vztahu plánu a trhu.

V této diskusi byl vůdčí postavou čs. ekonom Ota Šik. Byl organizátorem tvorby nového zákona o podniku, kde byly promítnuty koncepce zaměstnaneckého vlastnictví a prvky podnikové samosprávy (tato právní norma byla ihned počátkem 70. let zrušena a jeho teoretické základy odmítnuty). Pamatuji si tyto diskuse o ekonomice, samosprávě, podnikové demokracii, trhu. Samozřejmě, že občana více zajímala jeho konkrétní ekonomická

¹⁴ Karel Kosík, přední československý, světově uznávaný, neomarxistický filosof, nejznámější dílo – *Dialektika konkrétního* (*Dialectics of the Concrete*). Spojil originálně Heideggerovu fenomenologii s ideami Karla Marxe.

¹⁵ Otevřený dopis členům evropských socialistických stran (červen, 1989) Citováno z: Ivan Sviták: *Cesta do Evropy*, Praha 1991. Ivan Sviták byl dvacet let v exilu v USA, po návratu v roce 1990 nepřestal propagovat demokratický socialismus a zároveň tvrdě kritizoval nové, neoliberální poměry. Zapojil se do levicové politiky (nejdříve v rámci sociální demokracie). Na krátké období byl zvolen poslancem posledního československého parlamentu (do rozpadu Československa) za radikálně levicovou kandidátku Levý blok (1992). Zemřel v roce 1994.

¹⁶ Josef Heller: *Socialismus a Pražské jaro*, <https://nestalinsky-marxismus.webnode.cz/news/j-heller-socialismus-a-prazske-jaro/>.

situace než poněkud otažitě otázky politického systému, plurality. Chtěl mít možnost se efektivně vyjadřovat k věcem veřejným, které se ho bezprostředně dotýkaly a které mu vadily. Řešení ekonomické krize z počátku 60. let (vrchol v r. 1963) nezačalo až v roce 1968. Od poloviny desetiletí se měnily principy ekonomické politiky a postupně se zaváděly také prvky, jako jsou tržní vztahy, cenová přestavba, autonomie a větší odpovědnost podniku. Více se také prosazovala vazba mezi výsledky práce každého pracovníka a jeho odměňováním. První hmatatelné výsledky se projevily v letech 1967-9. A právě ekonomický růst i v první polovině 70. let umožnil politicky „vyřešit“ návrat k socialismu sovětského typu a tzv. normalizaci, aniž to vedlo ke konfliktu s rozhodující většinou obyvatelstva. Druhá polovina 80. let byla charakterizována ekonomickou stagnací, což vedlo ke všeobecné občanské nespokojenosti (ale i zde spíše než se socialismem jako takovým s jeho „realizací“ komunistickou stranou, komunisty a socialistickým státem)¹⁷. „Lidé socialismus přijímali ve spojení s hodnotovými orientacemi humanitními a demokratickými a odmítali ho ve spojení s hodnotovými orientacemi totalitarismu“.¹⁸

Rok 1968 byl obdobím, kdy se stabilizovala ekonomika, a lidé cítili reálné zlepšení. Tak např. se přešlo na všeobecný pětidenní pracovní týden, zmenšily se disproporce na vnitřním trhu mezi nabídkou a poptávkou. Čs. zemědělství bylo stabilizované a dokazuje to i ten fakt, že během Pražského jara nedošlo ani k jednomu rozpadu zemědělského družstva, což byla převažující forma kolektivizovaného zemědělství. Přitom i v tomto období byly kritizovány a ve společnosti diskutovány metody násilné kolektivizace zemědělství v předchozím desetiletí. Nicméně družstevní zemědělský sektor byl v polovině 60. let stabilním a relativně efektivním, lidé z něj již neutíkali. Naopak se životní úroveň na vesnici začala výrazně zvyšovat (to platilo obzvláště pro Slovensko, které ve srovnání s Českými zeměmi bylo všeobecně historicky méně rozvinuté). Všechny tyto momenty, které většině

¹⁷ Výsledky sociologického průzkumu z podzimu 1989, doby změny režimu ukazují, že ve střetu nešlo o souboj socialismus-kapitalismus: Názory na směr dalšího společenského vývoje v Československu:

Naše společnost by se měla vyvíjet (průzkum 9. – 12. 12. 1989 - vzorek 1107 osob z celé republiky):	
socialistickou cestou	41 %,
kapitalistickou cestou	3 %,
něco mezi tím	52 %,
je to jedno, nedokáží posoudit	4 %.

D. Slejška, J. Herzmann a kol.: Sondy do veřejného mínění (jaro 1968, Podzim 1989), Svoboda 1990

¹⁸ Zd. Mlynář: Mráz přichází z Kremlu, Vydala: Mladá fronta, Praha 1990 (str. 136); původní vydání 1978: Nachtfrost: Erfahrungen auf dem Weg vom Realen zum menschlichen Sozialismus, Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, ©1978.

obyvatelstva, především pracujícím, umožnily daleko více se věnovat svým zájmům, koníčkům, ovlivňovaly jejich vztah k společenské realitě, a i to formovalo jejich pragmatické postoje. Je to období ohromného rozmachu chalupářství, pořizování si druhého, rekreačního bydlení na venkově (to mimochodem zachránilo mnoho objektů v pohraničí, které byly opuštěné po odsunu německého obyvatelstva po válce (1945-46) a pomohlo to i péči o krajinu). Zároveň to do značné míry eliminovalo podmínky pro aktivní odpor proti utužení politických poměrů vč. posilování antidemokratických a autoritářských metod správy věcí veřejných. Rozhodující většina populace nebyla ochotna riskovat svou relativní sociálně ekonomickou stabilní (a mírně se zlepšující) úroveň v politickém střetu se státní a politickou mocí. Přitom ani společnost nebyla monolitem. Mnoho jejích členů ještě zažilo reálný předválečný kapitalismus (zvláště v tehdy velmi zaostalých oblastech českého, ale především slovenského venkova). Mnoho lidí stále neopouštělo vizi socialismu, byť tato vize utrpěla velký šrám vojenskou intervencí SSSR a jeho satelitů. Přitažlivým vzorem byl i „gulášový socialismus“ maďarského typu. KSČ zůstávala masovou stranou. Po čistce v r 1970 měla stále 1 217 tisíc členů (celkový počet obyvatelstva ČSSR byl přes 14 milionů osob), přitom jich jako reakce na porážku Pražského jara samo z KSČ odešlo cca 150 tisíc, 320 tisíc bylo vyloučeno, popř. vyškrtnuto (mírnější forma postihu), což bylo 28 % původní členské základny. Je vidět, že i po roce 1970 byla významná část populace pro socialisticky orientována (i když míra přesvědčení o této orientaci i u komunistů mohla být různá). Vývoj po roce 1970 vedl současně k růstu počtu těch, kteří odmítali socialismus („komunismus“) jako takový. Řada lidí odešla do emigrace (po roce 1969 odešlo více než 80 tisíc čs. občanů a do roku 1989 pak dalších 140-150 tisíc lidí, po roce 1948 odešlo do emigrace cca 40 tisíc lidí), mnozí z důvodu nesouhlasu s politickým zřízením, ale v dalších letech i z důvodu spíše ekonomických, či nemožnosti realizovat své představy. Byla zde i malá skupina aktivních odporovatelů režimu, kteří (i proti jejich případné vůli) byli donuceni státem k emigraci. Další občané se uzavřeli do svých soukromých zájmů a aktivit a vůči společnosti plnili jen to, co bylo nezbytné. Nicméně je velmi nepřesné tvrdit bez hlubšího rozboru, že to byla homogenní většina obyvatelstva.

Už jsem zmínil, že otázkami nového formování politického systému, jakožto socialistického systému založeného na principech demokracie se v roce 1968 v celé společnosti věnovala menší pozornost. Jaksi se předpokládalo, že stačí mít možnost diskutovat, psát a slyšet ve sdělovacích prostředcích různé názory, odbourat cenzuru a nebát se postihu

za svůj názor. Nicméně politický systém a jeho transformace se jevil jako klíčový v dalším směřování společnosti. Jak by se měla v nových podmínkách definovat, ale hlavně v praktickém životě uskutečňovat role komunistické strany? Jak do socialistického systému zapojit i nekomunistické politické strany, jak by měly nově působit společenské organizace (odborné, mládežnické, profesní apod.)? Komunistická strana (v každé socialistické zemi) měla výsadní postavení, ale i společenskou odpovědnost. Dnešní interpretace role komunistů a komunistické strany je velmi často velmi zploštělá (především pro potřeby současné propagandy „hlavního proudu“). Zkušenosti těch, kteří „to prožili“ se mnohdy o takového pohledu liší a jsou daleko strukturovanější a rozpornější. Zde vývoj předběhl teoretické úvahy. Mnoho reformních kroků nevycházelo z teoretických úvah a analýz, ale bylo okamžitou reakcí na vyskytující se společenskou realitu. Zdeněk Mlynář, jedna z vůdčích osobností Pražského jara, který se zabýval politickým systémem socialismu, se touto otázkou trápil i po svém vyloučení z politiky (nejprve vyloučen z KSČ, pak zbaven možnosti alespoň vědecky pracovat a politicky působit) a následně i po vynuceném odchodu do emigrace v Rakousku. Jeho teoretické práce zůstávají mimo pozornost lidí, kteří se hlásí k levicové koncepci i k „demokratickému socialismu“ po celou dobu uplynulých padesáti let. Zd. Mlynář píše: „k objektivní charakteristice stavu... nutně patří i konstatování, že ideál socialismu v této společnosti nadále působil jako hlavní pozitivní cíl i spontánního úsilí lidí. Lidé však chtěli "obrodit" realitu, připodobnit ji právě svému ideálu. Je samozřejmé, že to pro reálnou vládnoucí politiku vytváří složitou situaci, neboť právě ideál má tu vlastnost, že si ho různé sociální skupiny i jednotlivci vykládají po svém, a navíc při tom absolutizují různá jednostranná hlediska, formující právě jejich vidění a cítění celkových problémů. Je to mnohem obtížnější situace, než s jakou se v podobné společenské atmosféře setkává politika nikoli vládnoucí, nýbrž opoziční, usilující o podíl na moci, či o její plné převzetí: pro takovou politiku je v takové fázi pozitivním faktorem, že každý je ve společnosti nespokojen, a nemusí ji příliš znepokojoval, že každý si představuje poněkud jiné řešení. Obrátí své úsilí k tomu, aby všeobecnou nespokojenost použila jako sílu, jež jí umožní porazit vládnoucí koncepci, teprve potom *musí* řešit rozpory mezi různými interpretacemi ideálu ve společnosti a svou vlastní koncepcí. Vládnoucí politika, provádějící reformu, *musí* postupovat však tak, aby již v průběhu reformy vyřešila hlavní rozpory a při tom si udržela celkovou podporu. Přes tuto složitost věcí se však reformní úsilí KSČ

v roce 1968 mohlo opírat o spontánní hnutí a spoléhat na jeho celkovou pozitivní, socialistickou povahu¹⁹.

Dnešní výklad Pražského jara 68 je založen na myšlence, že šlo o „vzpouru proti komunistické moci“. Realitu hodnotí Zd. Mlynář odlišně (v r. 1975) „... obrovská autorita a většinová podpora, jakou disponovalo politické vedení naší reformy v roce 1968, také nakonec umožňovala, aby i vážné chyby v politickém postupu... byly v praxi převáženy účinky této podpory a aby tak politické vedení přes komplikace a těžkosti, zmnožené vlastními chybami, přece jen prokazatelně zůstávalo vůdčí politickou silou v zemi bez prakticky reálné konkurenční alternativy, a to ze strany jakýchkoli politických seskupení“²⁰. Proto dnes zůstává mimo pozornost i základní programový dokument roku 1968 – Akční program. Ten formuloval směřování k „socialismu s lidskou tváří“ jak pro komunistickou stranu, tak pro celou společnost. Je na pováženou, že vedle neoliberálních elit je tento základní programový dokument na okraji pozornosti i těch, kteří se deklarují levicově, popř. se přímo hlásí k „demokratickém socialismu“. KSČ usilovala o to, aby reformní proces aktivně ovlivňovala, ale v mnoha momentech se dostávala v průběhu roku 1968 do obtížné situace. V roce 1975 o tom píše Zd. Mlynář následovně: „To vytvářelo uvnitř samotné KSČ rozpornou situaci ve vztahu k reformě: na jedné straně byla s nadějí a očekáváním přijata velkou většinou členů strany, na druhé straně však všechny chyby politického vedení, o nichž byla řeč (zejm. prodlužování stavu "provizoria" a stále sílící nátlakové vlivy na tempo i obsah reformy v radikalizujícím směru), výrazně ztěžovaly pozici funkcionářů i členské masy strany "dole" a sílily tam proto obavy, zda další vývoj nepovede i k uvolnění revanšistických nálad a tendencí, jež by dopadly na kůži komunistů právě "dole". Myslím, že ze všech důvodů, jež už byly uvedeny o povaze i intenzitě jednotlivých hlavních rozporů, které v reformě působily, nebyly tyto obavy oprávněné: byly ovšem nutným jevem a byly pochopitelné, neznamenalý nikterak odpor komunistů "dole" proti reformě, volaly jen naléhavě po její účinné politické regulaci“²¹. Paradoxně v létě 1968 se někteří významní komunističtí reformátoři – intelektuálové dostali do čela těch, kteří požadovali další a další kroky, které ve svých důsledcích jednak posilovaly odpor vedení SSSR a dalších států sovětského bloku vůči krokům československého vedení

¹⁹ Zd. Mlynář: Československý pokus o reformu – analýza jeho teorie a praxe, INDEX Společnost pro československou literaturu v zahraničí, Förderergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur ausserhalb der Tschechoslowakei e. V., Köln, 1975.

²⁰ Zd. Mlynář, viz výše.

²¹ Zd. Mlynář, viz výše.

(vč. vedení komunistické strany), tak i vyhrocovaly atmosféru v čs. společnosti (Výzva Dva tisíce slov). “Výzva vyjadřovala obavu před možným počínajícím protiútokem konzervativců. Nabádala k rozvoji lidového hnutí, které by *podepřelo* polednový vývoj a posunulo ho ještě dále k důslednějšímu demokratismu... vyzdvihoval se tu jako ,jako metoda dne‘ nátlak zdola jako prostředek obrany a protiútok, který by prolomil dosud nepřekonané bariéry stalinismu. Vyzývalo se tu ke stávkám, demonstracím, občanskému bojkotu konzervativců a k vytváření jakýchsi občanských a akčních komisí... nadhazovala se potřeba ,lidových soudů‘ nad zastánci starých postojů, přičemž sám pojem ,zpátečník‘ měl být vyjasněn na místě, podle principu ,sejde se několik‘ lidí, zvolí předsedu, vedou řádně zápis, publikují svůj nález, žádají řešení, nedají se nikým zakřiknout“²². Zde realita předběhla politické záměry a komunistické a státní vedení se ocitlo v ještě komplikovanější situaci, ze které nebylo schopno najít efektivní řešení. Na nadcházející mimořádný sjezd KSČ byli většinově zvoleni delegáti, kteří byli orientováni proreformně, ale extrémní další požadavky v nich vyvolávaly i vzpomínky na Maďarské události v roce 1956, kdy došlo k lynčování řadových komunistů.²³ A určité obavy vzbuzoval vývoj i u některých z těch, kteří sice byli pro reformy, avšak uvědomovali si ve větší míře, jak další vývoj je determinován i názory v ostatních socialistických zemích a že může dojít i návratu k neostalinské praxi²⁴.

I když to během mého studia na Akademii společenských věd v Moskvě koncem osmdesátých let nebylo úplně patrné, ze zpětného pohledu a i z vyjádření M. S. Gorbačova²⁵ se ukazuje, že různé koncepce Pražského jara 68 se promítaly i do úvah reformních sovětských komunistů pracujících na „perestrojce“. M. S. Gorbačov se vyjádřil k sovětské reformě takto: „... reforma začínala jako snaha dostat se z hospodářské stagnace, a ne jako snaha o pluralismus. Potom ale vývoj probíhal v mnohém pod vlivem nových okolností. Logika perestrojky nás postavila před nutnost rozvíjet demokracii, a tím vyvstal jasně

²² V. Mencl, M. Hájek, M. Otáhal, E. Kadlecová: Křižovatky 20. století, Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách, Naše vojsko, Praha 1990.

²³ Z dnešního pohledu, uvedené požadavky ve výzvě by v mnoha zemích byly podnětem k zařazení jejich autorů na seznam potenciálně nebezpečných extrémistů, kteří nectí principy neoliberálního demokratického státu a jeho zastupitelské demokracie.

²⁴ I z vlastní rodiny mám vzpomínku, kdy příbuzný, který byl v 50. letech odsouzen za špionáž (propuštěn z vězení v r. 1961) a nebyl žádný příznivec socialismu, v r. 1968 pracoval jako řadový inženýr, se v srpnových dnech vyjádřil, že vyostřený vývoj v létě 1968 považoval za nesprávný a že povede jen k možnému návratu „horších“ časů, spíše než ke zlepšení právě proto, že věci byly řešeny překotně a nedomyšleně.

²⁵ M. Gorbačov, Zd. Mlynář: Reformátoři nebývají šťastni – Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu, Viktoria publishing, Praha, 1995.

problém politického pluralismu. Nejprve jsme museli uznat názorový pluralismus²⁶. Tedy i tady se otevřela otázka politického systému demokratického socialismu (jako v roce 1968 v Československu).

Rozhovor mezi Zdeňkem Mlynářem a Michailem S. Gorbačovem probíhal v roce 1994. Dnes podle mého názoru má sice v mnoha směrech obecnou a trvalou platnost (nebezpečí válečného nukleárního střetu, potřebu mezinárodní spolupráce a překonání ideologických přístupů a prosazování monolaterálního světa). Na druhou stranu nemyslím si, že měli pravdu v jejich akcentaci myšlenky, že sociální demokracie programově může nejlépe přispět k „lepšímu světu“, že k demokratickému socialismu vede cesta přes sociální demokratizaci.

Co nám může sdělovat Pražské jaro 1968 dnes?

Zdá se, že mnoha českým občanům Pražské jaro 68 neříká v podstatě nic, kromě mediálního obrazu, že se tehdy cosi událo, a co to znamenalo, závisí na interpretaci toho kterého média. Z nedávného průzkumu mezi českými mladými lidmi (publikovaného v různých sdělovacích prostředcích) se zjistilo, že 1/3 z nich ani neví, že tehdy „přijely ruské tanky“. Pro dnešek se v českých podmínkách účelově využívají mnohé historické události a slouží především k současným politickým a propagandistickým záměrům. Tak v naší společnosti z jedné strany pomáhají rozdmýchávat poněkud uvaďající antikomunismus, dále že některá fakta a historické skutečnosti se účelově (des)interpretují do podoby nástroje velice současného politického boje, vč. předvolebního. Druhým a dnes (léto 2018) ještě výraznějším momentem je připomínání Pražského jara 68 především optikou invaze Varšavské smlouvy (srpen 1968) s tím, že se hlavně (a někdy jediné) ukazuje role sovětského vedení, jež se “modifikuje” na roli „Ruska“. Tedy vojenská akce 5 států sovětského bloku (samozřejmě s dominantní rolí SSSR) je „transformována“ do podoby projevu „ruského komunistického imperialismu“. Historické dokumenty přitom potvrzují, že jedněmi z hlavních podněcovatelů vojenského řešení byli vedle (pouze) některých členů sovětského politického vedení (např. P. E. Šelest, K. T. Mazurov, N. V. Podgornij, maršál Grečko

²⁶ Viz výše.

a někteří další) i komunističtí lídři NDR a Polska (W. Ulbricht a W. Gomulka ale i T. Živkov z Bulharska). Zdá se, že L. I. Brežněv se dlouho snažil najít „nevojenské“ řešení (což se posléze podařilo v Polsku cestou „vnitrostátního“ řešení přes vyhlášení mimořádného stavu v r. 1981 W. Jaruzelskim).

Není prostor se ani ve stručnosti zabývat obdobím 1970 – 89, tzv. normalizací. Ale tato etapa tvoří „most“ od roku 1968 do devadesátých let, do porážky evropského reálného socialismu ve studené válce. A je mnoho dnešních přístupů v diskusích o levici, levicovosti, levicové politice nejen v České republice, ale v celé evropské radikální levici, které navazují na toto, již dosti časově vzdálené období. Současný převažující narativ „normalizace“ je jasný – bylo to období, kdy vládl totalitarismus a výrazná většina společnosti pod ním trpěla. Z propagandistického hlediska je to velmi výhodné. Problém je, že to není pravda. I toto období bylo vnitřně složité a mnohvrstevné a procházelo i různými stádii. Ve vztahu k Pražskému jaru 68 bylo bezesporu touto historickou událostí velice poznamenáno ve všech oblastech společenského vývoje. Je skutečností, že teoretická fronta reálného socialismu – akademická sféra, university a další vysoké školy i ostatní vědecká fronta se ve svém bádání po celých dvacet let (do r. 1989) vyhýbala analýze principů diskutovaných a z části již zavedených v období Pražského jara 68. Teoretické „základy“ Pražského jara 68 nebyly podrobovány ani zkoumání, ani kritické odborné analýze. Maximálně byly ideologicky odmítány a diskreditovány. Jako jediné správné hodnocení bylo považováno tzv. „Poučení z krizového vývoje...“²⁷, jež bylo schváleno sjezdem KSČ v roce 1971 a stalo se určujícím dokumentem, od kterého se alespoň formálně nemohl nikdo odchýlit, pokud nechtěl mít problémy. Na druhou stranu především v hospodářské oblasti se některé programové prvky časem do nově zvažovaných koncepcí vracely. Bylo to především od poloviny osmdesátých let, kdy se intenzivně hledaly cesty k překonání ekonomické stagnace a „staré“ nástroje direktivního řízení nepřinášely žádný efekt, mnohdy situaci ještě více zhoršovaly. Odborníci, kteří pracovali na koncepcích Pražského jara 68, v drtivé většině nebyli připuštěni k odborné práci (s řídkými výjimkami, pokud provedli hlubokou „sebekritiku“), ale ani nikdo jiný se myšlenkami, obsaženými v koncepcích roku 1968 podrobněji nezabýval. Takže paradoxně větší pozornost se věnovala studiu buržoazních teorií (F. von Hayek, M. Friedman, Chicagská škola apod.). Ti, kteří se tímto zabývali

²⁷ „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“, dokument KSČ z prosince 1970, který ovlivnil politickou praxi až do roku 1989.

a měli z marxisticko-leninského hlediska bojovat proti soudobému kapitalismu, pak tvořili přední voj transformace společnosti od socialismu ke kapitalismu (V. Klaus, K. Dyba, V. Dlouhý, T. Ježek a další, kteří jsou považováni za otce privatizace a české odrůdy neoliberálního kapitalismu), který právě tyto koncepce vehementně zaváděl. Tato nová elita prosadila akceptaci tzv. Washingtonského konsensu a striktně odmítla jakýmkoliv způsobem navazovat na myšlenky Pražského jara 1968 (vč. třeba zaměstnaneckého vlastnictví podniků – ESOP, jehož velkým příznivcem a teoretikem byl Ota Šik, postupná privatizace se zachováním silného vlivu státu, veřejného sektoru ve strategických oblastech, role veřejných statků apod.). Při zpětném pohledu je vidět, že noví vládci věděli, proč nepřipouští ty tzv. Osmašedesátníky, kteří měli řadu koncepcí ekonomického i sociálního charakteru připravené ve svých šuplících. Vzhledem k tomu, že občané nijak v listopadu 1989 nevolali po kapitalismu (viz pozn. č. 17), bylo potřeba odmítnout jakoukoliv „třetí“ cestu a nepřipustit společenskou diskusi o jiné cestě, než jednoznačný přechod k neoliberálnímu kapitalismu a trhu bez přívlasků. Tito lidé, kteří dvacet let byli vytlačeni na okraj, byli sice po listopadu 1989 společensky oceněni, někteří dostali i funkci (např. A. Dubček se stal předsedou parlamentu), ale do klíčových pozic, kde se formovala nová strategie pro společnost, prakticky připuštění nebyli.

Pražské jaro 1968 jakožto projekt obnovy vize socialismu pro konec tisíciletí, pro společnost, která skutečně chce najít reálnou a životaschopnou alternativu ke kapitalismu a která by překonávala jeho zásadní nedostatky, nemohlo svoje dílo dokončit. Bohužel, jakoby tanky Varšavské smlouvy převálcovaly i hledání životaschopných alternativ kapitalismu založené na původní koncepci Karla Marxe, což si formulujeme jako demokratický socialismus. Neznám podrobněji (západo)evropskou vědeckou levicovou sféru, ale co bylo možno (po překonání záměrné blokace přístupu alternativních levicových koncepcí do roku 1989 pro československou veřejnost – odbornou i laickou) vidět, ani tam nebyly připraveny realistické alternativy a přesvědčivé vize demokratického socialismu. Po skončení studené války se levicově smýšlející veřejnost domnívala, že překonáním bipolárního světa dojde k automatickému překonání i sociální nespravedlnosti a neodůvodněných nerovností. Otevřelo se „okno příležitostí“ i pro evropskou levici, jak modifikovat kapitalismus pomocí demokratického socialismu. Jedna z vůdčích osobností Pražského jara 68 – ekonom Ota Šik hodnotil (v září 1989 na mezinárodním semináři na Universitě v St. Gallen (SGH): „Na základě shrnutí... dospívám k závěrům, že socialismus ve svých

základních principech podle marxisticko-leninské ideologie zcela ztroskotat a nemá žádnou budoucnost. Přesto však tento závěr nemusí nutně znamenat, že jedinou alternativou k současnému ‚reálně‘ socialistickému vývoji musí být návrat ke kapitalistickému systému. Jinými slovy: neznamená to, že kapitalismus je bezchybný a že nemá být reformován. Vážné nedostatky kapitalistického systému přetrvávají dodnes: dlouhá období masové nezaměstnanosti, periodicky vznikající hospodářské krize, neodůvodněně velké rozdíly v důchodech bez vazby na efektivnost, koncentrace soukromých prostředků umožňující jednotlivcům mít mocenský vliv bez demokratické legitimacy a odcizení značné části obyvatelstva od kapitálu a ekonomiky atd. Marxismus-leninismus se pokusil o jejich odstranění chybným způsobem, což však neznamená, že nejsou vůbec odstranitelné. Jako vědec se nemohu smířit s myšlenkou, že nemůže být takovým systémovým nedostatkům zabráněno.“²⁸ Bohužel, ani na Západě ani na Východě tato příležitost nebyla využita. Spíše se ozvala doporučení, že východní komunistické a socialistické hnutí se musí „modernizovat“, aby se přiblížilo západním vzorům. Dopadlo to tak, že až na výjimky levicové hnutí na Východě se rozpadlo a na Západě místo boje o demokratický socialismus již několik desetiletí bojuje pouze ústupové boje a snaží se o „lepší kapitalismus“, mnohdy jen s malými úspěchy. Koncepce „demokratického socialismu“ se od počátku devadesátých let minulého století se nestala jednou z realistických alternativ překonání soudobého neoliberálního kapitalismu. Sociální demokracie a socialisté rezignovali na svoji „socialistickou“ roli (což od ní např. očekávali M. S. Gorbačov, Z. Mlynář či I. Sviták), evropská radikální levice také nepřišla se široce přijatelnou pokrokovou vizí, a tak spíše než o budoucnost, bojujeme o politické a občanské přežití. V „postkomunistických“ zemích střední a východní Evropy pro jistotu vládnoucí neoliberální elity „socialismus a komunismus“ prakticky postavily mimo zákon. Nevíme jak dosáhnout více Svobody, rovnosti a bratrství (liberty, equality, fraternity). A Evropané to neodpouštějí.

Nejen mnozí dnešní čeští komunisté si kladou otázku: Nežila naše generace nadarmo? M. S. Gorbačov odpovídá: „... kladu na první místo mezi ztracené pozitivní hodnoty to, že lidé tehdy věřili v socialismus. Impulz, který vzešel z revoluce, silně působil: svoboda, půda a továrny těm, kdo tam pracují, lidskou důstojnost ponižovanému člověku – víra

²⁸ www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/sd/sd01_03.htm.

v tyto hodnoty byla přece něčím kladným. To byly socialistické, ale zároveň prostě humanistické, emancipační naděje“.²⁹ Jeho spolubesedník Zdeněk Mlynář doplnil: „Sovětská společnost byla během několika desetiletí... velice důležitým faktorem nátlaku na kapitalismus v zájmu lidí námezdní práce. Poválečný ‚sociální stát‘ a opuštění tradičních postupů kapitalismu v celém světě by se sotva uskutečnily bez ‚sovětské hrozby‘ pro nerušenou vládu kapitálu. Hrozby nikoli vojenské, ale sociální. Přes kasárenskou povahu působil tento řád větší sociální rovnosti jako síla, s níž bylo nutno počítat.“³⁰ Historie jim dala za pravdu.

Bohužel současné tápání radikální levice prakticky ve všech zemích Evropy může být i důsledkem toho, že se vize o alternativě kapitalismu nezáležaly živou vodou nových myšlenek a tvůrčím hledáním. Tady by snad mohlo být inspirací i Pražské jaro 68 se svým socialismem s lidskou tvář.

Závěr svého textu bych chtěl věnovat Josefu Hellerovi³¹, mému politickému i lidskému soupeřnickovi, se kterým jsme šli společně po levicových cestách téměř 50 let a po tu dobu se politicky přeli, vzájemně kritizovali, politicky popichovali, ale chtěli jsme jít kupředu.

„Vyústěním naší analýzy ale nemůže být jen ocenění hrdinského zápasu historií známých revolucionářů a reformátorů, kteří podobně jako kdysi Jan Hus a Jeroným Pražský, J. J. Rousseau, G. Babeuf, M. Robespierre, J. P. Marat, L. Saint Just, utopičtí socialisté a později blanquisté a komunardi, nemluvě o ruských a sovětských, kubánských i jiných revolucionářích, ‚šturmovali nebe‘, i když nevěděli, jakou roli plní a co mohou dokázat. Musí zde být především ocenění celých generací poctivých pracujících lidí, kteří spojili svůj osud s překonáním kapitalismu, vědomě či nevědomě k němu vytvářeli alternativu a nepodlehli lákadlu buržoasní ideologie, naopak obětovali systému to nejlepší ze svého života. Ať už se k nim společenské procesy zachovaly takovým či onakým způsobem, neměli by podléhat tvrzení na jedné straně buržoasie, na druhé stalinistů, že uznání minulého systému a v jeho rámci i Pražského jara znamená totéž, co pohrdání jejich celoživotním

²⁹ M. Gorbačov, Zd. Mlynář: Reformátoři nebývají šťastni – Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu, Viktoria publishing, Praha, 1995.

³⁰ viz výše M. S. Gorbačov, Zd. Mlynář.

³¹ Josef Heller (1947-2018), marxistický filosof, pedagog, politický analytik KSČM. Teoreticky rozpracovával (spolu s F. Neužillem) teorii protosocialismu. Citace z: Josef Heller: Socialismus a Pražské jaro, <https://nestalinsky-marxismus.webnode.cz/news/j-heller-socialismus-a-prazske-jaro/> – text dopsal jen necelý měsíc před svou smrtí v lednu 2018.

dílem. Tento poznatek by naopak měl být zdrojem optimismu, potvrzením toho, že projekt socialismu a komunismu není něčím zločinným a nadobro poraženým, že má ještě mohutný vývojový potenciál, i když je dočasně v útlumu.

Poněkud v rozporu se suchým jazykem i stylem vědeckého pojednání nemůžeme skončit... jinak, než veršem ze staré dělnické písně, jakkoli utopicky dnes zní:

„I kdybychom padli všici, vstanou noví bojovníci, rudý prapor zavlaje.“

O autorovi:

Ing. Jiří Málek

**1950. Absolvent VŠ chemicko-technologické v Praze, specializace ekonomika a řízení chemického průmyslu; dvouletého postgraduálního dálkového studia na ASV Moskva. Působil v mládežnickém hnutí a v KSČ. Několik období byl členem obvodního národního výboru a NV hl. m. Prahy (člen rady, popř. předseda komise). Po roce 1991 pracoval v soukromém sektoru až do svého odchodu do důchodu. Je aktivním členem Strany demokratického socialismu. Je ve vedení Společnosti pro evropský dialog z.s. a je členem správní rady transform!europe, což je politická nadace blízká straně Evropská levice. Je členem Centra strategických a teoretických studií.*

Josef Heller

Návrh programu

KSČM

(Text vydaný CSTS vyjadřuje názory autora před jeho úmrtím dne 14. 2. 2018 a byl poskytnut jeho dlouholetým spolupracovníkem Františkem Neužillem)

I. Z čeho vycházíme

Komunistické hnutí vzniklo jako politický nástroj dělnické třídy – jediné vykořisťované třídy v dějinách, která je zainteresována na vlastním sebezrušení a nemůže se osvobodit tím, že nastolí jinou formu soukromého vlastnictví a vykořisťování. Je zainteresována na překonání soukromého vlastnictví výrobních prostředků, staré společenské dělby práce, třídního boje i nerovné třídní společnosti, na všestranné humanizaci společnosti i všestranném rozvoji člověka. Komunistické hnutí navázalo na revolučnost zakladatelů dělnického hnutí. Vycházelo z poznatků klasiků marxismu – K. Marxe, B. Engelse i V. I. Lenina, z jejich projektu nahrazení kapitalismu komunistickou společensko-ekonomickou formací o dvou fázích – socialismu a komunismu.

II. Byl první historický pokus o socialismus zločinným režimem?

I když vývoj společnosti potvrdil pravdivost základních **poznatků** marxismu, jejich stálou platnost v mnoha směrech, ukázal zároveň i na určité dobově podmíněné meze poznání klasiků i na nutnost je dále rozvíjet při zachování metody zkoumání společnosti klasiky objevené. **V dalším vývoji byl ovšem marxismus deformován jak buržoasní ideologií, tak ideologií určitých nových vládnoucích vrstev, které vznikly při prvním**

historickém pokusu o nekapitalistickou společnost – protosocialismu. Deformováno bylo i samo komunistické hnutí, které se v zemích pokoušejících se o socialismus změnilo z nástroje neprivilegovaných vrstev v nástroj specifické diktatury řídicího aparátu protosocialismu. V podmínkách, kdy světový kapitalismus od počátku nové společnosti vedl proti ní nesmiřitelný boj vrcholící ve fašismu a následné studené válce, použily vládnoucí struktury protosocialistických států řadu antihumánních, násilných metod vlády překračujících rámec nutné obrany a hluboce diskreditujících vysoce humánní projekt socialismu a komunismu. Tyto metody byly uplatňovány především v SSSR a Číně jako zemích, kde pokus o socialismus probíhal v obzvláště obtížných podmínkách, a byly mocenskou silou, zejména SSSR, vnucovány i jiným vládnoucím komunistickým stranám zemí protosocialistického bloku, včetně Československa, kde měl vývoj k socialismu obzvláště příznivé podmínky. Tyto metody způsobily smrt či deformaci života mnoha lidí, kteří nebyli nepřáteli sociálně spravedlivé společnosti, a dokonce i mnoha přesvědčených stoupenců socialismu, včetně komunistů samotných, nehledě na perzekuci dezorientovaných lidí i ideových odpůrců systému, kteří proti systému v praxi nic nepodnikli. Tento vývoj zasáhl i komunistické hnutí v Československu, jeho první historickou podobu – KSČ, a negativně poznamenal celý pokus o další humanizaci společnosti.

I tak byl však vznik a vývoj protosocialismu v ČSR (ČSSR) významným krokem vpřed a přinesl společnosti i českému a slovenskému národu mnoho dobrého. Rozhodně odmítáme tendenční a nepravdivý výklad této etapy našich dějin současnou vládnoucí třídou a jejími služebními strukturami.

Na rozdíl od buržoasních ideologů vidíme první pokus o nekapitalistickou společnost nikoli jako nějaké vybočení z dějin dané zlovůli těch, kdo ho vytvářeli, ale jako nutný krok vynucený rozpory kapitalismu, vrcholícími ve dvou světových válkách a vzniku fašismu, krok, který byl ovšem limitován možnostmi a podmínkami doby.

Upozorňujeme, že v antikomunistické a antisocialistické teorii i praxi polistopadového režimu jde o hluboké dezinformace a zkreslená hodnocení minulosti. Jde o cílevědomou snahu diskreditovat a odvrátit jakýkoli pokus o nahrazení kapitalismu jiným, humánnějším a pokrokovějším systémem otevírajícím prostor pro spravedlnost a rozvoj člověka

a skutečné zabezpečení jeho lidských práv a svobod. Záměrně rozpoutaná a systematicky živená antikomunistická hysterie je účelovým nástrojem polistopadové vládnoucí třídy – neoburžoasie snažící se všemi prostředky udržet a rozšířit své privilegované postavení, svou faktickou diktaturu nad společností.

III. Jaký je náš vztah ke kapitalistické společnosti?

Při vší kritičnosti k prvnímu pokusu o nekapitalistickou společnost trváme na marxistické kritice kapitalismu jako systému i jeho současné podoby. Buržoasní ideologové a propagandisté, kteří mohou navíc využívat svého monopolu na obsah a formy působení masových sdělovacích prostředků i na školní výuku, používají při srovnávání systémů nejrůznějších triků. Obzvláště nepoctivé je, když srovnávají velmi krátké historické období vznikání a konstituování protosocialismu, které bylo nejvíce spojené s těžkými deformacemi i zločiny, s příznivým poválečným vývojem v nejvyspělejších zemích kapitalistického světa.

Zcela přitom ignorují a tají před neinformovanými občany, že protosocialismus se na rozdíl od kapitalismu nejtěžších deformací sám zbavil. Neberou v úvahu, že vznikl a vyvíjel se převážně v zaostalých zemích a byl od počátku vystaven nejrůznějším formám agrese kapitalismu a jeho velmocí. Obzvláště názorným příkladem této agrese je napadení SSSR fašismem využívajícím potenciál jedné z nejvyspělejších kapitalistických zemí – Německa. Německý fašismus-nacismus byl pěstován od počátku nejen německým kapitálem, ale i kapitálem tzv. západních demokracií, které tolerovaly rozpínavost a antihumánnost fašismu a uvolňovaly mu cestu k napadení SSSR. Celý předchozí vývoj kapitalismu, který trval minimálně 400 let a jeho antihumánnost a zločiny, které trvají stále, jako by neexistovaly.

Militantní antikomunističtí ideologové kapitalismu mají plná ústa zločinů komunismu a snaží se všemi prostředky vtlouci do hlav zejména mladých lidí, že komunismus byl ne-li horší, pak rozhodně stejný jako fašismus a ohánějí se všelijak zkreslenými údaji o počtu obětí. Přitom velkoryse zapomínají na to, kolik obětí má od svého vznikání na svém kontě kapitalismus, včetně jeho fašistické formy, v řadě zemí. Zapomínají na hladomory dělnického i vesnického obyvatelstva ve Velké Británii

a ještě v masovějším měřítku v Indii a dalších zemích třetího světa, brutální vyhánění anglických nevolníků z půdy v zájmu kapitalistického podnikání a vytvoření armády průmyslového dělnictva, vylidnění Afriky obchodem s otroky, genocidu Indiánů v Latinské Americe i USA a původních obyvatel Austrálie, masakry obyvatelstva všech zemí dnešního třetího světa bránícího se kolonialismu, včetně specifického kolonialismu ruského a amerického. Ve svých srovnáních neberou v úvahu krvavé potlačování odporu dělníků i v těch nejvyspělejších zemích, včetně relativně demokratické první československé republiky, justiční vraždy dělnických vůdců v USA, masakr Pařížské Komuny i tzv. krvavou neděli v Petrohradě, zločiny kontrarevoluce v Maďarsku, Bulharsku, Itálii, Španělsku, a především v Německu, Rusku a Číně. Zapomínají na oběti teroru ilegálních struktur napojených na západní tajné služby v době studené války, jejichž pachatelé se dnes svými zločiny vychloubají a jsou oceňováni jako „bojovníci za svobodu a demokracii“. Buržoasní ideologové si počínají, jako by kapitalismus intrikami tajných služeb, podporou domácí kontrarevoluce, bloádou a vytvářením atmosféry obklíčené pevnosti v protosocialistických zemích nenesl značný díl odpovědnosti i za tzv. zločiny protosocialismu. A to nemluvíme o obětech krvavých válek, zejména obou světových, ale i koloniálních, obětech intervencí imperialistických zemí a jimi podporovaných fašistických režimů, i o skutečnosti, že zločiny historického fašismu a nacismu patří k zločinům kapitalismu.

Na rozdíl od těchto „učených lokajů kapitalismu“, my, marxisté a komunisté, hodnotíme roli kapitalismu v dějinách objektivně a jsme si vědomi progresivních stránek kapitalismu v dějinném a civilizačním vývoji. Vnímáme i to, že kapitalismus prokázal značnou adaptabilitu na rozvoj výrobních sil a civilizace vůbec. Všem progresivním procesům, na které se adaptoval, však kapitalismus charakterem svého vlastnictví založeného na bezplatném přivlastňování nadhodnoty a honbě za ziskem, bez ohledu na potřeby člověka a jeho lidská a občanská práva, vtisknul svou deformující a antihumánní podobu.

Dnes žijeme v epoše totální vlády globálního kapitálu nad světem. Nedomníváme se, že tzv. čínská cesta je cestou k socialismu, i když čínská forma rekapitalizace přinesla i početným neprivilegovaným vrstvám významné zlepšení kvality jejich života, stejně jako tomu bylo na počátcích vývoje USA, Velké Británie, Francie, Německa, střední Evropy, Skandinávie i Japonska.

Po ničivé hospodářské krizi 30. let a hořkých i zkušenostech pracujících za války, mimo jiné i pod tlakem jejich organizovaného třídního boje a působení příkladu konkurenčního systému protosocialismu, prokázal kapitalismus vrchol svých možností řešit ekonomické a sociální problémy. Nastalo poměrně krátké období, kdy se kapitalismus pokoušel o státní regulaci svých rozporů a dělal ústupky vykořisťovaným ve vyspělých zemích formou sociálního státu. Pak ovšem vstoupil vývoj výrobních sil do nové etapy tzv. 4. průmyslové revoluce a globalizace, na které se nedokázal adaptovat protosocialismus. Kapitalismu zhroucením protosocialismu spadl do klína značný potenciál protosocialistických zemí, který buď přímo nebo zprostředkovaně přes místní parazitní neoburžoasní skupiny mohl nerušeně buď rozkrást, nebo utlumit, či využít podle vlastních potřeb. To dočasně oddálilo propuknutí akutních rozporů a krizových jevů uvnitř kapitalismu, které se ovšem **nakonec** stejně dostavily a nekončí.

Globalizace i 4. průmyslová revoluce byly a jsou ve své podstatě progresivní a zákonité procesy. V rámci kapitalistických výrobních vztahů a při velmocenské roli USA, ale i jiných zemí, se ovšem progresivita globalizace, zahrnující i možnosti migrace pracovní síly, a 4. průmyslová revoluce obrátily proti zájmu širokých neprivilegovaných mas, což usnadnil i pád protosocialismu.

Globalizace, kterou klasikové předvíдали již v Manifestu komunistické strany z r. 1848, boří všechny zbývající překážky pohybu jednotlivých složek výrobních sil a prohlubuje mimořádně zespolečenštění výroby. Místo různě roztržštěných a izolovaných národních trhů vzniká jednotný celoplanetární trh i volný a rychlý pohyb finančních toků, informací, dopravní a komunikační síť nové kvality a postupně i volný pohyb pracovní síly. 4. průmyslová revoluce výrazně omezuje čas potřebný na výrobu zboží a služeb, a to nejen těch nejnutnějších. Vytváří tak podmínky pro omezení nutné pracovní doby všech pracujících lidí a rozvoj humanizačních činností člověka. Vyřazuje jednoduché i složitější a kvalifikovanější obslužné profese, především fyzické, a pracujícím nabízí podle předpovědi Marxe z poloviny 19. století přesun do tzv. předvýroby – tvořivé, vysoce kvalifikované, individualizované, ale zároveň celoplanetárně propojené – vědecké, programátorské, řídicí aj. práce.

V podmínkách kapitalismu plodí tyto progresivní procesy hluboce antihumánní důsledky. Proti lidem práce se obrací v podobě obrovské nezaměstnanosti celých velkých

skupin, nepotřebnosti celých velkých regionů, prohlubování nerovnoměrnosti vývoje světa a konfliktu mezi různě rozvinutými civilizacemi. Surfování kapitálu po světě za lacinou pracovní silou, legální i ilegální migrace, umožňuje kapitálu snižovat hodnotu pracovní síly i ve vyspělých zemích. Přináší možnost zbavit pracovní sílu jistot, např. v podobě likvidování pevných úvazků, privatizace pojišťovacích fondů a služeb, nárůstu různých poplatků ve školství, zdravotnictví, dopravě ohrožení jistot důchodců, zdravotně handicapovaných, dětí a mládeže.

Další nutný a progresivní proces vynucený vývojem výrobních sil, tj. překonávání národů a národní formy státnosti, vede k přeměně národního státu v chudého sluhu nadnárodního kapitálu v důsledku jeho závislosti na investicích globálního kapitálu, který nadto neplatí daně a své zisky převádí do daňových rájů. Národní stát je degradován na posluhu globálního kapitálu, který z peněz nepriviligovaných poplatníků usnadňuje realizaci investic globálního kapitálu a snižuje jeho náklady na ně. V případě odchodu tohoto kapitálu napravuje důsledky jeho působení, včetně ekologických. O prohloubení politické závislosti místních elit i celých zemí na zájmech globálního kapitálu a o tom, že místní politické elity se podřizují i politicko-mocenskému zájmu globálních kapitálových skupin, je zbytečné hovořit. Názorně to vidíme na polistopadovém vývoji ČR, na útlumu řady nosných odvětví a podniků, výprodeji (spíše rozdávání) „rodinného stříbra“ a přeměně vyspělého strojírenství na montovnu aut v rukou zahraničních vlastníků, při současném odchodu řady kvalifikovaných odborníků i talentů do zahraničí.

Kapitalistický výrobní způsob je od svého vzniku založen na neustálém reprodukování rozdílu mezi zaměstnancem, který dostává jen hodnotu pracovní síly, a kapitalistou – vlastníkem výrobních prostředků, který si bezplatně присvojuje přebytek hodnoty zboží či služby nad hodnotou pracovní síly. Na tom se dodneška, přes všechny zastírací manévry buržoasii sloužících teoretiků, nic nezměnilo. Kapitál proto od svého vzniku trpí rozporem mezi masou kapitálu, kterou potřebuje investovat, a omezenou poptávkou na trhu. V důsledku toho v něm kromě snahy snížit hodnotu pracovní síly zaměstnance neustále probíhá bezohledný konkurenční boj, který vedl k řadě válek, včetně první světové a do jisté míry i druhé světové. Tento boj byl dočasně překryt soutěžením s protosocialismem, ale nikdy nepřestal. Vítězství nad protosocialismem dodalo nadnárodnímu kapitálu odvahu k útoku na hodnotu pracovní síly

prostřednictvím neoliberální politiky států zbavující zaměstnance sociálních jistot a přenášející veškeré náklady na reprodukci pracovníků i jejich rodin na ně samotné jako neorganizovaná individua.

Stlačování hodnoty pracovní síly a masová nezaměstnanost ovšem jen znásobují problémy kapitalismu. Masa zisku sice roste, a s tím i masa kapitálů, které by bylo třeba investovat, koupěschopnost většiny obyvatel však nestačí. Míra zisku při tradičních formách vykořisťování klesá, krizové jevy se reprodukují, konkurenční boj o zisky a investiční možnosti mezi kapitálovými skupinami se zostřuje a vede až k agresivní politice velmocí diktované zájmy zbrojařských i jiných monopolů. Přitom díky pádu protosocialismu a otřesení nejen komunistického hnutí, ale celé levice, není politický subjekt, který by tomuto vývoji čelil. Prohloubení základního rozporu kapitalismu tedy zvýraznilo roli konkurenčního boje v současném světě a učinilo z ní i osu mezinárodního politického a ideologického boje.

IV. Jaká jsou akutní rizika současného světa?

Rozpor mezi kapitálovými skupinami jde dnes napříč kapitalistickými velmocemi, mezi něž přibýlo zejména kapitalistické Rusko, rychle se kapitalizující Čína a celosvětově, napříč státními strukturami, působící islamistické hnutí ovlivňující řadu států. Za ním se rovněž skrývají vlivné kapitálové síly, agresivně se prosazující vůči dosavadním dominantám – USA a EU. Probíhá boj o zaměření mezinárodní, ale i vnitřní, zejména ekonomické politiky USA. Určité skupiny kapitálu spojené s agresivní politikou USA, zbrojením a těžbou ropy a surovin se snaží udržet monopolární svět v čele s USA, ale nemají už na to prostředky. Rusko a Čína i některé regionální mocnosti se naopak snaží o uznání za rovnoprávné partnery a prosazují svět sice ovládaný globálním kapitálem, ale multipolární. Konkurenční boj více a více přerůstá do podoby ozbrojených konfliktů a provokací, které by mohly vyústit v jadernou a ve světovou válku. Terorismus jako zbraň buržoasie kryjící se islámem rozkládá fungování tradičních struktur západní civilizace. Využívá snah USA zneužít islamisty pro své zájmy proti konkurentům a nebezpečně si zahrává s obrovskou nerovnoměrností rozložení světového bohatství a degenerací celých velkých skupin v třetím světě. V důsledku toho se progresivní proces migrace a globalizace stává roznětkou krvavého konfliktu mezi zneužitými masami samotnými. Lidstvu hrozí, že odbočí z cesty pokroku

na cestu sebezničení, kdy se neuvědomělé, zmanipulované masy nepriviligovaných budou vzájemně vyvražďovat za použití špičkových technologií.

KSČM chápe akutnost nebezpečí plynoucího z odlišné kultury a z účelově vyvolávané migrace lidí v důsledku meziimperialistického soupeření, navíc ovládaných svými vládnoucími strukturami pomocí reakční ideologie islámského fundamentalismu. **Zdůrazňujeme, že fundamentalistický islám sice přejímá prvky a prostředky z původní středověké formy islámu, především jeho agresivitu a nesnášenlivost, představu o předurčenosti k vládě nad nevěrci. Dnes je však především ideologií imperialistické buržoasie určitého typu, která se chce prosadit vůči svým konkurentům.** Jejím bezprostředním nástrojem jsou relativně dobře situované střední vrstvy, jejichž příslušníci (muži ve vojenském věku) nenalézají ve svých zemích či v zemích, do nichž emigrovali dostatečné uplatnění a prestiž.

Jakkoli to zní dnes utopicky, **KSČM odmítá netřídní, nacionalistický nebo dokonce rasistický, xenofobní pohled na migranty a z něj vyplývající zkratkovitá, antihumánní řešení. Na druhé straně však odmítá i bezzubý humanismus struktur formovaných buržoasní ideologií účelově šířenou v zájmu západních velmocí, které zastírají reálnou konfliktní situaci, a tím nahrávají potenciálně fašizujícím tendencím mezi domácím obyvatelstvem.** Jediná nosná cesta řešení problému je v navázání komunikace s těmi migranty, kteří chtějí pracovat a integrovat se, nevynucují si změny v denním provozu hostitelských zemí a lidských právech jejich obyvatel. Jsme připraveni s demokratickými a humánní postupy preferujícími silami komunikovat při přípravě a realizaci nutných opatření k respektování zákonů této země i obecně humánních principů, jejichž základem musí být razantní vyhoštění všech, kdo odmítají respektovat pravidla chování v hostitelské zemi a snaží se prosazovat militantní islamismus nebo dokonce připravovat teroristické akce. **Zdůrazňujeme, že nacionalismus a rasismus je neslučitelný s členstvím v KSČM či působením v jejích aktivitách. Odmítáme jakoukoli spolupráci s nacionalistickými a rasistickými politickými subjekty.**

Situaci osudově zhoršuje i skutečnost, že ve světě zatím kapitalismu není s to čelit patřičný progresivní sociální subjekt. Klasický průmyslový proletariát jako základ třídního hnutí vykořisťovaných je ve své profesní podobě likvidován vědecko-

technickou revolucí a nová profesní podoba proletariátu – tzv. kognitariát (počítačový, vědecký, znalostní) se teprve formuje. I když je vykořisťován kapitálem a migrace kvalifikovaných pracovníků z bývalých socialistických zemí a třetího světa snižuje výjimečnost i kognitariátu na západě, je tento kognitariát ještě v pozici dělnické aristokracie a buržoasie ho může uplácet vyššími mzdami a prestiží. Jelikož není ovlivňován politickým hnutím, a také jeho ideologie vyjadřující jeho dlouhodobé zájmy je překrývána nánosem ideologie buržoasie i pozůstatky ideologie řídicího aparátu protosocialismu, přebírá hlavně ideologii buržoasie a je zneužíván proti fyzickým a nekvalifikovaným pracovníkům. Na druhé straně první formy jeho živelného odporu proti establishmentu (hackerství) ukazují, jaký potenciál tato nová dělnická třída má a jak účinné a přitom nekrvavé mohou být formy třídního boje, do nichž by se zapojil a ve kterých by musel hrát vedoucí úlohu.

Využití nových technik práce s informacemi ukazuje také, že v politickém hnutí, do kterého by se kognitariát zapojil, by se radikálně snížily nároky na zprostředkující roli profesionálního aparátu hnutí a političtí vůdci by se mohli ocitnout pod intenzivnější kontrolou řadových členů, což by byla významná podmínka úspěšného nastolení systému samosprávného socialismu. Značně by se změnilo i postavení aparátu zprostředkujícího ekonomicko-vlastnickou stránku řízení ekonomiky, což by usnadnilo přechod k samosprávnému vlastnictví a vytvořilo nový, pevný základ progresivního vývoje společnosti.

Technická stránka komputerizované a zvědečtělé výroby, která vzala půdu pod nohama klasickému proletariátu a jeho výhodě v podobě seskupení velkých kolektivů na jednom místě, by tomuto vývoji bránila jen zdánlivě. Právě propojení jednotlivců i dílčích pracovních kolektivů, např. vědeckých týmů, komputerizací i dalšími technologiemi v celosvětovém měřítku totiž vytváří daleko vyšší stupeň zespolečenštění a propojení příslušníků třídy, než mohlo být v klasickém industrialismu. Právě tento technologický vývoj jde ve směru uvedeném Marxem a Engelsem v Německé ideologii, totiž že „až si budou přivlastňovat proletáři, musí být masa výrobních nástrojů podřízena každému individu a vlastnictví všem individuí“ (Sp. 3, str. 81).

V. Proč neuspěl první pokus o nekapitalistickou společnost – protosocialismus? Jaké byly jeho systémové vady?

Připomínáme, že ne všechna negativa období trvání protosocialismu ve světě měly systémový a zákonitý charakter, že řada z nich plyne ze skutečnosti, že systém vznikl v ekonomicky a kulturně zaostalých zemích typu Ruska, Číny, Koreje, Vietnamu, byl zatížen dozvuky minulého vývoje v některých zemích (Německo, Polsko, Maďarsko), za dob vlády nahromaděnou animozitou etnik, náboženství i ras, nerovnoměrným ekonomickým vývojem apod. Velký podíl na těchto negativech má i soustavná a mnohotvárná agrese světového kapitalismu, jeho nejvyspělejších zemí.

Původní pojetí společenské přeměny u klasiků přeceňovalo úlohu politické revoluce a uchopení moci, a také objektivní vybavenost tehdejší podoby proletariátu (dělnické třídy) k uchopení a udržení moci a dalšímu rozvíjení společenského vlastnictví výrobních prostředků. Klasikové si byli vědomi řady tzv. mateřských znamének starého a z jejich poznání vychází i naše analýza systému, nelze jim však vyčítat, že nedocenili váhu a konkrétní dopady těchto znamének. Nejzávažnější z nich byla zatím na dané úrovni výrobních sil nezbytná a nepřekonatelná stará společenská dělba práce, která přetrvává i dnes, ale pomalu se v nejvýznamnějších zemích začíná bortit a stávat nefunkční.

V pojetí klasiků mělo po uchopení politické moci následovat poměrně krátké období, kdy pod demokraticky pojímanou diktaturou proletariátu jako diktaturou většiny se mělo zformovat nové společenské vlastnictví uskutečňované všemi občany. Na úrovni výrobních sil klasického industriálního typu a při staré dělbě práce byly však velké skupiny pracujících pro roli aktivního, celospolečensky odpovědného vlastníka výrobních prostředků nestejně vybaveny. Rozdíly mezi městem a venkovem, duševní a fyzickou prací, tvořivou a monotónní prací a zejména prací řídicí a řízenou byly příliš veliké. Základní vlastnická rozhodování bylo však nutno provádět operativně a kvalifikovaně, na základě dostatečných informací. Tyto funkce začal vykonávat řídicí aparát a skupiny duševních pracovníků. **Společenskost vlastnictví byla zprostředkována aparátem a specifickými zájmy jeho jednotlivých složek. Byl to řídicí aparát, který ve složité hierarchii fakticky rozhodoval o vynaložení výrobních prostředků i živé práce, o rozdělení spotřebních předmětů a služeb. Tomuto systému, jistému nedokonalému prototypu socialismu, chyběly závažné regulační mechanismy prověřující společenskou**

nutnost a užitečnost práce vynakládané na jednotlivých člancích a lokalitách a při odměňování důsledně naplňující zásadu „každému podle jeho práce“. Společenské vlastnictví zde bylo formální a jeho uplatňování se tříštilo do mozaiky dílčích vlastnických funkcí a zájmů jednotlivých článků řídicího aparátu. Za těchto podmínek nemohla nastat skutečná socialistická demokracie a samospráva a chybějící integrační mechanismy musel nahradit totální mocenský monopol komunistické strany, tendující k subjektivismu a voluntarismu a snadno zneužitelný proti celospolečenským zájmům, zájmům neprivilegovaných vrstev. Existovala třída řídicího aparátu, která sice nebyla klasickou třídou soukromých vlastníků a vykořisťovatelů, ale vzhledem k svým lokálním zájmům nedokázala plnit roli celospolečensky odpovědných správců. Systém i tato vládnoucí třída se v průběhu vývoje značně odcizily širokým neprivilegovaným vrstvám, zejména dělnické třídě, která systém přestala považovat za svůj a po neúspěšných reformách, ve chvíli jeho hluboké krize ho nebránila a podlehla buržoasní ideologii a dala se zmanipulovat strukturami, které vědomě či nevědomě sloužily kapitalismu a zájmům kapitalistickým velmocí. Byla pak trpce zklamána obnoveným kapitalismem, který kromě věkově či zdravotně a sociálně handicapovaných vrstev dopadl nejcitelněji právě na ni. Naopak mnozí příslušníci řídicího aparátu i duševní pracovníci byli svou rolí v minulém systému nejlépe připraveni k adaptaci na podmínky kapitalismu a sociálně, ne vždy i názorově, přešli do řad buržoasie.

VI. Kam směřuje KSČM?

Současná KSČM zůstává stranou angažující se za historicky a zejména ekonomicky nutné překonání kapitalismu, jehož základní zákon – honba za co nejvyšší mírou zisku - už dávno ztratil svůj omezeně progresivní charakter a který svou prohlubující se krizí rozkládá společnost a smrtelně ohrožuje přežití a další rozvoj lidstva. Chceme takové překonání kapitalismu, takovou socialistickou revoluci, která by proběhla, co nejhumánnějšími a nejdemokratičtějšími metodami a zejména bez válek, masových konfliktů, teroru a porušování lidských práv. Na rozdíl od pomluv našich protivníků z řad současných vládců nechceme vyvolávat a živit třídní boj, který probíhá od raných stadií vývoje lidské společnosti a byl klasiky marxismu pouze objeven. V souladu s klasiky marxismu a zakladateli komunistického hnutí chceme odstranit pří-

činy tohoto boje, změnit sociální role velkých společenských skupin a umožnit i příslušníkům bývalé vládnoucí třídy se bezbolestně adaptovat na nový společenský řád. Dobře víme, a zkušenosti protosocialismu to potvrdily, že řešením problému emancipace společnosti a člověka není fyzická likvidace či perzekuce příslušníků privilegovaných tříd a elit, ale překonání objektivních podmínek, které rodí nerovnost a útlak ve společnosti a tedy i třídní boj.

Historie bezohledně prověřila dva možné systémy založené na dvou možných typech vlastnictví výrobních prostředků – kapitalismus i první pokus o socialismus založený na státním vlastnictví zprostředkovaném rolí řídicího aparátu. Na základě analýzy obou systému a zejména prvního pokusu o socialismus, který byl jistým odbočením z hlavní cesty historického pokroku a zespolečnění práce a výroby, se KSČM nadále orientuje na prosazení takového systému, který by byl založen na aktivní vlastnické roli pracujících. To znamená, že z možných forem vlastnictví se orientuje jako na hlavní a určující formu na zaměstnanecké vlastnictví dovedené až do nejvyšších pater společenského plánování a řízení a doplněné účinnými ekonomickými mechanismy sladujícími úsilí jednotlivých pracovních kolektivů i nej-různější dílčí zájmy. Vůdčí role samosprávného vlastnictví samozřejmě nemůže být prosazována jakýmkoli administrativními či mocenskými mechanismy, ale musí se zrodit přirozeně, ve svobodné ekonomické soutěži s jinými formami vlastnictví, vzhledem k vyšší efektivitě samosprávného sektoru zejména vůči kapitalistickému vlastnictví. Přeměnu státního vlastnictví ve všelidovou samosprávu předpokládali již klasikové a jako doplňkový sektor lze předpokládat dlouhodobé přežívání individuálního vlastnictví založeného na vlastní práci. Vedoucí role samosprávného vlastnictví při demokratickém plánování a regulování trhu předpokládá i širokou demokracii a samosprávu ve všech oblastech života společnosti, zastupitelskou i zvýrazněnou přímou demokracii vylučující jakoukoli diktaturu či prosazování privilegovaných zájmů oproti jiným složkám společnosti. Politický systém této společnosti by měl mít pluralitní charakter, vedle politických stran musí zahrnovat rovnoprávnou a aktivní politickou roli odborů, společenských organizací, občanských iniciativ apod., ve společnosti musí hrát významnou roli občanské kontrolní mechanismy, omezení doby výkonu funkcí, rotace ve veřejných funkcích i aparátech.

Společenská změna cestou sociální revoluce nemůže být jednorázovou záležitostí. K samosprávné vlastnické aktivitě musí zaměstnanci získat výchozí zkušenosti již v podmínkách kapitalismu, i když půjde zpočátku o zkušenosti z hospodaření jednoho podniku. Ve světě i v našich vlastních dějinách můžeme najít řadu příkladů úspěšné existence zaměstnaneckého vlastnictví, i když zatím nikoli z oblasti těžkého průmyslu, těžby surovin, dopravy apod., i tam však musí časem samospráva dosáhnout.

Ve prospěch samosprávného vlastnictví bude čím dále, tím více působit právě 4. průmyslová revoluce, přesun člověka do přípravy výroby a speciálních kvalifikovaných služeb, tedy vznik kognitariátu jako nové profesní podoby dělnické třídy, které již profesní charakter práce umožní vymanit se z bezprostředního područí kapitálu a prosazovat principy podílu na vlastnictví i zisku. Pro vytvoření politických a ideologických podmínek pro rozvoj samosprávného vlastnictví se bude muset výrazně angažovat široké politické a společenské hnutí, ve kterém rovněž nebude rozhodovat profesionální aparát a vůdcové, ale sami členové.

Naše poznání směru společenského pokroku nám ukazuje jako úkol tuto prognózu samosprávného typu socialistické společnosti realizovat. Odkaz našich předchůdců, jejich oběti, nás zavazují věnovat tomu veškeré úsilí. Jen tato orientace dává smysl existenci KSČM jako strany usilující o to, být avantgardou neprivilegovaných tříd a vrstev i všech utlačovaných.

VII. Jakou stranou je KSČM?

KSČM programově navazuje na humanistické poselství zakladatelů dělnického a komunistického hnutí, zejména klasiků marxismu – K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina. Má silné domácí kořeny dané staletým zápasem proti sociálnímu a národnímu útlaku.

Vřazuje se mezi hnutí, která chtějí vytvořit spravedlivý pořádek ve světě.

KSČM sice právně a technicky navázala na KSČ, ale rozhodně se distancuje od vážných deformací a chyb a hluboce antihumánních postupů, které byly pro KSČ od její přeměny ve vládnoucí stranu s monopolem politické moci charakteristické. Jsme kritičtí k údajům o množství obětí těchto postupů, nicméně sám fakt masovosti obětí

neospravedlnitelné perzekuce, zejména v některých z protosocialistických zemí, neodmítáme a nebagatelizujeme. **Litujeme každého zmařeného života v průběhu pokusu o vyšší úroveň humanity ve společnosti a cítíme ho jako poskvrnění ušlechtilých ideálů marxismu a komunismu.** I když drtivá část komunistů, kteří zůstali ideálům komunismu věrni i po listopadu 1989, nenese přímou odpovědnost za deformace protosocialismu a řada z nich se jim snažila čelit, již KSČS na svém mimořádném sjezdu v prosinci 1989 se přesto za ně omluvila. KSČM se několikrát k této omluvě přihlásila. Nejen že se KSČM nechce k metodám minulosti vrátit a provádí bolestnou analýzu jejich příčin, ale poučila se z minulosti a ví, že jakýkoli návrat k systému protosocialismu není možný.

Odmítáme ovšem nepravdivý a nedemokraticky, bez možnosti rovnoprávné diskuse, přijatý a současnými vládnoucími strukturami v zákonech zakotvený závěr o zločinnosti systému, který byl prvním pokusem – prototypem – o nekapitalistickou socialistickou společnost. Vysoce oceňujeme přínos a obětavost těch občanů, kteří se angažovali za tento systém a obětovali mu své životy či osobní štěstí a energii. Vyzýváme ty, kdo dosud žijí, aby neviděli v marxistické analýze nedostatků systému znevážení jejich životního díla nebo zbytečnost tohoto díla. Každý poctivý stoupenec socialismu, který pracoval a angažoval se, nepodílel se na jeho deformacích, příp. se snažil situaci změnit v socialistickém směru, může být hrdý na to, že bojoval za pokrok a štěstí neprivilegované většiny obyvatel této planety. Dočasná porážka tohoto snažení na věci nic nemění, je jen třeba se z ní důkladně poučit.

Litujeme, že zejména řada členů a sympatizantů naší strany pod vlivem nepravdivé dehonestace minulého systému, a tedy i vlastní celoživotní angažovanosti, podlehli druhému extrému – nekritické obhajobě minulosti a lpění na všech znacích i dogmatech systému. Podlehli neostalinismu a brzdí tím objektivně vývoj KSČM i celé levice. Pevně věříme, že se nám podaří jim vysvětlit, že náš kritický vztah k minulému systému, teorii i praxi komunistického hnutí není diktován snahou kapitulovat před kapitalismem a opustit komunistickou identitu, ale naopak dát této identitě zdravé základy a rozptýlit obavy málo informovaných či vládní ideologií manipulovaných občanů z nutné přeměny kapitalismu ve směru modernizovaného projektu klasiků. Jsme ochotni jednat o praktické spolupráci v dílčích krocích i s těmi, kteří tento nový přístup KSČM odmítnou a se stranou se rozejdou.

KSČM jako antikapitalistická, systémově opoziční strana setrvává na platnosti Marxovy, Engelsovy i Leninovy teorie historické role dělnické třídy, ovšem v nové podobě hegemonní role kognitariátu v procesu dokončení přeměny kapitalismu. Kognitariát vidí jako jediný možný sociální subjekt, s jehož aktivní podporou může vzniknout avantgardní hnutí levice, ať už půjde o obrozené komunistické strany a proudy, nebo o nově vzniklé útvary. Jen tento sociální subjekt může kolem sebe sjednotit klasické zaměstnanecké vrstvy, dvojaké střední vrstvy různého typu, včetně drobných a středních podnikatelů, může usměrnit a ovlivnit ty vrstvy v třetím světě, které jsou zneužívány a manipulovány buržoasií pomocí různých ideologií a politických struktur. Jen spojenecký svazek vedený kognitariátem může přimět různé složky globálního i regionálního kapitálu, aby zanechaly nebezpečných, potenciálně násilných aktivit a řešily své problémy pro lidstvo méně nebezpečnými formami, tak aby přechod k socialismu proběhl relativně pokojně a přijatelně pro všechny třídy a vrstvy, včetně bývalých privilegovaných. I to by byl revoluční proces. Záleží však na tom, zda si jak buržoasie, tak kognitariát uvědomí realitu včas, než přijde živelný ničivý výbuch.

Za svého protivníka považujeme zejména globální nadnárodní kapitál a jeho struktury, ale i ty vrstvy druhořadých kapitalistů, které v honbě za ziskem se přisály k národnímu státu a jeho prostřednictvím si přikrádají ze zdrojů vydřených z neprivilegovaných vrstev cestou daní a různých poplatků. Za cíl si klademe vytvoření široké fronty proti globálnímu i národnímu parazitnímu kapitálu, za podstatné zlepšení sociální situace a sociálních jistot těch, kdo pracují, nebo jsou handicapováni a za naplnění skutečné demokracie a samosprávy, která by nebyla, jak je tomu dnes, je falešnou iluzí. Nestačí nám demokracie jako formální hra, ve které neprivilegovaní občané zaujímají nerovnoprávné postavení a ve které se zákony ohýbají pružně, podle potřeb finančních lobby prorostlých se státním aparátem nebo dokonce i s organizovaným zločinem, ve které se neprivilegované masy nedovolají spravedlnosti.

Odmítáme sociálně demokratický přístup faktické obhajoby i pouhého vylepšování kapitalismu, jsme však připraveni v praxi spolupracovat se sociální demokracií i dalšími levicovými hnutími při prosazování reforem ulehčujících život neprivilegovaným vrstvám.

Na základě nových poznatků, v návaznosti na formulace cílů KSČM v tzv. Kladenském programu i dalších střednědobých programech a v materiálu Socialismus pro XXI. století prohlašujeme:

Základním programovým cílem politiky KSČM je samosprávný socialismus, demokratická společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnost politicky a hospodářsky pluralitní. Je postavena na maximální občanské samosprávě, je prosperující a sociálně spravedlivá. Pečuje o zachování a zlepšování životního prostředí, zabezpečuje lidem důstojnou životní úroveň a prosazuje bezpečnost a mír. V její ekonomice se prosazují přednosti a klíčová úloha společenského vlastnictví v podobě zaměstnaneckého vlastnictví dovedeného do nejvyšších pater plánování a řízení ekonomiky. Jde o strategický cíl, který vychází z dlouholetých tradic marxistického myšlení. Jeho naplnění chceme dosáhnout demokratickou cestou. KSČM odmítala a odmítá takovou praxi, která připouští nebo ospravedlňuje omezování demokracie, diskriminaci nebo represi za názory a vytváří podmínky pro diktaturu či kult kohokoli.

V souladu se strategickým cílem a zkušenostmi z minulosti chceme být stranou co nejvíce otevřenou všem, kdo mají cíl stejný či podobný. Nejsme stranou sdružující výhradně marxisty či lidi s materialistickým světovým názorem. Mezi námi je dnes i řada věřících občanů, kteří nepovažují naše vidění světa za neslučitelné s jejich vírou a světovým názorem. Nechceme rovněž být stranou jakkoli ovlivňovanou privilegiovanými vrstvami, chceme zůstat stranou neprivilegovaných vrstev – dělníků nového i starého typu, fyzických i duševních profesí, dalších vykořisťovaných zaměstnanců různého druhu, ale i jen jinými formami vykořisťovaných drobných a středních podnikatelů. Neuzavíráme se ani před spojenectvím a nižšími vrstvami kapitalistických podnikatelů, bez rozdílu etnické příslušnosti. Velký zájem máme o mladou

generaci, nové typy dělníků, jako je tzv. počítačový či vědecký proletariát, o tvořivou a sociálně cítící inteligenci, kteréžto skupiny jsou dnes bohužel až příliš ovládány a manipulovány velkým kapitálem, jeho politiky a ideology.

/III. Hlavní úkoly KSČM ve střednědobém a krátkodobém horizontu.

Od strategického cíle strany se musí odvíjet a být mu podřízena i její politika ve střednědobém a každodenním horizontu. Ve shodě s Leninem přitom nepodceňujeme boj za dílčí reformy systému, případně jiné dílčí boje, které by bránily dlouhodobému ochuzování české společnosti jako celku a prohlubování nespravedlivé sociální diferenciaci, ve které chudnou skuteční tvůrci hodnot prospěšných společnosti a nutných pro většinu společnosti a bohatnou vrstvy parazitní, netvořivé, nepracující, živící se prováděním procesů vykořisťování či nedemokratickým řízením a manipulací občanů, nebo dokonce se pohybují na hranici či za hranicí zákona a kolaborují se zločineckými živly. Za obzvláště nebezpečnou považujeme dlouhodobou nezaměstnanost velkých skupin určitých profesí či v určitých regionech, která nejen ohrožuje kvalitu života těchto lidí a jejich rodin, ale která je vyřazuje ze sociálních vazeb, vede k jejich degeneraci a vytváří podhoubí pro kriminalitu či politický extremismus.

Oceňujeme, že se nepodařilo zpronevěřit důchodové prostředky prostřednictvím spekulativních soukromých fondů nebo zlodějských lobby prorostlých s politickými strukturami či dokonce s organizovaným zločinem. Nemůžeme přehlédnout fakt, že ztroskotaly atak pravice proti zbytku sociálních vymožeností i národního majetku prováděný vládou Topolánka a Nečase, i skutečnost, že byl odražen první pokus o umístění amerických vojsk na našem území. KSČM se na těchto bojích aktivně podílela a děkuje všem, kteří se jich zúčastnili.

Na druhé straně nemůžeme být spokojeni s navrácením tak velkého majetku vedoucím strukturám a hierarchii katolické církve, což je krok, který odsuzují i mnozí praktikující katolíci i jiní věřící. Správa majetku katolickou hierarchií nedává žádnou záruku, že tento majetek bude využit na pomoc potřebným a nebude zneužit pro mocenské cíle katolické hierarchie. Tento majetek by mohl být ku prospěchu potřebných lidí využit i bez zprostředkování strukturami katolické církve, např. předáním do správy samosprávného fondu, do jehož rozhodovacích a kontrolních

struktur by byli voleni a střídali se zde svobodně zvolení zástupci věřících i nevěřících občanů, společenských organizací i státu a regionálních samospráv. Podobná cesta se nabízí i při řešení problémů některých ekonomických celků, např. OKD, tzv. Bakalových bytů apod. Samospráva a demokracie by mohla být aplikována i při správě důchodů a pojištění, v řešení problémů hlavního města Prahy, veřejných služeb apod.

V boji za dílčí reformy a cíle však ve střednědobém a každodenním horizontu musí být přítomny prvky úsilí o realizaci strategického cíle a logika jeho dosažení. Střednědobé a krátkodobé požadavky nesmí tomuto cíli protirečít, a naopak musí být třeba i drobnými krůčky k jeho dosažení. A naopak, poznatky z každodenního života musí být analyzovány a zobecňovány pro rozvíjení a upřesnění strategického cíle.

V oblasti každodenního života občanů KSČM sleduje a střednědobými programy orientuje boj za následující cíle:

1. Sociální spravedlnost

- Spravedlivé mzdy odpovídající světové úrovni, bez jakékoliv diskriminace genderové, etnické či ideologicko-politické a reálnou možnost zaměstnanců bránit se svévoli zaměstnavatelů, minimální mzdy ve výši 50 % průměrné mzdy.
- Důchody zaručující kontinuální životní úroveň pracujících i handicapovaných občanů ve výši 40 % nejvyšší mzdy dosažené v zaměstnání či podnikání založeném na vlastní práci a průběžně valorizované.
- Vymýcení chudoby a sociálního vyloučení, chráněná pracovní místa pro postižené a ohrožené osoby. Sociální dávky těm, co je skutečně potřebují.
- Zachování dostupných cen veřejných služeb, odpor vůči vysávání občanů zaváděním a zvyšováním poplatků, vyloučení privatizace veřejných služeb a jejich převedení na samosprávné formy vlastnictví občanů provozované jak ku prospěchu občanů, tak i zaměstnanců, účinná občanská kontrola těchto služeb.
- Zajištění takové zdravotní péče, pro kterou by nebyl prioritou zisk, ale zdraví občanů. Se zdravím nelze obchodovat a nemoc se nesmí stát pastí. Převedení veřejných zdravotnických zařízení na zařízení nezisková, spravovaná samosprávnými orgány složenými ze zástupců státu, regionálních a obecních samospráv, společenských organizací i zaměstnanců samosprávné. Vytvořit orgány účinného samo-

správného dozoru nad soukromými formami zdravotnických zařízení. Léková politika účinně kontrolována zástupci veřejnosti i zaměstnanců a regulovaná z veřejných prostředků.

- Bezprostředně zajištění možnosti kvalitního pojištění od prvního dne nemoci státem s účinnými mechanismy veřejné občanské kontroly. Perspektivně převedení správy fondů zdravotního pojištění na samosprávný princip, kde by v řídících a kontrolních orgánech zasedali zástupci státu, regionálních a obecních samospráv, odborů, pacientů i zaměstnanců. Občanský dohled nad soukromými zdravotnickými zařízeními i zařízeními následné péče. Podpora medicínského a farmakologického výzkumu z veřejných prostředků pod kontrolou občanských samospráv a organizací. Zajištění důstojné péče o občany handicapované věkem či zdravotním stavem a zdravotně handicapované dotované z veřejných prostředků a pod kontrolou občanů s možností využít dobrovolných pomocníků.
- Zajištění důstojného bydlení občanů jakožto naplnění jejich lidského práva. Veřejná regulace soukromého podnikání v této oblasti a veřejně občansky kontrolovaná podpora sociálního bydlení a bytové výstavby, zejména formou družstevních a obecních bytů, případně bytů financovaných podniky se samosprávnou formou vlastnictví i bytů financovaných zaměstnavatelem pro zaměstnance. Vymýcení ghett a bezdomovectví.
- Konec parazitování lichvářů a soukromých exekutorů. Větší ochrana dlužníků před obchodníky s chudobou. Zvýraznění úlohy občanského rozhodování o oprávněnosti a míře postihu dlužníků.
- Vzdělání podle schopností, ne podle peněženky. Co nejširší přístup občanů ze všech skupin ke kvalitnímu vzdělání. Vyloučení sociální limitovanosti a privilegií určitých skupin občanů v oblasti vzdělávání. Dostupné a bezplatné vzdělávání pro všechny. Podpora forem financování vzdělávání zaměstnavateli, zejména samosprávnými podniky. Zřízení samosprávných fondů financování vzdělávání s podílem klientů těchto fondů na rozhodování o jejich správě. Zvýraznění podílu zaměstnanců, klientů vzdělávacích zařízení, nezávislých odborníků i zástupců veřejnosti na regulaci proporcí a zaměření sítě vzdělávacích zařízení z hlediska reálných potřeb a možností společnosti.

- Zajistit dohled občanů i nezávislých odborníků nad obsahem výuky na všech typech škol a vyloučit jednostrannou manipulaci vědomím žáků i studentů i nerovnoprávnost v přístupu subjektů zvenčí na školách (neomezené možnosti některých stran a organizací, faktické vyloučení jiných).
- Dlouhodobě promyšlená péče o děti a mládež. Optimální sladění široké vzdělanosti a péče pro všechny s výběrem a speciální péčí o talenty. Větší šance pro uplatnění mladých v profesi i v orgánech samospráv a veřejné kontroly i ve státních rozhodovacích či odborně expertizních orgánech. Zajištění práva na první zaměstnání. Podpora startovacího bydlení pod občanskou kontrolou. Podpora mladých rodin s dětmi. Profesionální i dobrovolnické formy pomoci dětem a mládeži v případech sociální, rodinné či individuální patologie, zejména v prevenci užívání drog i procesech odvykání. Občanská kontrola v boji s alkoholismem a jinými formami degenerace a kriminality mladých lidí.

2. Demokracie a lidská práva

- Změna stavu, kdy stát je nástrojem velkých vlastníků či ekonomicko-politických lobby, dlouhodobě cíl změnit ho v nástroj rovnoprávné občanské samosprávy. Bezprostředně posilování všech forem omezení role profesionální byrokracie spojené s kapitálovými a politickými a mediálními lobby, na kterých je závislá či s kterými je prorostlá. Boj proti prorůstání organizovaného zločinu do státních i všeobecně politických struktur na všech úrovních, včetně úrovně prezidenta, vlády a parlamentu.
- Prosazování reálné rovnosti občanů před zákonem. Vytvoření veřejných, občany kontrolovaných finančních prostředků či zákonů a nařízení vyrovnávajících nerovnost mezi vysokopříjmovými a nízkopříjmovými skupinami v provozu justice, nízkopříjmový a středně příjmový občan musí mít reálnou možnost získat kvalitní právní pomoc. Osobní odpovědnost veřejných činitelů za přijatá rozhodnutí.
- Vytvoření možnosti, aby soudy byly skutečně nezávislé na různých vnějších tlacích. Posílení úlohy občanů v justici. Omezení možnosti subjektivistického a kvůli různým zájmům podjatého rozhodování soudců. Posílení občanské kontroly práce státních zástupců. Zpružnění a zrychlení práce soudů a účinný postih pracovníků

justice, kteří si neplní včas své povinnosti stanovené zákonem.

- Posílení občanského dohledu a kontroly nad činností policie. Zamezení různých forem „války“ policejních složek či zneužívání policie v zájmu různých lobby. Zamezení politického nátlaku na policejní orgány. Podpora i důstojné finanční ohodnocení práce čestných a svědomitých policistů, jejich možnosti obrátit se v případě nezákonného nátlaku na nezávislé orgány občanské kontroly. Vytvořit účinný a občany kontrolovaný systém zjišťování a postihu ekonomické i elektronické kriminality.
- Vytvoření demokratického systému řízení veřejnoprávních médií, který by skoncoval se svévolí manažerů médií, kapitálových skupin, politických stran a lobby a monopolem některých politických a ideologických skupin a otevřel se demokraticky zvoleným zástupcům občanské veřejnosti (organizace sdružující konzumenty médií, rovnoprávně delegovaní poslanci a zastupitelé, odborové organizace, organizace žen, mládeže, seniorů, etnické i náboženské komunity apod.). Vyloučení nerovnoprávnosti zástupců církví, ale i nerovnoprávnosti věřících a ateistů. Širší uplatnění referend mezi posluchači jako podkladu pro rozhodování orgánů.
- Vytvoření systému dohledu státu, regionálních a obecních samospráv i zástupců široké veřejnosti nad obsahem a zaměřením soukromých médií.
- Vyloučení, aby byl obsah regionálních a obecních médií (radniční zpravodaje) monopolem většinových politických uskupení blokujících vstupy opozice. Vytvořit určitý systém demokratického občanského dohledu nad obsahem a zaměřením soukromých tiskovin a vydavatelství, který by zejména zaručil uvedení na pravou míru v případě nepravdivých informací a postih těch, kdo je poskytují.
- Boj s korupcí a klientelismem všeho druhu. Skoncování se stavem, kdy se manipulací ekonomických i politických lobby a zkorumpované byrokracie rozkrádají či k soukromým ziskům zneužívají veřejné zakázky. Zvýšení úlohy veřejné občanské kontroly. Důsledné uplatňování a kontrolování plošných majetkových přiznání.
- Zvýšení úlohy prvků přímé demokracie – referend na různé úrovni, včetně celostátní, neprofesionálních orgánů občanské kontroly a možnosti občanů obracet se na ně i překládat iniciativní návrhy.
- Skoncování s parlamentarismem politických stran manipulovaných byrokracií

a různými finančními lobby. Otevření možnosti bezplatně kandidovat do parlamentu pro různé občanské organizace a iniciativy a mít rovnoprávné postavení ve volební propagandě v médiích.

- Vzhledem k historickým souvislostem vzniku majetků katolické církve a nebezpečí zneužití těchto majetků vzniklých z práce či manipulace všech občanů, včetně ateistů, revize církevních restitucí. Vytvoření samosprávného neziskového fondu církevního majetku spravovaného demokraticky vytvořenými orgány zástupců věřících různých konfesí i ateisty, podle poměru těchto skupin v populaci. Důsledné využívání prostředků tohoto fondu k obecně prospěšným účelům. Vyloučení možnosti zneužití tohoto majetku pro obohacování či politicko-mocenské hrátky církevní, zejména katolické hierarchie. Odluka církví od státu.
- Připravenost KSČM na spolupráci v praktické politice se všemi politickými subjekty či proudy, které mají v programu mír, skutečnou demokracii, solidaritu, sociální spravedlnost, lidská práva a rovnoprávnost všech skupin občanů. Vzhledem k výše uvedené ideologické koncepci není naší prioritou sjednocení s jinými, ke komunismu se hlásícími uskupeními, pokud zastávají ideologii minulé vládnoucí třídy a hlásí se k osobě J. V. Stalina jako vzoru. I s členy těchto uskupení jsme ochotni spolupracovat při protikapitalistických akcích, v sociální, komunální politice, odporu k imperialismu apod. Nebezpečí této spolupráce je v tom, že svými, dnes reakčními hesly by mohli nahrát antikomunistickou propagandou šířené lži o KSČM, jako síle, která pouze čeká na vhodný okamžik obnovení minulého režimu a s ním spojeného teroru. Připravenost KSČM ke spolupráci se sociálně demokratickými stranami, ale jen tam, kde se bude plnit program KSČM a kde bude KSČM mít volné ruce k vyjádření svého ideologického stanoviska.
- Ve shodě s V. I. Leninem neodmítání kompromisů, reforem a dílčí spolupráce s různými subjekty, zvláště když jsou v nich začlenění neprivilegovaní a dezorientovaní občané. KSČM neodmítá boj za reformy, ale nepřeceňuje jejich význam. Kandidáti za KSČM se podíleli a podílejí na práci regionálních i obecních samospráv, poslanci a senátoři činí totéž v Parlamentě a Senátu. KSČM neodmítá případnou účast ve vládě. Nemá-li ovšem ztratit svůj komunistický charakter nelze podlehnout procesům sociáldemokratizace a přeměny v součást buržoasního mechanismu manipulace a ovládání mas, nelze utilitární výhody účasti ve funkcích a vládách nadřadit konečnému cíli, ke kterému opatří i to, abychom něčemu naučili

neprivilegované masy a orientovali je správným směrem. Tam, kde ohledy na účast zástupců KSČM v různých orgánech brání prosazování zájmu neprivilegovaných a tlačí k nepřipustným kompromisům, je třeba vidět dobře zdůvodněný odchod zástupců KSČM jako součást výchovy neprivilegovaných mas, součást úsilí o dosažení strategického cíle – samosprávného socialismu.

3. Ekonomika pro lidi

- Střednědobě obnova strategického vlastnictví státu v klíčových oblastech ekonomiky a infrastruktury (voda, plyn, elektřina). Občanský dohled nad inventurou prodejů státního majetku a postihem viníků nezákonných či pro společnost výrazně nevýhodných rozhodnutí o prodeji či privatizaci. Nepromlčitelnost privatizačních podvodů, omezení odlivu zisků do zahraničí. Dlouhodobě výrazné posílení účasti zaměstnanců i zástupců veřejnosti na řízení státních podniků a užití jejich zisku.
- Bezprostředně založení komerční banky ve vlastnictví státu pro financování národních, krajských i obecních projektů a pomoci českému podnikání, perspektivně založení banky či fondu pro podporu samosprávného podnikání a zaměstnaneckého vlastnictví.
- Zastavení dalšího rozprodeje majetku naší vlasti do zahraničí, u podniků v nepříznivé situaci podpořit převedení těchto podniků do správy či vlastnictví zaměstnanců s podporou státu a možností mobilizovat domácí prostředky k udržení provozu podniku.
- Daňová úleva lidem s nízkými příjmy. Zjednodušení daňového systému. Daňové paušály u malých příjmů. Progresivní zdanění zisků velkých korporací a oligarchů.
- Stop růstu cen energií pro domácnosti. Zodpovědnost státu za výstavbu jaderných elektráren a vytváření energie z obnovitelných zdrojů.
- Podpora domácí zemědělské prvovýroby, snížení závislosti na dovozech potravin – zabránit dovozu nekvalitních potravin do země. Podpořit družstevní podnikání a formy spolupráce družstevních i soukromých podniků. Rozvojem infrastruktury a nabídkou pracovních míst s důstojnými platy proti vylidňování odlehlejších oblastí regionů, menších obcí a měst.

4. Životní prostředí

- Dlouhodobě udržitelná kvalita života v návaznosti na společenskou soudržnost (rudozelená strategie). Posílení role demokratických samosprávných občanských orgánů při řešení ekologických problémů, včetně referend.
- Úměrné meze těžby nerostných surovin – zastavení devastace krajiny a půdního fondu. Návrat vodních zdrojů a zásobování pitnou vodou do českých rukou.
- Pokračování ve snižování ekologické náročnosti výroby a spotřeby.
- Prosazování ekologicky šetrných druhů dopravy, včetně veřejné hromadné dopravy v rukách samosprávy, která by měla být zdarma.
- Obrana orné půdy a českých zemědělců. Zastavení prodeje orné půdy nesouvisející se zemědělskou prvovýrobou, usilovat o soběstačnost vlastních nezávadných potravin.
- Podpora ekonomické i občansko-politické formy sdružování a spolupráce drobných a středních soukromých podnikatelů v zemědělství i jejich spolupráce s družstvy, rozšíření jejich možnosti rozhodovat o celostátní i regionální a místní zemědělské politice.
- Rozvoj zpracování odpadů a recyklace. Zákaz dovozu jakéhokoliv odpadu k uskladnění a likvidaci na našem území.

5. Mezinárodní vztahy a bezpečnost

- Bezprostředně vymanění se z podřízenosti velmocím a vojenským strukturám ovládaným nadnárodním kapitálem. Armáda musí sloužit k obraně vlasti a zajištění bezpečnosti občanů, ne k válečným dobrodružstvím v zahraničí v zájmu velmocí a kapitálu, bez mandátu OSN. Odmítnutí začleňovat jednotky do struktur NATO a poskytovat kontingenty na akce NATO. Odmítnutí umístění cizích vojsk a jejich zařízení na našem území. Vysílání jednotek do zahraničí pouze na skutečně humanitární mise. Konkrétní přebudování armády k účelu obrany území a poskytování pomoci při živelních pohromách a teroristických útocích. Začlenění jednotek Armády ČR do zahraničních struktur jen v případě, že tyto struktury budou organizovány a řízeny jako prostředky kolektivní bezpečnosti Evropy či částí světa. Dlouhodobě – referendum o odchodu z NATO, odmítnutí účasti v určité

podobě evropské armády ovládané kapitalistickými mocnostmi či kapitálovými skupinami, demokratické přebudování armády, obnovení základní služby v racionálně minimalizované délce doplňované periodickými efektivně organizovanými cvičeními při státní refundaci mezd z prostředků progresivní daně. Racionální sladění role profesionálů i občanů v základní službě. Posílení demokratických prvků řízení mimo nedílné velitelské pravomoci při přípravě a provedení akce. Zavedení důstojníků pro psychologickou pomoc příslušníkům ozbrojených sil, omezení role kurátů podle počtu věřících a při zachování dobrovolnosti účasti na náboženských aktivitách. Doplnění armády útvary teritoriální obrany či milicemi obcí a podniků. Zákaz a postih vytváření politických milicí s antihumánními cíli a jejich ozbrojování.

- STOP diktátu byrokratů z Bruselu. Integraci Evropy vidí KSČM jako objektivně nutný a konec konců progresivní proces rozvoje výrobních sil deformovaný kapitalismem a zneužívaný v zájmu kapitálu a velmocí. Evropa může být jiná – sjednocená na základě rovnoprávnosti, s důrazem na sociální rozměr integrace. Požadujeme vytvoření demokraticky volených občanských struktur a přenášení rozhodovacích pravomocí na tyto struktury při vyváženosti a rovnoprávnosti role velkých i malých států, zachování nutné suverenity států, ale i mechanismu většinového rozhodování.
- Objasňování charakteru současné epochy jakožto epochy dočasného vítězství kapitalismu a jeho přechodu do globální podoby, imperialistického charakteru všech současných velmocí, včetně islámského kapitálu a jeho struktur, mezi kterými nelze rozlišovat, i nebezpečnosti jejich vzájemného soupeření pro lidstvo. Problémy vztahů etnik, států a náboženství vysvětlovat nikoli z pozic rasismu, vyzdvihování výjimečnosti bílé rasy a našeho etnika a nutnosti se uzavřít před světem, ale z hlediska třídního, antikapitalistického, internacionálního. Odmítat jakékoli formy spolupráce s nacionalistickými, nekriticky rusofilskými, rasistickými či fašizujícími útvary v celostátním měřítku, v regionech a městech. Pečlivě zvažovat případnou spolupráci v samosprávě menších měst a obcí, kde je možné brát v úvahu celkový osobnostní profil konkrétních zastupitelů či aktivistů. Nepodléhat nacionalistickému populismu, bez ohledu na případnou ztrátu voličů.
- Navazování a prohlubování spolupráce se všemi zahraničními organizacemi a strukturami demokratického, mírového, humanistického charakteru,

či s organizacemi bojujícím i za sociální požadavky. Otevřenost jednání o společných akcích a činnostech, ale zachování si svého ideologického profilu, jmenovitě své kritičnosti jak vůči kapitalismu, tak vůči stalinismu. Úzce spolupracovat se stranami komunistického typu, ale veřejně se vymezovat i proti jejich nesprávnému zaměření. Vstup do Strany evropské levice bez ohledu na její kritické výroky o stalinismu, přednesení a zaprotokolování svého vlastního oboustranného vymezení. V případě potřeby nebát se kritizovat i případné sklouzávání stran k sociáldemokratismu. U důležitých rozhodnutí získat demokraticky projevový souhlas či nesouhlas stranického voleného orgánu, při vymezení odpovědnosti stranických struktur za poskytnutí pravdivých podkladů a informací tomuto orgánu.

- Důsledná a účinná opatření proti terorismu a nelegální migraci do EU a ČR, bez vnucovaných kvót na přijímání běženců. Bezprostředně odmítnutí respektovat práva vyplývající z náboženské či kulturní odlišnosti migrantů, která jsou v rozporu s platnou legislativou a kulturou ČR i mezinárodně uznanými humanitárními principy. Okamžité vyhošťování osob, které tuto zásadu porušují nebo agitují pro její porušování, přísný postih těch, kdo vyvíjejí činnost v antihumánní organizaci, zejména teroristické, či vyhlašující nerovnost etnik a náboženství. V řešení migrační krize důraz na příčiny v místě jejího vzniku a větší odpovědnost států, které zapříčinily destabilizaci zemí, z nichž běženci pocházejí. Dlouhodobě – podpora všech forem vzájemného kontaktování migrantů a občanů ČR na principu vzájemného respektu, nenásilí a racionálního dialogu. Pomoc těm migrantům, kteří jsou schopni se začlenit do pracovních i občanských kolektivů, jejich informování o naší kultuře, způsobu života a normách. Podpora případného samosprávného podnikání migrantů či jejich drobného soukromého podnikání. Všechna podpora vzdělávání migrantů, zejména dětí a mládeže, ve veřejných zařízeních, jejich vylučování z vlivu specificky náboženských institucí kryjících agresivní struktury, všude, kde je to možné. Podpora kontaktů dětí a mládeže migrantů a domácí populace. Klíčová forma řešení problému ovšem je zajištění pracovního uplatnění migrantů.
- NE posilování populistických a fašizujících sil, co nejpřísnější omezení šíření extrémního nacionalismu, rasismu a xenofobie rozhodnutím demokratických samosprávných orgánů. Objasňování problémů migrace a vztahu etnik a kultur

jako dědictví i současného produktu kapitalismu a projev meziimperialistických rozporů. Odmítnutí eskalace bezpečnostních hrozeb a militarizace společnosti.

- Zajištění bezpečných domovů a ulice. Prvořadá je ochrana občana, agresori a nepoctivci nesmí počítat s ochranou či shovívavostí zákona. Využití dobrovolných občanských aktivistů pod dohledem policie. Vytváření demokraticky organizovaných a vedených občanských milicí. Nepřípustnost a postih snah o vytvoření ozbrojených organizací politických uskupení s antihumánním a nezákonným zaměřením.

IX. Cesta ke strategickému cíli – samosprávnému socialismu

Naplnění programu strany a přeměna společnosti směrem ke skutečné demokracii, samosprávě a respektování lidských a občanských práv předpokládá posilování reálné a prakticky uplatnitelné rovnoprávnosti občanů. Bylo by iluzí, pokud by se nemohlo opřít o pevnou a fungující základnu v podobě existence ekonomické demokracie, v podobě existence zaměstnaneckého a všeobecně samosprávného vlastnictví výrobních prostředků. Jen tak je možno zajistit omezování a překonávání negativních jevů plynoucích z rozporů kapitalistické společnosti a neomezené dominance stále se zmenšující menšiny společnosti přivlastňující si produkty práce ostatních občanů a poškozující lidská práva těchto občanů uplatňováním své ekonomické, politické i ideologické moci. Ztělesněním této faktické diktatury malé menšiny nepřinášejícího prospěch celé společnosti nad většinou pracujících lidí – zaměstnanců i drobných a středních podnikatelů, nevykořisťujících občanů – jsou vlastnické, manažerské a služební struktury globálního kapitálu i druhořadého kapitálu, který nejen vykořisťuje svým podnikáním, ale i druhotným přerozdělováním příjmů v důsledku ovládnutí státu i územních samosprávných orgánů.

Má-li proces nutného překonání vykořisťovatelského soukromého vlastnictví výrobních prostředků (netýká se soukromého vlastnictví založeného na vlastní práci) proběhnout bez agrese, násilí a diktatur jakéhokoli druhu a systémového porušování lidských a občanských práv určité skupiny občanů, je nutné vytvořit ekonomicko-vlastnické podmínky pro soutěžení vlastnických sektorů a stále širší zapojování všech občanů do vlastnické aktivity a rozhodování. **Ekonomická demokracie a rovnoprávnost vlastnického**

rozhodování vytváří základ pro demokracii a samosprávu v politice a společenské správě, a naopak demokratizace politiky, státu i územní samosprávy může výrazně napomoci rozvoji demokracie a samosprávy ekonomické. V tomto vzájemném působení procesů demokratizace může bez katastrofických otřesů společnost překonat existující rozdíly v postavení velkých skupin a přeměnit se v pospolitost rovnoprávných, nemanipulovatelných a odpovědných vlastníků rostoucích hmotných i duchovních sil společnosti.

Jako **konkrétní a bezprostředně realizovatelné kroky** k dosažení tohoto cíle KSČM navrhuje a bude prosazovat:

- zákon o povinném zřízení zaměstnaneckých rad ve všech vlastnických typech středních a velkých podniků a postupné rozšiřování pravomocí těchto rad, ochrana členů těchto rad před svévolí zaměstnavatelů,
- zákon usnadňující vznik odborových organizací, ochranu odborářských aktivistů před postihem ze strany zaměstnavatelů,
- úpravu legislativy, aby usnadňovala výkup či převzetí podniků zaměstnanci, zvláště tam, kde původní vlastníci vědomě či svou neschopností dovedli firmu k útlumu či krachu a jejich převedení na samosprávné podnikání zaměstnanců, daňové úlevy při úvodním rozjezdu těchto podniků,
- vytvoření samosprávného fondu či banky, který by poskytoval půjčky a investice samosprávným kolektivům,
- vytvoření poradenských struktur pro pomoc samosprávnému vlastnictví a seznamování veřejnosti s tímto druhem podnikání a občanské aktivity, zařazení této problematiky do programů veřejnoprávních médií, státních škol a vzdělávacích zařízení,
- rozšiřování forem samosprávy a občanské kontroly i v mimoekonomické sféře – např. ve školách, zdravotnických zařízeních, pojišťovnách, bankách, ve správě důchodových fondů a prostředků pro vědecký výzkum, výstavby a správy bytů, vytváření pomocných poradenských a kontrolních orgánů při státních úřadech a ministerstvech apod.,
- podpora vstupu samosprávných podniků na zahraniční trhy a do nadnárodních samosprávných podnikatelských struktur,

- zákon o vytvoření nezávislé kontrolní organizace, kam by byli demokraticky voleni a střídali se neprofesionální zástupci občanů, a rozšíření její pravomoci ve vztahu k všem typům vlastnických sektorů,
- iniciování vzniku zájmové organizace sdružující sympatizanty se samosprávným podnikáním nezávisle na jejich ideologické orientaci a politické příslušnosti.

KSČM chce do budoucnosti jít příkladem v uplatňování principů samosprávné demokracie a kontroly politických profesionálů, poslanců a zastupitelů členy, jakož i rotací ve funkcích stranických i na kandidátkách.

Dlouhodobým heslem KSČM je:

Svobodnou soutěží vlastnických sektorů při nutném demokratickém plánování a regulaci trhu, prohlubováním účasti občanů na výkonu vlastnických i politicko-správních aktivit, rozvojem skutečné demokracie, samosprávy i uplatňováním lidských práv k samosprávnému socialismu.

Jsme připraveni spolupracovat se všemi občany, kterým jsou tento cíl jako takový nebo jeho dílčí stránky sympatické.

Pojďte s námi, překonejme negativa minulosti, odvrátme katastrofu celého lidstva a zajistíme lepší život sobě a šťastný život budoucím generacím.

O autorovi:

PhDr. Josef Heller, CSc.

**1947, +2018. Absolvoval FF UK obor historie-politická ekonomie. Po studiu lektor vědeckého komunismu na Městské politické škole v Praze. Od r. 1983 vědecko-pedagogický pracovník – zástupce vedoucího katedry ML Institutu vzdělávání vědeckých kádrů ČSAV. Od r. 1990 analytik KSČS a KSČM. Tajemník a člen Rady Teoreticko-analytického pracoviště, později člen Rady Centra strategických a teoretických studií. Člen OV KSČM Praha 10. Spolupracoval a publikoval také s PhDr. Františkem Neužillem.*

Jiří Dolejš

K strategii pro společnou Evropu

1. Role evropské integrace v multipolárním světě

Po zániku bipolárního světa máme dnes objektivně svět multipolární. Jednotlivé póly civilizačního rozvoje hledají pro svou globální roli adekvátní konkurenční strategie. A mocenské i ideologické strategie slouží různým pólům k jejich posílení. To nic nemění na tendenci k zesvětovění naší civilizace, na universalismu lidství.

Dlouhodobým zájmem globální civilizace je universální modernizace. V multipolární společnosti jsou ale cesty k takové globalitě různé a konkurující. Společný evropský dům může být rozhodujícím nástrojem globální konkurenceschopnosti v multipolárním světě, pokud ovšem získá zdola podporované zdravé základy. Občanské ztotožnění s potřebou evropského projektu by bylo klíčovou kotvou společné budoucnosti.

Proměna globalizace směrem k nestabilní multipolaritě přináší útok na soudržnost evropské integrace. Tzv. washingtonský konsensus se vyčerpal. Nezažíváme ale krizi globalizace jako spíš krizi globální hegemonie. A odpovědí na krizi liberálního universalismu rozhodně není konzervativní nacionalismus. Protekcionismus nenabízí nové paradigma. Harašení národním kapitalismem zavání ideologickým švindlem a kopírování sociálního egoismu populistů zbavuje solidaritu její nezbytné mezinárodní dimenze. Multipolární svět bude zjevně světem multimoderním.

Součástí evropské globální strategie je odpověď na vztahy k jiným pólům globálního rozvoje. Nestavme přitom vazby euroasijské a euroatlantické proti sobě. Ani Západ proti Východu, ani osudový boj jednotlivých kulturních okruhů, jak jsou popisovány různými zastánci střetu civilizací. Lépe je být otevřený a proti jednostranné závislosti i proti budování nesmyslných bariér. Nečeká nás deglobalizace, ale ani obnova ekonomické suverenity malých národních států. Rozporný vliv může mít sílící vliv Ruska, které EU chápe jako konkurenta, a proti tomu eurasijský koncept, který je součástí strategické výbavy Ruska.

Geopolitický koncept „eurasijství“ více či méně otevřeně deklaruje cíl odtrhnout Evropu od atlantické vazby a ovládnout ji v rámci kontinentální Eurasie. Hra na Evropu až po Vladivostok kalkulující s krachem transatlantického partnerství je ale absurdní a hodně kontraproduktivní. Emancipace Evropy nelze také dosáhnout cestou konzervativní ideokracie opřené o zájmy korporativní moci, kde erár je nad člověkem. To by bylo jen novým otroctvím.

Společná Evropa by neměla být ani zdrojem expanze, ani snadným cílem pro expanzi druhých. Emancipace Evropy neznamená zpřetrhání vazeb ale jejich zrovnoprávnění. Byť z opačných pozic se Dugin i Huntigton mylí – iracionální kulturní konflikty nejsou dobrým motorem dějin. Multipolární svět by měl spíš využívat různosti než ztrácet energii na konfliktech. S Ruskem je lépe obchodovat než válčit – a totéž platí pro vazbu atlantickou.

Dnes se bohužel celé skupiny obyvatel bojí změn objektivně spojených s globalizací, informatizací, robotizací a inovacemi. Důsledky globální migrace i ekologické hrozby dopadají na jejich nepřípravené vědomí. Z neznalosti a strachu ze změn se pak někdy obracejí k populistům, jejichž hesla jsou jednoduchá, i když za nimi nejsou žádná skutečná řešení. Heslo „Ne hnědnutí Evropy“ má bohužel v tomto kontextu velmi aktuální smysl. Izolacionalistická představa „Festung Europe“ je v příkrém rozporu s humánní regulací migračních toků.

Téma migrace vyžaduje nejen zbavit se předsudků, ale i reálnou informovanost o stavu a přijatých opatřeních (čísla o běžencích z muslimských zemí se vrací k předkrizovému stavu, mohou se otevřít ale jiné zóny nestability). Chudobou, případně suchem, zasažený třetí svět vyžaduje převzít odpovědnost hlavních viníků. Tvrdost by neměla mířit k obětem, ale k těm, kteří situaci rozněcují a vydělávají na ní. Připomenout je třeba společnou

hodnotu evropské levice – boj s ožívajícím neofašismem, xenofobií a kulturní nesnášenlivostí, s napadáním vyloučených skupin obyvatelstva jako nepřizpůsobivých parazitů.

Jak tedy zvládnout úkol evropské strategie? Strategické řízení je odborností *sui generis*, strategie se nevymýšlí na chodníku, ale na zlomových rozhodnutích by měla participovat veřejnost. Většina společnosti zatím nevnímá diskusi o budoucnosti Evropy jako něco, co otáčí společnost do strategického směru. Zažíváme spíš orgie populismu. To nic nemění na tom, že nakonec bude rozhodovat schopnost formulovat a realizovat strategické vize, včetně zvládání mimořádných situací a krizového řízení.

Taková ovšem nevzejde z bažin líbivého nadbílání efemerním náladám a strachům. Úzkoprsý europanikář levice nepomůže. Štěpení levice v této otázce potvrzuje slabý strategický základ už od Maastrichtu, přes euroústavu až po brexit. Přitom skutečná solidarita dnes vyžaduje konkrétnější zájem o nadnárodní dimenzi našeho života. Kritika řady prvků fungování dnešní EU je logická, otázka je, jak právě tady dosáhnout reálné změny. To neznamena, že KSČM volá po czexitu a ani nechce avanturisticky vyvolat chaotické referendum o odchodu Česka z EU. Základem v kampani v roce 2017 je, že jde o to nikoliv společný evropský dům zbořit, ale proměnit, opravit.

2. Politické souvislosti evropské budoucnosti

Volby do Evropského parlamentu v květnu 2019 jsou v přelomovém období. Od rozšíření EU v roce 2004 uplyne 15 let. A Evropa zažila krizi finanční i migrační. Jsme dnes také po rozhodnutí Británie o brexitu. Tématem pro politology je zejména trend volebního poklesu levice v Evropě. Zjevná je určitá nacionálně konzervativní vlna valící se Evropou a vzestup populistů. Potvrzují to viditelně volby v roce 2017 u nás a u našich sousedů.

Jestliže rakouským nacionálně orientovaným Svobodným sebral vítr z plachet posun vítězných lidovců směrem ke konzervativnější politice, v Německu se do spolkového parlamentu poprvé úspěšně dostala krajně pravicová Alternativa pro Německo (AfD), která v podstatě prosazuje programové body Nacionální strany Německa (NPD). A tento xenofobní subjekt silně oslabil pozice Levice (die Linke) na východu Německa. K nejvýraznějšímu propadu došlo v ČR. KSČM oproti roku 2013 ztratila 47 % hlasů. ČSSD dokonce 64 % voličů.

Jako subjektivní faktor působí nedůvěra v politické strany s minulostí, se kterou se spojily protestní emoce. Pod vlivem tématu migrace došlo u protestních voličů k posunu na kulturně hodnotové ose – větší tolerance autoritářství, demagogických vůdců, akceptace útoků na cizí kulturu, na sociálně nepřizpůsobivé, ale i na evropskou integraci.

Jak vypadá politická mapa ČR z pohledu postoje k evropské budoucnosti? V českém politickém spektru se mezi jednoznačně proevropské strany řadí sociální demokraté a lidovci (nově Piráti, Starostové a TOP 09). ODS se posouvala od rezervované pozice k Bruselu až k posilování populisticky euroskeptického proudu (prioritou je NATO, a nikoliv prohlubování evropské integrace).

ANO svou proevropskou orientaci upravuje pružně s náladami – potvrzuje své marketingově širokospektrální rozkročení s přístupem spíše pragmatickým. Strategicky ovšem chápe, že členství v EU je pro Českou republiku obecně ekonomicky výhodné (jsou členy proevropské frakce Aliance liberálů a demokratů pro Evropu (ALDE)).

U KSČM proběhla jistá zreálňující metamorfóza, kdy v 90. letech dominovala kritika kapitalistické EU, až po referendu v roce 2003 byl vyjádřen respekt k rozhodnutí občanů a v rámci pochodu evropskými institucemi se pragmaticky pokusila svůj ideologický euroskepticismus zrealitnit do požadavku lepší EU. Jedinou parlamentní silou otevřeně protestní a vítající po czechu bylo extrémnínutí Svoboda a přímá demokracie (SPD), které pro své xenofobní pseudovlastenectví záměrně vyrábí z EU jednoho z nepřátel, s kterými může bojovat.

Měkké ne KSČM k přiřazení ČR do EU v referendu 2003 bylo odrazem různých názorů voličů (třetina voličů strany hlasovala pro vstup a mnozí z tehdejšího vedení veřejně přiznali totéž), ale také odráželo kritiku připravenosti na vstup. Před referendem strana nebyla protievropská, v programu ideu evropské integrace měla, ale odmítla vyjednané podmínky. Doporučení v referendu 2003 bylo takzvané měkké NE. Svůj význam měly i vztahy s partnery na půdě Evropského parlamentu, zejména členství ve frakci Sjedenčené evropské levice – Severské zelené levice (GUE/NGL).

Konzervativně nacionální pravice aktuálně kritizuje federalistickou tendenci, kterou pro ně v propagandě často symbolizuje Německo. Také cílí proti evropské regulaci z neoliberálních pozic. Její euroskepticismus je také aktuálně spojen s opoziční pozicí a lovem na protestní voliče. Přes to považuje členství v EU za nutnost. Eurofobní charakter je zjevnější u klausovského

křídla, které hledá i podobně radikálnější protievropské spojence v Evropě. Blížící se evropské volby mohou posílit spektakulární prvky tohoto přístupu.

Evropský integrační stroj nejen skřípe, ale hrozí, že se přímo rozpadne. Je to důsledek především špatných společných pravidel. Některá jsou byrokraticky zbytečná či neúčinná, některá diskriminují celé sociální skupiny či malé země. Znamená to snad, že od špatných nadnárodních pravidel máme mířit k žádným pravidlům? Anebo se zaměřit na to, aby společná pravidla byla dobrá? To ovšem neprosadí eurokraté shora, to musí být produkt silného tlaku zdola. Evropská identita může vyrůst jedině z evropské demokracie.

Z pohledu evropské levice je důležité umět vysvětlit, že odpověď na obavy Evropanů musí být demokratická a sociální alternativa jak vůči neoliberální pravici, tak vůči populismu nacionalistů. Lidem nepomůže ani setrvačnost neoliberálů ani zpátečnictví nacionálních konzervativců. Levice by neměla fandit destrukci evropské integrace, být za užitečné idioty nacionalistů, ale využít krize kolem brexitu k vyššímu tlaku na potřebné změny. Úvahy o levicovém smyslu exitu z EU (tzv. Lexitu) jen kopírují anachronickou nacionální kampaň.

Vše se vyvíjí, co není schopné změny, nepřežije. Tedy i společná Evropa. Proto EU potřebuje radikální změnu. Volby v roce 2019 jsou šancí pro prosazení jiné Evropy. Šance na radikální změnu EU místo oživování národních řevnivostí. Nelze zapomenout ani na to, jak Klaus se svým eurofobním křídlem bojoval z nacionálně konzervativních pozic proti ratifikaci Sociální charty a Evropské charty lidských práv.

Levice nyní ale bude potřebovat čas na své oživení. Voliče zjevně nezajímají minulé války ani pseudoideové spory. To, co veřejnost považuje za prioritní, alternativně musí řešit integrálně s demokratickou tradicí levice. A u evropských témat potřebuje zejména na východě Evropy vytvořit protipól jak neoliberálům, tak nacionálně konzervativním silám. Jinak hrozí drolení evropské integrace, jednoho z nejdůležitějších projektů nové doby.

Levicové i české je současně evropské. Propojení českých zájmů a společných evropských zájmů předpokládá revizi dělby rozhodování mezi regionálním, národním a evropským na principu subsidiarity. Předpokládá to především demokratizující revizi Lisabonské smlouvy jako smluvního základu EU, včetně úpravy nastavení rozhodování jednomyslného (s právem veta) a rozhodování u vybraných kompetencí kvalifikovanou většinou. Výrazné omezení byrokrati-zace EU tak není útokem na integraci samotnou.

Institucionální změna by měla vrátit některé pravomoci na národní úroveň. Současně by EU měla posílit pravomoci Evropského parlamentu jako volené instituce, více podpořit budování evropské integrace zdola a zvýšit transparentnost evropského rozhodování. A že je nutné dobře zvážit každé další rozšiřování EU s ohledem na konzistenci evropského prostoru i na možnosti sociálně ekonomické koheze.

3. Globální konkurenceschopnost Evropy

Globální konkurenceschopnost Evropy v inovacích a digitalizaci, v znalostní a informační ekonomice má strategický význam. Čelit strategickým výzvám na úrovni malých národních států dnes prostě nestačí. Pro budoucnost evropské integrace, je velmi důležité, jak má být dokončena výstavba EU jako politické a hospodářské unie a jak bude dál fungovat společný hospodářský prostor EU, který patří k nejsilnějším na světě a se kterým je i ČR silně propojena. Pro přeměnu architektury EU nyní obecně platí nikoliv více Evropy ale lépe fungující integrace.

EU současně vykazuje chronicky nižší ekonomický růst než ostatní centra světového rozvoje. Dynamika HDP stále zaostává za globálním růstem. Podíl EU na světovém hrubém domácí produktu a na globálním zahraničním obchodu tak neodpovídá jejímu významu. Unie zaostává i v inovacích. To je zvláště riskantní ve chvíli, kdy se rýsuje počátek obchodní války, kterou iniciují Spojené státy.

Oddělit je třeba problém úspěšnosti strategie od konjunkturálních výkyvů. EU aktuálně překonala finanční krizi a ECB ještě dnes dává politikou tzv. kvantitativního uvolňování evropským ekonomikám určitý růstový stimul (i když méně než americký FED). Hospodářská konjunktura posledních let, vytvořila objektivní podmínky, které také oslabily sociální pnutí a upozadily pravolevé vymezování voličů. To usnadnilo nástup populistů s pomocí jejich zástupných témat. Návrat krize při jejich zesíleném postavení v politickém systému by už pro budoucnost Evropy byl problém zásadní.

Potenciál EU je obrovský, přesto není dostatečně využíván a neslouží dostatečně jejím občanům. Chybí alternativní vize evropského centra světového rozvoje. EU potřebuje jasně definovanou koordinaci hospodářských politik na jednotném trhu EU. Potřebuje jasnou odpověď na signály globální obchodní války spojené s rizikem eskalací v protekcionářských opatřeních. Potřebuje systém podpory technologií a inovací, též odpovídající finanční architekturu. Stranou

pozornosti je zatím to, co prosazuje evropská levice – aby strategicky významné podniky a instituce byly ve veřejném vlastnictví.

Ekonomický růst se musí opírat o strategii překonávání současných sociálních a regionálních rozdílů. Aktivně posilovat sociální rozměr evropské integrace znamená při naplňování lidských práv klást větší důraz na evropskou vymahatelnost práv sociálních (srov. Sociální charta), posílit procesy vyrovnávání největších sociálních rozdílů, sbližování sociálních standardů, ochranu veřejných služeb a boj s chudobou a nedostatečným vzděláním. Levice by měla otvírat nejen otázky jako aplikace nepodmíněného příjmu, ale i otázku analýz možností úprav fondu pracovní doby s ohledem na proměny charakteru práce a postavení českých výrobců.

Význam ekologických hrozeb narůstá. Otázky ekonomického rozvoje je třeba dát do souladu s cíli ekologickými. Znamená to také spravedlivě rozdělit břemeno zpevňování ekologických standardů. Evropsky podporovaná ochrana vodních zdrojů v rámci boje se suchem (obdobně půdní fond). Potravinová soběstačnost ČR se týká potravin mírného pásma, pro jejichž produkci jsou u nás vhodné podmínky. Respektování místních specifík v oblasti tradičních regionálních potravin.

4. Hospodářská politika na úrovni EU

EU je hospodářská a měnová unie. Tento hospodářský prostor tedy předpokládá nějakou hospodářskou politiku. Důležité jsou způsoby, jak nástroji hospodářské politiky čelit tzv. asymetrickým šokům, které zhoršují nerovnoměrný vývoj uvnitř EU. Ten přiživuje nežádoucí hlasy o vícerychlostní integraci. Přitom společná Evropa by měla naopak konvergovat a přispívat k překonání rozdílů mezi vyspělejšími a méně rozvinutými členskými státy a regiony.

Dnes se diskutují kroky k dokončení hospodářské unie. Kritizované zřízení ministra hospodářství a financí EU to vskutku nespasí. Pro lepší fungování hospodářské unie proto byl již od roku 2011 zaveden „Evropský semestr“ jako systém správy makroekonomických záležitostí EU. Jde o šestiměsíční cyklus sjednoceného postupu pro různé hospodářské politiky, které dosud byly na sobě nezávislé.

Nyní jde o jednoznačnější postupy a nástroje koordinace. Další návrh je na přepracování Paktu stability a růstu EU a začlenění Fiskálního paktu do práva EU. Důležitý je návrh na přeměnu tzv. eurovalu (ESM vznikl 2012) na „Evropský měnový fond“ jako nový subjekt podle práva EU. Velkou roli pro stabilitu bude mít dokončení bankovní unie včetně garancí samotných soukromých bank, aby nebyly jejich ztráty sanovány z veřejných zdrojů. ČR se ale brání dalšímu přenosu bankovního dohledu z národní na evropskou úroveň.

Pro země jako ČR je důležitý zájem nesnižovat rozpočtovou suverenitu členských zemí a požadavek konvergence promítnout do stanoviska k tvorbě sedmiletého evropského rozpočtového rámce na léta 2020 až 2027. S tím jsou spojeny debaty jako např., jak velká má být tato společná rozpočtová kapacita po brexitu (jde o kolem 1 % hrubého národního produktu zemí EU), zda má mít evropský rozpočet nové vlastní zdroje a jak mají vypadat evropské rozpočtové priority na další období. Je tu také otázka emitování evropských dluhopisů k financování rozvojových evropských projektů.

Jedním z témat je otázka daní. Na jedné straně je tu nezpochybnitelná daňová suverenita jednotlivých států, na druhé straně nadnárodní charakter vymáhání daní a také rozporné souvislosti daňové konkurence. Projekty jako je společně konsolidovaný základ daně z příjmu korporací, otázky daně z digitální ekonomiky a robotizace, či již existující daně z finančních transakcí. Levice by ráda využila výnos z důraznějšího zdanění kapitálu pro podporu udržitelného rozvoje a k podpoře strukturálně postižených a málo rozvinutých regionů.

Dále jde o praktický pokrok v oblasti boje s daňovými úniky. Do národní legislativy se již dnes implementují některé nové prvky evropského práva týkající se vyhýbání se daňovým povinnostem. Zavádějí se nadnárodní standardy transparency daňové správy a výměny daňových informací. Důležitá je zásada placení daní z příjmu v zemi, kde byl vytvořen zisk.

V neposlední řadě jde o aktivní podporu investic do rozvoje. Nemělo by jít o často kritizované byrokratické investiční pobídky na jakékoliv projekty, které shrábne soukromník a půjde o dům dál. Jde o výběr strategických projektů dle seznamu s dlouhodobějším efektem pro růst a zaměstnanost v evropském hospodářském prostoru. U těchto projektů může být znásobený účinek spojení různých kapitálů. Může jít o součást komplexnějšího programu, jak forsírovat evropský růst.

Nyní probíhá vyhodnocování tzv. Junkerova investičního plánu (vznikl v roce 2015 na tři roky). Měl propojit rizikové projekty se soukromými investory. Garance dané Evropským fondem pro strategické investice (European Fund for Strategic Investments vznikl v rámci Evropské investiční banky) v řádu miliard euro přitáhly za toto období další investice v objemu 335 mld. euro. Efekt je předmětem zmíněného vyhodnocování.

Tomuto principu přilákání dalšího kapitálu vlastním finančním vkladem se říká leverage, neboli pákový efekt. Soukromé investory jinak rizikovější projekty nelákají a uvítají, že břemeno ztráty pomůže nést EU. Vedle veřejných prostředků EU se mohou podílet i členské státy, či veřejné agentury nebo i subjekty ze zemí mimo EU, samozřejmě se souhlasem stávajících přispěvatelů.

Důležitý je v tomto systému výběr strategických priorit. Žijeme v čase nastupujících proměn v rámci Industrie 4.0 a tzv. vzdělanostní ekonomiky. To předpokládá být součástí mezinárodní dělby práce v této oblasti. A budoucnost ovlivní i energetická bezpečnost, která souvisí jak s právem na zásobování energií za přijatelné ceny, tak i s nezbytnou státní regulací v energetice.

Projekt společné měny vznikl primárně jako politický projekt a logicky souvisí s mírou hospodářské integrace evropského pólu světového rozvoje. Strategický cíl měnové unie je měnová stabilita v rozsáhlém hospodářském prostoru, a také to, aby Evropa nebyla outsiderem ani v konkurenci globálních platidel. Aktuálně se debata o našem členství v měnové unii ale upozadila.

Na ČR se vztahuje dočasná výjimka na členství v měnové unii, protože je na každém členském státu EU, jak se rozhodne o přijetí společné měny. V ČR se při přípravě vstupu do EU spekulovalo o možném přijetí eura v termínech 2007, 2008. Při zahájení prací na „Národním plánu zavedení eura“ (koordinátor byl prof. Oldřich Dědek, současný člen rady ČNB) padaly termíny přijetí eura 2010, posléze 2012. Dnešní měnová unie jiná než ta v roce 2003, kdy jsme o ní hlasovali v referendu – vznikly nové závazky.

Miloš Zeman po svém zvolení prezidentem v roce 2013 vyslovil odhad, že bychom mohli s ohledem na splnění takzvaných maastrichtských kritérií přijmout euro v letech 2017, 2018. Nejistota nad evropským projektem a riziko návratu dluhové krize vedlo k tomu, že v tomto volebním období (2017-2021) to pro nikoho v ČR není aktuální téma. V mínění běžných občanů a zaměstnanců panuje v České republice nyní relativně silná skepse (asi nejsilnější v EU).

Bratislava a Vídeň jsou pevnou součástí eurozóny. U nás máme kromě objektivních výhrad také značný vliv medií a dlouhodobý vliv eurofobů na pochybnosti veřejnosti.

Je potřeba rozlišovat symbolickou a reálnou stránkou věci. A tvrdá realita je, že euro, potažmo eurozóna, jsou dosud konstruovány tak, že v krizi příliš nefungují. Eurozóna je dnes oblast, která vykazuje nízký hospodářský růst. Jde o prostor výrazně nehomogenní, což má negativní dopad na stabilitu eurozóny. S přiškrcenou fiskální i měnovou politikou mohou slabší země EU trpět ještě většími nerovnováhami. Ano, měnová suverenita malé ČR nechrání před útoky na měnu, ale jednotná měnová politika ECB svými dopady zhoršuje řešení dluhové krize v rámci měnové unie a přenáší náklady na sanaci z krize na ostatní.

Otevřenost české ekonomiky a její propojení s eurozónou hovoří pro přijetí eura. Klíčové jsou ale obavy z nákladné stabilizace eurozóny, zejména v souvislosti s problémy Řecka, Itálie a dalších zadlužených zemí. Jde o náš podíl na provozu takzvaného evropského stabilizačního mechanismu – tedy v podstatě smluvní povinnost sanovat z veřejných zdrojů členských zemí problémové ekonomiky. Důležité je také, jak bude fungovat bankovní unie, která vytvořila mechanismy řešení krizí pro soukromé banky. Eurozóna si prostě musí vyřešit své problémy, jejichž důsledky nechce Česká republika logicky nést. Neblokujme, ale ani neurychlujme otázku eura, rozhodněme až v aktuálním čase.

Závěry k strategii pro společnou Evropu

Pro otočení společnosti do strategického směru znamená uvědomit si základní skutečnosti. Společný evropský dům může být nástrojem globální konkurenceschopnosti. Potenciál EU je obrovský, ale není dostatečně využíván. Rozporný průběh globalizace ale vede k útokům na soudržnost evropské integrace. Emancipace Evropy v multipolárním světě neznamena zpřetrhání vazeb euroatlantických ani euroasijských ani to neznamena stavět tyto vazby proti sobě. Spíš jde o to je zrovnoprávnit. Rok 2019 může být šancí pro prosazení jiné, lepší Evropy. Návrat krize by mohl být problém pro budoucnost Evropy zásadní.

K evropským strategiím přistupujeme v době, kdy je zjevný trend volebního poklesu levice v Evropě. Přitom zejm. radikální levice prošla určitou metamorfózou v přístupu k otázkám integrace. Od negativismu k pragmatičtějšímu úkolu zvládnout pochod evropskými institucemi

z internacionálních pozic. Odpovědi na obavy Evropanů musí být více sociální alternativa a demokratická revize Lisabonské smlouvy. Evropský rozvoj je třeba také udržovat v souladu s ekologickými cíli. Důležité je, že čelit všem těmto strategickým výzvám na úrovni malých národních států nestačí. Společná Evropa by měla přitom konvergovat, a ne jít cestou rozbíhavé vícerychlostní integrace.

EU znamená také společný hospodářský prostor. Zde jsou na stole úkoly přepracovat Pakt stability a růstu, přeměnit tzv. euroval na Evropský měnový fond a dokončit bankovní unii. Evropský boj s daňovými úniky je třeba vést při respektu k rozpočtové suverenitě členských států. Evropskou prioritou jsou programy strategických investic včetně energetické bezpečnosti. Pokud je o rozšíření měnové unie, tak v ČR to není aktuální téma. Eurozóna má strategický význam, ale v krizi příliš nefungovala. Neblokujme, ale ani neurychlujme proto otázku termínu přijetí eura.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Poslanec PS PČR. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 do 2018 místopředseda KSČM. Nyní předseda CSTS.*

Ladislav Šafránek

Byrokracie – nutné zlo?

(Text převzat se souhlasem autora z Fóra společenských věd KSV)

*„Stát umí skvěle trestat,
nikoli však motivovat.“*

Byrokracie. Slovo mrazivé, vyvolávající řadu negativních emocí. Slovo, vyjadřující činnosti, které obecně pokládáme za šikanující, omezující naše svobodné rozhodování, zatěžující nadměrnou administrativou a pro mnohého zbytečné. Ne náhodou mají všechny politické síly bez výjimky mezi svými prioritami na čelném místě právě boj s ní. Bohužel zpravidla v obecné úrovni, spíše jako propagandistický výkřik, předvolební heslo, než nějaký, byť omezený, konkrétní program. Nejrozšířenějším nástrojem boje s byrokracií je v programech všech relevantních politických sil výzva k snižování počtu byrokratů (výsledek je reálně opačný a byrokracie jako sociální skupina trvale narůstá) a k racionalizaci právního řádu, např. redukcí zákonů a dalších právních předpisů (ve skutečnosti jejich počet stále narůstá natolik, že se ve vzniklé právní džungli nevyznají ani sami její tvůrci – zákonodárci a právníci obecně).

Existují zvláštní organizace, zaměřené speciálně na debyrokratizaci společnosti. Pravda, zatím s nulovým efektem. Maximálně přesunem kompetencí. Slyšíme od nich neustálé výzvy ke snižování byrokratické zátěže, k racionalizaci státní správy, k systemizaci právního řádu, aktivně a iniciativně, o to však méně racionálně a konkrétně, tvořivě, vstupují do legislativního procesu i konkrétní realizace řídicích a organizačních struktur. Jejich aktivita a účast v řadě probíhajících legislativních či realizačních procesů je stejně destruktivní, jako agresivní a neodpovědná.

Přes všechny nedobré zkušenosti s byrokracií a negativními výsledky boje s ní, přes její prokazatelně negativní vliv na řadu společenských, politických i hospodářských a sociálních činností počínaje brutálními útoky na občanskou i soukromou svobodu a obecně omezování demokratických principů řízení a správy státu, celé společnosti, ji však nelze jednostranně kritizovat, paušálně odsuzovat, usilovat o její likvidaci. Je nanejvýše potřebné se podstatou a projevy byrokracie zabývat na teoretické základně a z této analýzy vyvodit a formulovat závěry k tomu, aby byrokracie byla významně a efektivně omezována, ovšem v dialektické jednotě s využitím jejích skutečných pozitivních dopadů a výzev.

Historie byrokracie je prorostlá s třídní společností

Byrokracie v původním významu znamená „vládu úředníků (byrokratů)“, založenou na racionálním uspořádání výkonu správy a vlády prostřednictvím hierarchie nadřízenosti a podřízenosti placených zaměstnanců. Jde o specializované funkce nutné pro objektivní výkon správy a činnosti podle pevných pravidel. V přeneseném významu lze za byrokracii obecně pokládat kategorii lidí, kteří tuto činnost vykonávají, a to ve veřejné správě i v jiných organizacích. Tak je také obecně chápána. Její personifikace dokonce v běžném pojetí převažuje nad skutečnou, tj. aktivní a akční podobou. Již zde je na místě zdůraznit, že byrokrat není pouze zaměstnancem státu (či jiné organizace), vykonavatelem jeho řídicí a organizační (tedy zjednodušeně byrokratické) funkce, ale i (na základě demokratické ústavy) jeho voličem a v této podobě rovněž jeho součástí.¹ Dále je nutno uvést, že pojem „byrokracie“ je mnohorozměrný a svým použitím vícevýznamový.²

¹ Pojem byrokracie se, jak již naznačeno, používá i v jiném, negativním, hodnotově zabarveném významu pro systém řízení a organizace, charakteristický formalismem, nedostatkem iniciativy, nepružností, nezájmem o potřeby člověka i společnosti, neohlížející se na veřejné mínění, založený na centralizaci rozhodování a minimu subsidiarity, na hromadění prostředků s cílem kumulace, zachování a posilování moci.

² V běžném styku jím lze rozumět zdoluhavé, komplikované a nepřehledné úřední jednání. Politologicky vládu prostřednictvím jmenovaných úředníků s omezenou možností občanů zasahovat do řízení věcí veřejných. Sociologicky jde o řízení a správu správních a výrobních organizací na základě vrchnostenského vertikálního uspořádání. Konečně ekonomicky o posilování váhy řídicího a organizačního aparátu nad produktivní složku výrobního procesu (celého produkčního cyklu), vč. s tím spojené deformace trhu, iniciativy, racionální dělby práce i její produktivity.

Pojem „byrokracie“ poprvé použil v 18. století fyziokrat Vincent de Gournay. První zmínky o ní však nalézáme již v antické době, např. v Sumerské říši či starověkém Egyptě. V obou mocenských celcích existuje velké množství vykopávek i písemných záznamů o zapisovatelské administraci státní služby a již v Sumeru dokonce i záznamy o formování samostatné „třídy“ písařů specializujících se na dokumentaci evidence výroby, rozdělování i spotřeby především zemědělské produkce. K vrcholné podobě byla dovedena Římskou říší, pro niž se stala existenční podmínkou přežití. Některé prameny dokonce uvádějí, že např. Diokleciánova správní (úřednická) reforma, která zdvojnásobila počet správních okrsků (a tím i počet úředníků) vyvolala široké rozšíření ekonomické stagnace říše. Následnická Byzance se kupodivu nepoučila a naopak vytvořila administrativní hierarchii ještě mnohem komplikovanější a tedy více parazitující.³

Moderní forma byrokracie se vyvinula koncem 18. století ve Velké Británii na bázi funkčního, příjmového a zásluhového systému, standardizaci řídicích a organizačních procedur s důrazem na metody a techniky účinného výběru daní. Záslužnou práci na tomto úseku provedl např. Napoleon Bonaparte pomocí občanského zákoníku (Code civil), jímž racionalizoval a utřídil, systemizoval celou tuto oblast lidské činnosti. V 19. a na počátku 20. století se pod vlivem industrializace začíná silně uplatňovat byrokracie v řízení a správě korporací, jsouce inspirována např. pracemi Johna Stuarta či Karla Marxe o ekonomických funkcích byrokracie jako integrální součástí kapitalistických pořádků.

Moderní teorii byrokracie zformuloval především Max Weber v hodnotově neutrálním pojetí nezbytné součásti moderní společnosti. Ideálně je „racionální autoritou“, prostředkem výkonu moci nad lidskými jedinci a jako takový předpokladem „racionálního kapitalistického podnikání“. Praxe Webera usvědčuje z omylu. To ale neznamená, že nelze Weberovu analýzu použít jako východisko k modernímu řešení problému. Užitečné je členění podle oborů.

³ Značnou tradici má byrokracie v Číně, kde se začala mocně rozvíjet pod vlivem Konfuciova učení, který tlačil na systémovost a řízení jak rodinných vztahů, tak i politiky. Každá další dynastie systém doplňovala a komplikovala až do počátku 20. století, které teprve znamenalo konec čínského tradičního byrokratického systému.

V oblasti teorie administrativy (případně institucí) je otázkou, nakolik Weberovy charakteristiky, jimiž jsou hierarchie (vertikální vrchnostenské řízení, definované kompetence), odosobnění (práce probíhají podle daných směrnic s dokladováním každého úkonu), kontinuita (stálé zaměstnání s kariérním růstem), odbornost (vzdělání a pravidelné školení) skutečně znamenají maximalizaci výkonu administrativy. Otázkou je rovněž to, nakolik může být model administrativního řízení obecně použitelný či aplikovatelný.

V sociologii se byrokracie chápe jako sociální skupina, představující střední třídu, odlišnou od kapitálu i práce. Její aktivní pozice jako společenské síly vyplývá z jejího vzdělání a speciálních dovedností a také z autority (v rozhodující podobě formální), dané postavením v hierarchii organizace. Spory se vedou zejména o vztah mezi byrokracií a kapitálem jako takovým.⁴

Politická ekonomie ve své ortodoxní podobě staví proti sobě principy byrokracie a trhu. Trh představuje soutěž, svobodu volby, dynamiku. Naopak byrokracie je spojována s monopolem, stagnací, donucováním. V duchu tohoto pojetí se bude společnost rozvíjet dynamičtěji, pokud bude její produkce řízena zákony trhu a nutná role byrokracie bude udržována na minimu.

Zajímavé a neopomenutelné v této souvislosti je, že již půl století před Weberem se byrokracií zabýval již zmíněný Karel Marx v práci „Ke kritice Hegelovy filosofie práva“, v níž se vymezil jako odpůrce byrokracie. Po vyčlenění soudní moci do občanské společnosti zůstává podle něho vládní mocí již jen byrokracie. Komunisty, ale i celou autentickou levici, by mělo inspirovat Marxovo spojení byrokracie s korporacemi, které jí dávají materiální základ. Ideovou inspirací by zde mělo být jeho pojetí byrokracie jako „imaginárního státu“, z jehož chapadel se lze dostat pouze tím, že se obecný zájem stane skutečným zájmem zvláštním. Na rozdíl od Webera zdůrazňoval, a to je podstatné, třídní charakter

⁴ Teoretikové „manažerské revoluce“ (např. John Galbraith) argumentují, že ve vyspělých společnostech místo kapitálu jako hlavní politické síly postupně zaujímají znalosti a organizace a že v tomto směru existuje konvergence mezi státy s různým charakterem ekonomického vlastnictví. Pád socialismu na tom nic nemění. Odpůrci naopak zdůrazňují, že byrokracie v kapitalistické společnosti (jak ve státní, tak i soukromé sféře), je trvale spojena s dominantní silou kapitálu. Personálně, společenskými funkcemi i strukturální determinací.

byrokracie. Byrokracie se tak vykryštovala jako činnost, která slouží vládnoucím třídám či zájmovým mocenským skupinám k udržení a upevnění jejich moci. To platí obecně bez ohledu na to, jaký je politický profil vládnoucí třídy nebo zájmové skupiny.⁵

V logice tohoto chápání vysvětlují marxisté i dnes mohutný rozvoj byrokracie ve vyspělých kapitalistických státech jako samotný důsledek trhu. Jeho vrozený sklon k monopolu a jeho vytváření nejistoty i nouze musí být odstraňovány rozsáhlými státními zásahy, přičemž latentní třídní konflikt může být zadržen pouze aparátem násilí. Hierarchie a sociální výsady byrokracie jsou odvozovány od její reálné třídně potlačovatelské funkce i ve společnostech nekapitalistických, nicméně s probíhající akumulací kapitálu.

Byrokracie dnes a její projevy

V těchto souvislostech a na tomto místě je nutno upozornit na zásadní problém byrokracie v současnosti i blízké budoucnosti. Je totiž nezbytná. Silná slova o její likvidaci jsou nesmyslem. Byrokracii jako činnost i jako personalitu lze redukovat, racionalizovat, napravovat společensky žádoucím směrem apod., nikoli však nepřijmout. Mnozí liberálové se o to pokoušeli, ovšem s nezdarem. Mnozí z politiků, nevyjímaje české, svou kariéru založili právě na heslech o boji s byrokracií. Konkrétní výsledky ukazují, že většinou marně a neproduktivně. Moderní svět stále stojí na byrokraticky řízených organizacích, které umožňují spravovat informace, zpracovávat je a ukládat, udržovat v chodu komplexní systém národních i mezinárodních interakcí v současném globalizovaném světě včetně elektronizace, digitalizace a robotizace. Hlavním diskutovaným problémem tudíž není likvidace byrokracie, nýbrž nebezpečí, které představuje pro demokratické principy otevřené a kontrolovatelné vlády.

Podívejme se nyní na některé brutální projevy nezvládnuté byrokracie v naší společnosti. V široce zobecňujícím pohledu lze definovat dvě zásadní linie projevů byrokracie. Za prvé jde o její hierarchické uspořádání s akcentem na centrální direktivní řízení (vrchnostenská správa), za druhé jde o silné a prohlubující se spojení byrokracie s politickou strukturou státu. Obě tyto závislosti jsou v rostoucí míře uplatňovány a konfrontovány

⁵ V Sovětském svazu a státech socialistického tábora se třída byrokratických úředníků nazývala nomenklaturou a de facto řídila téměř všechny aspekty veřejného života. Rychlý rozpad „sovětského bloku“ po Gorbačovově přestavbě ukázal, na jak umělých, pouze mocensky zajišťovaných základech byl systém postaven.

s právy a povinnostmi veřejnosti k jejímu neprospěchu pod směšnou záminkou „zlepšení podmínek života občanů“, rozuměj omezování jejich svobodné volby a rozhodnutí.

Příkladů byrokratizace společnosti z našich „vnitřních zdrojů“ i z titulu členství v Evropské unii je celá řada a neexistuje občan, který by se s šikanou byrokratů nesetkal. Po formální a po obsahové stránce. Například téměř 40 % všech úředníků je zaměstnáno v ministerstvech a jim na roveň postavených úřadech namísto práce na nejnižších stupních státní správy a samosprávy, jak nás k tomu zavazují hesla o maximální subsidiaritě. Důsledkem této kumulace správních a dalších činností na úrovni centra je například zvýšení počtu nejrůznějších formulářů a výkazů od listopadového převratu na trojnásobek, neskutečně zdlouhavé řešení žádostí a potřeb občanů (v délce stavebního řízení, založení a likvidace firmy a dalších činnostech podmiňujících dynamický vývoj ekonomiky, vč. finančních nákladů na ně, za světovým průměrem významně zaostáváme). Přitom byrokracie s tím spojená stále roste. Sám počet úředníků se pouze za Sobotkovy vlády zvýšil o 7.000 osob proti slibu vládního programu o snížení 30.000 osob. Pro srovnání: na jednoho zaměstnance veřejného sektoru pracují 3,5 zaměstnanci v soukromé sféře, což se rovněž blíží světovému unikátu. Probíhá plíživá tendence vyjádřená v některých nepřilíh demokracických režimech tezí, že „stát je všechno, člověk nic“. Bohužel i některým českým politickým silám toto reakční, nedemokratické uvažování vyhovuje. Příkladem druhého typu je masivní obměna vedoucích pracovníků úřadů při změně vládní koalice protikladná objektivnímu požadavku stability kádrů a kontinuity činnosti. Kritické je obsazování atraktivních postů nikoli na základě konkursů, odborných znalostí, nýbrž podle politické příslušnosti, podle barvy členského průkazu. Objektivní potřeba rotace kádrů a omezení frekvence funkčního období je dlouhou dobu nahrazována logikou stranické věrnosti a loajality. Výsledkem je rostoucí neschopnost a bariéra tvořivého myšlení ve správě státu, krajů i obcí.⁶ Otevřený pohled na moloch státní správy naznačuje jeho stagnaci a potenciální krizi.

⁶ Řadu negativních příkladů o erupci byrokracie by bylo možno uvést i z dílny Evropské unie. Zná je každý: balené koblihy, rozhledny v údolích, golfové hřiště, muzeum lezectví v Českém ráji, rovné okurky, neprokázaná „ěčka“ v rumové trestí, zakázaný Tuzemský rum a další nesmysly hrazené z tolik potřebných evropských peněz, které naše vláda i parlament „ostře“ kritizuje, nicméně proti tomu fakticky nic nedělá. Hádat se o jednu komoditu při nedotknutelnosti podmínek přidělování evropských dotací musí v Bruselu pouze vzbuzovat smích. A to opomímám důsledky tzv. Kohezní hrany, jejíž překročení lze po brexitu reálně očekávat. Naše byrokraty to však nechává stranou. Pohodlí, klid a rutina jsou nade vše. Přidejme k tomu z druhé strany např. naše odmítání uznávat diplomy z Oxfordu, Cambridge apod. a je obraz hlouposti, ba škůdcovství naší byrokracie dokonán.

Byrokracie svou moc uplatňuje třemi základními způsoby. Především fyzickým, psychickým či mravním donucením, které je zdaleka nejčastější a nejbrutálnější. Spočívá v opakování kontrolách, vyžadování zbytečných informací a neustálém doplňování podkladových materiálů pro správní rozhodování, necitlivých pokutách a regresních opatřeních (aktuálně problém finanční správa a zajišťovací příkazy, korunové dluhopisy, nejasnosti vymezení a pokut EET, kontrolního hlášení, regulace stavebního zákona apod.). Zvlášť necitlivou formou byrokracie je absurdní nestabilita českého právního řádu a navazující šikana zneužíváním neznalosti mnohačetných novel zákonů (zákon o daních z příjmů za 25 let 163krát, daňový řád za 8 let 9krát, živnostenský zákoník za poslední 4 roky celkem 18krát).

Druhým způsobem uplatňování moci byrokracie je moc normativní, tkvící v reálné, většinou však umělé, mocensky vytvořené prestiži administrativního aparátu podložené jeho direktivním určováním podmínek vzájemného dialogu s občany. Vztah nadřízenosti a podřízenosti byrokratů a občanů není dán autoritou instituce, nýbrž jí stanovenými vrchnostenskými podmínkami. Dlouhodobé zkušenosti potvrzují, že formální autorita organizace není dána kvalitou její práce, vstřícností, rychlostí a kvalitou řešení úkolů, nýbrž složitostí její organizace a monokratickým vrchnostenským řízením (výstižně tuto situaci popsal již před více než půl stoletím známý profesor Parkinson, když analyzoval přímou úměru váhy organizace s počtem jejích zaměstnanců a výší nákladů na činnost).

Konečně třetí formou je moc odměňující. Zde je aktuální nikoli stimulace činnosti včasným plněním úkolů atd., nýbrž latentní, materiálně i nemateriálně se projevující vliv korupce na řízení a rozhodování aparátu. To, že korupční případy jsou méně medializovány, nesvědčí o jejich neexistenci, nýbrž o sofistikovanějším provádění. Problém je latentní a do popředí vystupující především v souvislosti s významnými společensko-politickými událostmi typu voleb. Věrní, kteří se podíleli na pozitivních výsledcích, musí být odměněni, zavázáni k další loajalitě a naopak i k tomu, aby v průběhu volebního období nezměnili tričko. Nastává krátké a o to náročnější období vytváření nových mocenských orgánů spojených s mimořádnou intenzitou kupčení s hlasy, kabinetních jednání, výměnných obchodů. Opozice začne kritizovat, vítězové si rozdělí moc. Ti, kteří se před volbami osočovali, uráželi a zapřísahali, že s těmi druhými nikdy, si padnou do náručí a vrátí do vyjetých

kolejí. Tak to funguje po celé generace a hodlá fungovat dál. To však neznamena, že bychom měli rezignovat a nechat politiky s jejich byrokratickým aparátem, aby si s námi dělali, co chtějí.

Byrokratická organizace je organizací veskrze formální. Je vybavena rozsáhlou centralizací rozhodování. Tím je rozporná s logikou a potřebami operativního, kvalifikovaného řízení společnosti. Proto základním směrem jejího omezování, redukce a racionalizace je a musí být přenášení rozhodování na nižší úroveň, mající vyšší stupeň znalostí reality. Problém tohoto opatření je v tom, že musí počínat zdola, iniciativou realizátorů. Spoléhat na nějaká kouzla z centra je nesmysl. Nejen proto, že centrum nemá zájem o svou faktickou sebelikvidaci, ale i proto, že zpravidla nemá dostatek impulsů a informací ke změně. Byrokratický systém se začíná orientovat na problémy změny teprve tehdy, když disfunkce začínají přesahovat rámce byrokracie samotné. Denně se můžeme seznamovat s desítkami příkladů, kdy řídicí pracovníci nemají k dispozici včasné a relativně komplexní signály o narůstající krizové situaci ve společnosti.

Došlo-li již k tomu, že společenská krize nabyla úrovně, kdy centrum bylo natolik paralyzováno, že musí dojít k nějakým radikálním změnám, kdy došlo mocensky (nebo i společenským konsenzem) k rozhodnutí o provedení nutných změn v řízení a organizaci společnosti, postupuje byrokratická organizace svou osvědčenou logikou založenou na principu uskutečňování změn zásadně směrem shora dolů. Zkušeností z toho je dostatek, a proto víme, že proces požadované defragmentace a subsidiarity obsahuje silné protisměrné tlaky a protisměrné pojistky. Díky tomu se tyto demokratizační procesy prosazují velmi obtížně a jsou velmi často již ve svém průběhu zastavovány. Opačný proces, tj. rozbíjení byrokracie a jejích struktur zdola, je sice mnohem účinnější, nicméně též mnohem méně použitelný proto, že předpokládá a latentně obsahuje alespoň zárodky reálné revoluční situace.

Pokud již k procesu destrukce byrokracie došlo, lhostejno v jaké intenzitě, proces pokračuje tím, že každé opatření, které bylo v procesu rozbíjení byrokratických struktur a posilování subsidiarity použito, se musí týkat všech částí organizace, tzn. i těch, které disfunkce příliš nezamořily. Na druhé straně si nutně musíme uvědomit (a do přípravy procesu debyrokratizace zapracovat), že nařízení ohledně náprav zpravidla posilují i centralizaci sui generis tím, že svou universalností de facto ničí lokální zvláštnosti. Tvorba

koncepce debyrokratizace je proto procesem navýsost dialektickým, a snad právě proto všechny pokusy o něj u nás po převratu zahájené skončily neúspěšně. Boj s byrokracií je proto mnohem složitější a obtížnější, rozporuplnější, než se na první pohled zdá. Vytváří jakýsi bludný kruh, z něhož vystoupit či alespoň vybočit není vůbec lehké.

Z dosud uvedeného plyne, že byrokracie jako činnost i jako funkční projev zpravidla monokratické centralistické vrchnostenské správy je rozporuplná a proměnlivá podle toho, z jakého pohledu a jakým prizmatem na ni nahlížíme.

Byrokratické systémy jsou hlavně z pohledu vrchnostenského vertikálního řízení relativně efektivní, předvídatelné, stabilní a dosahují zpravidla konzistentní známé a očekávané výsledky. Kladou důraz na rozvoj odbornosti a dovedností, oceňují je. Klienti byrokratických organizací právem očekávají rovné zacházení v souladu se standardními operačními postupy. Jsou relativně výhodné pro činnosti prováděné opakovaně a rutinně, a které navíc vyžadují standardní, konzistentní a předvídatelné výsledky.

Státní aparát jako zájmová skupina

Svět, ve kterém žijeme, je světem vzácnosti. Existuje totiž nesoulad mezi množstvím lidem dostupných zdrojů na straně jedné, a množstvím potřeb, které lidé mají, na straně druhé. Ekonomie jako věda vznikla proto, aby se pokusila porozumět důsledkům lidského jednání, aby zjistila, jaké důsledky a dopady konkrétní jednání a rozhodnutí má, a aby ukázala, nakolik jsou zvolené prostředky vhodné pro dosažení stanovených cílů. Ve své moderní podobě je budována jako věda hodnotově neutrální. Její nositelé jsou konzultanty, oponenty či tvůrci opatření, metod a forem rozvoje společnosti, nicméně rozhodovací pravomoc a odpovědnost mají koncepčně legislativci a realizačně vláda a její výkonné orgány.

V podmínkách smíšeného hospodářství (tržní ekonomiky se zásahy státu) je činnost vlády soustředěna do tří hlavních oblastí. Za prvé jde o alokační činnost, která má za cíl odstraňovat (i domnělá) tržní selhání v oblasti rozmisťování vzácných zdrojů. Za druhé jde o stabilizační činnost, jejíž pomocí se vláda snaží zajistit stabilitu hospodářství, definovanou pomocí makroekonomických ukazatelů (míra inflace, nezaměstnanosti apod.). Poslední oblastí je redistribuční činnost jako činnost vlády směřující k odstranění rozdílů

mezi lidmi (např. v příjmové oblasti).⁷ To je důležité mít neustále na zřeteli, kdykoli hovoříme o byrokracii a byrokratech, neboť právě tato činnost a její nositelé jsou těmi, kteří zajišťují chod státu vč. ekonomického života s fakticky neomezenou možností jej korigovat podle svých zájmů. Pravidelné snahy všech vítězných politických stran obsadit křesla ministrů a náměstků v rozhodujících resortech jsou jednoznačné.⁸

Zvláštní a rozhodující postavení mezi zájmovými skupinami má, jak již bylo zdůrazněno, státní aparát (na všech úrovních řízení a výkonu funkce). Vyplývá to z toho, že právě on vytváří zázemí pro politiky a jejich rozhodování, má nejpříznivější podmínky pro lobbování, dobývání renty, kupčení s hlasy a výměnné obchody. Všechny složky tohoto systému, charakteristického propojením penězovodem na státní rozpočet, jsou právě obsahem popisované a sledované byrokracie. Před dalším výkladem si ještě jednou připomeňme dva základní definiční znaky byrokracie. Za prvé jde o to, že vlastníci ani zaměstnanci úřadu si nemohou jako svůj důchod přivlastnit žádnou část zisku. Za druhé, že hlavním zdrojem příjmů úřadu nejsou tržby z prodeje služeb, ale zdroje státního rozpočtu (obecně veřejných financí). Tyto dva znaky musí být splněny současně.

Byrokracie má s politiky velmi úzký vztah obousměrné symbiózy, vzájemné závislosti. Politikové se bez byrokracie neobejdou, protože sami nejsou schopni vykonávat každodenní běžné úkoly spojené s jejich funkcí. Ministr, kterého bojkotuje jeho úřad, je bezmocný a odepsán. Obdobně jako poslanec bez asistenta. Byrokracie naopak potřebuje politické „zakázky“, které tvoří základ a smysl její existence. Proto také s velkou radostí a iniciativou přijímá a vymýšlí stále nová doporučení, směrnice, omezení, posilující státní dirigismus.⁹ Přitom obě strany téže mince rozhodují na základě vlastní užitkové funkce, která je pro ně v podstatě shodná: plat a ostatní příjmy, pověst, prestiž, moc, nadřazenost,

⁷ Toto členění je do značné míry umělé, neboť zatím neexistuje žádný způsob, který by sjednotil a definoval problémy jednotlivých činností, např. vlivu, podob a důsledků externalit, veřejných statků a asymetrických informací, nedostatečné konkurence, stabilní kupní síly, stability veřejných rozpočtů, stability trhu práce apod.

⁸ Chceme-li porozumět hospodářské politice, musíme pochopit jak fungování trhů, tak i vlády. V obou případech se setkáváme s lidmi, kteří mají své (odlišné) zájmy a pohybují se v jiném prostředí, vyžadujícím jiné chování a rozhodování. Největší chybou je, přistupuje-li se k lidem z odlišného prostředí (trhu a vládního prostředí) odlišně. Připomeňme si zde tzv. Condorcetův hlasovací paradox a jeho aplikaci na moderní demokracii, který spočívá v tvrzení, že role politiků nespočívá pouze ve výkonu příkazů voličů a pasívním sledování „obecného zájmu“. Politici i byrokraté totiž mohou do značné míry obsah tohoto pojmu sami určovat a manipulovat s jeho výsledkem.

⁹ Čím rozsáhlejší agendu a čím větší rozpočet úřad má, tím větší je prestiž politika, jeho úřadu i zaměstnanců.

změny ve fungování úřadu. Není náhodná odsouzeníhodná praxe, kdy plat politika se odvíjí od platu ve veřejné sféře, tedy té, o jejíž platové úrovni rozhoduje politik (není také náhodné, že politici i byrokraté se žádoucí změně této praxe zdaleka vyhýbají).

Argumentů o zásadní nesprávnosti stanovování platů byrokratů a politiků je celá řada, nicméně o nich rozhodují ti, proti nimž objektivně směřují. Za základní lze pokládat vyloučení principu ekonomické kalkulace (na rozdíl od soukromého sektoru, který se bez ní neobejde). Dalším je skutečnost, že byrokrat, který své služby neprodává, postrádá přímou vazbu na zbytek ekonomiky, a proto neví, zdali společnosti přispívá či nikoli (subjektivně je ovšem o své výjimečnosti přesvědčen). Nezanedbatelné, a potenciálně velmi nebezpečné, je to, že byrokrat jako hlavní zdroj informací, podnětů a iniciativ (a současně jejich hlavní realizátor) má mimořádné možnosti politika ovlivňovat a zneužívat (např. lobbováním).

Na druhé straně nelze nevidět, že byrokraté se chovají sami o sobě velmi racionálně. Snaží se „maximalizovat slasti a minimalizovat strasti“. Nejen subjektivní (osobní příjmy, benefity a požitky), ale i celého úřadu (např. duchovní příjem z příjemného a prestižního prostředí).

Obecnou tendencí byrokracie je růst (finanční, materiální i personální). Vyplývá to z užitné funkce byrokracie i z jejího postavení v informačním systému. Logiku lze vyjádřit poněkud zjednodušeně následovně. Politik předloží voličům program. Ti ho zvolí. Zvolením získává politik dlouhé nerušené období pro plnění svých slibů (zpravidla velmi korigovaných tzv. konsenzem politických sil) i svých zájmů a preferencí. Část svých pravomocí deleguje na byrokracii (asistenty, tajemníky), která je v průběhu volebního období vykonává. Stále ve větší odtrženosti od reálných podmínek a úkolů plnění volebního programu. Současně podává informaci politikovi o plnění úkolů. Výsledkem je, že výkonný orgán fakticky kontroluje sám sebe (výrazné to je v omezených kompetencích Nejvyššího kontrolního úřadu a rizikově i v bezpečnostních složkách). Důsledkem tohoto asymetrického duálního informačního procesu je stále výraznější rozpor mezi informací a realitou. V zájmu byrokratů je podávat informace o co nejlepším plnění úkolů. Politik má zájem se co nejlépe prezentovat před voliči. Proto má i tendenci zakrývat případné chyby byrokracie. Volič se nakonec stává obětí informačního podvodu. Dostává informace tendenční, neúplné, zkreslené byrokracií i politiky.

Tvorba a prosazování státních zásahů

Jednou z hlavních a rozhodujících úkolů byrokracie jako činnosti i sociální skupiny je tvorba, prosazování, realizace, kontrola a vyhodnocování účasti státu na řízení a správě společnosti. Tvorba a analýza nejrůznějších druhů intervencí do fungování společnosti, a především do fungování trhu. Odstraňování tržního selhání, které mnohdy zcela účelově inspiruje právě byrokracie v potřebě obhájit svou existenci a rostoucí váhu ve společnosti. Je obecně známo, že existují dva základní způsoby uspokojování potřeb člověka. Zaprvé výrobou a dobrovolnou směnou s ostatními na trhu (ekonomické prostředky), zadruhé vyvlastněním bohatství druhých (politické prostředky). Stát zde vystupuje jako svérázná organizace politických prostředků.

Subjekty, které násilně zasahují do svobodných společenských nebo tržních vztahů, nazývá Rothbard „útočníky“ (obecně jím je v ekonomice každý, kdo iniciuje násilný zásah do svobodného jednání lidí a soukromého majetku). Jak si to může dovolit, jaké formy a metody využívá?

Útočník (politik, byrokrat) především může jednotlivci přikázat, aby dělal či nedělal určité jasně vymezené věci, přičemž se to týká pouze osoby a majetku konkrétního jedince. Útočník v zásadě omezuje užívání majetku v situaci, kdy nedochází ke směně. Tuto formu nazýváme „autistickou intervencí“, neboť jakýkoli příkaz dopadá pouze na jedince samotného.¹⁰

V dalším případě si může útočník vynutit násilnou směnu mezi sebou a jedincem, případně si od jedince „vynutit“ dar pro sebe samotného. Hovoříme pak o „binární intervenci“, neboť se uskutečňuje mezi dvěma lidmi (útočník a intervenovaný jedinec) na základě ustaveného hegemonistického vztahu.¹¹

¹⁰ K autistickým intervencím dochází tehdy, když útočník k něčemu nutí člověka, který za to nedostává žádný ekvivalent (zboží či službu). Jde o případ vraždy, přepadení, násilného vynucování, případně o zákaz projevu, obřadů apod. I když jde o eventualitu příkazu pro všechny členy společnosti, v podstatě jde o mocenský vliv státu na jednotlivce individuálně.

¹¹ K binární intervenci dochází tehdy, donutí-li útočník jedince k tomu, aby provedl směnu či jednostranný dar přesunutím zboží či služby k útočníkovi. Obecným příkladem jsou daně, povinná vojenská služba či zmonopolizované soudní služby (mezi nuceným darem a nucenou službou není žádný rozdíl).

Ve třetí formě intervence - „triangulární“ - jde o hegemonistický vztah nastolený mezi útočníkem a dvojicí, která směnu provádí nebo by ji potenciálně prováděla. Jinými slovy jde o vztah, kdy útočník může dvojici subjektů ke směně donutit nebo ji naopak zakázat. Příkladem tohoto druhu intervence je regulace cen.¹² Je zřejmé, že společným znakem všech tří druhů intervencí je vztah ovládání a poslušnosti, tedy vztah protikladný se smluvním vztahem.

Chceme-li analyzovat zdroje a projevy intervence, což je významný předpoklad možného úspěšného boje s byrokracií, např. omezením jejích formálních (legislativních) nadřazeností nad občany, musíme prvotně srovnat jejich přímé dopady na užitek účastníků se stavem svobodné společnosti. Tedy poměr mezi stavem bez intervence a po ní. Toto porovnání de facto provádíme denně např. posuzováním dopadů změny cen, daňového systému, slevových akcí apod. Sledujeme tím mj. i změnu spotřeby obyvatelstva co do množství i kvality, regulujeme užívání zdrojů i efektivitu jejich čerpání. Násilnost tohoto zásahu si většinou ani neuvědomujeme a přijímáme jej jako logický regulativ státní moci vyplývající ze situace vis maior. Ve skutečnosti jde o násilnou intervenci více či méně deformující trh. Opačný trend, náprava tržních deformací, je mnohem méně častá (příkladem obou tendencí může být stanovení minimální mzdy nebo systém valorizací důchodů). To však již výrazně přesahuje možnosti tohoto příspěvku.

Shrnutí

Je zřejmé, že negativa byrokratických systémů a činností převažují. Především nejsou pro řadu (globálně pro většinu) oblastí lidské činnosti, zejména tvůrčích, koncepčních, prognostických a intenzifikačních vhodné. Z tohoto pohledu je stále více organizací, trpících nadměrnou byrokratizací, které je nezbytné přizpůsobit sociální změně – deregulaci. Máme zde na mysli zejména stažení, či alespoň omezení, účasti státu v řadě oblastí jako *conditio sine qua non* zvýšení výkonnosti organizace a zkvalitnění jejího kontaktu s občany. Problém je v tom, že i když dojde k pokusům o debyrokratizaci a deregulaci řízení a organizace státní správy, jsou reálné výsledky tristní. I když zaznamenané pokusy

¹² Zajímavé je, že většina autorů zabývajících se státními intervencemi, resp. ingerencí politiků a byrokratů do života společnosti věnuje svou pozornost výrazně přednostně triangulárním intervencím, jako by první dva způsoby byly organickou zažitou součástí ekonomického i sociálně politického života. Je tomu tak většinou u stoupenců svobodného trhu bez přívlastků.

o změnu zavedených postupů, metod, principů, předpisů či úkolů, je očekávaná změna, především díky rigiditě státní správy, zpravidla opožděná, pomalá, neúplná, dílčí. Nezapomínejme na to, že byrokraté jsou de facto nekontrolovatelní, resp. zapouzdření ve svém vlastním vnitro-organizačním „systému“. Z toho plyne mj. poznatek, nikoli pouze teoretický, že zájmy společnosti i organizace sui generis budou pro byrokraty až na druhém místě, za jejich osobními zájmy a preferencemi.

Byrokracie svou podstatou nemůže zaniknout. Tvrdit opak by bylo neodpovědné. V každém systému existují funkce a činnosti, jejichž výkon veřejnost deleguje na vyšší orgány. Svou vlastní suverenitu a svobodu rozhodování dobrovolně omezuje a očekává, že se o ně odpovědně postará stát. Boj s byrokracií tedy znamená vtěsnat ji do rámce zajišťování úloh přenesených zdola, zabránit jí přejímat do své působnosti věci, které lze úspěšně řešit na občanském základě. Tedy překonat lenost občanského sektoru, deregulovat stát a maximálně posílit váhu volených aktérů komunální sféry jako významné podmínky žádoucí flexibility a autonomie občanských institucí.

Druhou, s uvedeným spojenou linií debyrokratizace státu je redukce administrativní zátěže. Zde se jeví prvoplánově radikální snížení stavu byrokratů, změna stylu a metod jejich práce, garance maxima odbornosti a apolitičnosti, vycházející z důsledného personálního auditu úřadů. Byrokraté musejí sloužit, nikoli diktovat. Plně funkčními se musí stát opatření k soustředění souvisejících agend na jedno místo (Czech POINT, základní registry), funkční elektronizace státní správy (datové schránky) a podstatná redukce požadovaných informací. Kritériem musí být i počet uvolněných úředníků (opatření e-Governmentu by mělo podle některých uvolnit až 60 % úředníků). Transformaci státní správy pomocí informačních a komunikačních technologií je tedy nutné pokládat za prvořadý úkol všech politických sil.

Základní literatura:

BUCHANAN J.: Politika očima ekonoma, Liberální institut, Praha, 2001.

ENCYKLOPEDIE politického myšlení, Jota, Brno, 1995.

JANDOUREK J.: Úvod do sociologie, Portál, Praha, 2003.

KELLER J.: Sociologie organizace a byrokracie, Slon, Praha, 2007.

MISES von L.: Byrokracie, Liberální institut, Praha, 1998.

ROTHBARD M.: Ekonomie státních zásahů, Liberální institut, Praha, 2001.

STIGLITZ J.: Ekonomie veřejného sektoru, Grada, Praha, 1997.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

**1946. Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.*

Ján Mišovič

Dobrovolnictví a občanská společnost: spojené nádoby?

(Text převzat se souhlasem autora z Fóra společenských věd KSV)

Úvod

Autoři zabývající se tématem dobrovolnictví jej posuzují zpravidla v kontextu občanské společnosti. Jeden z úhlů pohledu, který uplatňují, se soustřeďuje na situaci v této oblasti před rokem 1989 v návaznosti na konkrétní projevy občanské participace, členství v neziskových či nevládních organizacích. Při hodnocení stavu dobrovolnictví nechybí stanovisko, že rok 1989 byl převratným zlomem budování občanské společnosti téměř od nuly (Pospíšilová 2011b: 889). Vedle něj se prosazuje jiná koncepce, jež zdůrazňuje návaznost nových forem občanské společnosti po roce 1989 na předchozí organizační a institucionální útvary (Skovajsa 2008: 42-73, cit. dle, Pospíšilová 2011b: 891)¹. Jak se projevuje propojení občanské společnosti a dobrovolnictví u nás i v zahraničí přiblíží následující text.

1 Autoři monografie o dobrovolnictví u nás uvádějí, že za socialismu neexistoval jeden všeobecný vzorec dobrovolnictví, který by bylo možné odmítnout jako neautentický. Disidentský vzorec dobrovolnictví nepředstavoval jediný autentický vzorec. Nástup komunismu znamenal zásadní zlom ve vývoji dobrovolnictví v ČSR, nešlo však o absolutní zlom. Dobrovolnická infrastruktura přišla o svoji značnou část a zbytek byl podroben tuhé ideologizaci. Přesto se podařilo tlak režimu vstřebat, pragmaticky se adaptovat na nové podmínky a ponechat si značný prostor pro tradice a kontinuity (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 46-47).

Charakteristika současného stavu občanské společnosti

Koncept občanské společnosti bývá prezentován mnoha odlišnými, navzájem se vylučujícími definicemi (Skovajsa 2012: 110). Jak připomíná Keane, obsahové vymezení občanské společnosti je ovlivněno hledisky preferujícími v některých případech stát, jindy trh nebo sféru nezávislého sdružování (Skovajsa 2012: 111). Jednotlivé strukturální aspekty integruje liberální pojetí občanské společnosti, v jehož rámci jde o takovou společnost, v níž „moc státu podléhá významným právním i institucionálním omezením a je současně fakticky vyvažována silou nezávislých institucí a aktivit občanů a... demokracie je garantovaná nejen formálními ústavně právními principy, ale také institucemi, hodnotami a praktikami, které jsou vetkány do jejího mikrosociálního přediava“ (Tamtéž). Někteří kritici, např. Hann, zdůrazňují spojení původního pojmu občanská společnost se západními liberálně demokratickými poměry a připomínají nevhodnost komparace společností mezi sebou nebo určování úrovně stavu občanské společnosti v různých zemích (Skovajsa 2012: 115).

Souběžně se strukturálním vymezením občanské společnosti se z jiné perspektivy formoval kulturní pohled, opírající se o aplikaci pojmu *občanská politická kultura* v pracích amerických autorů Almonda a Verby. V jejich pojetí tvoří občanskou kulturu směs dvou základních typů politické kultury, kultury poddanské a účastnické, odrážející specifickou povahu demokracie jako systému kombinujícího poslušnost vůči příkazům politických struktur a aktivní podíl na výkonu politické moci (Almond, Verba 1989: 20-21). Další pohled na politickou kulturu nabízí jeden z představitelů interpretativního paradigmatu Rohe, který jí charakterizuje jako mentálně a postojově uplatňovanou množinou pravidel a principů programujících a regulujících politické myšlení a jednání, a současně jako skutečnost vytvářenou idejemi, projekty, symboly, znaky a návrhy (Skovajsa 2012: 114).

Kulturní koncepce pracuje s abstraktním pojmem *občanská kultura*, zatímco interpretativní přístup klade důraz na kulturu existující občanské společnosti. U obou pojetí jsou zřetelné jejich obsahové konsekvence. Občanská kultura se spojuje spíše s charakteristikou politického systému jako celku, zatímco kultura občanské společnosti je založena na

těch prvcích, které hrají roli při rozvíjení autonomního života společnosti (Skovajsa 2012: 114).

Sociokulturní a institucionální koncept rozšiřuje analýzu dimenzí občanské společnosti. Sociokulturní přístup klade důraz na charakteristiku sociálního kapitálu, odvíjejícího se od sociálních sítí na mikro, mezo i makro úrovni společnosti. Jeden z jeho představitelů, Putnam, přibližuje jeho roli při vytváření občanské kultury na pozadí propojenosti mezi občanskou společností a účastí lidí v dobrovolných útvarech nezávislých na státu. Podle něj se občanská společnost projevuje ve svých důsledcích vysokou úrovní generalizované důvěry a občanské angažovanosti (Putnam 1993: 171-174, Stachová 2005: 13). Sociální kapitál je představovaný jednak sociálními sítěmi a dobrovolnými občanskými sdruženími, jednak sociokulturními projevy typu generalizované důvěry a norem reciprocity zastoupenými jejich prvky (Putnam 1993: 171-174).

Institucionální přístup k sociálnímu kapitálu se opírá o východisko, podle něhož je jeho tvorba těsně provázána s formálními politickými útvary a v tomto smyslu státní instituce ovlivňují rozvoj sociálního kapitálu, důvěry a občanské angažovanosti ve velkém rozsahu. Stát může budovat důvěru jako poskytovatel sociálních služeb, jako garant práva a pořádku, reprezentant nestranného a objektivního jednání a akcelerátor lokální a komunitní politiky. Důležitou determinantu sociálního kapitálu tvoří z tohoto hlediska politické a institucionální uspořádání v rámci regionů. Úroveň služeb garantovaných a poskytovaných státem či samosprávou, korektní vztahy mezi občany a politiky, nestranná státní správa, to jsou všechno faktory formující společenskou důvěru a následně rozvoj občanské společnosti. Sociokulturní a institucionální přístupy nejsou v rozporu a naznačují, že sociální kapitál svázaný s rozvojem občanské společnosti má zdroje jak v dobrovolném sdružování lidí, tak v politických institucích (Stachová 2005: 16).

K projevům české občanské společnosti

Analýza české občanské společnosti jak ze strukturálního, tak z kulturního hlediska naznačuje slabost občanských aktivit i jí samotné (Skovajsa 2012: 118). O jejich problematických aspektech vypovídají i některé výsledky empirického zkoumání českých dob-

rovolnických organizací, týkající se mechanického kopírování odlišných a zčásti nekompatibilních kódů ze zahraničí a stereotypních kulturních vzorců přežívajících z období před rokem 1989 (Skovajsa 2012: 119).

První problém je vyvolaný tím, že zahraniční aktéři přispívající k formování české občanské společnosti ovlivňovali nově budované organizace nejen finančně, ale i provozně, organizačně a kulturně. Vzájemné vztahy se však neobešly bez výskytu oboustranných věcných a komunikačních problémů.

Druhý diskutabilní aspekt souvisí se stavem, kdy dochází k setrvání na stanoviscích vzniklých mezi některými zástupci občanské společnosti před rokem 1989 a uplatňovaných i v dnešní změněné situaci. Jako ilustrace může sloužit původní negativní vnímání státu, jenž je v rozporu s demokratizací v období jeho nového fungování. Jiným příkladem jsou nepříznivé reakce zástupců českých nadací na procesy sociální spravedlnosti nebo přerozdělování, vyvolané averzemi vůči oficiálnímu egalitarismu minulého režimu (Skovajsa 2012: 120).

Přístupy konceptualizující občanskou společnost po roce 1990 v Evropě rovněž přispívají k objasnění zdejší situace. S odvoláním na Kocku Skovajsa uvádí čtyři základní koncepce: disidentskou, liberální, postmarxistickou a komunitariánskou (Skovajsa 2012: 121). Mezi aktéry české občanské společnosti našly největší ohlas koncepce disidentská a liberální, inspirované neoliberálním diskurzem, nejednou se setkávající na stejných stanoviscích. Postmarxistická varianta prošla jinou cestou. Po roce 2000, kdy se bezprostřední zkušenost s předlistopadovým zřízením postupně oslabovala a vystupovaly více do popředí problémy liberální demokracie, rozšířil se prostor k jejímu přijímání. Komunitariánský model anglosaského typu se prosazoval pozvolna, ale jeho projevy jsou přítomny v české občanské společnosti dodnes (Tamtéž). Část autorů, a to i zahraničních, zabývajících se příčinami nízké občanské participace v postkomunistických zemích své poznatky zobecňuje a identifikuje následující okolnosti: dědictví nedůvěry v komunistické organizace, přetrvávání přátelských sítí a zklamání z postkomunistického vývoje² (Howard 2003: 165-183, Stachová 2005: 16).

2 To, že uvedené zobecnění nemusí platit v našich podmínkách, naznačují Frič, Pospíšilová, když hodnotí situaci v této sféře do roku 1989. Konstatují, že: „Komunisté organizované dobrovolnictví skutečně nezrušili, naopak na něm postavili existenci socialistické společnosti. Socialistický stát pod vedením komunistické strany se dobrovolnictví, které měl takřkajíc ve „své vlastní režii,“ snažil všestranně

Další empirická zjištění ilustrují zejména politickou a občanskou aktivitu na místní úrovni. Zich vzhledem k historickým souvislostem správy místních společností z období tzv. reálného socialismu i s ohledem na některé nedobré zkušenosti z praktické politiky po roce 1989, konstatuje, že „není správa veřejných záležitostí, ani participace veřejnosti v rámci místních společenství na optimální úrovni“ (Zich 2012: 230). Rovněž sociální odpovědnost a spoluzodpovědnost za dobré fungování společných záležitostí a snaha usilovat o změny k lepšímu je poznamenána tímto stavem. Dnešní projevy občanství se mohou zakládat na všeobecné důvěře ve společnost, na reálnosti občanských práv a na to navažující občanské angažovanosti a aktivitě při řešení veřejných záležitostí. V praxi je však možné nezřídka pozorovat, a účast v komunálních volbách to potvrzuje, že značná část veřejnosti není ochotna participovat na této formě demokracie a správou místních společenství se zabývají různé struktury místních elit (Čmejrek 2009: 130-131). Umožňuje jim to pragmatická transformace jednotlivých ideologií a programů ovlivněná potřebami obce, fungováním zájmových skupin. Výsledkem jsou různé pravo-levé koalice, nepolitická volební sdružení apod. (Zich 2012: 231). Za nimi stojí sociální síť vlivných, ovládajících fungování místních institucí a v rámci plnění různých funkcí komunální politiky účelově sledujících své zájmy (Zich 2012: 240). Odráží se to i v důvěře vůči subjektům působícím ve veřejném prostoru. Výsledky šetření uskutečněného na toto téma v jihočeských a severočeských regionech naznačují, že podle očekávání vládne nejsilnější důvěra k blízkým lidem (rodina, sousedé, spolupracovníci), „na druhém místě“ jsou nepolitické organizace jako odbory, charita a podobně, větší odstup zachovávají lidé k místním sociálním institucím (školské, zdravotnické, policie), na předposledním místě jsou politické instituce s celostátní působností (vláda, politické strany, parlament) a nejmenší důvěru získávají skupiny anonymních občanů - cizinci, ostatní cizí občané ČR, ale i místní podnikatelé a úředníci veřejné správy (Zich 2012: 232). Rozdíly se projevují i na úrovni obou regionů. Respondenti severočeských oblastí vykazují ve všech směrech výrazně nižší stupeň důvěry než lidé v jižních Čechách. Pleskot dochází k závěru, že v sledovaných regionech působí přibližně 3 % osob, které je možné pokládat za „tahouny“ a „iniciátory“ dění. Dalších 25-30 % patří k aktivním občanům a zbytek je aktivní jen někdy, příležitostně (Pleskot 2010: 96).

podporovat.“ (Frič, Pospíšilová a kol 2010: 35). Účastníci těchto aktivit nedůvěru neprojevují, jiná část veřejnosti se takovým postojem vyznačuje.

V předchozím období, v roce 2005, představitelé neziskového sektoru v krajích Karlovarském a Vysočina manifestovali výlučně negativní postoje směrem k centrální politice (Stachová 2005: 28). Při posuzování komunálních politiků, na úrovni větších měst, kritizovali zejména jejich nezájem o neziskový sektor a někdy i projevy korupčního chování (Stachová 2005: 34). Karlovarský kraj, ve srovnání s regionem Vysočina, vykazoval nižší hladinu sociálního kapitálu spojenou s menší ochotou k participaci. Příčiny zjištěných rozdílů v občanské angažovanosti pramení ze strukturálních, kulturně historických, ale i institucionálních okolností (Stachová 2005: 40). Potvrzují to naše i zahraniční zkušenosti, podle nichž „vzorec dobrovolnictví typický pro určitý region má dlouhodobý charakter“ (Selbee, Reed 2001: 3, Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 21).

Dobrovolnictví a jeho hlavní charakteristiky

Dobrovolnictví představuje jeden z faktorů podílejících se na vytváření demokratické společnosti a znamená přímý výcvik pro aktivní občanství (Šiklová 2010: 19). V transformačních procesech doprovázejících dění v postindustriální společnosti jeho význam stoupá (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 7). Shoda panuje na třech společných prvcích dobrovolnictví spíše než na jeho ucelené definici: je nepovinné, neplacené a je ve prospěch druhých (Dekker, Halman 2003: 1-17, Pospíšilová 2011b: 888) a jeho projevy se realizují v určitém organizačním kontextu (Penner 2002: 447-467).

Některé charakteristiky dobrovolnictví zdůrazňují jeho takzvané organizované či formální projevy a neuvažují o neformálních, spontánních dobrovolných činnostech ve sféře mimo rodinu (sousedská výpomoc apod.) (Pospíšilová 2011b: 888). V případě takové „redukce“ jde o přehlížení dobrovolnické práce méně vzdělaných vrstev, protože, jak je známo, do formálního dobrovolnictví se zapojují lidé s vyšším vzděláním (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 11).

Podrobnější profil jednotlivých stránek spojených s dobrovolnictvím nás orientuje na tři přístupy. První je neziskový přístup, který vnímá dobrovolnictví jako neplacenou práci, zdroj pro neziskový sektor a veřejnou správu prostřednictvím neziskových organizací působících ve sféře veřejně prospěšných služeb, zejména v oblasti zdravotnictví, školství a sociální péče. Druhý přístup klade důraz na dobrovolnictví jako na projev občanského

aktivismu, občanské participace (Rochestere et al 2010: 10-15). Třetí, volnočasový přístup přibližuje dobrovolnictví jako způsob trávení volného času (Stebbins 2009: 155-159, Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 12).

Sociologická literatura se věnuje zejména druhému přístupu reprezentovanému dvěma proudy. První z nich je nazvaný normativistický, spojený s vlivem hodnot, norem a postojů sociálního okolí na rozhodování o účasti v dobrovolnictví (Janoski, Musick, Wilson 1998: 497). Do tohoto proudu se řadí i koncept občanské kultury Almonda a Verby. Dobrovolnictví se považuje za výsledek procesu socializace k hodnotám a normám dobrovolnictví, s počátkem v rodině, komunitě a následně v sekundárních institucích (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 15). Druhý směr spojený se sociální praxí zdůrazňuje vznik dobrovolnictví v důsledku vzorců chování získaných praktickou zkušeností, v interakci s ostatními dobrovolníky (Janoski et al 1998: 498, Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 15). Podstatnou roli v tomto kontextu hrají sociálně demografické a biografické faktory, typické pro různá prostředí.

Někteří autoři, např. Putnam, vnímají vliv obou proudů. Občanská angažovanost v dobrovolných spolcích vede podle nich k utváření sítí sociálních kontaktů, které jsou u zrodu „generalizované důvěry“ a „sociálního kapitálu“. Samotná občanská participace rovněž podporuje normy „generalizované reciprocity“ přispívající ke konání dobra ve prospěch jiných (Putnam 1993: 172-175).

V první dekádě 21. století lze identifikovat následující trendy dobrovolnictví: a) nárůst znalostních dobrovolníků v neprospěch manuálních, b) vzestup tzv. věcně stimulovaných dobrovolníků na úkor časových, c) rozmach profesionálního dobrovolnického managementu, d) rozkvět role dobrovolnictví jako zdroje komunitního sociálního kapitálu, e) zvýšení počtu mladých aktivistů na úkor mladých dobrovolníků, f) zvyšující se počet firemních dobrovolníků hledajících nové zkušenosti, g) nárůst dobrovolnictví v závislosti na životní dráze. Značná část dobrovolnických programů je orientována na vytváření příležitostí pro dobrovolnictví seniorů a mládeže. Každá ze skupin současně reprezentuje jeho odlišný vzorec. Senioři preferují kolektivní či tradiční model, který se spojuje s konkrétní organizací, s prací pro ni „odjakživa“, bez dalších úvah a zvažování, kde jinde a jak by bylo možné se uplatnit. V tomto smyslu je aktivita jednou provždy daná a prakticky

neměnná. Nový reflexivní přístup mladých vede k úvahám nad celou škálou aktivit, k zvažování, kterou zvolit. Jednotlivá volba bývá málokdy stálá a dobrovolník má snahu aktivity střídát. Reflexivní dobrovolnictví tím bere na sebe podobu individualizovaného dobrovolnictví (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 19). Tradiční dobrovolnictví se více orientuje na prospěch celé komunity, zatímco reflexivní dobrovolnictví preferuje práva specifických skupin, či kategorií lidí. Výsledkem těchto procesů je proměna dobrovolnictví na formy nevázané na členství v organizaci (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 56). Jde zejména o advokační dobrovolnictví, které má blízko ke společenskému aktivismu, orientovanému na změnu společenských podmínek, na ovlivňování veřejné politiky a názorů veřejnosti.

Dobrovolníci prostřednictvím svého zapojení usilují dnes nejen o eliminaci dopadů byrokratických systémů a nelítostné tržní konkurence, ale i o rozšiřování altruistického hodnocení světa a pozitivní perspektivy společnosti. Pochopení projevů a forem dobrovolnictví je nemyslitelné bez přihlídnutí k sociální struktuře, stavu organizace společnosti, její morálky a kultury. „Jde tedy o komplexní společenský fenomén, naplněný interakcí mnoha lidí, která je charakteristickým způsobem sociálně regulována, stimulována a reflektována.“ (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 19).

Dnešní podoby dobrovolnictví u nás

Největší počty členů u nás mají dobrovolnické organizace, které dokáží spojovat výhody formální instituce a neformální atmosféry přátelských skupin. K takovým patří komunitní dobrovolnictví, které „nejenže ustálo pád komunismu, ale v současnosti tvoří páteř dobrovolnictví v České republice“ (Frič, Pospíšilová 2010: 49).

Jednotlivá zjištění o celkových počtech dobrovolníků pocházejí z různých zdrojů. Podle údajů ČSÚ tvořil podíl evidovaných dobrovolníků na formální bázi v roce 2007 přibližně 14 % občanů ČR 15letých a starších (Frič, Pospíšilová 2010: 52). Agentura STEM zaznamenala v roce 2004 celkem 32 % dobrovolníků (Vajdová 2005: 14). Evropský výzkum hodnot zjistil v roce 1999 téměř stejný podíl dobrovolníků 31 % a v roce 2008 shodně 32 % dobrovolníků (Pospíšilová 2011a: 9). K podobným číslům dospěli badatelé v rámci projektu Vzorce a hodnoty dobrovolnictví u nás, kdy uvedli 30 % dobrovolníků. V sociálních službách bylo zapojeno 9 % z jejich celkového počtu (Frič, Pospíšilová 2010: 52). Empirické poznatky korespondují se zjištěními, podle nichž je pro obyvatelstvo

střední a východní Evropy charakteristické přetrvávání vysoké míry neformálního sociálního kapitálu na úkor formálního, přičemž v západní Evropě je tomu právě naopak (Tamtéž).

Z analýzy struktury činností neformálních dobrovolníků v ČR vyplývá, že dominují aktivity sousedské pomoci (72 %). Servisními činnostmi se zabývá 41 %, dalších 14 % advokačními aktivitami a 17 % se zaměřuje na pomoc životnímu prostředí a zvířatům. Uvedená data signalizují propojení neformálního dobrovolnictví se vztahy vzájemné závislosti na komunitní úrovni (Frič, Pospíšilová 2010: 59-60). Údaje z roku 2009 také naznačují, že 38 % občanů se věnuje neformálnímu dobrovolnictví a současně 40 % z nich působí v rámci formálního dobrovolnictví. Značná část dobrovolníků se zapojuje do sousedské výpomoci, ale dvě třetiny z nich se orientují i na jiné typy neformálních činností. Ve formálních dobrovolnických organizacích se angažují nadprůměrně intenzivně muži (60 %), v rámci neformálních organizací jsou zastoupeny se stejnou intenzitou ženy. V závislosti na přibývajícím věku se projevuje nárůst dlouhodobých dobrovolníků. Ve skupině 15-24letých je jich 24 % a v nejstarší věkové skupině od 65 let tvoří 77 % (Frič, Pospíšilová 2010: 70).

Jedno z kritérií, které specifikuje dělení organizací, je spojeno s prosazovaným zájmem. Spolu s jejich obsahem umožňuje koncipovat typologii neziskových organizací, která se z hlediska zaměření dělí na servisní a advokační. Oba typy se diferencují na vzájemně prospěšné a obecně prospěšné. Do skupiny starých zájmových (servisních) jsou zahrnuty vzájemně prospěšné organizace s orientací na sport, rekreaci, komunitní rozvoj a zájmové spolky. K novým servisním obecně prospěšným se zařazují organizace věnující se sociální a zdravotní péči, vzdělávání, humanitární pomoci a charitě.

Do skupiny starých advokačních, vzájemně prospěšných patří odbory, zaměstnanecké svazy a profesní organizace, resp. komory. Nové advokační obecně prospěšné organizace zahrnují sdružení na ochranu životního prostředí a práv zvířat, ochranu lidských práv, občanských práv. Celkové zastoupení členů v uvedených jednotlivých typech je následující: do starých zájmových (servisních) OOS (organizace občanské společnosti) je zapojeno 81 % dobrovolníků, tj. 24 % občanů, nových servisních OOS 21 % dobrovolníků, tj. 6 % občanů, nových advokačních OOS 11 % dobrovolníků, tj. 3 % občanů, starých advokačních OOS 6 % dobrovolníků, resp. 2 % občanů (Frič, Pospíšilová 2010: 72-73). xxx

Z analýzy názorů a postojů formálních dobrovolníků vyplynula rovněž obecnější typologie jejich motivační struktury. Čtvrtina všech zařazených dobrovolníků s vysokou mírou normativní a altruistické motivace byla označena jako obětavci. „Zbývající“ převažující skupinu tvoří respondenti s relativně vyšší mírou hédonistické a nižším stupněm normativní motivace pod označením pohodáři. Tito dobrovolníci mají ve zvýšené míře ze své dobrovolné činnosti požitků.

Motivační struktura obou skupin se přitom vyznačuje zhruba stejným zastoupením egoistické motivace (Tamtéž).

Samotní autoři analýzy očekávali spíše obrácený poměr obětavců a pohodářů, na základě předpokládané převahy motivace typické pro tradiční kolektivní model dobrovolnictví. Našli však vysvětlení spojené s následujícími okolnostmi: deficitem náboženské víry a s tím související nízkou obecní mírou normativní motivace, pokračováním tradice pragmatického, resp. neideologického kolektivismu promítnutého do dobrovolnictví, na úrovni lokální komunity. „Tento „kolektivismus bez iluzí“ obvykle působil v širším prostředí devalvace všech vznešených ideálů, morálních imperativů a abstraktních občanských ctností. Po roce 1989 byly sice zprofanované poučky „proletářského altruismu“ opuštěny, ale hbitě je vystřídaly vábivé a duchovně prázdné vzorce chování konzumní společnosti, které však postupně ztrácejí lesk.“ (Frič, Pospíšilová 2010: 92). Morální pragmatismus padl na úrodnou půdu i v dalším období a fakticky brání osvojování si prosociální normativní motivace.

S naplňováním volného času je tradičně dlouhodobě spojován pragmatický kolektivismus, a tak není ani dnes překvapivé, že nejvíce dobrovolníků působí na úseku sportu, kultury a rekreace. Pokud dojde ke spojení takového přístupu s úpadkem normativní motivace pronikající ze Západu, v motivační struktuře dobrovolnické obce dominance pohodářství nad obětavým altruismem vyznívá jako samozřejmost (Frič, Pospíšilová 2010: 90-93). Celkově obětavce potkáváme zejména v církevních a politických organizacích i v oblasti welfare služeb, pohodáři dominují v rámci volnočasových aktivit.

Oba typy se však vyznačují jedním společným rysem, silnou vazbou na OOS a přijetím tradičních vzorců dobrovolnictví. Kolektivismus obětavců se výrazně liší od orientace pohodářů. První mají vztah k principům demokracie a občanské společnosti, zatímco druzí praktikují kolektivismus orientovaný na lokální poměry bez výraznější snahy pochopit

a formovat širší společenský kontext. Souvisí to i se strukturou pohodářů, z nichž více než tři čtvrtiny fungují v rámci starých OOS (Frič, Pospíšilová 2010: 94-95).

Z výzkumů dobrovolnictví v ČR je rovněž zřejmé³, že u většiny respondentů se překrývá jeho emancipační a reziduální význam. Časové srovnání naznačuje nárůst podílu emancipačních a pokles reziduálních pohledů na význam dobrovolnictví (Frič, Pospíšilová 2010: 152). Většina (71 %) občanů se přiklání k názoru, že v ČR převažují lidé, kteří dobrovolnickou práci pokládají za něco, na co může být člověk pyšný. Veřejnost vnímá důležitost dobrovolnictví jako stmelujícího faktoru místní komunity, ale necítí odpovídající odezvu ze strany kompetentních veřejných činitelů (Frič, Pospíšilová 2010: 157-159).

Všechny uvedené okolnosti se promítají do konkrétních přátelských a emocionálních vazeb, které jsou poměrně silné. Převážná většina českých dobrovolníků zažívá v OOS atmosféru přátelského porozumění, která působí jako významný motivační faktor podporující pokračování této činnosti (Frič, Pospíšilová 2010: 97-98).

Část občanské společnosti už delší dobu živí představy, že nové OOS tvoří perspektivu občanského sektoru a staré OOS jeho minulost. Nové organizace získávají image avantgardy a staré se jeví jako „zombie instituce“. Všechny poznatky ukazují, že staré zájmové OOS občansky participují přibližně ve stejném rozsahu jako nové servisní či advokační OOS. Konkrétní analýzy vzorců dobrovolnictví do značné míry podpořily „platnost jak velkého příběhu zlomu, tak alternativního příběhu kontinuity českého dobrovolnictví. Obecně prospěšný i volnočasový rámec představuje dvě životaschopné alternativy dalšího vývoje českého dobrovolnictví.“ (Frič, Pospíšilová 2010: 155-156).

3 Z hlediska emancipačního významu je zdůrazňována hodnota dobrovolnictví jako alternativa k sociálnímu státu a současně jako humanistická alternativa k dravému kapitalismu, ke konzumní společnosti. „V jejich podání se měli dobrovolníci jevit jako nositelé procesu vytváření nové demokracie a pozitivní změny celé společnosti.“ (Frič, Pospíšilová a kol. 2010: 150). Jde o hodnoty, které vystupují do popředí, nahlížíme-li dobrovolnictví z „perspektivy občanské společnosti“ a „volnočasové perspektivy“ (Tamtéž). Druhý reziduální faktor byl spojen s významem dobrovolnictví jako náhradním řešením při selhání systému veřejných služeb, bez nichž by česká společnost aktuálně nemohla fungovat. S tímto významem byla spojena kompenzace demokratického deficitu a deficitu vládnutí (Tamtéž). Autoři analýzy se oprávněně domnívají, že u většiny respondentů oba významy splývají.

Dobrovolnictví v ČR v mezinárodní komparaci

Výsledky Eurobarometru umožňují mezinárodní komparaci stavu dobrovolnictví v ČR a v dalších zemích Evropské unie. Se zastoupením 30 % formálních dobrovolníků se řadíme mezi státy typu Belgie, Rakouska, Francie nebo Německa, s rozmezím počtu dobrovolníků od 24 % do 33 %. Jindev Evropě jsou jejich podíly vyšší, např. Holandsko, Finsko nebo Dánsko (36 % - 47 %), ale i nižší v takových zemích jako Polsko, Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, Španělsko, Slovensko, Portugalsko (9 % - 14 %). Okruh formálních dobrovolníků v populaci České republiky nezaostává za ostatními zeměmi Evropy a ani nezapadá do představy o úpadku dobrovolnictví v postkomunistických zemích (Juknevičius, Savická 2003:132).

S počtem 38 % neformálních dobrovolníků patříme k velké skupině evropských zemí, v nichž jejich zastoupení převyšuje počty formálních dobrovolníků. Míra neformálních dobrovolníků se pohybuje od úrovně 25 % v zemích, jako je Maďarsko a Portugalsko až po téměř 70 % ve Finsku, Slovinsku a Lotyšsku. Podíl formálních dobrovolníků ve skupině neformálních představuje např. v Bulharsku, Rumunsku 14 %, v Maďarsku 38 %, v Itálii 45 % (Frič, Pospíšilová 2010: 59-60).

Nejen u nás, ale i v dalších zemích Evropy působí dobrovolná občanská sdružení, zejména v oblasti volnočasových aktivit. To je hlavní důvod, který umožňuje komparovat rozsah volnočasového dobrovolnictví v rámci občanského sektoru, spolu s ostatními oblastmi činnosti, tak jak je přibližuje tabulka 1.

Tabulka č. 1 Rozsah dobrovolnictví v občanském sektoru podle oblastí činnosti

(vyjádřeno prostřednictvím plných pracovních úvazků v %)

Země	Kultura, sport, rekreace	Sociální služby	Vzdělávání
Norsko	57	7	3
Švédsko	51	9	2
Finsko	48	14	2

Francie	47	16	9
Česká republika	44	17	3
Itálie	42	24	7
Německo	41	10	2
Holandsko	39	23	16
Slovensko	38	22	1
Polsko	38	27	17
U.K.	31	20	5
Belgie	34	56	1
Maďarsko	31	34	4
Rumunsko	24	42	13
Španělsko	22	29	12
USA	12	37	12

Zdroj: Salomon, Sokolowski, List 2003 výběr tří oblastí činnosti. (Dopočet do 100 % v každém řádku tvoří ostatní odpovědi.)

K zemím s největším rozsahem dobrovolnictví ve sféře kultury, sportu, rekreace patří Norsko, Švédsko, Finsko a Francie. Druhou skupinu tvoří ČR, Itálie, Německo, Holandsko, Slovensko a Polsko. V oblasti sociálních služeb jsou difference mezi zeměmi daleko výraznější. Samostatnou pozici zaujímá Belgie. Na druhé pořadí se zařadilo Rumunsko. Třetí skupinu tvoří USA a Maďarsko. I když v oblasti vzdělávání nejsou tak propastné rozdíly, Polsko a Holandsko spolu s Rumunskem, USA a Španělskem se řádově liší od zbývajících zemí.

Z dalších údajů v rámci mezinárodního srovnání vyplývá, že emancipační hodnota dobrovolnictví je v ČR přijímána výrazněji než v Německu nebo ve Velké Británii a situace u nás se blíží spíše ke stavu ve skandinávských zemích, jako jsou Norsko a Dánsko. Kom-

parace naznačují, že mezi modernizací země a vnímáním společenské hodnoty dobrovolnictví neexistuje přímá úměra a že do „hry“ vstupují rovněž kulturní faktory a reálná situace ve vztahu občanského sektoru a státu (Frič, Pospíšilová 2010: 61).

Závěr

Teoretické koncepce dobrovolnictví u části autorů se opírají o předpoklad, že se zabývají jevem propojeným s projevy občanské společnosti, v zemích bývalého sovětského bloku existujících až po roce 1989 (Voicu, Voicu 2003: 15). Podle dalších odborníků je naše současná občanská společnost poznamenána dvěma zásadními okolnostmi. Nedůvěrou ve formy a principy, na nichž fungovaly organizace před rokem 1990, zároveň nespokojeností a aktuálním stavem demokracie.

Analýza dobrovolnictví u nás s tímto stavem nekoresponduje. Empirické výzkumy opakovaně potvrzují existenci kontinuity prvorepublikového kolektivního dobrovolnictví až do dnešních dnů, obsahově zaměřeného především na oblast volného času⁴. Vedle toho se rozvíjí tzv. reflexní dobrovolnictví orientované na nové aktivity.

Bezpochyby existuje spojení mezi občanskou společností a dobrovolnictvím. Jejich vzájemné vazby naznačují, že větší roli hrají impulzy občanské společnosti než její samotný stav, v němž dobrovolnictví působí. Dobrovolnické organizace se vyznačují relativně samostatným vlastním vývojem, reagujícím na společenské klima a politické, ekonomické a sociální podmínky.

Pokud jde o charakteristiky samotného dobrovolnictví, ty jsou společné ať už u tradičních nebo nově vzniklých organizací. Dlouhodobá kontinuita dobrovolnictví u nás vede k jeho parametrům, které se více blíží stavu na západ od nás než od situace našich východních sousedů. Dobrovolnictví je určitým indikátorem zájmů a potřeb občanů, nositelem tradic, výrazem zaplňování úzkých míst ve společnosti. S občanskou společností netvoří spojité nádoby, ale představuje samostatný rezervoár aktivit, které se rozvíjejí relativně nezávisle na ní.

⁴ Aktivity tělovýchovných, dětských a trampských organizací v období po roce 1918 jsou všeobecně známé.

Poznámky:

Literatura:

ALMOND, G., A. VERBA, S.: **The civic culture – political attitudes and democracy in five nations**. Newbury Park: Sage. 1989.

ČMEJREK, J. a kol.: **Participace občanů na veřejném životě venkovských obcí ČR**. Praha: Kernberg Publishing 2009.

DEKKER, P., HALMAN, L.: **Volunteering and Values: An Introduction**. In. DEKKER, P., HALMAN, L. (eds.) **The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives**. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2003.

FRIČ, P., POSPÍŠILOVÁ, T. a kol.: **Vzorce a hodnoty dobrovolnictví v české společnosti na začátku 21. století**. Praha: Agnes: Hestia. 2010.

HOWARD, M. M.: **The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe**. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.

JANOSKI, T. MUSICK, M., WILSON, J.: **Been Volunteered? The Impact of Social Participation and Pro-Social Attitudes on Volunteering**. Sociological forum. 13 (3) 1998.

JUKNEVIČIUS, S., SAVICKA, A.: **From Restitution to Innovation: Volunteering in Postcommunist Countries**. In. DEKKER, P., HALMAN, L. (Eds.) **The Values of Volunteering: Cross-Cultural Perspectives**. New York: Kluwer Academic, 2003.

PECKA, E.: **Sociologie politiky**. Praha: Grada. 2010.

PENNER, L. A.: **Dispositional and Organizational Influences on Sustained Volunteerism: An Interactionist Perspective**. *Journal of Social Issues*, 2002. 58.

PLESKOT, I.: **Sociální potenciál Kadaně a Veselí nad Lužnicí – komparace**. In. ZICH, F (ed.) **Sociální potenciál starého průmyslového regionu a možnosti jeho zjišťování**. Ústí nad Labem. Univerzita J. E. Purkyně. 2008.

POSPÍŠILOVÁ, T.: **Grassroots Volunteering. Definitions, Concepts, Themes.** [http://www.fhs.cuni.cz/kos-soubory/grassroots % 20 volumntering- AGORA.pdf](http://www.fhs.cuni.cz/kos-soubory/grassroots%20volunteering-AGORA.pdf). 2011a [cit. dne 24. 6. 2013].

POSPÍŠILOVÁ, T.: **Dobrovolnictví v České republice před rokem 1989, diskurzy, definice, aktualizace.** *Sociologický časopis*. 2011b. 47 (5).

PUTNAM, R.: **Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy.** Princeton: Princeton University Press. 1993.

ROCHERSTE, C., PAINE, A. E., HOWLLETT, S., ZIMECK, M.: **Volunteering and Society in the 21st Century.** Hampshire: PalgraveMacmillan. 2010.

SALAMON, L. M., SOKOLOWSKI, S. W., LIST, R.: **Global Civil Society: An Overview.** Baltimore: The Johns Hopkins University. 2003.

SELBEE, L. K., REED, P. B.: **Patterns of Volunteering over the life cycle.** Canadian Social Trends. no. 61. Statistics Canada Catalogue. no 11-008-XPE Ottawa. 2001.

SKOVAJSA, M.: **Independent and Broader Civil Society In East-Central European Democratization.** Taiwan Journal of Democracy. 4 (2). 2008.

SKOVAJSA, M.: **Kultura občanské společnosti a výzkum politické kultury.** In. PÁNA, L., VALEŠ, L.: **Sociologie politiky, minulost, současnost a budoucnost.** České Budějovice: VŠERS. 2012.

STACHOVÁ, J.: **Občanská společnost v regionech České republiky.** Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2005.

STEBBINS, R. A.: **Would You Volunteer?** Social science and Public Policy, 2009. 46.

ŠIKLOVÁ, J.: **Dobrovolnictví – opora občanské společnosti.** In. Kol. **Dobrovolnictví – opora občanské společnosti.** Kroměříž město památek. Praha: NDC Hestia. 2010.

VAJDOVÁ, T.: **Česká občanská společnost 2004. Po patnácti letech rozvoje.** Brno: Akademické nakladatelství CERM. 2005.

VOICU, M., VOICU, B.: **Volunteering in Romania? A Rara Avis.** In. DEKKER, P., HALMAN, L. (eds.): **The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives.** New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2003.

ZICH, F.: **Politická a občanská aktivita v podmínkách místního společenství.** In. PÁNA, L., VALEŠ, L.: **Sociologie politiky, minulost, současnost a budoucnost.** České Budějovice: VŠERS. 2012.

O autorovi:

RSDr. Ján Mišovič, CSc.

**1948.* Sociolog. Po vystudování vysoké školy dlouhodobě působil v Ústavu pro výzkum veřejného mínění jako výzkumný pracovník, později ve funkci vedoucího výzkumného oddělení. Poté pracoval v Sociologickém ústavu ČSAV. V současné době přednáší na Jihočeské univerzitě České Budějovice. Je odborníkem na sociologii, sociologické a sociální výzkumy. Realizoval desítky výzkumů veřejného mínění, vydal několik odborných publikací, mj. encyklopedii *Od A do Z* ve výzkumech veřejného mínění a *Víra* v dějinách zemí Koruny české.

Jan Zeman

Sociální pilíř udržitelného rozvoje

Sociální pilíř udržitelného vývoje má řadu aspektů. Je logické, že se místy prolíná s pilířem ekonomickým a s pilířem environmentálním. Jeho východiskem je právo člověka na život, právo člověka na bezpečnost, právo člověka na ochranu zdraví a právo člověka na rozvoj, pokud možno všestranný. Základem práva na rozvoj bylo, je a bude právo na práci a na spravedlivou mzdu za ni, která ho přiměřeně užíví. S právem na rozvoj úzce souvisí právo člověka na bezplatnou zdravotní péči, právo na bezplatné vzdělávání, právo na základní sociální zabezpečení a právo na bydlení. Samozřejmě, vždy musí jít o právo reálné (deklarované nemusí pomáhat) a na právo v přiměřené kvalitě. Na základě kritického hodnocení zkušeností budování reálného socialismu mám za to, že sociální pilíř udržitelného vývoje by měl zahrnovat zejména:

1. Bezplatné školství všech stupňů pro všechny občany

K velkým úspěchům někdejšího reálného socialismu patří dosažení bezplatného školství na školách všech stupňů pro všechny občany (sociální filtr přístupu ke vzdělávání neexistoval), které ale kazila praxe kádrování. Děti kádrově špatně zapsaných rodičů mívaly problém se na příslušnou střední a zejména vysokou školu dostat, popř. jim na ní bylo studium zcela odepřeno.

Zásadním úspěchem bylo i vytvoření jednotné školské soustavy, zničené po roce 1989 při likvidaci socialismu pod rouškou různých reforem a transformací, a špičková úroveň

základních a středních škol, po roce 1989 stále více snižovaná nejrůznějšími pseudoreformami.

Systém školství pokrýval přiměřeně celé obydlené území Československa. Byl v zásadě jednotný (jednotné učební osnovy pro základní školy a pro základní typy středních škol) a kompatibilní mezi základními typy škol. Přechod žáka či studenta ze školy na školu tudíž probíhal z hlediska učebních osnov bez komplikací. Tomu odpovídal i relativně malý počet kvalitních a levných učebnic, které byly na základních, učňovských a středních školách žactvu k dispozici zdarma. Snídaně, oběd či večeře ve vysokoškolské menze za 2,60 Kčs či nájemné za lůžko na vysokoškolské koleji ve výši 20-50 Kčs za měsíc dnes i po započtení inflace zní jako pohádka, podobně velmi levná veřejná doprava pro žáky a studenty. Tedy, od 1. 9. 2018 se levná doprava pro studenty obnovuje, paradoxně i přes protesty některých studentů.

Úroveň základního, učňovského a středního školství v Československu patřila ke světové špičce, což nepřímo potvrzuje i skutečnost, že emigranti z Československa se na Západě chytali vesměs dobře. V 70. letech se podařilo prosadit systém v zásadě desetileté povinné školní docházky – 4 ročníky nižší stupeň, 4 ročníky vyšší stupeň základní školy a na to navazovala buď čtyřletá střední škola, nebo čtyř, tří či dvouleté učiliště s možností studia na čtyřletém s maturitou. Vysoké školství svou úrovní za světovou špičkou mírně zaostávalo. I to je otázka v tom smyslu, že úroveň vysokých škol ve vyspělých kapitalistických státech byla a je velmi rozdílná. Zaostávalo proti špičkovým západním vysokým školám.

K problémům školství patřily zejména nízké platy nepedagogických i pedagogických pracovníků škol, byť při nízkých cenách základních životních potřeb to bylo pocíťováno méně bolestně než dnes. Pedagogové i nepedagogové ve školství byly placeni v zásadě na základě tarifních stupnic, postavených na základě počtu odučených let (čím déle učí, tím vyšší plat) s tím, že kvalita kantora se zohledňovala osobním ohodnocením. Neexistovala praxe financování škol podle počtu žáků či studentů spojená s honbou za počtem žáků či studentů prakticky za jakoukoliv cenu (v první řadě za cenu snižování kvality výuky), propouštěním pracovníků škol na prázdniny s cílem šetřit mzdové prostředky či pokusy ponechávat platy na libovůli šéfů škol.

Vybavení zejména vysokých škol učebními pomůckami nebylo vždy na světové úrovni, obvykle z ekonomických důvodů. Relativně nízká byla výměna studentů s jinými státy, a to i v rámci socialistického tábora. Budovy škol, internátů, studentských kolejí a menz byly různého stáří, čemuž často odpovídal jejich technický stav a vybavení. Rychle rostoucí poptávka po vzdělávání předbíhala ekonomické možnosti společnosti. Odkaz na prudký růst počtu a podílu středo a vysokoškoláků po roce 1989 má problém zásadního snížení kvality většiny dosavadních a velké části nových škol. Zdaleka ne každý má nadání a pílí úspěšně studovat, vysoká kvalita školství se dostala na podřadné místo v hodnocení škol.

Moderní socialismus by se měl vrátit k jednotnému systému řízení školství z dob reálného socialismu, s jednotnou učební osnovou a silnou kontrolou kvality výuky, ale bez zbytečného kádrování a ideologizování. Toho nelze dosáhnout financováním škol dotacemi odvozenými od počtu žáků (studentů), uplatňovaným u nás po roce 1989. Takové financování vede k bezuzdnému boji o získání a udržení co největšího počtu žáků (studentů), v první řadě cestou snižování kvality výuky a nároků na žáky a studenty, byť se předstírá opak. Výsledkem je, že dnešní absolventi škol umí v mnoha směrech mnohem méně, než uměli absolventi škol za socialismu. Znalosti dějepisu bývají nulové. Úroveň mnoha soukromých, ale i řady státních škol je mizerná. Skandál plzeňských práv či Univerzity Jana Amose Komenského je jen špičkou ledovce. Nepřekvapuje, že se úroveň škol ČR výrazně propadá mezi vyspělými státy, o tragédii učňovského školství a ohrožení průmyslu chybějícími absolventy technických oborů nemluvě. Nekvalitní školy je nutné rušit, byť to bude politicky choulostivé.

Tragické bylo zrušení povinné (s několika výjimkami) maturity z matematiky. Tragické je hrubé podceňování češtiny, mající nejednou charakter opovrhování s ní s tím, že budoucnost patří angličtině. Vydatně k tomu přispívá televize, rozhlas, herci, písničkáři a další častým mrzačením rodného jazyka. Široce rozšířená představa, že se dá všechno vyguglovat (nedá, o zásadním problému vyznat se v záplavě balastu na síti síti nemluvě) a že nám vše spočítají počítače (ty nám spočítají jen to, co jim zadáme, což mohou být nesmysly), je zjevně mimo realitu a je jedním z faktorů úpadku školství a vzdělanosti u nás. Šílená je častá šikana kantorů žáky, studenty, rodiči, novináři a občas i zřizovateli pro kde co. Ztráta autority kantorů vážně komplikuje vzdělávací proces. Tvzení o revoluci ve výuce cizích jazyků ignoruje, že mnoho absolventů škol ovládá cizí jazyky

mizerně. Navíc se ze statistiky vypustila před rokem 1989 prakticky všeobecná znalost ruštiny. Slovenština se pro mladou generaci stala cizím jazykem.

Školství by mělo být v zásadě veřejné. Soukromé a církevní školy by měly mít jen doplňkový charakter. Stát by jim měl přispívat penězi jen v případě, že by suplovaly obory, které by nebyly s to zajistit veřejné školy. Zatím je stát zvýhodňuje, protože jimi vybírané školné je přilepšením proti státním školám.

Pro rozvoj škol je zásadní i otázka uplatnění absolventů. Socialistické plánování se snažilo, aby počty absolventů s určitým převisem zhruba odpovídaly předpokládané společenské poptávce po pracovnících. Absolventi škol tak měli do značné míry zajištěno uplatnění nabytého vzdělání po škole v praxi. Po roce 1989 zavedená svoboda přijímat ke studiu nezávisle na očekávané společenské poptávce vede ve velkém ke studiu oborů bez naděje na uplatnění v praxi, navíc i studentů, kteří pro studium nemají předpoklady. Absolventi takových studijních oborů pak míří ve velkém ze škol rovnou na úřady práce, zatímco průmysl si stěžuje na nedostatek kvalifikovaných absolventů technických oborů, o hrozbě dalšího propadu průmyslu pro chybějící technicky kvalifikované pracovníky nemluvě. Totiž, značně degradovaná maturita přestala být zárukou uplatnění v praxi. Totéž lze říci i o diplomu o absolvování mnohých vysokých škol. Odborná úroveň velké části vysokých škol společensko-vědního zaměření povážlivě klesá, navíc převis vysokoškolských diplomů nad potřebami praxe je u těchto škol vysoký. Socialismus problém vysokého nadbytku absolventů škol znal hlavně z uměleckých vysokých škol, kde se s ním asi nedá mnoho dělat. Osobně doporučuji usměrňování počtu studentů podle potřeb praxe, byť to znamená určité omezení svobody výběru oboru studia. Problém ale stojí za širší diskusi.

Rozpočet školství by měl být významně posílen, resp. dlouhodobý stav výrazného podfinancování školství je neúnosný, zvláště pokud jde o platy pedagogů a zejména nepedagogů a učební pomůcky. Učebnice musí být objektivní. Hrubé zkreslování českých dějin, mizerné pojetí občanské výchovy a další výrazně převyšují problémy obdobných učebnic reálného socialismu v ČSSR. Tehdy problémy s historií začínaly až rokem 1948. Dnes je zostouzeno i husitství a doba reformace a naopak je neoprávněně idealizována doba protireformace a habsburská monarchie. Výuku dějepisu a občanské výchovy pro posledních cca 20-25 let komplikuje nízká sebereflexe společnosti. Kvalitu výchovy k občanství

drsně ukazují chuligánské útoky studentů na vysoké politické činitele ČR, včetně prezidenta ČR i spřátelených států.

Také pro budovy škol všech stupňů je aktuální jejich urychlené zateplení, pokud se tak již nestalo.

Celkem vzato, problém vzdělanosti je mnohem širší. Týká se i gramotnosti v některých nových či staronových sférách – počítačové, finanční ad.

2. Bezplatná zdravotní péče pro všechny občany

Reálný socialismus zajistil v Československu bezplatnou zdravotní péči s výjimkou „zámků pro krásu.“ Byl to obrovský úspěch, byť některými jedinci zneužívaný a jinými s odkazem na občasně zneužívání kritizovaný. Velmi vysoké a často zbytečné požadování předepisování léků některými občany (nejen hypochondry, ale i v rámci tvorby domácích zásob léků pro každý případ) vedlo k jediné výjimce z bezplatné zdravotní péče – zavedení placení 1 Kčs za recept v lékárně.

Lékařská péče v ČSSR pokrývala celé obydlené území, byť na venkově méně než ve velkých městech. Uplatňovala se jednotná státní koncepce, která zdravotnictví citelně zlevňovala. S menším množstvím peněz se dosahovalo vyšších efektů. Nemocnice se plánovitě vybavovaly potřebnou zdravotnickou technikou, na rozdíl od živelného zápolení veřejných i soukromých nemocnic po roce 1989, spojeného s nedostatečným využíváním i umělým nadužíváním mnohé drahé zdravotnické techniky, o množství pijavic vysávajících rozpočty veřejného zdravotnictví nemluvě.

Otázkou je, jak dobrá byla prevence zdravotních problémů. V očkování patřila ČSSR již od 50. let ke světové špičce. Dětská obrna byla v ČSSR v roce 1960 vymýcena jako v první zemi světa. Od 60. let prakticky vymizel záškrť, v roce 1976 prakticky vymizel tetanus, zásadně byly omezeny dáivý kašel (50. léta), spalničky (od roku 1969 očkování první na světě), zarděnky (od roku 1982, resp. 1986), příušnice (od roku 1987). Otázkou může být, zda některá očkování se nestala časem nadbytečná a nepřispívala k růstu alergií. Vzhledem ke značné dynamice rozvoje jak zdravotnické vědy, tak nemocí, optimální míra oč-

kování nebude zřejmě nikdy uzavřenou záležitostí. Žádnou šablonu, a už vůbec ne bezhlavost, zde nelze doporučit. Jisté je, že kampaně proti povinnému očkování po roce 1989 citelně poškozují prevenci nemocí.

Největším problémem prevence zdravotních problémů byla nedostatečná pozornost, kterou svému zdraví věnovala významná část občanů. Přes rostoucí poznatky o škodlivosti kouření a konzumace alkoholu jejich spotřeba na obyvatele v ČSSR rostla až do poloviny 80. let, tj. skoro po celé období socialismu, a v ČR i v SR roste i po roce 1989.

V 80. letech k nám začaly ve větším rozsahu pronikat ze západu i drogy. Problém ochrany obyvatelstva před drogami je ožehavý v celém světě. Prvním předpokladem jeho úspěšného řešení je odpovědný přístup občanů ke svému zdraví. Rozumný člověk nefetuje, nekouří tabák, alkohol užívá jen s mírou nebo vůbec. Rozumných občanů ale podle všeho ubývá, což je tristní, stejně jako častá kritika státu za kampaně zdravotní osvěty. Nejdrsněji to dokládá skutečnost, že i na obludném předvolebním slibu legalizovat měkké drogy některé politické strany a hnutí úspěšně získávají hlasy voličů.

Rychlý úbytek namáhavé fyzické práce při zlepšování stravování vedl ve významném rozsahu k růstu nadváhy a nejednou i k obezitě. Náhradní pohyb mnozí jedinci nezvládali a nezvládají. Některé výzkumy zdraví v 80. letech shledávaly, že se kouření, alkohol a nadváha včetně otylosti (plus na ně vázané jevy jako nedostatek pohybu či kofeinismus) podílely na nemocnosti a úmrtnosti obyvatel asi 60 %. Dalších 20 % činily ve vyspělých státech včetně ČSSR nedostatky ve zdravotnictví a zbylých 20 % připadalo na všechny ostatní faktory včetně dopravních nehod, pracovních úrazů a narušeného životního prostředí. Tristní je, že lehkomyšlný přístup části občanů ke svému zdraví narůstal, včetně podceňování preventivních zdravotních prohlídek mnohými občany. Zde se ani reálný socialismus chlubit nemůže, stejně jako dnešek.

V roce 2014 Špork s odkazem na Světovou zdravotnickou organizaci (WHO) uvádí, že zdraví je ve vyspělých státech dáno asi z 15 % geneticky, z 20 % přírodním a sociálním prostředím, z 50 % špatným životním stylem a z 15 % nedostatky zdravotní péče. Podstatné je vyčlenění 15 % faktorů nemocnosti a úmrtnosti na genetické faktory. I při mírně odlišné strukturaci jako dominantní zabiják zdraví zůstává špatný životní styl mnoha občanů.

S rychlým rozvojem silniční dopravy narůstala nehodovost včetně četných obětí nehod na silnici. Za socialismu byl v ČSSR nejkrvavější rok 1969. Absolutně nejkrvavějším rokem v ČR byl rok 1994. Velmi krvavá přitom byla celá 60. léta a celé období 1990-2003. V obou případech se na tom významně podílelo zaměňování demokracie za anarchii za volantem provázející politické uvolnění.

Zdraví lidí poškozoval i neutěšený stav životního prostředí, zvláště pak vysoké znečištění ovzduší v řadě regionů. Jak moc ale zůstává otázkou. Skutečnost, že se i po roce 1989 zde málo podařilo prokázat, ještě nemusí znamenat, že vše je známo. V případě nadměrného hluku docházelo k přesunu zátěže z „továren“ na „silnice.“

Ve vazbě na reálné zajištění života v míru, odstranění bídy a potření mnohých zhoubných infekčních nemocí došlo v 50. letech nejen k citelnému prodloužení střední délky života, ale také se rychle a významně zvyšoval výskyt tzv. civilizačních nemocí, zvláště pak nemocí kardiovaskulárních a zhoubného bujení – rakoviny. Postupně se staly zdaleka největšími zabijáky obyvatel.

V 50. letech se v Evropě staly vážným zdrojem rakoviny plic zkoušky jaderných zbraní ve vzduchu. Ty ale byly v roce 1962 zakázány. Dopad jaderné havárie v Černobylu v roce 1986 byl proti nim v ČR prakticky zanedbatelný. Problémem se stal dříve neznámý radon, uvolňující se v různé míře z podloží.

Moderní socialismus by měl v zásadě uplatňovat zdravotnickou politiku někdejšího reálného socialismu, tj. zdravotní péči poskytovat bezplatně na základě jednotné celostátní koncepce a neziskovém principu hospodaření veřejných zdravotnických zařízení při odstřihnutí četných stávajících pijavic od veřejných rozpočtů zdravotnictví. Zdravotnictví nelze hodnotit podle vytvořeného zisku. Lékařskou péči je nutné poskytovat na dosažitelné úrovni vědeckých poznatků, lékařských přístrojů a metod, s přihlédnutím k ekonomickým možnostem, k demografickým změnám a změnám stavu zdraví obyvatel a bez experimentování. Zásadním problémem zůstávají tzv. civilizační nemoci včetně klesající vitality populace, rostoucí neplodnosti a degenerace lidského rodu, byť nelze podceňovat ani tradiční infekční nemoci, úrazy (problém adrenalinových sportů zásadně narostl) aj. Je nemravné, aby rozhodující část zdravotnického výzkumu byla zaměřena na velmi vzácné nemoci a nemoci – masové zabijáky – přehlížela. Je neúnosné, aby se i nadále často hrubě zanedbávala prevence zdravotních problémů významnou částí občanů.

Moderní socialismus nemůže mít zdravotnické poplatky (chudým brání v přístupu ke zdravotní péči) s výjimkou cca pětikorunového poplatku za recept. Musí zvýšit dostupnost lékařské péče na odlehlejších venkově. Zpoplatňovat musí i nadále tzv. zákroky pro krásu a poskytování luxusních pokojů v nemocnicích. Musí zrušit zastropování placení zdravotního pojištění u vysoce příjmových vrstev, zvýšit platby za tzv. státní pojištěnce a procento sociálního pojištění placené zaměstnavateli. Nelze doporučit převádění výnosu spotřební daně za cigarety a alkohol do zdravotních rozpočtů, resp. závislost financování zdravotnictví na příjmech z těchto aktivit těžce poškozujících zdraví lidí je nežádoucí.

Návrhy účtovat feťákům, pijákům, kuřákům a dalším hazardérům se svým zdravím náklady na léčení jimi takto získaných chorob nelze akceptovat, neboť by to ve většině případů znamenalo ztrátu práva na bezplatnou zdravotní péči a často i práva na jakoukoliv nákladnější zdravotní péči. Často drsné následky hazardu se zdravím nesou především příslušní hazardéři svým zhoršeným zdravím a nejednou i předčasným úmrtím, byť postižení mohou být i nevinní neúčastníci. S výjimkou úrazů je přitom v mnoha případech těžké rozlišit, co vše tu či onu vážnou chorobu způsobilo. Ani rakovina plic nemusí být následkem kouření tabákových výrobků včetně tzv. „pasivního“ kouření.

Budovy nemocnic a poliklinik je nutné zateplit všude, kde se tak dosud nestalo.

Léky a jiné zdravotní potřeby je nutné nechat ve snížené sazbě DPH, ale tuto sazbu je nutné snížit z 15 % sazby k 1. 1. 2014 na 5 % sazbu i za cenu, že ČR bude mít dočasně 3 sazby DPH.

Moderní socialismus by měl mnohem větší pozornost věnovat podpoře zdravého životního způsobu. Komercializace mnohých sportovních aktivit je nežádoucí a vylučuje z nich děti ze sociálně slabých rodin. Škodí i vrcholovému sportu, který pak má nedostatek talentů.

Ustupovat před demonstranty za legalizaci měkkých drog, aby si mohli snadněji ještě více ničit své zdraví, nelze. Nejen proto, že jde o plivání na nelehkou práci rodičů, vychovatelů, učitelů a lékařů. Tvrdě je nutné stíhat napadání lékařů a sester agresivními pacienty. Je neúnosné, aby byly v hromadných sdělovacích prostředcích hrdinou dne feťáci, alkoholici, kriminálníci, hazardéři, exhibicionisté, kuřáci atd.

3. Nulová nezaměstnanost

Bedřich Engels ve svém spise *„Podíl práce na polidštění opice“* dokázal základní revolucionizující vliv lidské práce na rozvoj člověka, na přeměnu některých primátů na lidi, viz 1). Dnes existuje dostatek studií, že nucená zahálka, obvykle v důsledku nedobrovolné nezaměstnanosti, lidi degraduje, někdy až zpátky na opice. Nezaměstnanost není přirozená, jak nám nalhávají různí apologeti kapitalismu. *„Nezaměstnanost je dítětem kapitalismu,“* psal K. Marx už v Kapitálu i jinde. Lze říci, že nezaměstnanost nebyla před kapitalismem (případně byla jen okrajovým jevem) a nebyla za reálného socialismu, byť někdy i za cenu nadměrného počtu metařů ad. Problém je ale podstatně složitější. Před kapitalismem totiž existovalo dvojí přímé donucení k práci, zvané bič otrokáře či feudálova drába a potřeba získat aspoň něco málo k uspokojení základních hmotných potřeb, aby jedinec a jeho rodina přežili. Také za reálného socialismu existovala pracovní povinnost, viz zákon proti příživnictví, byť v nesrovnatelně civilizovanější podobě a s řadou výjimek (děti, studenti, nemocní, matky s malými dětmi, invalidé, důchodci). Zásada: *„kdo je práce schopený a nepracuje, ať nejí,“* odsouzeníhodná určitě není za podmínky, že existuje nabídka dostatečně placené práce. Klement Gottwald ji svého času razil ve zkrácené verzi: *„Kdo nepracuje, ať nejí!“* Obnovený kapitalismus v ČR i v SR ale rychle vytvořil masovou armádu nezaměstnaných, která přes různá statistická vylepšování narůstá. V roce 2013 dosahuje kruté úrovně – v ČR cca 750 000 osob. Podobně a často ještě hůř je tomu i v jiných bývalých socialistických státech i ve státech kapitalistických, které nepoznaly socialismus. Pokles na cca 230 499 osob evidovaných na úřadech práce k 1. 9. 2018 je pozitivní, ale jen přechodný jev současné vysoké konjunktury.

V ČR se vykazuje trojí nezaměstnanost. Podle metodiky ILO z USA (kdo odpracoval alespoň jednu hodinu, není nezaměstnaný), podle metodiky Úřadů práce (jejich evidence počtu nezaměstnaných) a čtvrtletní zjišťování ČSÚ počtu osob, shánějících práci. Tento třetí výpočet je nejpřesnější.

Jen ideové klišé je tvrzení, že nezaměstnaní většinou pracovat nechtějí. Vyvrátil to jak reálný socialismus, tak to denně vyvrací i značně děravé statistiky kapitalistických států. Evidují mnohem větší počet nezaměstnaných než volných pracovních míst. Existuje

i vážný problém častého strukturálního nesouladu mezi požadovanou a nabízenou kvalifikací a místy bydliště a potenciálního pracoviště, jejich dopravní nedostupností za ekonomicky přijatelných podmínek a někdy i dopravní nedostupností fyzickou. Je ale pravdou též, že existují i nezaměstnaní, kteří pracovat opravdu nechtějí.

Produktivita práce od roku 1945 rychle roste a při rychlém rozvoji tzv. průmyslu V4 (robotů) hrozí, že při uspokojení základních potřeb, a dokonce i při uspokojování množství falešných potřeb, bude v dohledné době většina lidí bez práce. Pracovní síly dlouhodobě uvolňuje nejen zemědělství a lesnictví, ale přinejmenším od roku 1989 v ČR též průmysl, a začínají je uvolňovat ve značném počtu i mnohé služby. Situaci zhoršují silně závislý charakter ekonomiky ČR zejména na Německu po roce 1989 a dominantní pozice zahraničního kapitálu v ekonomice ČR. Tvorba nových pracovních míst vážně, tradiční lokomotivy zaměstnanosti nefungují, byť je nám nejednou nalháván opak. Na tuto hrozbu musí moderní socialismus nalézt přiměřený lék, má-li prokázat své přednosti.

Lze přitom důvodně předpokládat, že hospodářské oživení ČR let 2014-18, spojené s poklesem nezaměstnanosti, bude spíše přechodnou záležitostí.

Postup cestou brzdění růstu produktivity práce je neperspektivní, byť se používal jak za reálného socialismu, tak ve vyspělém kapitalismu, aby byl ve společnosti relativně klid. Plně se ho nebude možné zříci i v moderním socialismu. Za nepřijatelné je nutné považovat snahy zvyšovat produktivitu práce její intenzifikací, což je klasická cesta zvyšování míry vykořisťování pracovníků zaměstnavateli.

Základní cesta zabezpečení práva na práci pro všechny je **zkracování pracovní doby**.

Může mít čtyři základní podoby:

- a) Prodlužování délky přípravy na povolání (při inflaci často nekvalitních vzdělávacích aktivit v ČR zde větší rezervy nejsou a v dohledné době nebudou).
- b) Prodlužování dovolené za podmínky, že určitá regulace zajistí funkčnost klíčových sektorů společnosti i v dobách dovolených. Využití této cesty je i nadále aktuální. Vodítkem mohou být sezónní práce, kdy po určitou dobu v roce, například v létě, se pracuje více a po jinou dobu v roce, například v zimě, se pracuje méně.

- c) Vlastní zkracování pracovní doby – zkracování pracovního dne a týdne. Nepoložilo ekonomiku v minulosti přes zásadní varování mnoha buržoazních ekonomů, nepoloží ji ani v budoucnu. Jde o základní cestu snižování nezaměstnanosti. Již dnes je v ČR i leckde jinde vysoce aktuální přechod na čtyřdenní pracovní týden, byť pravicové i sociálně demokratické vlády o něm neuvažují, a to ani při postupném zavádění. V programu skutečné levice by tento požadavek neměl chybět. Tím spíš, že o jeho zavedení uvažuje i vedení EU.

Z hlediska praktické politiky socializace společnosti je třeba vidět, že v první řadě je nutné odbourat praxi dvou a více pracovních úvazků řady pracovníků a práci nejednou 6 dnů v týdnu po 12 hodinách, resp. zajistit stále platnou osmihodinovou pracovní dobu. Dnes je často jen na papíře, zatímco stát trpí značnou nezaměstnanost. Odkazy na státy s ještě vyšší nezaměstnaností jsou samozřejmě bezpředmětné. Je třeba vidět, že jsou sektory, kde je velmi těžké uzákoněnou délku pracovní doby prosazovat – živnostníci a jejich rodinní příslušníci, vědci, manažeři, vyšší úředníci apod. Nejvíce na prodlužování pracovní doby tlačí zahraniční pracovníci.

- d) Snižování věku odchodu do starobního důchodu, nikoliv jeho prodlužování, jak je nejen v ČR po roce 1989 nemilosrdně prosazováno neoliberálními ekonomy. Prodlužování věku odchodu do důchodu prohlubuje beztak masovou nezaměstnanost. I když by snižování věku odchodu do důchodu mělo být nejsnáze prosaditelné, zatím se v ČR děje pravý opak a za úspěch levice se označuje zastavení prodlužování věku odchodu do důchodu na pro některé profese zjevně neúnosné hranici 65 let.

Úspěšná snaha KSČM uzákonit 65 let jako horní hranici odchodu do starobního důchodu odráží zoufalství dané neutěšenou kapitalistickou praxí, resp. zákonem o neomezeném prodlužování věku odchodu do starobního důchodu. Za socialismu muži odcházeli v 60 letech, ženy v 57 letech a dříve podle zásady o 1 rok dříve za každé vychované dítě. Pracovníci rizikových provozů (horníci, hutníci, vojáci z povolání, policisté) odcházeli do starobního důchodu v 55 letech. Není důvod, aby tomu dnes bylo jinak.

Podivná je i praxe zavedená Nečasovou vládou, kdy pracující důchodci berou jak starobní důchod, tak mzdu v případě přesluhování, zřejmě s cílem kompromitovat zbytky sociálního státu. Tuto praxi je nutné zrušit.

Choulostivou otázkou zůstane, jak náklady zkracování pracovní doby rozložit mezi zaměstnavatele a zaměstnance. Představy, že ji plně ponesou zaměstnavatelé (názor odborů), nebo naopak, že ji plně ponesou zaměstnanci (názor podnikatelů), je antagonistický. Situaci přestává zásadně komplikovat velmi nízká úroveň minimální mzdy. Po roce 2013 došlo k jejímu citelnému zvyšování. Naopak zásadně ji komplikuje rozsáhlá práce přes čas (špatný zákoník práce) a rozsáhlá práce načerno. Bude narážet i na kvalifikační a územní nesoulad nabídky a poptávky po pracovní síle. Už v roce 2018 je zásadní problém nedostatku technických profesí mnoha směrů při vysokém nadbytku na trhu těžko uplatnitelných absolventů různých společensko-vědních oborů středních i vysokých škol, nejednou hodně exotických.

Určitou roli při snižování nezaměstnanosti mohou sehrát podpůrná opatření. Jde zejména o:

- a) Kvalitní fungování úřadů práce. Jejich personální zdecimování za Nečasovy vlády je odstrašující. Musí provádět i aktivní politiku zaměstnanosti (organizovat různé rekvalifikační kurzy, veřejně prospěšné práce apod.), stát by měl uzákonit zpět povinnost hlásit volná pracovní místa na úřady práce.
- b) Lepší příprava mládeže na povolání. Svoboda volby druhu studia, vedoucí k situaci, kdy podstatná část absolventů míří ze škol rovnou na úřady práce, protože poptávka po jejich kvalifikaci není, je neúnosná. Nelze ji sice plně vyloučit, ale s výjimkou uměleckých škol, kde na větší regulaci pro obtížnou realizovatelnost rezignoval i reálný socialismus, by neměla být masová,
- c) znevýhodňování přesčasů, tj. skrytého prodlužování pracovní doby. Mělo by být pro podnikatele výhodnější zaměstnávat další pracovníky než platit přesčasy. Zdvojnásobení povolených přesčasů v zákoníku práce za vlády P. Nečase je mimo jiné sabotáží politiky podpory zaměstnanosti. Je nutné zásadně snížit počet hodin povolených přesčasů.
- d) Zakázat větší řetězení krátkodobých pracovních úvazků, znamenající pro pracovníky vesměs překerní postavení.

- e) Potírání práce načerno, ve švarcsystému apod., neboť významně zhoršuje podmínky zaměstnávání zde a nepřímo i v ostatní ekonomice, o ničivých dopadech na důchodové zabezpečení příslušných pracovníků a zvyšování daňových úniků nemluvě. Úřady práce zde musí být mnohem aktivnější.
- f) Rozumná regulace tzv. sdílené ekonomiky. Systém v taxislužbě či ubytování na základě elektronické organizace ze zahraničí airbnb je odstrašující: neplatí v ČR daně, nemusí mít kvalifikaci, vykonavatelé se tak často ožebračují, resp. vydělané peníze jim nestačí ani na prostou reprodukci. Jde o jeden z řady projevů nekalé konkurence. V případě pronajímání bytů jsou tím jejich ceny dál šroubovány nahoru a bytová krize se prohlubuje, o častém obtěžování sousedů nemluvě. Úsilí ČR o regulaci těchto aktivit k 1. 10. 2018 nepřešlo ještě do realizační fáze.
- g) Regulace migrace, omezování imigrace. Zde je nutné pečlivě zvažovat pro a proti, resp. stávající snahy neoliberálních ekonomů v západní Evropě i v ČR stlačovat mzdy, sociální zabezpečení a ochranu bezpečné práce pracujících pomocí migrantů, jsou cynické. Zatímco například Ukrajinci obvykle pracují za nelidských podmínek a nízké mzdy, většina migrantů z islámských států přišla „vyžírat“ evropské systémy sociálního zabezpečení a islamizovat evropskou společnost. Jsou mezi nimi i bojovníci Islámského státu, potenciální nositelé přímého masového teroru.

Nutné je změnit pohled na dosud neplacenou veřejně prospěšnou práci. Je třeba podstatně více cenit péči rodičů o své děti a dospělých o své staré nemocné rodiče, práci pro obec, pro ochranu přírody a životního prostředí ad. I dnes problémem není absence poptávky po práci, ale absence nabídky přiměřeně placené práce. Zásadním problémem je, že stávající kapitalismus hodnotí lidi hlavně podle peněz, resp. majetku, navíc často nezávisle na způsobu jeho nabytí. Systematické vtlačování občanům do hlavy, že za nic nestojí, protože si nedokázali vydělat, nahrabat či nakrást velký balík peněz, umožňující vysokou hmotnou i nehmotnou spotřebu, je mimořádně škodlivé, dehonestující.

Otázkou je, zda lze v moderním socialismu dosáhnout 100 % zaměstnanosti, tak jak jsme ji znali z reálného socialismu. Jisté je, že to nebude snadné, a to i s mobilizací tzv. neziskového sektoru, zejména v oblasti silně podvyživených sociálních služeb. Současně

je nutné zabezpečovat podmínky pro smysluplnou existenci zaměstnaných i nezaměstnaných, pokud budou.

4. Garance mzdy za vykonanou práci, která by pracovníka uživila

Garance vyplacení sjednané mzdy za vykonanou práci by měla být samozřejmostí. Za reálného socialismu tomu tak nejen v Československu bylo, za vlády lumpenburžoazie po roce 1989 tomu tak není vždy. Důvodů je více, druhotná platební neschopnost podniků, bankroty podniků, vydřidušské praktiky některých podnikatelů, špatný insolvenční zákon (neklade na první místo uspokojení pohledávek pracovníků krachující firmy před uspokojením ostatních věřitelů) ad.

Tristní je, že i řádně vyplácená mzda nemusí pracovníka a jeho rodinu uživit. Smrtící bývá zejména tržní nájemné a nízká výše minimální mzdy. Za tento neutěšený stav odpovídá stát, neboť reálně zrušil regulaci nájemného a léta udržoval minimální mzdu na velmi nízké výši. Z 8 000 Kč v letech 2008-13 ji od 1. 8. 2013 zvýšil na 8 500 Kč za měsíc, k 1. 1. 2016 na 9 900 Kč za měsíc, k 1. 1. 2017 na 11 000 Kč za měsíc, k 1. 1. 2018 na 12 200 Kč/měsíc a k 1. 1. 2019 na 13 500 Kč/měsíc. I přes citelný pokrok i nadále platí, že z takové mzdy se žít nedá, dokonce ani při relativně nízkém nájemném. Kolik tak stát ušetří, je otázkou. Mnozí špatně placení pracující musí za ponižujících podmínek žádat o sociální dávky, aby vyžili. Někteří se stydí o sociální dávky žádat a nedostávají je, jiní zase žádají o sociální dávky i neoprávněně. Někteří oficiálně vykazovaní špatně placení pracovníci dostávají část mzdy tzv. na ruku, tj. bez placení sociálního a zdravotního pojištění s negativním dopadem do příslušných účtů států a jejich pozdějších důchodů. Stát obvykle neušetří, zato narůstá byrokracie i možnost podvodů. Otázkou je, do jaké míry toto může omezit zavádění elektronické evidence tržeb v ČR.

Má-li se tento neutěšený stav změnit, musí stát významně zvýšit životní minimum, zvýšit minimální mzdu asi na 15 000 Kč/měsíc (v posledních letech došlo ke zrychlení růstu cen) a ve spolupráci s obcemi, městy a kraji umožnit chudým nebydlícím sociální bydlení. Ušetří si tak i nemalé úřadování, sociální kriminalitu a ponižování mnohých chudých.

Zásadní komplikací pro uživení se vlastní prací se po roce 1989 u nízko příjmových pracovníků staly děti. Jisté je, že děti vždy byly pro své rodiče značně nákladné. Děti si zaslouží tudíž právem významnou společenskou podporu. Jsou budoucností rodičů a zpravidla i národa a společnosti. Stát musí obnovit za socialismu úspěšně praktikované zvýhodňování rodin s dětmi proti rodinám bezdětným. Jednak relativně vysokými přídavky na děti, jednak podstatně vyššími slevami na dani z příjmů fyzických osob pro rodiče pečující o děti. Stávající úleva na dani z příjmů fyzických osob je nízká a netýká se nejchudších, zejména nezaměstnaných a důchodců. Typicky dětské potřeby by měly být zatíženy sníženou sazbou DPH cca 5 %. Pravicí prosazená rovná daň z příjmu fyzických osob kromě jiného významně znevýhodňuje rodiny s dětmi, což je špatné.

Výsledkem ignorantství potřeby prorodinné politiky po roce 1989 v ČR je mimo jiné silně antipopulační klima, nízká porodnost a vymírání českého národa, které se vláda snaží kompenzovat státem podporovaným přistěhovalectvím, převážně ze slovanských států. Netýká se jen 90. let, ale i příznivějšího období let 1999-2008 a po roce 2013. Nepřijatelná je i po roce 1989 znovu zavedená praxe vysokých příjmů soudců, poslanců, vysokých státních úředníků, zlatých padáků, velkých výhod manažerů ad. K omezení nekompetentnosti, zneužívání moci a úplatkářství nevede.

5. Odstranit bezdomovectví, reálně zajistit právo na bydlení

Bezdomovectví je velmi tragický sociálně patologický jev, produkováný obnovenou kapitalistickou společností nejen v ČR po roce 1989. Totálně degraduje člověka, zásadně zhoršuje jeho životní podmínky, zdraví, podstatně zkracuje délku jeho života, a také významně zvyšuje strach nejen bezdomovců, ale i bydlících. Tím zásadně omezuje svobodu a demokracii. Svě oběti rychleji či pomaleji zabíjí. Bezdomovectví patří k předním zločinům proti lidskosti v obnovené demokracii či spíš demokracii v ČR.

Odborníci na bezdomovectví rozlišují čtyři typy bezdomovců. Tím nejhorším, nejvíce degradovaným je občan, který je nucen spát pod širým nebem – na lavičce, v lese, na seníku či v opuštěné budově odpojené od technické infrastruktury – úplný bezdomovec. Problém se přiměřeně týká i těch bezdomovců, kteří zatím mohou přespávat u známých apod. I když existuje i dobrovolné bezdomovectví (zřejmě do 10 % ze stávajících 70 000

bezdomovců v ČR), proti kterému nelze navzdory jeho absurdnosti dost dobře namítat, rozhodující je i v ČR bezdomovectví primárně nedobrovolné. Stát se bezdomovcem lze v dnešní ČR velice snadno, stačí jedno větší i nezaviněné zakopnutí či (reálně státem chráněný) podvodník. Zruší se ubytovna, nechá se nájemní dům zchátrat, rozpadne se manželství a jeden z partnerů, obvykle muž, přijde o střechu nad hlavou, důchodce či nezaměstnaný se zadluží velmi vysokými nájmy v rámci špatné politiky deregulace nájemného. Na konci bývá exekuce, tj. násilné vystěhování, přičemž vystěhováním z bytu na ubytovnu to nemusí končit. K asociálním jevům patří i rozvíjející se obchod s chudobou v bydlení.

Situaci vážně komplikují zákony, reálně paralyzující bytové družstevnictví, přijaté v 90. letech a dodnes výrazněji nezměněné.

Některá města se rozhodla zbavit tzv. nepřizpůsobivých občanů jejich přesunem do uměle vytvářených chudinských ghet, například v Mostě a v Litvínově. V roce 2018 se v ČR vyskytuje asi 250-300 tzv. vyloučených lokalit. V degradaci občanů se zde ČR propadla na úroveň rozvojových států. To ale nebrání multikulturalistům EU typu prosazovat dovoz převážně ekonomických migrantů z převážně islámských států s tím, že se o ně musíme postarat (a naši bezdomovci můžou chcípát jak prašiví psi).

Domovské právo bylo u nás v minulosti zrušeno. Údajně příliš zatěžovalo obce meziválečného Československa. Za socialismu nebylo potřeba. Po roce 1989 se bydlení u nás stalo zbožím skoro jako každé jiné, regulace nájemného se stala nedostatečnou. Široké vrstvy obyvatel jsou ožebračovány celkově a uživatelé nájemného bydlení zaváděním tržních vztahů do bydlení zvlášť. Navíc se drasticky zdražily služby podmiňující moderní bydlení, tj. vodné, stočné, odvoz tuhých komunálních odpadů, paliva a energie. Uplatňování zásady, že se má každý o sebe postarat sám v bydlení, vede k bezpočtu tragédií. Děje se tak přitom v situaci, kdy podle sčítání bytů v roce 2011 má ČR asi 652 000 neobydlených bytů, z nichž asi polovina by mohla být využita k bydlení, a kdy se rozmáhá obchod s chudobou. Sociální dávky na bydlení umožňují spekulantům chtít za malé byty nebo i ubytovny nehorázné nájemné. Novým problémem je, že v Praze a v dalších velkých městech na jejich velmi vysoké nájemné nemají peníze z hlediska příjmu nejenom dolní, ale už i střední vrstvy obyvatel.

Druhotným problémem je, že si bezdomovci na sebe vydělávají kromě příležitostných pracovních poměrů také žebrotou, drobnou kriminalitou, že nejednou šíří nebezpečné nemoci, že znečišťují veřejné prostranství, že se často vloupávají do opuštěných budov a rekreačních chat, obývají je nelegálně s cílem přežít zimu a nejednou tyto objekty devastují.

Základním řešením je uzákonění a praktická realizace povinnosti stavět a řádně provozovat sociální byty. Tato povinnost musí být uzákoněna pro stát, kraje, města, obce a městské části statutárních měst, samozřejmě za příslušné finanční pomoci ze strany státu a krajů a jednoznačně stanovených podmínek jejich přidělování k bydlení. Soukromí investoři stavící větší počet bytů by měli mít povinnost jich určité procento poskytovat za neziskové nájemné.

Neefektivní je dotovat různé spekulanty s bydlením, jak to zavedla vláda P. Nečase. Sociální bydlení musí provozovat veřejný sektor, nejlépe obce nebo jimi zřízené neziskové organizace, s přiměřenou finanční podporou státu. Obydlí může být malé a jednoduše vybavené (tzv. holobyty), ale musí mít zajištěnu pitnou vodu, teplo a elektřinu.

Právo na bydlení patří k základním lidským právům. Bez bydlení není život snesitelný, bez bydlení není domov, resp. je jen živoření a předčasné umírání, často i na banální příčiny. Jde ale o poměrně nákladnou záležitost. Sociálně slabí občané, nejen za kapitalismu, mívají zásadní problémy si bydlení sami zajistit a za kapitalismu i udržet, proto vznikla potřeba regulovaného nájemního bydlení a potřeba sociálního bydlení. Situaci paradoxně ztěžují platné technické a hygienické normy obytných budov včetně povinnosti vybavit každý byt garáží. Tyto normy jsou sice z hlediska civilizačního pokroku pochopitelné, ale jejich zajištění je poměrně nákladné. Povinnost vybavit každý sociální byt pro chudé garáží pro auto by byla absurdní. V nárocích na sociální bydlení by neměla být. Vzorem rozumné politiky bydlení může být Vídeň.

Potřeby bydlení se historicky vyvíjely. Lišily se a liší na vesnici a ve městě, často nerosovatelně vyšší potřeby bydlení (kvantitativně i kvalitativně) měli páni a preláti ve srovnání s kmány. Není těžké dokazovat, že bydlení v minulosti bylo proti dnešku velmi primitivní, že se standard bydlení po roce 1945 v socialistickém Československu zásadně zvyšoval. Bydlení početných chudých rodin ve vyřazených železničních vagonech či malých zahradních domcích (a i to jim úřady nejednou bouraly se zdůvodněním, že nesplňují platné technické a hygienické normy), ale i nejčastější bydlení chudých v malých bytech

1+1 s lokálním vytápěním uhlím nebo dřevem ve čtvrtích vesměs zakouřených kouřem z továren, parních lokomotiv a lokálního vytápění za Masarykovy první Československé republiky bylo špatné, o ratejnách za Rakouska Uherska nemluvě. Ale i ta nejhorší ratejna byla lepší než osud dnešních bezdomovců, přespávajících pod mosty, pod horkovody, v krmelcích, v lese, na lavičkách apod. Jen výroční zpráva pražských hasičů za rok 2013 uvádí čtyři požáry s uhořením bezdomovce. Pomoc bezdomovcům, ponechaná většinou na charitě, je zjevně nedostatečná a v zásadě i neefektivní, protože nepomáhá bezdomovcům v návratu do normálního života. Spíše stimuluje bezdomovce ke každodennímu obcházení vývařoven pro chudé. Zásadní problém přitom je nevytvářet bezdomovce a stávající bezdomovce zpět integrovat do společnosti. S rostoucí délkou bezdomovectví schopnost bezdomovce integrovat se zpět do společnosti rychle klesá a brzy (u plného bezdomovce údajně po 2-3 měsících) dosahuje hodnot blízkých nule.

Řešit „problém bydlení“ je otázkou nejednoznačnou. Mám za to, že standard zavedený reálným socialismem v Československu, tj. aby každá rodina mohla užívat byt někdejší 1. či 2. kategorie (tj. se samostatným WC a koupelnou nebo sprchovým koutem s centrálním či etážovým topením) o počtu místností odpovídajícím počtu členů domácnosti, je přijatelný i do budoucna za podmínky přiměřené velikosti místností. Standardem bydlení je vodovod, kanalizace (v menších obcích ale kanalizace a někdy i vodovod dosud chybí), elektřina a vytápění, nejlépe centrální nebo blokové, ve vilách s vlastním kotlem pro celý objekt. Běžné, ale nikoliv nutné, je zavedení zemního plynu. Do budoucna poroste využívání sluneční energie pro ohřev teplé užitkové vody a pro vytápění bytů, podobně zásobování elektřinou z vlastní fotovoltaické minielektrárny. Vybavenost domácností automatickou pračkou, televizí a rozhlasem se stala prakticky 100 % už za socialismu. Rychle se zvyšuje i vybavenost počítačem, včetně jeho připojení na internet, jež by mělo být bezplatné. Standardem ani za socialismu nebude „právo bydlet ve vile“ či „v Praze“.

Systém bydlení v bytech, včetně bytů sociálních, musí doplňovat systém bydlení na ubytovnách pro ty, kteří byt nemají (například pro značný územní rozdíl mezi místem bydliště a studia či pracoviště) nebo o něj přišli. Na vysokých školách jde o bydlení ve studentských kolejích, které by ale mělo být mnohem levnější, než je v roce 2018. Hnat vysoké školy do obchodu s ubytováním na kolejích rozvoji vzdělanosti zjevně škodí.

Z hlediska zabezpečení bydlení není směrodatný spor mezi stavěním domů ze dřeva, z cihel či z panelů, resp. je to spíš otázka technická, ekonomická, a jen pro někoho i ideologická. Je nutné ale zajistit splnění platných norem bez ohledu na použitý stavební materiál.

Zásadním problémem není otázka, zda bydlet ve městě nebo na vesnici. Suburbanizace ve venkovském prostoru dosáhla již za socialismu rozsahu, kdy se bydlení ve městech a na venkově příliš neliší, byť zejména v menších obcích leckde ještě chybí místní vodovody a ještě více místní kanalizace a čistírny odpadních vod, bývá slabá veřejná doprava, hůře dostupné školy, školky, zdravotní střediska, pošty, kultura. Zásadním problémem není ani v minulosti lepší životní prostředí na vesnici než ve městě, resp. dnes jsou mnohé vesnice zamořeny kouřem z lokálního vytápění tuhými palivy a emisemi z intenzivní silniční dopravy víc než mnohá města, zejména centrálně vytápěná panelová sídliště měst mimo hlavní silnice. Podobně nejrizikovější bývá dnes pitná voda z vlastních studní, obklopených poli.

Preference lidí jsou přitom různé. Neúnosné je vyhánět obyvatelstvo z vesnic do měst likvidací pracovních míst, školek a škol, zdravotních a kulturních středisek, pošt, neopravováním silnic a železnic, omezováním veřejné dopravní obslužnosti a dalšího, jak se po roce 1989 v ČR na venkově dále od větších měst a hlavních komunikací běžně děje. Neúnosné je, aby kromě cca 4 104 000 obydlených bytů bylo cca 652 000 bytů neobydlených, z nichž asi polovina by mohla sloužit jako bydlení včetně bydlení sociálního. Ponechávání bytů prázdných, protože na požadované, často lichvářské nájemné nízko a dnes už i ne-jednou středně vydělávající občané nemají peníze, je nutné postihovat placením za neobydlené byty, popř. za nadměrné metry. V západní Evropě jde o standardní nástroj bytové politiky. Prvním předpokladem je řádná evidence bytového fondu v ČR. Samozřejmě, nelze podporu sociálního bydlení stanovovat na byty do 135 m² obytné plochy, jak ČR před lety nelogicky zavedla.

Závažná je otázka míry bydlení v bytových a rodinných domech – vilách. Bydlení v bytových domech (ať už ve vlastních nebo v pronajatých bytech) je vesměs levnější z hlediska nákladů na údržbu a opravy i pohodlnější. Tyto byty ale bývají vesměs menší. Také soužití s dalšími rodinami v bytovém domě nemusí být bez problémů. Občan bydlící ve

své vile se může právem cítit svobodnější, resp. méně omezovaný druhými občany. Bydlení ve vilách má do budoucna některé zajímavé možnosti – nejspíše se v něm dají uplatnit minimální požadavky na vytápění (tzv. pasivní standard), využívání OZE (zejména sluneční kolektory, tepelná čerpadla a časem i malé fotovoltaické elektrárny) a na venkově i záhumenkové hospodářství, jež zvyšuje soběstačnost domácností v potravinách.

Jako zjevný omyl je nutno hodnotit výstavbu tzv. milionářských čtvrtí v přírodě, kde kromě velkých vil a k nim přiléhajících velkých zahrad, obvykle v parkovém provedení, a základní technické infrastruktury nebývají obchody, služby, pošty, školy, školky, zdravotní střediska, pracovní místa, veřejná doprava atd., resp. pro všechno se musí jezdit, zpravidla osobním autem, protože veřejná doprava tam také obvykle chybí. Také společenský život je tam nutně zásadně redukován podle zásad dopravní odlehlosti a „moje vila = můj hrad“. Problematické jsou i oplocené a hlídané okrsky, izolující jejich majitele od běžného života. I v nich je společenský život nutně omezen. Pokud ale stát není s to potlačit kriminalitu na přijatelnou míru, praxi oplocených hlídaných obytných celků nelze dost dobře ostře kritizovat.

Ožehavá se stala, a v budoucnu ještě více stane, otázka nákladů na vytápění. Ceny fosilních paliv a energie z nich vyrobené, a tím i náklady na vytápění, povážlivě rostou a do budoucna zřejmě porostou ještě víc, ač jejich momentální propad může mást. Levnější nebude ani elektřina a teplo z jaderných elektráren. Šetrná spotřeba paliv a energie, resp. energeticky úsporný životní způsob, se stane ještě více nutností. Z hlediska bydlení to znamená, že bydlení vyžaduje teplotěsné budovy (stěny, okna, střechy a podlahy), žádnou klimatizaci, žádné či omezené využívání výtahů a menší dopravní nároky, uspokojované, pokud možno, veřejnou dopravou.

Teplotěsné budovy jde dnes technicky dotáhnout až do cílového pasivního standardu. Problémem je, že tak lze většinou učinit jen za cenu vyšších investic, které se i při stávajících relativně vysokých cenách paliv a energie k vytápění nemusí ani dlouhodobě zaplatit. Podmínkou je přitom kvalitní provedení, jež dosud činí nejednou problém. Z cíle dosažení nízkých nároků na vytápění budov nelze slevovat. Normy teplotěsnosti budov se zpřísněly a dál budou zpřísnovat. Plně oprávněný je požadavek stavět tzv. nízkoenergetické domy, jež je od roku 2017 závazný v celé Evropské unii. Tyto normy se začínají uplatňovat v praxi, včetně rekonstrukcí. Náklady na energii bude snižovat i vyšší využívání paliv

a energie z OZ, zejména slunečních tepelných kolektorů, tepelných čerpadel a z malých fotovoltaických elektráren.

Problémem je pokračující výstavba výškových budov s vysokými nároky na práci výtahů, což obnáší citelnou spotřebu energie, o všelijakých pocitech při práci či životě ve 20. či vyšším patře nemluvě. Obvykle též potřebují energeticky značně náročnou klimatizaci. Optimální jsou bytové domy s 5-10 patry, rozhodně ne s více patry.

Podobně se staví mnoho rozsáhlých, nejčastěji kancelářských či obchodních budov se značnými nároky na energeticky náročnou klimatizaci, což je neúnosné a neperspektivní. Nároky na vytápění snižuje užívání atrií, tj. zastřešených nádvoří.

Novou výstavbu je třeba lokalizovat s ohledem na minimalizaci dopravních potřeb, nejlépe do dosahu kapacitní kolejové dopravy.

V Evropě existuje již vícero zelených ekovesniček, jejichž domy mají nejvyšší, tzv. pasivní standard, a tím i potřebu jen minimálního vytápění. Nepotřebují také klimatizaci a výtahy. I když jsou v mnoha směrech inspirativní, jako vesnice zabírají značnou plochu, byť s vysokým podílem zeleně, a vyžadují rozsáhlou dopravu, často navíc energeticky náročnými a environmentálně závadnými osobními auty, takže v úhrnu nejsou zas tolik ekologické, jak se tvrdí.

Jen skloubení výše uvedených čtyř kritérií minimální energetické náročnosti bydlení může být realistickým cílem snažení moderní společnosti, včetně socialistické.

Otázkou je, jak odstranit spekulativní držení bytů bohatými vlastníky. Institut placení za nadměrné metry, používaný např. v 50. letech v Československu, je reálný. Samozřejmě ne v tehdejších hodnotových parametrech. Ještě aktuálnější je jeho uplatňování na nebydlené byty. Naopak násilné dosazování nebydlících do volných bytů je opatření problematické nejen proto, že jde často o tzv. špatně přizpůsobivé občany, byť ho nelze zcela zatratit. Podobně problematická je praxe squaterů obsazovat nevyužívané objekty, byť ani tu nelze jednoznačně zavrhnout. Efektivnější se zdá zavedení předkupního práva státu, krajů a obcí na byty, nabízené k prodeji za odhadní cenu. Tím by se spekulace mohla podstatně omezit.

K právu na bydlení se musí pojit i povinnosti, v první řadě přiměřeně přispívat na úhradu nákladů na bydlení, o bytový dům řádně pečovat, nepoškozovat jej a dodržovat

zásady řádného občanského soužití, tj. nebýt spolubydlícím v bytovém domě na obtíž. První podmínkou hladkého fungování občanského soužití v bytových domech je absence nezaměstnanosti a garance pravidelného vyplácení mezd, důchodů a sociálních dávek. U neplatičů je nutné uplatňovat systém strhávání nájemného z platu nebo sociálních dávek. Pravicí v ČR zavedený stav, kdy je sociální dávka neadresná a s výjimkou exekucí nedotknutelná, takže není problém ji propít či prohrát v hernách, je nepřijatelný. Podobně nelze řešit problém „vybydlení“ bytů poskytnutím nového bytu 1. kategorie. V případě vybydlení bytů je na místě holobyť, tj. malý byt s minimálním vybavením vzhledem k hrozbě devastace nepřizpůsobivými nájemníky.

Ožehavou otázkou je, co s tzv. *sociálně nepřizpůsobivými občany*. Existovali i za socialismu, byť v menším počtu a s menšími problémy proti dnešku. ČR po roce 1989 politikou vytváření mafiánského kapitalismu vytváří i množství sociálně vyloučených a časem i nepřizpůsobivých občanů. Přesto je vysoce pravděpodobné, že jistý, byť podstatně nižší počet nepřizpůsobivých občanů bude existovat i v podmínkách moderního socialismu. Konečně, určité, byť nízké procento bezdomovců si svůj strašný úděl zvolilo podle svých výpovědí dobrovolně.

Jedinou účinnou cestou k odstranění bezdomovectví je prevence. Totiž, kdo jednou propadne na dno společnosti, velmi těžko se do normální společnosti vrací. Nejen moderní socialismus, ale každá slušná společnost musí vytvářet mechanismy, aby nikdo nemohl nedobrovolně propadnout až na samé dno společnosti – stát se bezdomovcem bez střechy nad hlavou. Jinak řečeno, ubytovna, byť prostě vybavená, musí být k dispozici pro každého. Společnost je přitom povinna žádat po všech občanech, aby se slušně chovali, tj. nenarušovali zásady občanského soužití, nepoškozovali byty ani ubytovny apod.

Minimálním požadavkem nejen moderního socialismu, ale i každé civilizované společnosti musí být zajistit všem občanům střechu nad hlavou. Určitý počet reálně, ne ve vztahu k stávajícímu absurdistanu v ČR, nepřizpůsobivých občanů zřejmě i v budoucnu bude realitou. V těchto souvislostech vyvstává požadavek zajistit jim bydlení alespoň na úrovni holobytů, tj. plošně malých bytů, které mají jen jeden kohoutek vody, sprchu a tzv. turecký záchod. Současný požadavek zajištění nebydlícím holobyty je ale jen minimální reakce na nově vzniklou zoufalou situaci bezdomovců. Proti reálnému socialismu představuje krok

zpět. Pokrokem je jen proti stávající šílené praxi vytváření a následném postupném tichém zabíjení bezdomovců nejen mrazem.

6. Potírání chudoby a efektivnost

Předně, extrémní chudobou rozumím neuspokojování základních hmotných potřeb části občanů z důvodů nouze. Příčinou jsou primárně nedostatečné příjmy příslušných občanů, sekundárně vysoké ceny uspokojování základních potřeb, zejména bydlení, a přímé (reklamou) i nepřímé (zbavováním občanů možnosti jednodušeji a levněji uspokojovat své základní potřeby) vnucování uspokojování potřeb nepravých, falešných. Nouzi může vyvolat i sociálně patologické chování jedince, např. fetování, alkoholismus, gemblerství ad. Kuřáctví bídu přinejmenším zhoršuje, a to jak svou nákladností (ceny cigaret), tak svými negativními dopady na zdraví kuřáků a v zásadě i nekuřáků. Nemůže to být ale důvod ke snižování sazeb spotřební daně na tabák, cigarety, alkohol či dokonce k legalizaci drog.

Choulostivou otázkou může být i vymezení chudoby. I osobní auto zejména v odlehlých regionech či při některých profesích nemusí být luxusem.

Politika potírání chudoby stála za reálného socialismu a měla by stát i za moderního socialismu na třech základních pilířích:

a) zajištění práva na práci a práva na spravedlivou mzdu, která příslušného pracovníka a jeho rodinu uživí,

b) zajištění bydlení za únosné ceny,

c) zajištění systému důchodů a sociálních dávek, které zabezpečí uspokojování alespoň základních hmotných potřeb i chudým občanům.

Podmínka ad a) je zřejmá, byť nesnadno zajistitelná. Podmínka ad b) za bytové krize, vyvolané zvlášť developerů a neschopností státu v bytové politice, je v ČR roku 2018 snad také zřejmá. Podmínka ad c) zdaleka tak jednoznačná není. Samotná potřebnost určitého počtu sociálních dávek, existence podmínek přiznávání sociálních dávek a stanovování jejich výše závisí na řadě okolností. Za reálného socialismu zde docházelo, a za moderního

socialismu může opět docházet, k řadě problémů. Podívejme se na základní kladné a záporné zkušenosti odstraňování chudoby někdejší reálným socialismem a na možnosti vyhnout se recidivě zjištěných problémů.

Politika reálného socialismu, kdy uspokojování vybraných klíčových základních potřeb bylo bezplatné (vzdělávání, lékařská péče, základní sociální zabezpečení) byla správná. Hradila se z výnosu tzv. parafiskálu, tj. příspěvku na sociální a zdravotní zabezpečení v postátně socialistické ekonomice. Obdobu parafiskálu dnes známe jako povinné sociální a zdravotní pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti pracovníků. Je významným socializujícím prvkem, byť vznikl už v Německu za Bismarka jako opatření k paralyzaci sílícího dělnického hnutí a hrozby socialistické revoluce.

Určité problémy přinášela politika levného až velmi levného uspokojování některých základních hmotných potřeb. Šlo zejména o politiku:

- a) **levné energie**, zajišťované tolerancí externalit a tzv. zápornou daní z obratu, tj. dotacemi jejich cen pro domácnosti. V 70. a v 80. letech šlo reálně o dotace tuhých a plyných paliv a elektřiny domácnostem. Dotace cen paliv a energie je ekonomicky neodůvodnitelná. Byla tak stimulována nadměrná spotřeba paliv a energie, vyšší poškozování životního prostředí a destimulována opatření na jejich úspory. Důvody nízkých cen paliv a energie přitom nebyly (sociální hledisko mohlo platit v 50. letech, a i tehdy zde byly na místě vyšší sociální dávky sociálně nejslabším), nejsou a nebudou. Není ve veřejném zájmu stimulovat nízkými cenami paliv a energie jejich vysokou spotřebu. Nutné je uplatňovat politiku drahé energie a případné negativní sociální dopady řešit sociálními dávkami potřebným. Paliva a energie musí být zařazeny do základní sazby DPH, s výjimkou šetrného centralizovaného zásobování teplem a paliv a energie z šetrně využívaných OZ. Jejich cena musí být státem účinně regulována. Účinná regulace je důležitá, protože v ČR se po roce 1989 cenová regulace sice uplatňuje, ale je vesměs málo účinná. Často jen kryje zvláštní podnikatelů, zvláště pak v odvětvích přirozeného monopolu.
- b) **velmi levného vodného a stočného**, neboť nemotivovalo k šetrné spotřebě vody. Stejným směrem působilo neměření spotřeby vody v každém bytě a placení za průměrnou spotřebu v domě, rozpočítávanou na jednotlivé obyvatele domu. Velmi levné vodné a stočné se zajišťovalo nepřímými křížovými dotacemi, kdy vysoké

ceny vodného a stočného pro podniky hradily ztráty z nízkých cen vodného a stočného pro domácnosti. Rozpětí 60 a 20 hal./m³ (trojnásobku) bylo neodůvodněně vysoké. Nízké vodné a stočné také nelze zajišťovat zanedbáváním čištění odpadních vod, jak se u nás ve velkém dělo a místy se dosud děje. Protože vodovod a kanalizace patří k základním civilizačním vymoženostem, vodné a stočné by měly být zařazeny i nadále do snížené sazby DPH. Vzhledem k přirozenému monopolu vodáren a kanalizací musí být cena vodného a stočného účinně regulovaná,

- c) **velmi nízké ceny za odvoz tuhého komunálního odpadu**, které podporovalo i nízké zajištění skládek. Na místě je uplatňovat nákladovou výši poplatků za odvoz tuhého komunálního odpadu plus určitý minimální zisk a politiku řádného zabezpečení skládek, pokud se je v souladu se záměry EU nepodaří zcela eliminovat. Ceny za odvoz tuhého komunálního odpadu by měly být zařazeny do snížené sazby DPH a musí být účinně regulované,
- d) **od roku 1953 nízké a nevalorizované ceny nájemního bydlení**. Nízké a časem velmi nízké nájemné nestimulovalo řádnou péči o příslušné bytové domy a vytvářelo situaci, kdy bydlet ve vlastním domě bylo sice pohodlnější, ale i podstatně nákladnější. Na místě je v zásadě nákladová cena nájemního bydlení plus určitý, nikoliv lichvářský zisk. Výše uvedené nemůže platit pro sociální bydlení. Ztrátovost sociálního bydlení bude nutné dotovat z veřejných rozpočtů. Protože bydlení je základní potřebou lidí, nájemné v bytech musí být zařazeno do snížené sazby DPH a musí být účinně regulované,
- e) **nízké ceny potravin**. Není sice dobré vytvářet ekonomickou bariéru zajištění dostatečné výživy pro chudé občany, ale také bylo, je a bude problematické zajišťovat nízké ceny potravin formou záporné daně z obratu, tj. pomocí dotací. Vysoké dotace cen potravin stimulovaly plýtvání s potravinami při spotřebě. Část potravin i proto končila v odpadu (ve vyspělých kapitalistických státech včetně ČR podle odhadů je to dnes asi třetina!), případně se levným chlebem krmil dobytek. Na tento jev v SSSR upozorňovali Josef Vissarionovič Stalin i Michal Sergejevič Gorbačov. Cenu potravin lze snižovat jen v rámci dotací do zemědělství (i zde jsou určité efektivně nepřekročitelné hranice) a jejich zahrnutím do snížené sazby DPH. Musí jít o ceny státem účinně regulované. Nepříjemné je uplatňování individuálních sazeb daně z obratu, jak se dělo před rokem 1989. Vysoce aktuální je bránění sdírání

z kůže zemědělců a potravinářů ze strany obchodních řetězců, jež dnes v maloobchodě potravinami dominují,

- f) **dotování levné veřejné osobní dopravy bylo, je a bude nutné**, má-li moderní společnost efektivně fungovat. Ne každý má či může mít a řídit osobní auto, je nemravné nutit špatným stavem či dokonce úplnou absencí veřejné dopravy občany riskovat zdraví i život svůj i druhých občanů v individuální automobilové dopravě, je nebezpečné stimulovat rozvoj národohospodářsky enormně nákladného a škodlivého bludného kruhu silniční dopravy a „táhnout tak prosperitu“, rozuměj zvyšování HDP. Ceny veřejné dopravy osob musí být zahrnuty do snížené sazby DPH. Musí jít o ceny účinně regulované.

Za reálného socialismu použitá forma nepřímých křížových dotací v osobní železniční dopravě na vrub zisků z nákladní železniční dopravy byla problematická vytvářením neprůhledných vztahů, kolik co stojí. Neprůhledná byla i realizace údržby, oprav a investic do železničních tratí. Obojí stěžovalo racionální řízení osobní železniční dopravy. Nevytváření integrovaných dopravních systémů bylo chybné, neboť zdražovalo veřejnou dopravu vedením souběžných železničních a autobusových spojů. Nedostatečná výstavba chybějících zastávek osobní železniční dopravy byla do jisté míry důsledkem vysokého zatížení většiny tratí nákladní železniční dopravou, jež limitovalo větší počet vlaků osobní železniční dopravy, často i taktový jízdní řád a na trati „Ústí nad Labem západ – Obrnice“ údolím Bíliny zcela vylučovalo osobní železniční dopravu. V každém případě byla chybná. Řada železničních tratí chyběla, a i nadále chybí, další nejsou dovedeny do center osobní dopravy.

Nízké jízdné v osobní železniční dopravě by mělo být zajišťováno na základě objednávky státu a krajů s tím, že prokazatelné ztráty z jejího zajišťování budou přepravníkům hrazeny na základě uzavřených smluv o zajištění veřejné dopravní obslužnosti, její kvalitě a způsobu jejich prokázání. Podobně by ztrátové jízdné ve veřejné silniční dopravě (linkové autobusy) měly na základě uzavřených smluv dotovat příslušné kraje a v městské hromadné dopravě příslušná města. Na místě je poskytování těchto služeb za nákladové ceny včetně dotací, obsahující i jistou ziskovou marži, zhruba jako dnes.

Veřejnou dopravu železniční, městskou hromadnou a linkové autobusy je nutné dotovat, neboť většinou není s to být finančně soběstačná, a to ani v provozu. Jízdné musí být

konkurenceschopné s individuální automobilovou dopravou, což znamená v první řadě podstatě zvýšit zpoplatnění užívání silnic a dálnic v ČR. Veřejnou dopravu může zlevnit budování integrovaných dopravních systémů. Přes nesporný pokrok zde má ČR i nadále značné rezervy, nejen v neutěšeném stavu mnoha železničních tratí a nejen v krajích Vysočina, Ústeckém, Středočeském, Jihočeském a Plzeňském, kde je nedostatečnost rozvoje integrovaných dopravních systémů zjevná.

Naopak vysoké zdanění škodlivé spotřeby, v první řadě cigaret, resp. tabáku, alkoholických nápojů a pohonných hmot (jejich spotřeba je spojena s rozsáhlými škodami na veřejném zdraví a životním prostředí) je nutné, byť kuřáci, pijáci a motoristé tvrdí opak. Nutná je i relativně vysoká daň na spotřebu fosilních paliv, nejlépe přímo úměrná emisím CO_{2ekv.}, které vznikají při jejich těžbě, dopravě, zpracování a spalování. Rozvrat klimatu je již dnes alarmující, a podle všeho bude ještě o hodně hůř. Politika levného vodného, stočného, odvozu odpadů, energie a levné silniční dopravy je pseudosociální, reálně škodlivá. S bojem za moderní socialismus nesouvisí, byť se jí někteří pokouší zvyšovat zaměstnanost.

Určité problémy pseudosociálních opatření se vyskytovaly i v samotné praxi sociálního zabezpečení občanů v ČSSR. Šlo zejména o:

- a) souběh starobního důchodu a práce za mzdu či odměnu mzdě podobné. Ladislavem Šafránkem navrhovaný systém typu „40 let odpracovaných je základem (při započtení let studia, mateřské dovolené, dřívějšího odchodu pracovníků špinavých a rizikových provozů do starobního důchodu apod.), každý rok dříve do penze 1/40 dolů a každý rok přesluhování 1/40 nahoru,“ může být plně reálný jen v podmínkách nulové nezaměstnanosti za reálného socialismu,
- b) zvýhodnění neúplných rodin proti rodinám úplným. Stále častější soužití „na hromádce“ se reálně neliší od manželského soužití, resp. zohledňovat je nutné různý počet dětí, a to přibližně na úrovni praxe reálného socialismu v Československu. Pokud druhý rodič nepřispívá na náklady na dítě, měl by je hradit stát a po té je vymáhat na neplatícím rodiči. Má k tomu mnohem lepší možnosti než rodič – samozivitel, a to nejen s ohledem na nefunkční soudní systém.
- c) odvozovat starobní a invalidní důchod od čisté, nikoliv hrubé mzdy, resp. odměny mzdě podobné,

- d) ze základu pro výpočet starobních a invalidních důchodů vyloučit příspěvky na důchodové připojištění zaměstnanců ve veřejném sektoru ekonomiky, viz 1).

Nastavení výše uvedeného má značný dopad jak na výši reálných mezd, tak na výši a strukturu sociálních dávek. Tyto faktory je nutné citlivě vybilancovat. Jejich důslednou realizací se odstraní pseudosociální prvky sociální politiky a posílí se zásluhovost v životní úrovni. Nelze opomíjet kritéria ekonomické efektivnosti. Platí, že uspokojování základních potřeb má být zajišťováno co nejlevněji, ale ne na úkor kvality.

7. Základní nepodmíněný příjem silně kontroverzní

Proti výše uvedenému, podle mého názoru socialistickému, řešení problému chudoby bylo ze strany tzv. nové levice navrženo odlišné řešení, založené na zavedení **nepodmíněného základního příjmu** pro každého občana nezávisle na jeho pracovních zásluhách.

„Nepodmíněný základní příjem by měl být minimálně na hranici chudoby podle standardů EU, což odpovídá 60 % tzv. národního mediánu ekvivalizovaného čistého příjmu. V zemích, kde má většina obyvatel nízké příjmy, by mělo být na určení základního příjmu použito alternativní měřítko (např. spotřební koš), aby byl zajištěn důstojný život, materiální bezpečnost a plná účast občana ve společnosti,“ viz 2, s. 8). Nepodmíněný základní příjem by měl zajistit chudou existenci každému občanu, takže by neambiciózní lidé nemuseli pracovat, aby se užívali. Petice za zavedení minimálního nepodmíněného příjmu v EU nezískala počet hlasů nutný k závaznému projednání v Europarlamentu. Ve Švýcarsku ale proběhlo k němu referendum, kde se asi dvě třetiny voličů, jež se referenda zúčastnily, vyslovili proti zavedení základního nepodmíněného příjmu. V ČR je největším propagátorem této myšlenky Marek Hrubec, viz 2). Vzor vidí v konzervativní řídké osídlené Aljašce s velmi vysokou těžbou nerostných surovin, zejména ropy a zemního plynu, kde je již řadu let rozdělován zisk z vysoké těžby nerostů podle zásady *„každému občanu stejná částka.“* Touto metodou se také rozdělovala humanitní pomoc v jedné namibijské provincii, tedy až do zastavení jejího poskytování.

Zásadní problém je, že ČR ani jiné státy EU nejsou řídké osídleny a nemají vysokou těžbu paliv a jiných nerostných surovin, takže požadavek základního nepodmíněného příjmu vede buď k mizivému dopadu (bude-li se rozdělovat malá částka), nebo ke zjevné

ekonomické nereálnosti. Konkrétní představa efektivní výše základního nepodmíněného příjmu M. Hrubce pro ČR je cca 10 000 Kč na občana v roce 2013 a měsíc, což přesahuje státní rozpočet ČR. Současně předpokládá, že by základní nepodmíněný příjem nahradil všechny stávající sociální dávky, tj. asi jednu třetinu výdajů státního rozpočtu. Čistý dopad návrhu M. Hrubce obnáší více než dvě třetiny státního rozpočtu ČR 2013.

V roce 2013 státní rozpočet vykázal příjmy 1 090,69 mld. Kč a výdaje 1 173,13 mld. Kč, z toho na sociální dávky 489,68 mld. Kč. Deficit činil 81,26 mld. Kč, viz státní závěrečný účet ČR za rok 2013. Mimo státní rozpočet jsou rozpočty státních fondů, rozpočty krajů, měst a obcí, platby „ČR- EU“ a některé další vztahy se zahraničím.

Při počtu obyvatel v roce 2013 v ČR 10 511 000 (střední stav), činily by výdaje na základní nepodmíněný příjem v případě velmi málo řešící sazby 1 000 Kč na osobu a měsíc 126,132 mld. Kč. V případě sazby 10 000 Kč na osobu a měsíc by činily 1 261,32 mld. Kč, tj. více, než činily výdaje státního rozpočtu 1 173,13 mld. Kč. Ano, ani celý státní rozpočet ČR roku 2013 s deficitem více než 81 mld. Kč by v číslech státního závěrečného účtu nepokryl nepodmíněný základní příjem ve výši 10 000 Kč na osobu a měsíc. Kouzlem nechtěného je, že ani základní nepodmíněný příjem ve výši 10 000 Kč za měsíc není s to zajistit na lichvářském trhu bydlení v Praze bezdomovci střechu nad hlavou! V případě zrušení všech ostatních sociálních dávek by sice celý státní rozpočet ČR vyčerpán nebyl, ale zcela jistě by se zhroutil a stát by nebyl schopen zafinancovat ani své mandatorní výdaje.

O moc lépe nevychází ani nasazení dat ČR roku 2015. Při středním počtu obyvatel 10 542 942 a příjmech státního rozpočtu 1 234,5 mld. Kč by výše nepodmíněného základního příjmu 1 000 Kč a měsíc a obyvatel pohltila asi 10 % příjmů státního rozpočtu, výše 10 000 Kč by pohltila celé příjmy státního rozpočtu a ještě by chybělo 30,6 mld. Kč. Šlo přitom o rok mimořádný jak vysokým ekonomickým růstem, tak velmi vysokými příjmy z EU v důsledku dočerpávání možných dotací z končícího rozpočtového období EU.

Snad každý ekonom na takový návrh řekne, že jde o návrh v první řadě ekonomicky zjevně nereálný, viz jeho základní ekonomické parametry. Argument disfunkce daňového systému nejen v ČR včetně rozsáhlých daňových úniků je sice pravdivý, ale představa o tak zásadním zvýšení výnosů daňové soustavy její racionalizací je zjevně mimo realitu. Totiž, omezení daňových úniků legálních i nelegálních, zrušení některých chybných daňových úlev a zavedení Tobinovy daně z finančních transakcí a velmi potřebné daně z emisí

CO₂ekv. ji nemůže zajistit, nemluvě o vysoké podfinancovanosti školství, kultury, sociální péče atd. a nutnosti postupně vrátit sníženou sazbu DPH z 15 % na 5 %. Prostě, na základní nepodmíněný příjem cca 10 000 Kč/osobu a měsíc ČR nemá a podle všeho jen tak mít nebude peníze. Přitom při stávajícím lichvářském nájemném ani tato poměrně vysoká částka nemusí části chudých zajistit střechu nad hlavou. V Praze tržní nájemné 15 000 Kč/měsíc není neobvyklé.

Předmětem zájmu příznivců základního nepodmíněného příjmu je též enormní vývoz legálních zisků do zahraničí, blížící se částce cca 300 mld. za rok. Kč. Jak ale takovému vývozu zabránit, neuvádí. Ani ekonomové si s tím nevedí rady, snad kromě možnosti jeho mírně vyššího zdanění, což ale uvedený problém řeší jen z malé části.

Pokud by se částka zásadně snížila, aby byla ekonomicky reálná, například na 1 000 Kč/osobu a měsíc, z hlediska omezení chudoby v ČR to bude mít jen okrajový význam.

Základní nepodmíněný příjem, ale jenom pro chudé a v neudané výši, navrhuje současný předseda vlády Itálie z populistického hnutí Pěti hvězd. Itálie se přitom pro enormní zadlužení již ocitla prakticky v bankrotovém stavu a chrání ji jen obavy, že po státním bankrotu Itálie bude následovat bankrot eura a rozpad eurozóny.

Lze jmenovat i vysoce pravděpodobnou inflační reakci v zásadě tržní ekonomiky na zavedení základního nepodmíněného příjmu cca 10 000 Kč/osobu a měsíc (na zvýšené příjmy obyvatel zareaguje trh příslušným zvýšením cen) a jistě i mnohé další, které ekonomové proti němu použijí. Náznorně nám to předvádí spekulanti s chudobou v bydlení, kdy předražené nájemné z mizerných bytů a nejednou i ubytoven získávají na základě vysokých a stále rostoucích sociálních dávek na bydlení, placených z veřejných rozpočtů. S výše uvedenou kritikou myšlenky základního nepodmíněného příjmu se ztotožňují.

Tím se ale její problémy nevyčerpávají. Za zásadní problém myšlenky základního nepodmíněného příjmu považují skutečnost, že její případná realizace popírá zásluhovost občanů. Podporuje nemakačenky (snad aby nebyli ekonomicky nuceni krást), uráží důchodově dobře situované vrstvy obyvatel, které základní nepodmíněný příjem nepotřebují a pro které by šlo o příjem okrajový významem, a při určité konstrukci důchodcům s důchodem nad 10 000 Kč/měsíc důchod snižuje. Pokud by se základní nepodmíněný příjem vztahoval i na děti, mohl by stimulovat početné rodiny a špatnou péči o děti rodiči

i pěstouny. Dnes státem podporované pěstounství za účelem výdělků na účet dětských siroteků je varovné. Pokud by se na děti nevztahoval, znevýhodňoval by rodiny s dětmi. Neřeší nezaměstnanost, pouze chce zajistit, aby nezaměstnaní neumírali na podchlazení pod mosty i jinde, přitom ani tuto základní povinnost přinejmenším ve velkých městech s vysokým tržním nájemným reálně nezajišťuje. Ignoruje, že to byla práce, která polidštila opici. Ignoruje, že Marx a Engels rozlišovaly dva stupně nové (komunistické) společnosti. Ten nižší (socialismus) měl stát na zásadě: „Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce.“ Teprve vyšší stupeň (vlastní komunismus, kdy hmotné statky potečou proudem) měl stát na zásadě: „Každý podle svých sil, každému podle jeho (pravých) potřeb.“

Základní nepodmíněný příjem také ignoruje skutečnost, že mnohou sociální pomoc je mnohem efektivnější poskytovat naturálně než v penězích. Naturální poskytování dotací sociálního bydlení (bytů za neziskové nájemné), školních obědů atd. sociálně slabým není možné propít, na rozdíl od sociální dávky vyplacené v penězích.

Z výše uvedeného považuji myšlenku základního nepodmíněného příjmu za nejen ne-reálnou ale i hrubě chybnou. Její prosazování k socialismu nemůže vést. Totiž, odpovídá spíše vlastnímu komunismu, ke kterému se ale nelze dostat přeskočením etapy socialismu včetně jeho významného ekonomického systémového zákona rozdělování podle práce.

8. Kvalitní kultura

Reálný socialismus bohatě podporoval kvalitní kulturu, uměleckou i lidovou tvorbu a tvrdě potíral brak a bulvár. To byl obrovský pokrok, byť části občanů bulvár i brak chyběl.

Rozporuplná byla **cenzura** za socialismu. Na jedné straně účinně chránila společnost před brakem a bulvárem, na druhé straně nebyla imunní přehmatům, a to nejen politicky motivovaným, o uražených autorech a pseudoautorech nemluvě. Někdy brzdila i rozvoj společenského poznání. Je-li do budoucna cenzura nepřípustná a v podmínkách počítačových sítí zřejmě i technicky nemožná, vzniká velmi ožehavá otázka, jak společnost chránit před záplavou domácího i zahraničního kulturního braku. Zatím nikdo neví. Skuteční umělci se stávají disidenty, což je špatné, o společnosti pěstovaném úpadku českého jazyka nemluvě.

I budoucí moderní socialistický stát bude muset prosazovat kvalitní kulturu, uměleckou i lidovou tvorbu. Ponechat kulturu na trhu je cestou k její likvidaci, jak ukazuje vývoj v ČR po roce 1989. Výsledkem je stále větší živoření kvalitní kultury, její klesající ekonomická dostupnost pro podstatnou část obyvatel, odkázanost většiny občanů na bulvární televizní kanály (velmi negativně působí i veřejnoprávní Česká televize a také Český rozhlas, které by měly být základní oporou kvalitní kultury) či tisk zadarmo. Špatně vychází i kvalita komerčních televizních a většiny rozhlasových stanic a periodických neoborných tiskovin. Vážným problémem je i fakt, že hromadné sdělovací prostředky orientované na zisk nebo jen na ekonomické přežití jsou objektivně zcela ekonomicky závislé na hlavních zadavatelích reklam, tj. na hlavních ekonomických lobby, a jimi fakticky nepřímou, ale velmi účinně cenzurovány. Naivní představa někdejších disidentů, že novináři budou hlídačimi psy demokracie, se nenaplnila a v tržních podmínkách globálního kapitalismu se ani naplnit nemůže.

Ptáme-li se, proč novináři nejsou hlídačimi psy veřejných zájmů, včetně veřejných rozpočtů, a úporně tutlají kdejakou velkou aféru, včetně nekonečného seriálu obludných skandálů na stavbách tunelu Blanka v Praze, či dálnice D 8 přes České středohoří, vedenou nesmyslně přes velká sesuvná území při jejich ignoraci až po její stavbou vyvolaný obří sesuv půl milionu m³ hornin na rozestavěnou dálnici, a snah zlikvidovat tamní železnici, též v délce 200 m zničenou oním obřím sesuvem, pak jistě pro svou zásadní ekonomickou závislost na velkých ekonomických lobby, které i z těchto afér nestoudně tyjí.

Neoprávněné jsou i naděje spojované některými se svobodným internetem, neboť i na něm kanalizační stoky tečou proudem a nechybí i pokusy o cenzuru internetu, které se v západní Evropě v roce 2018 odvíjí od tristního zákona o zákazu kritizovat islám. Navíc se internet stává dalším nástrojem masového státního i soukromého špehování a manipulování občanů. Samozřejmě, nekvalifikované zásahy z moci úřední situaci zhoršují, bez ohledu na režim. Cenzura internetu by neměla být přípustná, leč zákon nezákon ve svobodných státech se začíná uplatňovat, a v tomto směru zatím ČR naštěstí zatím zaostává.

Otázka, do jaké míry má stát, resp. společnost dirigovat kulturu, je ožehavá. Škodí jak přísný režim, tak ponechání kultury na výlučné iniciativě umělců, zvláště pokud umělcem může být kdokoli, kdo se za umělce prohlásí. Dokládá to mimo jiné úpadkový stav české kultury po roce 1989. Veřejný sektor při financování kultury musí uplatňovat požadavek

na vysokou kvalitu příslušné kulturní produkce, ne dotovat brak, jak se v ČR po roce 1989 běžně děje. Brak si žádnou veřejnou podporu nezaslouží. Neplyne z toho ale, že bude mít nouzi o konzumenty, že se některé soukromé kulturní instituce, produkující brak, tržně neuživí. Veřejnoprávní média by měla jít příkladem v kvalitě pořadů a ne v pokleslosti.

Hlavní směr kulturních institucí by měl být rozvíjen vesměs na neziskovém principu. Nedostatečné dotování kultury brzdí její rozvoj a nejednou ji i likviduje. Nejde jen o podíl ministerstva kultury na státním rozpočtu cca 0,5 % (měl by být alespoň 1 %), ale také o skutečnost, že významná část peněz na kulturu jde reálně na podporu církví a další část na podporu braku, zatímco na podporu kvalitní kultury nejde téměř nic. Část rozpočtu kultury bude muset být i nadále vynakládána na údržbu historických památek, muzeí, galerií apod. Na kulturním rozpočtu obcí a měst se nemalou měrou podílí náklady na vydávání místních tiskovin, takže i zde jsou výdaje na kulturu vážně zkreslené.

V kultuře lze uplatňovat jak osvobození od DPH (pro uměleckou a lidovou tvorbu), tak základní sazbu DPH pro bulvár a jiný komerční brak. Pornočasopisy by měly platit ještě zvláštní spotřební daň.

Protože si bulvár a brak zřejmě udrží i v moderním socialismu významné pozice, není reálné očekávat obnovu kvalitní kultury na úrovni někdejšího reálného socialismu v ČSSR.

Náročnou otázkou je péče o nemovité kulturní památky. Předně je nepřípustné jejich ničení, jak se také v počátcích socializace pod rouškou účtování s minulostí místy dělo. Také památky není lehké uchránit před válečnými hrozbami, jak je řešeno jinde. Sem patří i následky studené války – vojenské výcvikové prostory, hraniční pásmo ad. Problémem jsou ekonomická omezení, zvláště v chudých zemích. Křesťanské kostely ohrožuje klesající počet věřících, vytvářejících jejich nadbytek a problém jejich údržby a smysluplného využití. Problém je i občas se měnící názory památkářů na památkovou ochranu. V zemích bohatých na nemovité kulturní památky, jako je ČR, je problém řádně pečovat o ně, podobně jako v Řecku či v Itálii. Problém je také je ochránit před zloději, pracujícími nejčastěji na objednávku snobských boháčů.

9. Podpora masovému sportu

Stát, resp. veřejný sektor, musí výrazně podporovat masový sport. Nemělo by to být příliš obtížné, protože ekonomické zajištění rozvoje masového sportu není příliš náročné,

byť s jednoduchými levnými hřišti mého mládí (60. a 70. léta) se dnes nevystačí. Masový sport má přitom vysoký pozitivní vliv na rozvoj fyzického i duševního zdraví, na prevenci nemocí a civilizačních chorob i na zdravý životní způsob. Udržovat v dobrém stavu dětská a školní hřiště, základní síť nejen školních tělocvičen, sportovní oddíly místní úrovně, značení turistických cest a cyklostezek (aktuální je překládání těch vedoucích po rušných silnicích na komunikace bez aut), pro vodáky rekonstruovat jezy zabijáky na jezy bezpečné apod. nemůže být větší problém. Jde ale i o zajištění základní plošné sítě cvičitelů běžných druhů sportu bez ambicí na vrcholový sport pro všechny zájemce.

S výjimkou pochybné prestiže není důvod podporovat vrcholový sport, který má již dlouho ryze komerční charakter, byť nemalé dotace z veřejných rozpočtů nejednou úspěšně získává a se sportem nemá mnoho společného. Existují preferované druhy sportu, pojící se s korupcí (fotbal, hokej, Český olympijský výbor). Preferované druhy vrcholového sportu jsou zatíženy množstvím korupčních a dopingových afér. Mnohem více odpovídá hazardu se zdravím sportovců za velké peníze a nejednou i nemalou korupci. Neměly by být vynakládány značné peníze na vrcholový sport, zvláště pokud mnohem levnější masový sport živoří, přestože významně přispívá k prevenci četných zdravotních problémů. Velká mistrovství světa, včetně pořádání Letních i Zimních olympijských her, jsou zde špičkou ledovce. Svou nákladností se podílejí i na ekonomickém krachu států, viz letní olympijské hry v Athénách v roce 2004. Je přitom třeba odlišovat investice do vlastního vrcholového sportu (např. sportovních objektů) od investic, které se s významným mistrovstvím „svezou“ (některé velké dopravní stavby apod.). Z 20 let trvající práce zastupitele Prahy 13 mám zkušenost, že existuje i řada druhů vrcholového sportu státem nijak nepodporovaných, kde nadšenci za cenu rozsáhlé hmotné podpory rodičů a dalších odvádí špičkové výkony.

Nelze samozřejmě předpokládat, že by moderní společnost byla ochotná zcela odepsat vrcholový sport. Základním kamenem podpory vrcholového sportu by mělo být zajištění masového sportu.

10. Zvýšená ochrana zranitelných skupin obyvatel

Kromě základních (prvořadých) výše uvedených sociálních problémů existuje i velké množství dalších sociálních problémů. Není reálné ani smysluplné zde mnohé rozebírat.

Každý civilizovaný stát, a tím víc stát socializující a udržitelný, musí věnovat zvýšenou pozornost přiměřené ochraně více zranitelných skupin obyvatel. Jde zejména **o zvláštní ochranu žen, žen-matek, dětí, nemocných, invalidů a důchodců.**

Zvláštní ochrana **žen** zahrnuje bezpečnost, neboť ženy jsou více zranitelné než muži. Násilí na ženách nelze tolerovat. Netýká se zdaleka jen muslimů, byť k absurditám současné EU patří, že mnohé feministky spoluorganizují muslimskou migraci do Evropy, přičemž tím významně podporují násilí na ženách včetně násilí sexuálního. Všem ženám je nutné zajistit právo na antikoncepci a právo na potrat, byť náboženští tmáři jsou a budou proti.

Zvláštní **ochrana žen-matek** zahrnuje zdravotnictví (ženští lékaři, gynekologové, porodníci), školství (fyzická i ekonomická dostupnost jeslí a mateřských školek, má-li žena-matka malých dětí zájem o jejich služby), veřejnou dopravu (pomocí jsou nízkopodlažní vozidla, zvýšená nástupiště do vlaků, chodníky se sjezdy pro kočárky, což ocení ještě více důchodci a zvláště invalidé) a služby pro domácnost, neboť péče o domácnost dosud spočívá převážně na ženách. Štvanice proti Mezinárodnímu dni žen, rušení jeslí a mateřských školek, organizované v ČR v 90. letech nejčastěji taky křesťany, či nově zavádění dětských skupin na místo jeslí a mateřských školek, jsou pokračováním středověkých praktik. Poškozuje ženy i děti.

Zvláštní potřeby dětí a mládeže jsou poměrně rozsáhlé a řada jich je ve srovnání s potřebami dospělých odlišná. Nepokrývá je jen sektor školství, mládeže a tělovýchovy, i když na něm leží zdaleka nejvíc. Problém je zajistit přiměřené aktivity dětí mimo školní výuku. Bezplatně užívaná dětská hřiště a školní družiny jsou nutné, ale zdaleka nestačí. Zatímco za socialismu do jisté míry postátněné dětské a mládežnické organizace pokrývaly cca 90 % dětí a z velké části jim dávali smysluplné využití volného času, dnes svobodné dětské a mládežnické organizace pokrývají asi 10 % dětí, což je velmi málo. I v nich je pro mnohé rodiče problém požadované pokrytí nákladů na činnost.

Nedostatečnou náhradou jsou různé zájmové kroužky. Mnohým dětem je rodiče nejsem s to zaplatit, protože na ně nemají peníze, popř. na venkově zájmové kroužky nejsou k dispozici. Ideálem ale nemůže být děti převážet z kroužku na kroužek, jak to někteří bohatší rodiče zejména ve větších městech praktikují v mylné představě, že je to pro jejich děti to nejlepší možné. Problém přiměřeného společenského vyžití se ale týká i četných

vrstev dospělých, které obnovená demokracie více méně odsoudila k „*přežívání ve strachu o budoucnost*.“

Tristní jsou zjištění, že pozornost děti sledovat výuku dnes ze 45 minut výukové hodiny klesla na 13-15 minut, že děti mimo školní výuku na místo společné zábavy venku sedí doma u počítače, mobilu či tabletu a možná se i radují, kolik mají na facebooku kamarádů, které většinou nikdy neviděli a nejspíš ani nikdy neuvidí atd. Pobyt v přírodě je nezbytný, ale je dětem dopřáváno stále méně. Významně se na tom podílí přílišná zatíženost části rodičů sháněním obživy (část rodičů na své děti nemá čas pro enormní vytížení v práci, včetně podstatně delší než osmihodinové pracovní doby), nejednou i nereálná snaha části rodičů umožnit svým dětem držet krok se spolužáky bohatých rodičů. Mnoho škod způsobuje nesprávná orientace aktivit části rodičů, zpravidla na tzv. úspěch, i zjevná pohodlnost mnohých rodičů a vymytost jejich hlav komerční reklamou či různými patologickými teoriemi o výchově dětí ve stylu „*vychovávejte děti bezstresově*.“ Snaha vychovávat děti bezstresově, včetně odmítání výchovných pohlavků, prosazovaná tzv. ochránci práv dětí a dalšími sluníčkáři, vede k výchově rozmazlených frocků, neschopných se o sebe v dospělosti postarat. Znamená pro dotčené děti medvědí službu. Neúnosné je, když čtení pohádek nahrazuje televize nebo internet apod. Tragické je, když se i mezi dětmi pod 15 let šíří konzumace alkoholu, kouření cigaret, fetování. Kde jsou ty doby mého mládí 60. let, kdy jsme nevěděli, co jsou drogy.

Podpora dětem by měla být přibližně na úrovni reálného socialismu, samozřejmě s určitými korekcemi vzhledem k civilizačnímu vývoji.

Zvýšená pomoc nemocným je nezbytná i mimo zdravotnictví. Nemocní mívají více či méně omezení, která musí respektovat zákoník práce i sami nemocní, klasicky dietu.

Velmi zranitelnou sociální skupinou jsou **invalidé**. I když ke své invaliditě přichází různě, nejednou i vlastní vinou, je nutné jim coby osobám vážně postiženým život usnadňovat, a to nejen částečnými či úplnými invalidními důchody, finanční podporou nákupu nezbytných pomůcek (sem patří i podpora Braillovu písmu a znakové řeči a další opatření k usnadnění orientace), zpřístupňováním veřejné dopravy (nízkopodlažní vozidla), prosazováním bezbariérových vstupů do budov, chodníků bez schodů aj.

Početnou skupinou osob se speciálními potřebami jsou **důchodci**, odkázáni zejména na svůj starobní důchod. Část důchodců vyžaduje i další pomoc, resp. značná potřeba domovů pro seniory je v civilizované společnosti reálná. Najít přiměřené společenské využití pro všechny seniory, zejména ty osamělé, nebylo, není a nebude jednoduché.

Z výše uvedených základů lze odvozovat základní sociální dávky, včetně dávek podpory rodinám s dětmi.

Reálný socialismus v Československu dosáhl v letech 1965-75 uspokojování základních hmotných potřeb prakticky všech občanů (za svou bídu si alkoholici a podobní mohli vesměs sami), a tím i vymýcení materiálně podmíněné bídy. Tato skutečnost patří k jeho největším úspěchům a svítí lidstvu jako maják do budoucnosti. Efektivitu vymýcení bídy zesilovala skutečnost, že se lidi nehodnotili podle množství (často našmelených či dokonce nakradených) peněz a jiného majetku, ale především podle jejich pracovních a dalších reálných zásluh. Určitým problémem bylo, že ne všechny nové sociální problémy byl s to reálný socialismus předvídat a rychle na ně reagovat a že představy části občanů, výrazně podněcované zahraniční propagandou, byly mimo realitu.

Příspěvaly k tomu i psychické faktory. Pro generace, které prožily 1. a 2. světovou válku, byla šílená představa, že počet invalidů poroste v důsledku narůstání civilizačních nemocí, obětí úrazů motorovými vozidly, jiných úrazů apod. Proto se příliš dlouho neuplatňoval relativně nákladný požadavek na pořizování dražších nízkopodlažních vozidel veřejné dopravy, bezbariérových chodníků, bezbariérových přístupů do veřejných budov, na zastávky vlaků, tramvají, trolejbusů, autobusů a další.

Samozřejmostí v moderní civilizované společnosti, nejen socialistické, musí být potírání rasismu, šovinismu, politického a náboženského fanatismu, neofašismu, cynismu a jiných xenofobií. Současně je nutné v rámci možností tolerovat práva a zájmy i značně specifických menšin za podmínky, že budou dodržovat platné zákony a dobré mravy. Jde zejména o problém církví, cizinců a homosexuálů.

Problém **církví** má tři základní rozměry:

- a) navrácení majetku lidu, které mu církve za pomoci korupční vlády P. Nečase odcizily tzv. církevními restitucemi,
- b) realizace odluky církví od státu (není důvod, aby daňoví poplatníci – z velké části

nevěřící ateisté – přispívali na fungování církví (na platy kněží ad.). Vysoká propagace církví ve veřejnoprávní televizi je v převážně ateistické ČR nemravná tím spíš, že reprezentanti ateistů (klasicky volnomyšlenkáři) do televizních pořadů přístup nemají,

c) skoncování s překrucováním dějin ve prospěch katolické církve, nejen v učebnicích dějepisu.

Aktuální zůstane problém financování sakrálních památek. Zejména katolická církev se o ně vesměs odmítá starat za své. Pokud se budou církve věnovat duchovním potřebám svých věřících, nelze mít s jejich působením problém. Náboženský fanatismus ale tolerovat nelze, stejně jako církevní parazitismus a kriminální činnost některých duchovních.

Jako nový, velmi vážný problém náboženského soužití se stala od roku 2015 prudce rostoucí migrace, či spíš masová invaze muslimů do EU, včetně bojovníků Islámského státu, s cílem v lepším případě zneužívat tamní sociální dávky, v horším případě ji také islamizovat. Tolerance muslimů k jiným kulturám výrazně klesá s jejich rostoucím počtem, o zhoubném působení islamismu a jejích hájících různých sluníčkářů nemluvě. Neúnosná je i představa řady migrantů, že je vyspělé státy budou živit a oni se budou věnovat intoleranci. Vedení EU i řady členských států EU zde dlouhodobě katastrofálně selhává, a ještě svou šílenou politiku multikulti EU typu (nikoliv ruského či syrského multikulti) vnucuje těm členským státům EU, které ji odmítají, klasicky státy Vyšegradske čtyřky (Maďarsko, Polsko, Slovensko, ČR).

Rostoucí počet **cizinců** trvale žijících v ČR (i v řadě jiných vyspělých států) je realitou. Jejich základním problémem bývá neznalost českého jazyka. Od ní se odvíjí četné další problémy. Zde musí pomoci zejména stát prostřednictvím vzdělávacích institucí. Cílem společnosti nemůže být vytváření uzavřených cizineckých enkláv, žijících si více méně vlastním životem a někdy i v rozporu s platnými zákony. Internet zásadně usnadňuje si udržovat své národní vědomí i v jazykově a kulturně cizím prostředí. Rozptylovat některé národnostní menšiny (např. ukrajinskou, ruskou nebo čínskou) ale nebude jednoduché. Národnostní práva menšin je nutné respektovat za podmínky, že cizinci budou respektovat právní řád ČR, domácí kulturu a zvyklosti.

Migrace občanů jednotlivých států do jiných států představuje určitý problém. Pokud se uskutečňuje v malém množství a lidmi, kteří chtějí poměry v hostitelské zemi v zásadě

respektovat a více méně se jim přizpůsobit (v dané zemi se někomu hodně zalíbilo, následuje manžela či manželku apod.), vážnější problém nevzniká. Taková migrace je snadnější, pokud je migrant z podobného kulturního okruhu, než když pochází ze zásadně odlišného kulturního prostředí. Adaptace migranta z odlišného kulturního prostředí je mnohem obtížnější.

Pokud ale dochází k migraci ve větším rozsahu, jsou kontroverzní důsledky dva:

- a) Narušování národní kultury a nejednou i zvyklostí, které bývají migrantům cizí.

Česká republika byla do roku 1989 multikulturní jen ve vztahu ke Slovensku, se kterým sdílela stejnou Československou federaci, dále ve vztahu k nové cikánské menšině. Asimilaci cikánů dostatečně nezvládal žádný evropský stát. Po roce 1989 a rozbití československé federace k 1. 1. 1993 český národ v důsledku převažující asociální politiky na jedné straně vymírá, na straně druhé je doplňován legální i nelegální migrací. Jen čistý přírůstek počtu obyvatel ČR legální migrací činí v letech 1989 - 2017 asi půl miliónu osob. ČR tak přestala být českým homogenním územím. Stále více ji kromě tradičních Slováků obohacuje mnoho občanů celé řady států a národností a rostoucí komunity Ukrajinců, Rusů, Vietnamců a nově i muslimů. Čím větší jsou komunity příslušníků jiných národů, tím hůř se „asimilují“. Jestliže Vietnamci, Ukrajinci, Rusové a mnozí další nepředstavují zásadní riziko nezačlenění do našich středoevropských poměrů v druhé generaci, u muslimů tomu tak není, viz tristní zkušenosti států západní, jižní a severní Evropy, kde rychle přibývá muslimských čtvrtí, kam se nedoporučuje po setmění, a někdy i ve dne, chodit. Islám je totiž ze své podstaty státotvorné náboženství, své hraje i prakticky nekompatibilní způsob života a zásadní odmítání se přizpůsobit hostitelské společnosti.

Vznik početných komunit cizích občanů v ČR do budoucna představuje určitý problém, ať už jde o četné komunity Ukrajinců, komunity Rusů na Praze 13 a v lázeňské čtvrti Karlových Varů, Vietnamců v Praze Libuši, Arabů v lázeňské čtvrti Teplic v Čechách ad.

Kulturní rozdíly jsou dány i kulturní zaostalostí migrantů. Mnoho asijských a afrických migrantů nezná evropský typ záchodu, proto nejen v Německu grafické značky „nekálet ve sprchách“. Nejen v Německu je problém muslimské migranty vychovávat v tom smyslu, že na evropsky oblečené ženy se neútočí, že nejsou

kurvy. Bagatelizovat nelze ani hrozbu zavlečení vážných nemocí nekontrolovanými migranty. Jedete-li do zahraničí se svým psem, musí mít průkaz, že byl očkován proti některým nemocem. Nelegální migranti nemívají ani průkaz totožnosti, popř. ho mají zfalšovaný, natož průkaz o očkování.

Negativní dopad migrace na českou kulturu zvyšuje politika potlačování české kultury, více či méně po roce 1989 praktikovaná vládami ČR a rukou trhu. Je tristní, když se mnozí křesťanští ministři kultury chovají jako ministři církví.

Zásadním problémem je i vysoká agresivita mnoha migrantů ze zaostalých kulturních poměrů. Kdejaký spor mezi sebou řeší brutálním násilím. Podobně se chovají k občanům hostitelských zemí.

b) Narušování sociálních systémů příslušného státu.

Motivy větší migrace mohou být různé. Může jít o více méně vynucený útěk před válkou či hladomorem (měl by ale končit v první bezpečné zemi, což se ne vždy děje), může jít o emigraci za lepšími sociálně ekonomickými podmínkami (v ČR klasicky Ukrajinci), může jít o předstíraný útěk s cílem vykořisťovat sociální systém země, kam migrant směřuje a poměry hostitelské země přizpůsobovat obrazu svému. Masová nezvládnutá, převážně muslimská migrace posledních let do řady států západní, jižní a severní Evropy v těchto státech přinesla zásadní negativa, zásadním snížením bezpečnosti počínaje přes vyčerpávání sociálních fondů až po tichou i otevřenou islamizaci příslušných států.

Některé státy těžce poškodila válka, rozpoutaná západními mocnostmi (USA v Afganistanu v říjnu 2011, USA a Velká Británie v Iráku na jaře 2003 (proti této válce se v Evropě naposledy vzedmullo silné protiválečné hnutí, ale dobití a zničení Iráku nezabránilo), USA a staré evropské státy NATO v roce 2011 v Libyi a od r. 2011 v Sýrii, zde za silné pomoci arabských monarchií Perského zálivu, Turecka ad. Občanskou válku v Jemenu zásadě zhoršuje agrese Saúdské Arábie, krutého spojence USA i EU. Válkami přinesený rozvrat vyvolal rozsáhlou migrační vlnu z těchto států, která se zčásti nasměrovala do Evropy. Přidali se k ní četní migranti z „černé“ Afriky i ze zaostalých států jižní Asie. Válečné konflikty, vykořisťování rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy a z nich plynoucí bída se významně podílí na migrační vlně i z řady dalších afrických států. První bezpečná země s výjimkou Libye leží ale mimo EU, resp. zvednutá migrační vlna do EU má

vesměs motiv riskantní cesty za lepším, byť se na ní významně podílí i zjevně nedosta-
tečná pomoc prvním bezpečným státům na cestě migrantů a rozsáhlé pašování migrantů
do zemí EU pašeráky a tzv. lidskoprávními organizacemi, které státy EU do značné míry
sami financují. Sousední státy Německo, Rakousko, Slovensko a Polsko jsou bezpečné,
resp. muslimští migranti k nám, resp. do EU zcela jistě neprchají pro ohrožení na životě,
ale s cílem využívat a zneužívat naše sociální systémy. Proto také směřují především do
Německa, Velké Británie a Švédska, které je mají zdaleka nejštědrější.

Masová migrace za lepšími sociálně ekonomickými podmínkami má v hostitelské zemi
výrazné kontroverzní dopady i na trhu práce, neboť sráží mzdovou úroveň pracujících,
pomáhá prodlužovat pracovní dobu nad zákonem stanovených 8 i méně hodin za den,
snižuje standardy bezpečnosti práce, rozbíjí beztak nízkou solidaritu pracujících ad. To
jsou jistě hlavní důvody, proč se podnikatelé v ČR dožadují masového dovozu levné za-
hraniční pracovní síly. Domácí Češi odmítají těžce dřít za pár korun, na rozdíl od na Ukra-
jině zbídačených Ukrajinců, kteří berou prakticky jakoukoliv práci za jakýchkoliv podmí-
nek, byť v roce 2018 za vysoké konjunktury se začínají orientovat na státy západní Evropy
s vyšší mzdovou úrovní. Problémem mohou být i vážné nemoci, které migranti ze svých
domovin mohou do Evropy zavléci. Plně chápu odbory, že dovoz levné zahraniční pra-
covní síly odmítají.

V případě muslimské migrace je situace jednoznačná: máme-li přežít, musíme se jí roz-
hodně bránit. Pokud by vedení EU prosadilo tzv. Dublin IV (povinné přijímání určených,
převážně muslimských migrantů, jednotlivými členskými státy EU), nebyl by důvod v EU
setrvávat. Czexit by byl sice tvrdý, ale alternativní islamizace by bylo ještě mnohem horší.

V červnu 2018 sice přijetí Dublinu IV na nejvyšším summitu EU neprošlo, ale boj ne-
končí. Ještě horší hrozbu představují dva mezinárodní pakty o právu na legální a bezpeč-
nou migraci, připravované v rámci OSN v Marrákeši. Jejich přijetí by bylo sebevražedné.
Ó, kam až Organizace spojených národů klesla! Chápu, že USA a Maďarsko z jednání o nich
odstoupilo. Nechápu, proč tak ČR nečiní, resp. nakonec učinila jen u jednoho z nich!

Sílící klimatické změny mohou z Afriky a jižní Asie vyhnat v ne příliš vzdálené budouc-
nosti na půl miliardy lidí. Zamíří nejspíš do Evropy. Není-li Evropa připravena na součas-
nou vlnu migrace odstartované zločinným pozváním všech potenciálních syrských mi-
grantů německou kancléřkou koncem léta 2015, ještě mnohem hůř je to s připraveností

Evropy na případnou masovou vlnu migrace z důvodu razantních klimatických změn. Ani já na to recept nemám. Jisté je jen tolik, že je nutné sílíci klimatické změny co nejrychleji zabrzdit, ale ono už je celkem vzato pozdě teď a situace se dál rychle zhoršuje. Rázná opatření na zásadní snížení emisí skleníkových plynů, zvláště pak oxidu uhličitého CO₂ a metanu, se nerýsují, pokrok dosažený v Paříži v prosinci 2015 je zjevně nedostatečný, a nejen nový prezident USA D. Trump ignoruje i ty malé závazky, které na sebe USA vzaly. Není přitom sám.

Spíš jen obnaženým problémem jsou **homosexuálové**. Homosexualita je v zásadě určitá, prakticky neléčitelná porucha chování. Že Světová zdravotnická organizace (WHO) pod nátlakem různých pseudohumanistů, sluníčkářů apod. vyškrtila homosexualitu ze seznamu poruch chování, na věci nic nemění. Pro život a zdraví postiženého sice tato porucha není nebezpečná (pokudji nestíhá inkvizice co by hrdelní zločin), ale jako každá porucha je i tato porucha chování společensky nežádoucí. I zde platí jednak nutnost tolerance homosexuality většinovou heterosexuální společností včetně v ČR již uzákoněné možnosti registrovaného partnerství homosexuálů, jednak střídme chování homosexuálů. Připustit manželství homosexuálů znamená ještě více degradovat rodinu, základ společnosti. Homosexuálové by svou poruchu neměli dávat okatě najevo na veřejnosti. Dožadováním se práva na manželství a na adopci dětí heterosexuálů citelně poškozují společnost a současně ji obrací proti sobě.

Zdravá společnost nemůže povolovat sňatky, resp. manželství homosexuálů, jak nejen v ČR prosazují kromě homosexuálů různí pseudoochránci lidských práv, sluníčkáři, zelení, piráti a další. Tito lidé reálně opovrhují rodinou, základem společnosti. Manželství je výsada, která je v normální společnosti vyhrazena jen pro vztah osob opačného pohlaví, tj. pro vztah muže a ženy, včetně očekávání zplození a vychovávání dětí manžely, nikoliv pro vztah osob stejného pohlaví, resp. pro vztah kohokoliv s kýmkoliv. Manželství je základem rodiny. Normální rodina si vyžaduje rozhodnou ochranu ze strany společnosti a ne její degradaci výroky typu: „*Homosexualita je hodna obdivu!*“ (bývalá primátorka Prahy Adriana Krnáčová). Hodna obdivu byla, je a bude normální rodina, kdy rodiče jsou heterosexuálové!

Existence homosexuálů vytváří dva problémy, které vyžadují civilizované řešení. Protože v zásadě trpí nevyléčitelnou poruchou, která by se neměla šířit, nemůžou se dávat za vzor, jak se dnes nejednou děje pod praporem „zrovnoprávňování“. Ožehavou otázkou je i některými požadované právo homosexuálů adoptovat, osvojit si děti heterosexuálů, přestože jim homosexuálové vzhledem ke své zdravotní poruše nemohou být kladným vzorem pro založení normální heterosexuální rodiny. Jedovatý je argument, že osvojení dítěte párem homosexuálů nemusí pro dítě být horší než jeho další pobyt v dětském domově. Civilizované právo musí vycházet ze zásady, že se musí dbát především o reálné zájmy dětí, nikoliv o někdy zjevně pochybné zájmy pěstounů či homosexuálů.

Existuje názor, že registrované partnerství heterosexuálů i homosexuálů neskýtá stejná práva jako řádné manželství. Neskýtá a ani skýtat nemůže. V případě heterosexuálů je těžko pochopitelné, že neuzavírají manželství, které jim vytváří podstatně příznivější podmínky proti registrovanému partnerství. Je to jejich chyba! Současně nelze namítat proti požadavku některé sociální problémy registrovaných partnerů (dědění, péče o děti ad.) řešit lépe, než je tomu dosud.

11. Tzv. nová západní levice

Tzv. **nová západní levice** se zformovala jako protestní hnutí, v první řadě studentů, proti establishmentu, klasicky v květnu 1968 v Paříži, resp. ve Francii. Dalšími velkými centry zejména studentských protestů byly v roce 1968 USA (zde hrál významnou roli nesouhlas s válkou ve Vietnamu), Praha (pražské jaro, záležitost zejména inteligence a studentů) a Peking, kde vůdce Komunistické strany (KS) Číny Mao Ce-tung vyzval do boje proti stranickým a státním kádřům, viz tragická velká proletářská kulturní revoluce, vyhlášená 16. května 1966 Mao Ce-tungem s vrcholem v roce 1968, odvolaná v roce 1969 a definitivně zlikvidovaná po vítězství Teng Siao-pchinga v roce 1978. Ke státům reálného socialismu se chovala vesměs ignorantsky až nepřátelsky.

Zlepšující se materiální postavení neprivilegovaných vrstev obyvatel v poválečném dvacetiletí (rostoucí uspokojování základních hmotných potřeb většiny obyvatel a dlouhodobě nízká nezaměstnanost) byly materiální základnou k určitému rozvolnění společenských struktur v práci i mimo ni, rostoucího tlaku na tzv. vyšší potřeby, když ty základní hmotné byly většinou obyvatel stále více uspokojovány. Zesílila tzv. střední třída,

posilovaná navíc rozsáhlými dotacemi z veřejných rozpočtů. Zde byl objektivní, materiální základ mnohdy nejasných a mlhavých hesel a požadavků masového studentského protestního hnutí „nové levice“ o boji proti „buržoaznímu establishmentu“, „zbyrokratizované“, „technokratické“, „konzumní“ společnosti, za přímou a bezprostřední „demokracii účasti“, kupř. ve formě studentské samosprávy na univerzitách a dělnické výrobní kontroly na závodech a v továrnách. Velká studentská revolta roku 1968 ve Francii, klasicky v Paříži, a v USA byla vesměs tvrdě potlačena. Pražské jaro s neméně mlhavými hesly „socialismu s lidskou tvář“ v ČSSR pomohla potlačit i vojenská intervence pěti států Varšavské smlouvy, za tichého porozumění západu. V boji proti studentské revoltě postupoval establishment západu i východu reálně v dojemné shodě, byť z hlediska propagandy vystupovaly oba tábory nesmiřitelně.

Levice, zvláště pak KS Francie, nepodpořila studentskou revoltu. Podle F. Neužila tím prohrála, viz 3). Vyspělý kapitalismus našel dočasné východisko v určitém rozvolnění řízení podniků (přestalo být přísně hierarchizované). Časem přešel do protiofenzívy na bázi konzervativní neoliberální ideologie.

S názorem F. Neužila, že KS Francie nepodporou studentské revolty prohrála, se plně neztotožňuji. Levice se tehdy ocitla ve značně choulostivé situaci. Některé požadavky nové západní levice byly skutečně levicové, jiné směřovaly k rozbití společnosti bez náhrady a dost dobře je nebylo možné podpořit. Skutečná levice hájí v první řadě zájmy širokých vrstev neprivilegovaných občanů. Jejich součástí je i boj za posilování demokracie, ale nemůže sledovat rozbití společenského řádu bez náhrady, kam se ubírala tzv. nové západní levice po roce 1968, kam se tato ubírá i dnes.

Je ale otázka, do jaké míry se na oslabování staré levice podílel objektivní vývoj výrobních sil (ve Francii i pozdější kompromitace KS Francie účastí na vládě socialistického prezidenta F. Mitterranda v letech 1981-84) a jak moc chyby tradičních komunistických stran v souvislosti se studentskou revoltou v roce 1968. Postupná eroze klasického továrního proletariátu ve prospěch pracovníků služeb podle všeho hrála podstatně větší roli. Silné pozice v sílících službách KS Francie ani další tradiční komunistické strany nikdy nezískaly. Tradičního proletariátu ubývalo, neboť se přesouval do rozvinutějších rozvojových států, kde dřel na evropské poměry v otřesných podmínkách „za hrst či dvě hrsti rýže na den“ a proletariátu vyspělých kapitalistických států to příliš nevadilo. Nelze také

nevidět, že zejména západoevropská a severoevropská buržoazie v obavě před šířením reálného socialismu dělala z hlediska časů před rokem 1945 až neslýchané ústupky nepřivilegovaným.

Pouštět se do divokých vod rozbíjení staré společnosti prakticky bez náhrady bylo a je pro komunistické strany velice problematické. I tehdy zněla otázka tak, zda především setrvávat v obraně základních zájmů nepřivilegovaných tříd a vrstev obyvatel (spolu s bojem za mír – jádro levicové politiky), nebo se pustit do obrany zájmů dílčích, nejednou i kontroverzních menšin (zde zásadní problém nebyl, otázkou byla jen míra obrany jejich zájmů) či do zcela zástupných témat typu „svobodného sexu“ a perverzní legalizace užívání ničujících drog. Zpětně nutno konstatovat, že někdejší představitelé nové západní levice se časem začlenili do stávajícího establishmentu a zcela opustili boj za základní sociální práva nepřivilegovaných. Jejich účast v revoltě roku 1968 prý byla „mladická nerozvážnost“, jak v jednom rozhovoru jeden před časem vysvětlil.

Krach tzv. nové levice ve vyspělých kapitalistických státech po roce 1968 se zakládal na postupném opouštění tradičních levicových témat boje za přednostní řešení základních sociálních problémů nepřivilegovaných tříd a vrstev občanů ve prospěch řešení tzv. nových sociálních problémů – svobodný sex a drogy (klasicky hnutí hippies), plné demokracie (za kapitalismu ale nerealizovatelné, protože menší počet podnikatelů výrobní prostředky vlastní a velká většina občanů je nevlastní), ochrany národnostních (v USA zejména rasových) menšin, od 70. let i ochrany životního prostředí. Zatímco v roce 1983 němečtí Zelení významně spoluorganizovali masové protesty proti instalaci velmi nebezpečných USA raket středního doletu Pershing 2 v Německu, v roce 1999 jejich vedení podpořilo zločinnou válku NATO proti svobodné Jugoslávii. Definitivní odvedení tzv. nové západní levice do koryta kapitalismu bylo akceptování tzv. washingtonského scénáře transformace rozvojových a bývalých socialistických států, politiky ekonomického liberalismu, po roce 1989.

Po pádu evropských států reálného socialismu v letech 1989-91 se tzv. nová západní levice postupně transformovala na multikulturalismus EU typu. Objevila nová témata – boj za práva homosexuálů, boj za neomezená práva dětí (vedoucí ale k jejich těžkému rozmazlování, tj. k jejich velké škodě, až po odebírání dětí rodičům pod prapodivnými zá-

minkami, klasicky v Norsku, a tím i rozbíjení rodiny), za práva migrantů (podporuje systematickou masovou, převážně ekonomicky motivovanou a muslimskou migraci do států EU včetně jejich islamizace), a nejnověji boj Pirátů za svobodný internet (zavedení tvrdé cenzury internetu v Německu od 1. 1. 2018 ale na větší odpor Pirátů nenarazilo).

Chybou nebylo věnování se těmto a dalším novým či spíš staronovým sociálním problémům s výjimkou svobodného fetování a volného sexu. Sex by se měl až na výjimky zakládat na lásce. Zásadní chybou bylo, že se nová západní levice ve jménu řešení nových sociálních problémů odklonila od přednostního řešení základních sociálních problémů v naivní víře, že už jsou v zásadě (v podmínkách výjimečné konjunktury let 1960-73), vyřešeny. Nebyly, a je těžké si představit, že by to představitelé nové západní levice neviděli. Mnohé části nové evropské levice postupně opustily úplně tematiku boje za základní sociální práva neprivilegovaných, klasicky sílící francouzští socialisté, kteří si osvojili plně imperiální politiku kapitalistického státu. Destruovaly tak mezinárodní komunistické, dělnické a národně osvobozené hnutí. Nepřímo tak napomáhaly pádu států reálného socialismu v Evropě. Výsledkem je totální krach nové levice i tristní skutečnost, že v roce 2018 je reálně paralyzované i světové mírové hnutí, přičemž nebezpečí světové jaderné války narůstá.

Ideovým zázemím nové západní levice (v rozporu s realitou ji nazývají též kulturním neomarxismem, přestože s marxismem nemá nic společného, resp. postupně došla k symbióze s ekonomickým neoliberalismem, základním nepřítelem socializace společnosti) byl a dodnes je obvykle anarchismus, trockismus a maoismus s cílem rozbít stávající společnost a stavem blízkým anarchii osvobodit člověka. Snaží se rozvrátit tradiční konzervativní hodnoty, zejména rodinu, školu, obec, náboženství a společenský řád, zvláště pak národní cítění, vlastenectví. Z multikulturalismu EU typu udělala cynickou frašku, včetně šikany domácího obyvatelstva údajnými potřebami často podivných menšin včetně nepřizpůsobivé části nelegálních migrantů.

12. Relativně vyrovnaný regionální rozvoj

Z regionálního hlediska jsou pro sociální pilíř udržitelného vývoje nepřijatelné regiony výrazně chudé, regiony s nedostatkem cenově dostupného bydlení, regiony s nedostatečnou technickou, sociální (občanskou vybaveností) a ekologickou infrastrukturou, regiony

s nedostatkem pracovních míst a regiony se špatným životním prostředím. Ve čtyřech z pěti výše uvedených okruhů problémů byl někdejší reálný socialismus úspěšný. Nedo-
kázal ale v řadě směrů zajistit dobré životní prostředí, přičemž některé socializující státy přivedly své nejpostiženější regiony na kraj ekologické katastrofy.

Moderní socialismus musí mimo jiné nepřipouštět regiony se silně narušeným životním prostředím. Zajistit zejména dostatek pracovních míst na odlehlejších venkově bude náročné. Po roce 1989 je v ČR stále více ohrožena i technická, zejména dopravní, a mnohá sociální infrastruktura na venkově, viz opakované požadavky na rušení venkovských škol, pošt, těch či oněch úřadů atd., o hrubém zanedbávání údržby a opravy silnic 2. a zejména 3. třídy a lokálních železničních tratí nemluvě.

Socialismus v ČSSR dokázal rychlejším rozvojem Slovenska změnit i řádové rozdíly v ekonomické a životní úrovni bohatších českých zemí a chudšího Slovenska (asi 100 : 50) meziválečného období na rozdíly běžné (asi 100 : 90), což byl zcela ojedinělý úspěch ve světě mimo SSSR. SSSR relativně úspěšně překonával ještě mnohem větší rozdíly v rozvinutosti jednotlivých regionů, byť k homogenitě ČSSR se vzhledem k zásadním meziregionálním rozdílům v době startu a také velké odlehlosti mnohých regionů SSSR zdaleka nepřiblížil. Bez rozsáhlého a některými kritizovaného přerozdělování nově vytvořených hodnot ve prospěch zaostalých regionů by ale přibližné sociálně ekonomické vyrovnání nebylo možné.

13. Redukovat kriminalitu na velmi nízkou úroveň

Kriminalita, byť v různých dobách mohla být pojmána různě široko, byla odjakživa sociálně patologický jev. Ohrožuje právo lidí na život, právo lidí na zdraví, právo lidí na důstojnost a právo lidí na majetek. Je-li kriminalita vysoká, vyvolává pocit strachu, degraduje humanitu, spravedlnost, svobodu, demokracii atd. Úkolem každého státu, a tím víc státu socialistického a udržitelného, je jistě mimo jiné potírání kriminality. Nejde ale o úkol snadný a není zřejmě plně řešitelný (nulová kriminalita je zřejmě utopie, resp. ani drakonické tresty v některých společnostech kriminalitu zcela nevymýtily), resp. cílem nejen moderního udržitelného socialismu musí být nízká kriminalita a vysoká objasňenost a potrestanost zjištěných trestných činů.

Kriminalita má řadu podob. Z hlediska původce se nejčastěji rozlišuje kriminalita **válečná** (zde bývá ochrana mimořádně těžká, protože válčení má podobu více či méně organizované, státem posvěcené, byť do jisté míry mezinárodním právem válečným regulované kriminality), **státní** (stát se může chovat kriminálně, obvykle v rámci zneužívání své moci), **velká** (obvykle mafiánských klanů), **drobná** (jednotlivých zlodějů, násilníků a vrahů, popř. jejich malých skupin), dále **kriminální chování neukázněných jedinců** (v afektu, za volantem, pod vlivem alkoholu, drog, vandalů apod.). Vysoká příjmová polarizace společnosti často vede ke kriminalitě **sociální**. Velmi chudí občané jsou doháněni k drobné kriminalitě, aby byli s to přežít. Znamé je také rozdělení kriminality na **násilnou trestnou činnost** a na **majetkovou (hospodářskou) trestnou činnost**. Speciální kriminalitou jsou **trestné činy špionáže** ve prospěch cizího státu a **rozvracení společnosti v cizích službách**.

Kriminalita má více příčin: násilné sklony jednotlivců (zesilovat je může náboženský, národnostní, rasový či jiný fanatismus), snaha o žití na úkor druhých i mimo rámec platných zákonů, někdy i v rámci boje s konkurencí, a někdy i chudoba, resp. sociální důvody. Rozsáhlá kriminalita se pojí s herním průmyslem, s nelegální výrobou a prodejem drog, s nevěstinci, s pašováním zboží. Ublížení na zdraví pod vlivem drog nebo alkoholu bývá větší, než jakého by se pachatel dopustil za srovnatelné situace takovými látkami neovlivněný. Na konto neukázněných kuřáků jdou některé požáry. K rozsáhlému poškozování zdraví lidí (nehody, systematický stres, emise, hluk, destrukce územní struktury sídel i přírody ad.) způsobuje intenzivní silniční doprava. Soudy ale řeší vesměs jen oběti dopravních nehod, nejen na silnici, v případě absence pojištění i zaplacení způsobené hmotné škody.

Potírání kriminality by mělo zahrnovat jak prevenci, tak represí.

Prevence by měla zahrnovat výchovu, jednoduché a jednoznačné zákony bez mezer, rychlou a pokud možno bezchybnou práci policie, soudů a věznic. Důležitou součástí prevence kriminality je vytváření společenského klimatu, že poctivost se vyplácí (každému i potenciálnímu pachateli by mělo být zřejmé, že ho nejspíš rychle vypátrají, odsoudí a potrestají, u závažnějších deliktů i vězením), a nenutit lidi ke kriminalitě vytvářením vysoké příjmové a majetkové polarizace, a zejména masové bídy. Ale ani vysoká pravděpodobnost odhalení v ČSSR neodrazovala zejména od drobné hospodářské kriminality některé

jedince. Podobně ne všichni byli s to dostatečně krotit své případné násilnické sklony a také afekty.

Represe zahrnuje policii, soudy, prokuraturu či státní zastupitelství a věznice.

Reálný socialismus v Československu po své konsolidaci k roku 1960 dosahoval nízké kriminality, neboť mafiánské podnikání bylo prakticky potlačeno, nebyly sociální důvody ke kriminalitě, ČR netrpěla, popřípadě účinně potlačovala rasismus, šovinismus, náboženský fanatismus ad., zákony byly jednoduché a srozumitelné, efektivně řízené policii se dařilo objasňovat vysoký podíl trestné činnosti, soudy soudily rychle a přiměřeně, věznice pracovaly dobře (skutečnost, kdy se po roce 1989 vězňové v často dosti luxusních věznicích mají podstatně lépe než mnozí poctivě pracující občané, o bezdomovcích nemluvě, nelze hodnotit pozitivně), sázkové aktivity stát plně kontroloval, herny a veřejné domy nebyly připuštěny, byť k drobné prostituci docházelo, drogy k nám začaly pronikat ze západu výrazněji až v 80. letech apod.

Významnou příčinou byl fakt velmi silně postátněné ekonomiky, kdy společenská kontrola hospodaření socialistických podniků byla vysoká, hromadit velké majetky prakticky nešlo a krást mnohé věci nemělo smysl, neboť je nešlo dost dobře prodat. Výjimkou jsou amnestie, které sice měly mnohem nižší rozsah než po roce 1989, ale též přispívaly k růstu kriminality, stejně jako dnes, o možné negaci spravedlnosti nemluvě. Výjimkou byla část amnestie v roce 1960, která řešila dřívější politicky motivované přehmaty československé justice a ochránců bezpečnosti.

Problémem byla jistě i skutečnost, že socialistický stát v rámci potlačování třídního nepřítele omezoval svobodu a demokracii obyvatel v politickém smyslu, viz vedoucí úloha KSČ a systém vlády Národní fronty, ovládané KSČ. Za to dával obyvatelstvu bezprecedentní sociální jistoty. Otázkou je, jak moc tak činil a zda to stálo za to. Na to asi nebude nikdy jednotný názor. Konkrétně historicky bylo Československo konfrontováno mimo jiné:

- a) S nutností odsunu asi 90 % neantifašistických Němců a z části i Maďarů, páchajících za války na Židech, Cikánech, Češích a Slovácích genocidu (vynucené opatření, dokončené k 1. 1. 1947, které mělo ale i stinné stránky na morálku v Československu, tak jako každý, byť historickými okolnostmi vynucený hromadný trest). Soužití čtyř kultur v českých zemích ale zlikvidovala německá politika „nacionálního

socialismu“, nacismu, nacistická politika genocidy v letech 1938-45. Sem patří i invaze Banderovců do slovenských hor, trvající až do roku 1947.

- b) Se studenou válkou, která probíhala i organizováním teroristické činnosti (dnešním jazykem) částí poražené domácí i zahraniční pravice, s vrcholem v letech 1950-53. Společnost se musela bránit. Vyprovokovaná odvěta zašla podle všeho příliš daleko. Rehabilitace probíhaly zbytečně pomalu a nedůsledně. Rozporuplný ostnatý drát na hranicích se SRN a Rakouskem vydržel až do roku 1990.
- c) Tvrdé potlačování až kriminalizace skutečné i údajné protisocialistické opozice. Byly zjevnou chybou, narůstající v čase, byť šlo o navenek pohodlné řešení a ve srovnání se stalinským obdobím SSSR mělo mnohem mírnější podobu. Již v 60. letech mělo vymizet. Místo toho od roku 1970 přibýlo absurdní kádrování ve smyslu dotazování se občanů na jejich hodnocení vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968.
- d) Rozporuplná byla přímá a od roku 1968 nepřímá cenzura. Účinně potírala nejružnější brak, významně zvyšovala laťku pro uměleckou tvorbu a chránila český jazyk, ale také se někteří autoři mohli právem i neprávem cítit poškozováni.

Netroufám si hodnotit, jak hodně své vlastní zákony porušoval socialistický stát u nás v rámci zneužívání pravomoci veřejného činitele a další. Statistiky zde bývají hrubě neúplné. Zdá se, že proti mafiánským praktikám polistopadové demokracie v ČR i v SR šlo jen o drobnosti. Ani ve srovnání s Masarykovou první republikou nevyznívá špatně, viz častá střelba do stávkujících zbídačených neprivilegovaných občanů či cenzura, která nevynechala jediné médium, byť asi polovina zákroků připadala na komunistické Rudé právo, včetně jeho úplného zákazu v roce 1934. Doba mezi tím ale dost pokročila.

Srazit reálnou kriminalitu na úroveň 80. let by byl dnes obrovský úspěch. Otázkou je, zda v podmínkách soukromokapitalistické tržní ekonomiky s velkými rozdíly v příjmech a silně děravou záchrannou sociální sítí jde i v případě prosazení konsolidace policie, soudů a státních zastupitelství o cíl reálný. V každém případě zákony musí být jednoduché a jednoznačné, srozumitelné každému, policisté musí podle nich jednotně vyšetřovat, soudci je musí jednotně vykládat a musí podle nich jednotně soudit. Podobně musí soudy dozorovat státní zastupitelství. Zákony musí být spravedlivé. Současný stav, kdy zákony často chrání podvodníky všeho druhu a zejména velké mafiány, takže jejich oběti nemívají

šanci, je tristní, o politicky motivovaném trestním stíhání některých politiků nemluvě. Policie musí efektivně vyšetřovat trestné činy, soudy je musí spravedlivě soudit, věznice musí stačit kapacitně pro všechny osoby, které byly právoplatně odsouzeny za porušování platných zákonů. Institut amnestie je přežitkem monarchie. Měl by být zrušen nejen vzhledem k jeho rozsáhlému zneužívání prezidenty V. Havlem a V. Klausem. Podobně by měly být zrušeny akcie na doručenky (k zprůhlednění vlastnických vztahů v podnikání, a tím i k vyloučení takových podniků z výběrových řízení, když izolovaný zákaz účasti povolených firem s vlastníky na doručenku ve výběrových řízeních považuje EU za diskriminaci) a zavedeny povinné elektronické pokladny, aby bylo podnikání aspoň trochu transparentní. Snaha Andreje Babiše o zavedení elektronických hlášení tržeb jde v tomto směru. Ve hře jsou i nemalé úniky na DPH a spotřební dani.

Skutečnost, že prakticky na každé ustanovení zákona mají právníci více názorů, že soudy stejné delikty soudí často různě nebo také nesoudí vůbec, je tristní. Politicky i jinak motivované války soudců, státních zástupců a policistů, provázející ČR po roce 1989, jsou tristní. Také demokratická ČR má své politické vězně a vězně svědomí, což je špatné.

Místo závěru

K sociálnímu pilíři udržitelného rozvoje patří samozřejmě také zabezpečení života všem občanům v míru. Totiž, právo člověka na život začíná právem na život v míru, protože válka znamená pro území, kde se válčí, zabíjení, ničení, negaci všeho humánního ve velkém. Vzhledem k obsáhlosti problematiky zabezpečování života v míru jí zde vynechávám.

Literatura

Stat' má množství pramenů, které nelze dost dobře citovat, nemá-li být víc citací než textu. Významným zdrojem článku je někdejší generální linie budování socialismu v Československu, schválená IX. sjezdem KSČ v roce 1949, její část program odstraňování bídy a budování základních sociálních jistot v Československu, dále kritický rozbor úspěchů a problémů budování socialismu v ČSSR včetně využití četných diskusí na toto téma. Po-

dobně využívá četné diskuse na téma moderní socialismus pro 21. století a diskuse k udržitelnému rozvoji. Takto strukturovaný článek jde výlučně za autorem, byť velká část myšlenek je více či méně známa.

- 1) Šafránek, L.: Úvaha nad některými aspekty zkvalitňování důchodového systému, http://forum.klubspolved.cz/Safranek_Duchodovy_system.doc, cit. 17. 6. 2015.
- 2) Hrubec, M. a kol.: Nepodmíněný základní příjem, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-06-2.
- 3) Neužil, F.: Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu, interní materiál, vypracovaný v únoru – v březnu 2008.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

Jiří Malínský

Rozporuplná osobnost

(recenze knihy Michala Macháčka – Gustáv Husák)

Postava někdejšího československého prezidenta a generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka je v české části bývalého bezpomlčkového Československa osobností tajemnou, v mnohém obestřenou obtížně doložitelnými fakty a souvislostmi, navíc postavou nepochybně rozporuplnou. V souvislosti s předními osobnostmi komunistického hnutí vzniká přirozeně i otázka po jejich vazbách do moskevského „papežského“ centra. Pominout není možné ani skutečnost historických epoch; první a poslední slovenský prezident Československé republiky se ve svém takřka osmdesátiletém životě narodil do posledních let existence rakousko-uherské monarchie, v nadějnou politickou osobnost dozrál během první Československé republiky zejména v jejím studentském hnutí a dokonale dynamizoval svůj dosavadní život během přiškrcené existence klerofašistické farské republiky. Do popředí veřejného života pronikal počínaje válečnou Slovenskou národní radou a třetí Československou republikou. Jeho doposud harmonickou životní dráhu na počátku padesátých let přetrnulo zatčení a vězení, které bylo hrubým porušením netoliko demokratického práva, ale i vlastní legislativy státního terorismu padesátých let. Pražským jarem skončilo patnáctileté mimopolitické období Husákova života a jeho životní politická dráha vyvrcholila jak angažmá v Pražském jaru, tak postupným vyhasínáním lidským i fyzickým v nejvyšších státních a stranických funkcích země v srdci Evropy.

Mladý – pro některé své profesní kolegy až „neřestně“ – historik (v mnohém tím připomíná nestora české i slovenské historické vědy prof. Roberta Kvačka a jeho juvenilní runcimanovskou monografii) Michal Macháček se podjal nesnadného úkolu a práce vpravdě sisyfovské. Absolvoval a odborně i lidsky rostl na všem, co zakládá historika novodobých dějin: svědomitě prostudoval rodinný husákovský archiv, vyzpovídal oficiál-

ního Husákova životopisce normalizační doby Viliama Plevzu, stal se téměř rodinným přítelem jeho synů, s takřka mravenčí pílí badatelsky si osvojil dostupné archivní fondy české, slovenské i ruské a do duše rozporuplného Slováka z dnešní Bratislavy-Dúbravky se vcítil i vmyslel, jak to jen bylo možné. Dokresluje to – svým způsobem velmi podstatně – i pochvalný výrok jednoho z Husákových synů.

Jaký to obraz tedy předkládá historik a badatel Macháček svému čtenáři jako výsledek své zhruba devítileté práce? Pokusme se postupovat periodicky období po období života – už méně jednoznačně odkazu – nadaného, celkem svých vlastností a schopností i potencialit jedinečného slovenského politika.

Samo o sobě zajímavé je již Husákovo rodiště. Dúbravka je jakousi západní výspou slovenství oplodňovanou nejen očekávatelnou slovenštinou (vzácněji maďarštinou), ale i němčinou, chorvatštinou a osudovým jazykem Husákova života – češtinou (obě jeho manželky byly Čechoslovačkami). Až chudinský původ kombinovaný s jedinečnou intelektovou dispozicí a lepším zjevem (mladý Augustín Husák na fotografiích z mládí připomíná neokázale mužnou a neobyčejně atraktivní hollywoodskou filmovou hvězdu) mu usnadnily jak studium na proslulém gymnáziu, tak na právnické fakultě Univerzity Komenského a doslova ho katapultovaly do vedoucích funkcí ve studentském hnutí (na konci třicátých let byl dokonce zvažovaným kandidátem na funkci předsedy formálně apolitického celostátního Ústředního svazu československého studentstva), a to nezávisle na jeho komunistickém marxistickém přesvědčení, které už v tomto období přerůstalo meze svébytného (stejně tak bych mohl napsat prapodivného) duchovního útvaru na pomezí vědy a fideismu.

Oblíbený lektor-referent, působící zejména mezi středoškolským studentstvem, tu potkal svou životní partnerku Magdu Lokvencovou, ženu neméně krásnou, inteligentní a tvořivou, oproti němu navíc obdařenou tvůrčí láskou k Thálii (Magda Lokvencová-Husáková vychovala a ovlivnila celou generaci slovenských herců, mj. Emílii Vášáryovou). Tvořili spolu sourodý, mimořádně nadějný dynamický pár, který Husákovi vydatně spoluotvíral dveře do tzv. lepší společnosti (high society). Nikoliv náhodou byl spřátelen s právníkem Vlado Clementisem a jedním z největších slovenských básníků národním umělcem Laco Novomeským. Husák sám byl ústřední osobností druhé generace nepočtené slovenské komunistické generace kolem revue *ŠÍP*.

V šestitisícové sektě – tolik členů měla slovenská zemská organizace KSČ podle Macháčkových údajů na konci třicátých let – se před Husákem nástupem farské republiky otevřel poměrně velký prostor pro nadějnou politickou dráhu. Zatýkání vedoucích představitelů ilegálních struktur Komunistické strany Slovenska zhruba v polovině času druhé světové války vyneslo posléze do čela trojku Karol Šmidke (exponent exilového moskevského – či spíše kujbyševského /samarského/ – Gottwaldova vedení KSČ), Laco Novomeský a Gustáv Husák. Novomeský a Husák se pohybovali v poměrném luxusu v tzv. lepší bratislavské společnosti (v obrazových přílohách Macháčkovy knihy se mj. objevují např. fotografie, které ho zachycují ve společnosti generálního ředitele státní slovenské banky Karvaše), což do značné míry popouzelo jejich soustraníky („zúročilo“ se to jim oběma v éře poúnorového státního terorismu). Ale současně je na druhé straně do značné míry chránilo před perzekucí ze strany klerofašistické Ústřední štátné bezpečnosti (ÚŠB).

Legenda, že k přepravě do Banské Bystrice, centra Slovenského národního povstání, jim dopomohl Šaňo Mach, jejich osobní přítel či dobrý známý, nemusí být nadsázkou; stalo se tak již po uzavření proslulé Vánoční dohody r. 1943, která harmonizovala slovenský antiklerofašistický odboj do jednoho celku (následovala tak o dva roky starší český a vlastně také československý Ústřední národní revoluční výbor). Husákovský avanturismus, vysvětlitelný jeho poněkud sebestřednou ambiciózností (poněkud dost „vymodlené“ sjednocení KSS se zemskou slovenskou organizací ČSSDSD) uvedl, jak prokázal důkladným rozbořem pramenné základny Macháček, existenci pověstí o jeho zbabělosti a dvojtvárnosti (zemřelý stalinistický český historik Václav Král to demagogicky shrnoval do rčení, *čo politika rozdeľuje, to slivovica spojuje*), která však zůstává mýtem; ve skutečnosti nechybělo mnoho, aby Husák následoval Švermův či Golianův osud. Pomáhá to také vysvětlit Husákovo hrdinství tváří v tvář osidlům protosocialistického státního terorismu padesátých let minulého století.

Konfrontace mezi československy a slovensky orientovanou částí KSS po r. 1944, která se poprvé projevila již při moskevských exilových jednáních v březnu 1945, se během dalších týdnů a měsíců Třetí republiky dále prohlubovala. Na tom – zvláště po volebním neúspěchu r. 1946 – nemohl nic změnit ani úspěšný Husákem řízený slovenský předúnor na podzim 1947 velmi nedemokraticky otáčející jednoznačný volební výsledek z r. 1946. Původní očekávání Slovenské národní rady přitom brala zasvé postupně gradovanými praž-

skými dohodami, jež *mutatis mutandis* vedla k obnově unitárního státu (tzv. asymetrického modelu). Byla to chůze mezi Scyllou a Charybdou: přílišná slovenská uvolněnost zpochybňovala úsilí o vyrovnávání rozdílů mezi českou a slovenskou částí republiky, a naopak ve značné části slovenské společnosti vyvolávala nostalgii po karikurní samostatnosti klerofašistického státu (severozápad Slovenska byl okupován jednotkami *Wehrmachtu* a Slovensko bylo zbaveno benešovské jižní hranice, která mu pojišťovala přístup k Dunaji; muselo se spokojit s bratislavskou níkou; bolestná byla i ztráta Košic). Tyto přerovy vyhrcovaly atmosféru v KSS i KSČ a postupně se měnily v třaskavinu politických, také protikomunistických (vnitrokomunistických) procesů státního terorismu importovaného z Moskvy.

Poválečný Husák podléhá, jak se zdá, ze spíše nepřímých náznaků, moci, kterou disponoval, byť byl „pouze“ na slovenské úrovni. Poznamenalo to i jeho „slovenské manželství snů“; ukazovalo se, že Magda, nadaná i uměleckými geny z rodu Múzy Thálie, je pro Husáka jen obtížně snesitelná. To všechno se dalo na pozadí boje s Demokratickou stranou během slovenského „předúnora“, boji s *banderovci* a potom – po únorovém celostátním zvratu – i prvních náznaků kolektivizace a pokračující intenzivní industrializace a kulturní revoluce. Ale také boje o vedení KSS, sporů s představiteli starší funkcionářské generace typu Širokého či Bacílka. Osudným se pro všechny tři přátele – Husáka, Novomeského i Clementise – stal asymetrický model a hledání obětí zdůvodňujících stalinskou tezi o pokračování třídního boje i během socialismu. Jejich životní osudy – tragédie a zmary – jsou s dostatek známy: někde tady začíná u některých odklon od původně ušlechtilé myšlenky, u jiných naopak zesílené ztotožnění s ní, které kritické myšlení nahrazovalo splynutím, jež nemělo daleko do náboženství blízkého vytržení.

Paradoxně je to i další vrcholný moment života muže, který důvodné naděje na další vzestup vystřídal pádem až na dno tehdejšího protosocialismu. Osvědčil přitom mimořádnou statečnost a vůli, tj. vlastnosti, které mu jeho nepřátelé upírali. Zdá se, že si tak zachránil život už proto, že jeho vyšetřovatelé si z něj zoufali. Ze sítě a změti dočasně přiznaných a potom vzápětí odvolávaných údajných zločinů, jichž se tento „nejpravověrnější“ z pravověrných měl dopustit, posléze rezultoval dlouholetý trest-zločin, který ho vzdálil na dlouhá léta z rodiny, v níž vyrůstali oba jeho synové. Magda Lokvencová, která Husáka v těchto chvílích všestranně podporovala, současně opouštěla vztah ztrácející původní sílu vášně a vzájemného lidského propojení-splývání; byl to vztah osudový

a osudný. Pro oba. Více zaň platila výrazná osobnost slovenské divadelní – ale v zásadě i televizní – režie; předčasně, ještě před svými padesátými narozeninami, zesnula. Macháček jen nepřímo naznačuje, nakolik byl tím vším také doživotně poznamenán po svém propuštění zprvu dělník, a posléze vědecký pracovník Slovenské akademie věd, JUDr. Gustáv (Augustín) Husák, CSc.

Podobně jako jiná oběť zběsilých padesátých let (tempo toho času z nás udělalo šrot, povzdechne si jeden z hrdinů Mňačkovy dnes již klasické povídkové knihy *Opožděné reportáže*) Josef Smrkovský či Laco Novomeský (autor básnické sbírky nazvané výstižně *Stamoodtiaľ a iné*) usiloval i Husák o svou nejen lidskou, ale i stranickou rehabilitaci. Statečnost, kterou proslul v režimistickém vězení, z něj udělala přední osobnost slovenské kulturní a politické scény šedesátých let. Už tehdy se ale také projevovala jeho ješitnost a ambicióznost. Postupný nástup obrodného procesu, vyhlášeného XII. sjezdem KSČ r. 1962, práce rehabilitační Kolderovy a následně i barnabitské komise spolu s rozpadem třetího pětiletého plánu vedly k otřesům zpochybňujícím vnitřní jednotu Novotného vedení KSČ, narůstající krizi ideové a ideologické a k více tápavému než vědomému navazování na odkaz šmeralovského reformního komunismu. Rodilo se české *tání*: Pražské jaro symbolizované Dubčkovým vedením i třetím legionářským prezidentem armádním generálem Ludvíkem Svobodou. Jedním z jeho předních představitelů se stal i padesátník Gustáv Husák.

Historie této části jeho života je poměrně známou. Zopakuji proto pouze, že progresivistický politik Ledna se podílel na projektu radikální federalizace země a byl jednou z hnacích sil Pražského jara. Srpnová agrese, svým zaměřením i provedením nejen protiprávní, ale i zpátečnická a zločinná, použitím tzv. salámové taktiky rozdělila na přelomu let reformní síly do dvou křídel: kontinuitního a pragmatického; současně tím vznikl prostor pro značnou nezakryvaně mocenskou expanzi stalinistického, namnoze kolaborantského křídla, které na přelomu let 1969-1970 ovládlo situaci a stalo se hlavní oporou sovětskoruské okupace země. Úloha pragmatiků se postupem času stávala tragickou; symbolem tohoto osudového směřování a neodvratné pozdně stalinistické (auto)degenerace se stávala postupem času právě Husákova osobnost. Chorý, osamělý prezident (tragicky ovdověl r. 1977) stárnul stejně jako normalizační vedení a přihlížel – posléze už jen velmi bezradně – dějinnému vývanu stalinistického dirigistického socialismu. Když se tak skutečně na podzim r. 1989 stalo, zachoval si jako jeden z mála alespoň určitou kulturu

noblesy konce. Konce nejen systému, kterému se celoživotně oddal, ale i fyzického konce a bytí vlastního.

Tento model Husákova života obohatil pečlivý, důkladný, ale i myšlenkově invenční Martin Macháček důkladnou heuristikou, v jejíž badatelských snahách nechyběla ani orální historie a její postupy, důkladnou sondou v moskevských archivech, ale také suverénním zvládnutím disponibilní odborné literatury. Badatelsky zralá – nikoliv juvenilní, ale „dospělá“ – monografie otevírá pro historické bádání nejednu doposud skrytou niku. Typickým příkladem této části Macháčkova přínosu jsou opakované slovenské pokusy o emancipační gesta, která se posléze stávala křečovitou snahou po rovnoprávnosti a maximálním uspíšení emancipačního vývoje republiky a následně zjišťující, že bez české vstřícnosti by se jednalo o najevo nemoudré a pošetilé počínání. Když nakonec v první polovině osmdesátých let tohoto cíle československá společnost dosáhla, nebyla tato skutečnost v dobovém veřejném mínění snad ani zaznamenána. Prostřednictvím i důvěrné korespondence rodinné a politické i dokreslujících informací ruských komunistických archivů zjišťuje Macháček poměrně silný moment Husákova relativně slabého postavení v nejvyšších vrstvách stranických špiček, jež jsou zjevně motivovány jak jeho prvorepublikovým duchovním a ideovým vyzráváním, tak chováním během okupace a Slovenského národního povstání.

To mu také pomáhá postihnout vnitřní architekturu Husákovy osobnosti. Složitě prolnutí přichylnosti k rodině (své rodné Dúbravce i rodině zůstal věren a poměrně často ji navštěvoval), ambicióznosti (dosahující čas od času až egocentrické sebestřednosti), kritičnosti (jeho přilnutí k ideám Pražského jara nebylo pouze vnějškové), generační věrnosti (trvalou součástí jeho osobních vazeb zůstalo přátelství s davisty Clementisem a Novomeským) i pozoruhodného prolínání silné osobnosti a slovenského provincialismu (kvalitní vzdělání šlechtící jeho kritické myšlení a roztržitý osobní vztah k západní části republiky prolnutý až nábožensky založeným vztahem k stalinistickému dogmatismu). Zdá se – a Macháčekův model to o značné míry potvrzuje, že právě zde jsou kořeny Husákových opětných selhání i nesporný podíl na dějinném zhroucení jeho „kadarizujícího“ posrpnového pragmatismu.

Michal Macháček tedy v průběhu řady let soustavné práce, jinošsky juvenilního období svého vyzrávání badatelského a vlastně i osobnostního, odvedl práci pozoruhodně zralou,

prokázal jedinečnou a dnes dosti vzácnou schopnost syntetickou i transdisciplinární a v mnohém tak přispěl k postupné změně pohledu zatím hlavně badatelské komunity na poúnorové protosocialistické čtyřicetiletí. Naznačuje to konec konců i jeho závažný podnět na zřízení Českého (v zásadě a ve shodě s logikou dějinného pohybu de facto československého) historického ústavu v Moskvě.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

*1951. Absolvent FF UK obor archivnictví – dějepis. Po absolutoriu ředitel Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubě (1978 – 1985) a samostatný odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986 – 1993). Předseda OV ČSSD Praha 5 (1994 – 1995), člen obvodní rady MČ Praha 5 (1994 – 1998). Odborný pracovník Ústředního sekretariátu České strany sociálně demokratické (1994 – 2016) a vedoucí ústředního archivu České strany sociálně demokratické (2004 – 2015). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí České strany sociálně demokratické (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva Masarykovy demokratické akademie (2009 – 2015) a výboru Společnosti Edvarda Beneše (od r. 2015) a správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století v celočeskoslovenském kontextu a prognosticizujícím záběru se zvláštním zřetelem na kontextově pojaté dějiny českého sociálně demokratického hnutí.

Jan Klán

Kapitalismus, socialismus a budoucnost

aneb Mikeš už přišel

(recenze knihy Ilony Švihlíkové a Miroslava Tejkla)

Kniha, jejímiž autory je ekonomka Ilona Švihlíková a sociálně demokratický politik Miroslav Tejkl, je příspěvkem k diskuzi o kritice současného kapitalismu, stejně tak o možném směřování. Kniha je rozdělena celkem do 14 kapitol, ve kterých autoři zkoumají jednak dobu minulou, chcete-li dobu reálného socialismu, a zasazují ji do historického kontextu. Ukazují na nedostatky tehdejšího modelu socialismu a v jeho podobě nevidí systémovou alternativu, protože v roce 1989 zkolaboval. Spíš než kritikou reálného socialismu se kniha zabývá kritikou současného modelu kapitalismu, který na světě vládne. Autoři používají analýzu globálního kapitalismu a poukazují na fakt, že kdysi sice byl kapitalismus legitimním systémem, ale dnes to neplatí. Shodují se se zjištěním francouzského ekonoma Thomase Pikettyho, autora knihy *Kapitál* ve 21. století, který poukazuje, že dnes se čím dál více prosazuje princip renty. S dobýváním renty je spojena úzká skupina vyvolených, kterou můžeme nazvat mocenskou elitou. Pokud budu parafrázovat knihu amerického sociologa Charlese Wrighta Millse, tato úzká skupina lidí ve své podstatě ovládá svět a můžeme sem řadit jak bankéře, tak třeba akcionáře nadnárodních korporací a jejich ředitele.

V knize autoři poukazují na to, že kapitalismus ve 20. století měl určitou legitimitu, a to zejména ve svých počátcích, kdy byl postaven na standardním zisku. To znamená, že byl

více propojen s prací. Toto spojení fungovalo až do 70. let 20. století, kdy se uvolnila stavidla kapitálu, a začal jev, který dnes nazýváme globalizací. V knize nalezneme zejména kritiku neoliberalismu, který vytvořil silnou skupinu neprivilegovaných vrstev a pracovníků. Guy Standing tuto skupinu pracovníků nazývá prekariátem. Budoucnost je dle autorů čím dál více spojena s rychlým technologickým vývojem, kdy moderní technologie čím dál více utváří kapitalismus. Vznikají internetové platformy, které mají na burze obrát často mnoha miliard dolarů. Jako příklady si můžeme uvést společnosti jako Google, Facebook nebo čínskou platformu Alibaba. V knize je rovněž poukázáno na silný nástup robotizace. Autoři mají za to, že masivní nahrazování pracovníků roboty povede k nárůstu nezaměstnanosti a snaží se najít řešení, jak tomuto stavu zabránit, respektive, jak najít určitý kompromis. V knize se nezabývají systémovými alternativami – nerozpracovávají myšlenku základního příjmu, byť se i o ni v určitých částech zmiňují.

V knize jsou rovněž načrtnuty příklady sdílených ekonomik, které jsou postaveny na důvěře. Jedná se o platformy, typu Uber nebo Airbnb (sdílené automobily a sdílené bydlení). Jako nejlepší příklad sdílení uvádějí internetovou encyklopedii Wikipedia. Zamýšlejí se nad jejich přínosem pro společnost, ale rovněž rozebírají rizika. Tento nový typ ekonomiky se totiž čím dál více rozrůstá ve společnosti a vlády na to nejsou schopny reagovat. Sdílená ekonomika je tedy do jisté míry šedou ekonomikou, protože státu se odvádí buď žádné, nebo minimální daně. Z toho všeho profituje kapitalismus, který nevytváří žádné reálné statky, ale virtuální ekonomiku.

V knize je vidět intelektuální rozdíl obou autorů. Zatímco ekonomka Švihlíková se věnuje ekonomickému pojetí, tak Miroslav Tejkl knihu zasazuje do historického rámce. Knihu se nese nádech sociálně demokratického proudu, kam se zejména Miroslav Tejl řadí. Od knihy jsem očekával více. Je napsána poměrně složitým jazykem. Oproti jiným knihám Ilony Švihlíkové je to kniha spíše určena pro studenty ekonomie než pro laického čtenáře. Autoři knihu zaplnili textem, který je často „vycpávkový“. Občas se na některých stranách opakují. Mnohde používají cizí výrazy bez jejich českého ekvivalentu nebo bližšího vysvětlení.

Knihu mohu doporučit zájemcům, kteří si chtějí prohloubit ekonomické poznatky o době minulé, stejně i o době současné. Jak jsem ale napsal výše, tak kniha je napsána poměrně složitým jazykem a troufnu si tvrdit, že je nejméně podařenou knihou autorky.

Mezi její nejlepší knihy řadím „Přelom“ a „Jak jsme se stali kolonií“, ve kterých analyzuje jak možné scénáře budoucího vývoje, tak zejména osud naší republiky, a proč jsme se stali kolonií kapitálu a jiných zemí.

O autorovi:

Mgr. Jan Klán

**1982. Vystudoval sociální antropologii na Univerzitě Pardubice a veřejnou a sociální politiku na FSV UK. Zabývá se veřejnou správou a regionálním rozvojem. Dále se zabývá negativními dopady kapitalistické globalizace na společnost a hledá systémové alternativy. Je kritikem konzumní společnosti. Často publikuje v Haló novinách a na internetových serverech.*

Pavel Sirůček

Vize čtvrté průmyslové revoluce a společnosti podle P. Staňka

(recenze knihy Petera Staňka a Pavlíny Ivanové – *Spoločnosť 5.0: Ekonomika budúcnosti*)

Staněk, P., Ivanová, P.: *Štvrtá priemyslná revolúcia a piaty civilizačný zlom*. Bratislava: Elita 2016. 215 s. ISBN 978-80-970135-8-5.¹

Staněk, P., Ivanová, P.: *Spoločnosť 5.0: Ekonomika budúcnosti?* Bratislava: Wolters Cluwer SK 2017. 176 s. ISBN 978-80-8168-678-8.

Peter Staněk je známý slovenský ekonom a prognostik, dlouhodobě působící v Ekonomickém ústavu Slovenské akademie věd a spolupracující s Ekonomickou univerzitou

¹ S využitím recenze Čtvrtá průmyslová revoluce a společnost 5.0? *Acta OeconomicaPragensia*, 2017, roč. 25, č. 4, s. 87-92. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.591>. Do kontextu literatury 4.0 – tuzemské i zahraniční – recenzovanou publikaci kriticky zasahuje též přehledový materiál Průvodce literaturou 4.0 (aneb kritické otázky nad frázemi a mýty 4.0). *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2018 (VI.), s. 1-66. ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek180917-ch.htm>.

v Bratislavě. Byl poradcem několika vlád a zastával i funkci státního tajemníka ministerstva financí. Vystupuje často v médiích nejenom slovenských² a náleží k velmi plodným autorům knižních publikací, které jsou určeny širokému spektru čtenářů. Věnuje se problematice globalizace, vývoje světové ekonomiky, otázkám technologického a strukturálního rozvoje, finančních trhů, znalostní společnosti či proměn přírodního prostředí. V poslední době je viditelný svými varovnými predikcemi, které tzv. čtvrtá průmyslová revoluce (4IR) nepředstavitelně promění celou společnost. Nemá jít o prosté spojení technologických změn, nýbrž o zcela zásadní a skokový kvalitativní posun vývoje lidstva.³ Co může zatím vypadat jako plíživá změna, mohou ve skutečnosti být drobné potůčky, které se slévají do rychlého proudu klíčových změn ve všech oblastech života, včetně systémové změny technologií smart (Smart Cities, Smart Education, Smart Health, Smart Security, Smart Transport, Smart Public Relations aj.). Což má vytvářet zajímavý tok, který se postupně proplétá a formuje předpoklady pro celostní změnu. Podle Staňka má tedy v 4IR docházet nejenom ke spojení technologických změn, nýbrž zároveň ke skokovým hodnotovým posunům, které „háží společnost někam jinam“.⁴

Pavlaína Ivanová pracuje na Ekonomické univerzitě v Bratislavě a je autorkou několika odborných monografií. Vedle níže představovaných textů spolu s P. Staňkem publikovali i další studie. Jejich kniha o ekonomické globalizaci⁵ bývá vyzdvihována za angažovaný přístup z hlediska potřeb zachování lidské civilizace. Obdobně jako obě recenzované práce i tato vědecká monografie sumarizuje obrovské množství informací, analýz i nových myšlenek a postřehů, včetně využití nejnovějších poznatků z různých sfér ekonomie, ale i sociologie, politologie, ekologie nebo kosmologie. Autoři neopomínají ani problematiku

² Kdy např. tlumí nadšení nad růstem ekonomik ČR a SR, ve kterých za vážný problém označuje nízké mzdy. Nepochybuje o tom, že přijde zásadní finanční krize, s odhady deseti až dvacetinásobných důsledků krize 2008. Klade otázku, jak dlouho může vydržet růst založený na zadlužování? Připomíná, že finanční sektor se stal virtuálním finančním sektorem. Virtuální finanční sektor přesouvá pouze čísla, nikoli reálné hodnoty, nikoli reálné výrobky, nikoli reálné skutečnosti. Srov.

<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Profesor-Stanek-Hospodarska-krize-prijde-Otazka-je-zda-za-par-mesicu-nebo-za-dva-roky-537132>.

³ Což P. Staněk prezentoval i např. na Vratimovském semináři 13. 5. 2017, v referátu na téma *Fenomén čtvrté industriální revoluce*, publikovaným in *Naše Pravda*, č. 22/2017, s. III(5)-IV(6). Společensko-politická příloha *Haló novin*, 19. 6. 2017. ISSN 1210-1494.

⁴ Srov. <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/VIDEO-Profesor-Peter-Stanek-Do-roku-2030-zanikne-az-60-procent-pracovnich-mist-439089>.

⁵ Staněk, P., Ivanová, P.: *Súčasná tendencie ekonomickej globalizácie*. Bratislava: Elita 2015. 200 s. ISBN 978-80-970135-7-8.

přírodních zdrojů, kdy formulují a široce diskutují celou řadu zásadních, ale i provokativních otázek.⁶ Včetně té, zda si (post)moderní člověk dostatečně uvědomuje, že i přes obrovský technologický pokrok zůstává člověk součástí přírody a měl by se i v úctě sklánět před svým domovem, před planetou Zemí? K originálním příspěvkům ke zkoumání procesů uvnitř EU i aktuálních změn přicházejících z vnějšího prostředí náleží jejich studie o EU.⁷ Snaží se o překonání neúplného a často až fragmentovaného přístupu k evropským integračním procesům. Autoři apelují ohledně potřebnosti zásadní kvalitativní proměny EU, která vyžaduje nejenom redefinici cílů, změnu postupů, ale i vytvoření nové architektury společnosti i celé EU. V neposlední řadě publikace zdůrazňuje nutnost změny a zkvalitnění stylu řízení na všech úrovních EU.

P. Staňek proslul dlouhými přednáškami, ve kterých se dotýká mnoha a mnoha různých problémů a rychle skáče od jednoho tématu k druhému. Jeho rétorika bývá velmi energická a značně sugestivní, přičemž hýří a překypuje obrovským množstvím informací a zajímavých postřehů z nejrůznějších sfér života i nejrůznějších vědních oborů. Reakce z laické, ale i odborné veřejnosti bývají ovšem smíšené. Mnozí oceňují pozoruhodný rozhled a gigantická kvanta informací v nejrůznějších souvislostech i nesporně velice cenné inspirace k diskuzím a dalšímu přemýšlení. Zaznívají ale i hlasy kritičtější. Upozorňující na přílišná zjednodušování, na místy obtížně akceptovatelné myšlenkové i argumentační zkratky, na příliš kategorické soudy, na mlhavost vizí i obecnost doporučení nebo na mísení reálných fakt s hluchými místy. Snaha o komplexnost uchopení problematiky může vést k jisté neuspořádanosti. Staňkův styl vyjadřování i psaní – s neustálými odbočkami – působící dojmem, že autor chce za každou cenu sdělit úplně všechno, co k tématu zná, nemusí samozřejmě vyhovovat každému. Záplava formulovaných myšlenek doslova válkuje případné oponenty, přičemž málokdo má schopnost pohotově reagovat na neustále předkládané nové a nové teze i argumenty, které jsou přitom ovšem nezřídka obtížně doložitelné i ověřitelné a zůstávají spíše v rovině úvah a hypotéz.

A uvedeným způsobem jsou koncipovány i obě představované publikace na téma revoluce 4.0, resp. nové ekonomiky a společnosti 5.0. Jedná se pestrou mozaiku, kaleidoskopický příval ohromného množství myšlenek, postřehů, podnětů, útržků, náznaků, výkřiků

⁶ Staňek, P., Doliak, D., Ivanová, P.: *Globálne zdroje: Hrozba alebo šanca?* Bratislava: Wolters Cluwer SK 2017. 192 s. ISBN 978-80-8168-676-4.

⁷ Staňek, P., Ivanová, P.: *Európska únia: Postrehy a inšpirujúce riešenia.* Bratislava: Wolters Cluwer SK 2016. 184 s. ISBN 978-80-8168-482-1.

i úvah z mnoha a mnoha oborů a sfér, včetně samozřejmě hospodářství a ekonomie.⁸ Není však příliš zřetelná metodologická ukotvenost, kdy místy může vznikat dojem, že jako stejně významné jsou prezentovány ideje naprosto zásadní i nepříliš podstatné aspekty či detaily.⁹ Výklad nikde nepostupuje přímo, nýbrž se soustavnými odbočkami a mnoha a mnoha ilustracemi. Čtenář se v textu velmi rychle ztrácí. Stěžejní „červenou nit“ výkladu – při troše trpělivosti a nezbytné námahy – objevit v obou titulech nicméně lze. Zdůraznit je ovšem nutné, že knihy samotné čtenářsky přívětivé příliš nejsou. Diplomatically řečeno. Jednotlivý text je zoufale nepřehledný, působí hodně, hodně monotónně a nesnadno se v něm orientuje. Přesněji, nedá se v něm orientovat vůbec. Téměř až fyzickou bolest způsobuje absence vnitřního členění kapitol, dílčích shrnutí, závěrů, mezititulků etc. Na téměř čtyřech stovkách stránek obou knih se nenalézají ani jeden obrázek, graf, tabulka, poznámka ani sebemenší odkaz. A to ani tehdy, když text zmiňuje další autory – třeba německé či francouzské. Které konkrétně, však neříká.

Nepříjemně překvapuje – u publikací anoncovaných coby vědecké monografie – absence právě jakýchkoli odkazů.¹⁰ A i ohledně seznamů literatury byla očekávání mnohem větší. U knihy z roku 2016 v literatuře figuruje 21 položek, u titulu z roku 2017 pak 16, včetně celých ročníků časopisů. Jinak jsou uváděny v drtivé většině notoricky známé publikace knižní, a to vesměs charakteru spíše populárního, resp. popularizujícího. O nepříliš pozorné, ba spíše nulové, editorské práci svědčí drobné formální chyby v literatuře (včetně např. chybného roku vydání české knihy *Průmysl 4.0* týmu pod vedením V. Maříka v textu z roku 2017) i její nejednotná úprava. Více nežli trestuhodná je, u publikace tohoto ražení, absence rejstříku.

⁸ Přičemž titul z roku 2016 je charakteru „o drtínek“ více ekonomickém ve srovnání se šířeji zaměřenou knihou z roku 2017. Nicméně obě práce významně překračují mantinely úvah standardní mainstreamové ekonomie.

⁹ Což může někomu zavánět postmoderním relativismem. Postmoderní kolážovitá metodologie-nemetodologie může snad mít i svůj jistý půvab, leč nám staromilcům se občas vybaví přísloví tom, že postmodernisté zkrátka „plácají páte přes deváté“. Nezřídka přitom bývají konstatovány naprosté banality či je slavně objevováno již dávno dobře známé. Tak, jako v tuzemsku komerčně veleúspěšně páchá T. Sedláček (který k tomu umně přibalí kýbl kýčovitého patosu a pár lekcí z kavárenského morálního imperialismu). Za toto nemístné přirovnání se autor recenze ale omlouvá, P. Staněk je opravdu jiná liga a jeho výstupy stojí za to číst, poslouchat i promýšlet.

¹⁰ A dodejme i poznámkového aparátu. Šíří vědeckého záběru, snahou o komplexnost i neustálými odbočkami a ilustracemi může v některých aspektech P. Staněk připomínat M. Ransdorfa. Jeho výstupy však vždy byly vybaveny poznámkovým aparátem (často rozsáhlejším nežli text samotný) a stovkami odkazovaných pramenů.

Leccos naznačuje drobným písmem v tiráži textu z roku 2016 uvedená poznámka vydavatele, že do autorského textu bylo redakčně zasahováno pouze minimálně, neboť měl být uchován jeho autentický přednáškový charakter.¹¹ Možná, že kdyby bylo redakčních zásahů více, výsledku by to výrazně – a to opravdu výrazně – prospělo. Alespoň z hlediska čtenářského komfortu. Což plně platí i pro druhou představovanou publikaci z roku 2017. Nejen přehnaně puntičkářský kritik by mohl rýpavě podotknout, že méně mnohdy znamená více... Včetně nebezpečí kontraproduktivního rozmělnění klíčových východisek, tezí i závěrů a doporučení. Obě představované knihy se sice logicky doplňují, nicméně v mnohém i překrývají a dublují. Ze dvou publikací by bez větších problémů mohla být jedna jediná. Na straně druhé však respektujme styl psaní i způsob prezentace P. Staňka (který má i svá pozitiva) a nemějme mu přehnaně za zlé publikování vícera knižních titulů. Lze přitom závidět, že na Slovensku je i takovýmto pracím poskytován prostor (a především finanční zázemí) a knižně vycházejí. I když, obdobně jako u nás, je i tam cena knih hodně vysoká. Mnohým přijde až nemravná.

Explicitně deklarovaný ústřední záměr představované práce z roku 2016 spočívá ve snaze vyvolat změnu myšlení a pokusit se čtenáře připravit na civilizační změny. Zda se tofflerovský „*futureshock*“ ohledně 4IR a nové společnosti 5.0 autorům opravdu podařilo alespoň minimálně rozptýlit, ponechává tato recenze na úvaze každého p. t. čtenáře.

V případě 4IR, ale i „*pátého civilizačního zlomu*“ nemá jít pouze o změny technické a technologické, nýbrž má být nutné tyto procesy uchopit komplexně. Recenzenti oceňují inspirativnost knihy a někteří ji označují přímo za přelomovou – což se ostatně týká i řady dalších prací P. Staňka. Včetně i recenzovaného titulu z roku 2017, též označovaného za „*unikátní*“.¹² Zmíněné texty totiž mají bourat staré stereotypy, stará paradigmat, staré hodnoty a staré způsoby myšlení. Zlom v myšlení se má týkat nejenom vnímání současné reality, ale především konstrukce nové, budoucí, společnosti.¹³ Drze se ale vynořuje ka-cířská otázka, co místo „*starého*“ vlastně autoři nabízejí „*nového*“? Vize smělé, leč hodně utopické.

¹¹ Nicméně i přednáška by měla být vnitřně strukturována.

¹² Srov. zadní stranu přebalu rec. publ. 2017, resp. tamtéž rec. publ. 2016.

¹³ S odkazy na slova F. Capry, že dnes jde o „*klíčový bod zlomu*“ a „*všechno bude jinak*“ (s využitím známé knihy *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture* – česky *Bod obratu*. Praha: Dharma Gaia 2002. 520 s. ISBN 80-85905-42-6). Capra požaduje syntetizující pohled na svět a diskutuje novou vizi reality.

Podívejme se na knihu z roku 2016 podrobněji a střízlivěji. Za přečtení a zamyšlení bezesporu stojí, i když čtenář přitom bude muset vynaložit nemalou námahu. Prokousat se celým textem vyžaduje opravdu notnou dávku trpělivosti i soustředění. Mezi pracemi o fenoménu 4IR však představované dílo patří k těm zajímavějším a inspirativním, neboť neobsahuje pouze prázdné fráze, plytké banality či prefabrikovaná hesla a plakátové agitky. I když přiznejme si, laťka v této oblasti zatím příliš vysoko nasazena není. Dále uznejme, že autoři minimálně vědí (či alespoň tuší), o čem vlastně mluví. Což se o celé řadě příspěvků na téma 4IR tvrdit vždy nedá.

Kniha obsahuje autorský telegrafický *Úvod*, pět jednolitých kapitol, krátký *Záver*, *Conclusion* a *Literatúru*. Pokusme se nastínit alespoň některé z nesčetných myšlenek, resp. spolu s autory, místy až provokativně, položit několik klíčových otázek obvykle s otevřeným vyústěním.

Již první věta celé knihy konstatuje rozvoj nové technologické revoluce, která bývá naivně prezentována jako automatické řešení všeho – „*od nezamestnanosti až po nový krásny svet bez problémov*“ (s. 7 rec. publ. 2016). Autoři podstatu dnešního společensko-technologického zlomu spojují s propojením dosud izolovaných procesů.¹⁴ Robotika se rozvíjí od poloviny 80. let, internet od 90. let, nanotechnologie po roce 2000, sociální sítě od roku 2000. Několik posledních let má docházet k jejich vzájemnému intenzivnímu propojování, s příkladem projektů-vizí typu *Industrie 4.0*. „*Hlavným multiplikačním efektem je prepojenie a vznik novej kvality vecí*“ (tamtéž). K tomu přistupuje 3D tisk, cloud, Big Data, systémy smart pro různé sféry a taktéž i diskuze o sdílené ekonomice a někdy šířeji už i o civilizačních modelech nebo charakteristikách generací X a Y (včetně např. toho, že miléniové generace se již nechtějí zavazovat majetkem, vlastněním, splácením úvěru a chtějí si pouze hned užívat, na což navazuje i sdílená ekonomika). Neopodstatněné technooptimistické nadšení nad údajně fantastickými novými možnostmi však často vede k potlačení

¹⁴ V pojetí P. Staňka 4IR, resp. projekty typu německé *Industrie 4.0*, původně vznikly jako skupina izolovaných technických revolucí. Což se má v současné době však již projevovat jako „*celostní systémový přístup*“, jako propojování jednotlivých důsledků. Používáme nové materiály v nových technologiích, řešíme problém individualizace produkce, efektivně přistupujeme k otázce recyklace a vztahu k životnímu prostředí a v konečném důsledku nám umělá inteligence má dovolovat analyzovat všechny souvislosti změny produkce, spotřeby, recyklace atd. Zmíněné se má postupně rozvíjet do komplexního celostního řešení všech problémů. Srov.

<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Profesor-Stanek-predstavuje-moznou-blizkou-budoucnost-Spolecnost-4-0-nalezeni-smyslu-zivota-moznost-nalezeni-bodu-ekvilibria-525122>.

nejen zdravého pesimismu, ale i zdravého rozumu jako takového. Ekonomickým a sociálním dopadům se v kritickém duchu věnuje menšina prací až v poslední době. Samotní autoři se domnívají, že nové technologie vytváří nové potenciální možnosti, ale „*čo s nimi spraví člověk, je už druhá rovina*“ (tamtéž).

Kombinace změn technologických, ekonomických i společenských má vytvářet „*zcela novou architekturu společnosti*“, kdy se do popředí dostávají i filozoficko-společenské otázky typu bezpečnosti (nejen informační) jednotlivce i celé společnosti, hranic soukromí, humanity nebo problémů s volným časem. Jednotlivé civilizační modely vykazují odlišnou míru schopnosti absorpce změn, což může nebezpečně prohlubovat polarizaci. Za vážný problém text označuje věcné a časové zhuštění, zkoncentrování zásadních změn, probíhajících ve stejném čase a prostoru. Jde o změny demografické, přírodního prostředí, geopolitické změny globálních rozměrů a o zásadní otázky bezpečnosti aj. Rychlost změn má být obrovská a tradiční parciální přístupy selhávají. Zásadní výzvy stojí i před integračními uskupeními. Ambicí autorů je poukázat na procesy tvorby architektury nové společnosti a ekonomiky, orientovat pozornost na rozhodující procesy změn a pokusit se nalézt odpovědi na otázky budoucnosti EU. Některé závěry označují za diskutabilní a polemické, jiné mohou vyvolávat obavy a působit až zlověstně. Např. ohledně nové kontroly společnosti, kdy zvláštností 4IR má být, že už ani kontrola nezůstává ve sféře člověka, nýbrž se přenáší na umělou inteligenci a vládnoucí elity už tudíž nepotřebují ani mezičlánek zprostředkující výsledky kontroly společnosti.

Fundamentální však má být vyvolání změny myšlení. Obdobně je formulováno i jedno z hesel „*povinné četby*“ o 4IR v českém jazyce. V ní přes sedm desítek expertů též dochází k závěru, že: „*Čtvrtá průmyslová revoluce je totiž revolucí především v myšlení lidí*“.¹⁵ Nejenom bytostný skeptik si povzdechne, zase už nové myšlení... Kolikáté? Není to už hodně vyčpělé klišé? Vyprázdněné, zdiskreditované? Nebylo by na místě apelovat spíše na návrat ke zdravému, normálnímu rozumu a nikoli nábožně vzývat myšlení pořád nová a nová?

¹⁵ Míňena s. 232 publikace *Průmysl 4.0: Výzva pro Českou republiku* (Mařík, V. a kol., Praha: Management Press 2016. 271 s. ISBN 978-80-7261-440-0), představující výstup národní iniciativy *Průmysl 4.0*, především ve smyslu reakce na německý projekt *Industrie 4.0*.

Mnozí zůstávají skeptičtí ohledně fantastické převratnosti 4IR (např. ohledně dopadů nových technologií na produktivitu)¹⁶ a už vůbec nevěří, že brzy už vůbec nic nebude, tak jako dříve. Propagandisté tzv. nové ekonomiky (ale i tzv. nové ekonomie) 90. let se také těžce zaklínali nedozírnými změnami, včetně nutnosti rychle přepsat učebnice ekonomie. I tato bublina už dávno splaskla. Bublin tzv. nových ekonomik splasklo ostatně v historii již více. Dnes čekáme na splasknutí technologické (a zdaleka nejenom technologické) bubliny další, k čemuž reálně již částečně dochází.¹⁷ Nicméně uznejme, že autoři představované knihy změny líčí obvykle relativně střizlivě a hysterickému nadšení (ani panice) 4.0 ještě úplně nepodléhají. Udržují si i jistý kritický odstup, nadhled a soudnost. I když i tady až příliš zřetelně probleskuje snění o údajně nových ekonomických zákonech či dokonce nových ekonomických paradigmatech.

První kapitola *Štvrtá priemyselná revolúcia (dôsledky – možnosti)* startuje rekapitulací změn spojovaných s fenoménem 4IR (posuny v digitalizaci, robotizaci, umělé inteligenci

¹⁶ Samotný P. Staněk často glosuje absurdnost stálého růstu velikosti HDP, např. v situaci, kdy se zvyšuje počet produktů, o které nikdo nemá zájem. Kritizuje i systém makroekonomie založený na průměrných ukazatelích.

¹⁷ Největší boom technologických iluzí 4.0 je pravděpodobně už za námi. Investoři začínají střizlivět z nemístného technooptimismu a nevěří již v převratné technologické změny v blízké budoucnosti. Už i naivní Američané si začínají uvědomovat, že Facebook není žádnou náhradou normálních lidských vztahů, nýbrž obrovský komerční experiment a výnosný kšeft, který má rozpoznávat jejich chování. I to, že auta opravdu nemohu magicky řídit sama sebe. A během pár let zaručeně nebudou plně samoříditelná auta dominovat segmentu dopravy. Už i mnozí dospívající, považovaní za horlivě fanatické uživatele sociálních sítí, si od těchto nezřídka dopřávají oddychový čas. Digitální detox se šíří nejen mezi mladými. Opadá i nadšení z přístrojů pro augmentovanou realitu, které měly nahradit mobily a počítače. Světem přestává lomcovat kryptoměnová horečka, splaskává bublina bitcoinu a bitcoinová revoluce se odkládá na neurčito. Lidé přestávají být poblázněni samozvanými experty a nechávají se již dále manipulovat vidinou rychlého zbohatnutí. K čemuž přispívá chaos v kryptoměnách i snahy vlád tyto regulovat. Kryptoměny měly převrátit starý analogový svět, ale i tato komodita se ukázala bytostně závislá na tržní logice. Také se ukazuje, že ani nový svět blockchainu nevedl k vymření bank, jak bombasticky hlásaly titulky. Dokola trapně omílaná prefabrikovaná hesla o tzv. znalostní ekonomice cudně zamlčují, že za tuto bývá nezřídka považováno, když úplně každému namažeme maturitu i vysokoškolský diplom, bez ohledu na jeho schopnosti a úsilí. Opadá i počáteční hippies nadšení ze sdílené ekonomiky. Ukazuje se, že všechno rozhodně nebude všech, jak se mnozí slaboduše domnívali. Stále zřetelněji se rysuje, že jde až v první řadě o brutální ekonomický diktát. Popularita sdílení je přitom založena na vyhýbání se daním a nízkých nákladech díky obcházení regulí a na svaté víře investorů. Významnou roli v tzv. nové ekonomice 4.0 hraje čím dál zřetelnější parazitování, namátkou např. na autorských právech. Sociální sítě jako symbol doby už zřetelně začínají ztrácet své charisma v Evropě i Americe. Google, YouTube, Facebook či Twitter směrnice o nakládání s autorskými právy na internetu mohou postihnout silně, díky závislosti jejich příjmů na internetové reklamě. Slábne i důvěra ohledně portálu Amazon, kterému jsou prověřovány finance a může přijít o lukrativní kontrakty s Pentagonem. Apple bude muset v USA začít platit daně za zahraničních příjmů atd. atd. Odklon investorů je dnes patrný nejen u kryptoměn, ale i u technologií. Technologičtí dominátoři jsou ovšem mocní a jejich zisky stále astronomické. Technologické ikony označované jako FAANG (Facebook, Apple, Amazon, Netflix, Google) však ve druhé polovině roku 2018 na burze silně krvácí a čelí mohutnému výprodeji svých akcií. Čelí nasycenému trhu (včetně poklesu poptávky v Číně a na dalších rozvíjejících se trzích), konkurenci, zvýšeným regulacím, pesimistickým výhledům do budoucna i ztrátě důvěry pod vlivem skandálů s úniky osobních údajů.

atd.). Připomenuto správně je, že většina autorů zužuje pohled na aspekty technologické, především v oblasti průmyslových procesů, čímž se změny zdaleka nevyčerpávají. Mění se také chování transnacionálních korporací či spotřebitelů i jejich vztahy. Pozice moci se má přesouvat u klíčových hráčů do oblasti informací o poznatcích a představách společnosti. Inovace mají být konstruovány tak, aby se vytvářely modulární systémy, z nichž bude možné vytvořit skládačku, puzzle. A celá technologie přípravy těchto modulárních systémů zůstane v rukách velkých aktérů, kteří jen zapůjčí své know-how k výrobě jednotlivých částí. Změní se celá podoba výrobního řetězce, spolupráce, služeb. Má dojít i k zásadním změnám prostorového rozložení produkčních systémů, kdy přestane být důležitá honba např. za levnou prací.

Autoři diskutují za prvé, změny produkčních systémů (robotika a nové materiály poskytují novou kvalitu tradičním produktům), za druhé, změny v infrastruktuře a distribuci i uskladňování energie (ve vazbě na změny v charakteru služeb), za třetí, změny tradičních struktur typu veřejného sektoru nebo dopravy (ve vazbě na digitalizaci, výpočetní techniku a síťové struktury) a za čtvrté, oblast spotřeby (změny struktury, přechod na spotřebu virtuální, dopady na bydlení, osídlení atd.). Jako ve všech částech knihy vždy s uváděním mnoha příkladů a řady odboček ve výkladu, které zde mají především ilustrovat komplexnost a propojenost aspektů 4IR. Dotýkají se namátkou i virtuálního vlastnictví nebo vzdělávání.

Velmi podobně je koncipována kapitola druhá *Štvrtá priemyselná revolúcia (spoločensko-ekonomická budúcnosť)*, která opět působí – jako ostatně všechny kapitoly – jako relativně samostatná přednáška. Zopakujme však, že jako přednáška nestrukturovaná a nepřehledná. Zaštitěná je obecnými úvahami o vlivu technologií na budoucnost, v duchu přehnaně technooptimistickém (s vizemi „zlatého věku“), ale i realističtější či dokonce pesimistickém. Zdůrazněna je fundamentální otázka, co má být náplní a smyslem života člověka? Současný vývoj 4.0 je bytostně založen na úspoře času,¹⁸ co si s tímto „bonusem“ ale lidé počnou? K čemuž přispívá i prodlužování lidského věku. Diskutovány jsou způsoby trávení volného času u jednotlivých civilizačních modelů (v euroamerickém, asijském, arabském a jihoamerickém). S trefným varováním, že snahy hyperglobalizátorů

¹⁸ 4IR umocňuje význam faktoru času taktéž ve vazbě na realizovanou výrobu. Chytré továrny s roboty mohou nejenom rychle dodávat produkty, ale i rychle měnit nebo zastavovat produkční kapacitu celého systému.

všechny „zglajchšaltovat“ na euroamerické standardy jsou silně naivní, neboť drtivá většina globu nemluví anglicky, nepije cocacolu, ani nezbožňuje popcorn. Drtivá většina obyvatel planety funguje v odlišných historicko-kulturních zázemích. P. Staněk opakovaně upozorňuje, že většina úvah o budoucnosti se tváří, jako kdyby společnost byla homogenní, a nebere v úvahu specifika jednotlivých civilizačních i národních modelů. V tomto rámci lze široce diskutovat přednosti, ale i omezení modelů euro-amerických v komparaci s asijskými. Včetně možných inspirací, ale i nepřenositelnosti např. čínských zkušeností do odlišného prostředí evropského.

Vztah člověk versus technologie je recenzovanou knihou nastíněn též z pohledu procesů umělé inteligence, komplexní digitalizace a robotizace. Vyústěním je rekapitulace hlavních přínosů 4IR, které text spojuje s tím, že jde o „společenskú revolúciu...“ (s. 85 rec. publ. 2016), o změnu „civilizačního modelu...“ (dtto). A, co je nejzásadnější, že „... nová spoločnosť získava úplne nové dimenzie vlastného fungovania...“ (dtto). Stávající společnost se totiž nedá posunout do stavu 4IR a musí vzniknout společnost nová. Proto autoři v širším kontextu nehovoří o 4IR, nýbrž o „piatej spoločensky-ekonomickej revolúcii“ (tamtéž).¹⁹

Pátý civilizační zlom P. Staněk považuje za celoplanetární proces. Klíčovou kvalitativní změnu spojuje se změnou charakteru společnosti (společnost 5.0), a to ve směru důrazu na kreativnost myšlení jednotlivců, kontrolovaný systém společnosti a adekvátní technicko-technologické zázemí, které uvedené umožňuje. Má jít o společnost, fungující po kompletní robotizaci, umělé inteligenci, digitalizaci a použití autonomních systémů. Jejímž jádrem však má, a podle Staňka musí, zůstat člověk. Na čemž staví níže představovaná kniha z roku 2017.

Největší dopady 4IR text z roku 2016 spojuje s radikálním snížením potřeby práce, a to ve všech oblastech. Přičemž vyslovuje vážné pochybnosti, zda je adekvátně připraven člověk samotný. Po nástupu umělé inteligence lidem totiž zbyde jediný náskok v podobě absolutní kreativity myšlení a vymýšlení netradiční přístupů. Přitom velká část populace (s odhady až 95 %) však není mentálně nastavená na takový systém uvažování, na kreativní a logické myšlení, na chápání souvislostí i architektury vztahů. Ta žádné uplatnění

¹⁹ Jiný neotřelý slovenský autor současnost vnímá jako „postinformační vlnu“, kdy „informačně komunikační revoluci“ datuje 1985-2000 (a „vlnu informační a telekomunikační revoluce“ 1980-2015). Od roku 2015 predikuje „revoluci postinformační“, resp. „biomedicínsko-vodíkovou“ (Šmihula, D.: The Waves of the Technological Innovations of the Modern Age and the Present Crisis as the End of the Wave of the Informational Technological Revolution. Studia Politica Slovaca, 2009, roč. 2, č. 1, s. 32-47. ISSN 1337-8163).

nalézt nemá. Co s ní? S čímž úzce souvisí aktuální diskuze o základním nepodmíněném příjmu i rozšíření „*part time*“. Neboť pokud těmto lidem dáme peníze (na což by bylo možné využít části toků z šedé či černé ekonomiky), tak klíčovou se stane otázka, co bude naplní a smyslem jejich života? A v čem jsou vlastně tito lidé užiteční nejenom pro společnost, ale i pro sebe samé? Nebo snad úplně ze všech naděláme vědce, kreativce, programátory, operátory, digitální specialisty a k tomu nadšené dobrovolníky neziskovek a přátelských sítí sdílené ekonomiky?

Současné vzájemné propojení trendů geopolitického vývoje, technologické revoluce, změn přírodního prostředí a „*globalizování*“ planety zdůrazňuje kapitola třetí *Civilizačné modely a štvrtá industriálna revolúcia*. Zmíněné vývojové linie mají běžet minimálně 30 roků, přičemž některé (v čele s technologickou revolucí) se posledních 15 let urychlují. Rozebírány jsou detailně problémy euroamerického civilizačního okruhu, a to prizmatem globalizace a v komparaci se vzorci chování především asijskými. Opět s mnoha příklady a odbočkami a vyústěním v konstatování, že procesy 4IR nejsou ani dobré, ani zlé. Míra využití jejich pozitiv závisí na parametrech společnosti a historických danostech jednotlivých civilizačních okruhů.

V úvahách ohledně vlivu technologického vývoje na ekonomiku a celou společnost pokračuje kapitola čtvrtá *Technologické zmeny a hospodárska stratégia*. Přináší další náhled na některé fundamentální dopady nových technologií, v čele s digitalizací, kdy hovoří o „*paradigmatu nových technologických změn*“.²⁰ Relativně vyváženě načrtává možné přínosy (namátkou včetně zefektivnění vztahu mezi občanem a společností či růstu kvality života), leč nepřehlíží ani rizika (např. zneužití informačních systémů). Široce se dotýká i sdílených ekonomik a ústí v konstatování zásadní výzvy pro teoretickou i praktickou frontu při vytváření národních strategií, politik a koncepcí. Všechno je ale formulováno hodně obecně a v rovině proklamací.

Což platí i pro poslední – pátou kapitolu, pojmenovanou *Zásadné výzvy európskej integrácie v budúcnosti*. Rozebírá vývojové trendy rizik plynoucích z migrační krize, stárnutí populace, technologické revoluce, příjmové polarizace, změn přírody a další integrace v rámci transpacifických i transatlantických zón. Formuluje klíčovou otázku, zda další prohlubování evropské integrace a přenos dalších a dalších kompetencí na Brusel rizika

²⁰ Namátkou srov. s. 161 či 164 rec. publ. 2016.

pomůže řešit. Vztah ke stávajícímu směřování EU autoři formulují velmi opatrně, až opatrnicky a alibisticky (kdy např. vůbec nezmiňují zhoubné dopady politického projektu jménem euro). V obecné rovině odmítají univerzální a plošný model další integrace a zdůrazňují nezbytnost řešení vnitřních odstředivých tendencí uvnitř EU. Hlavní problém Evropy spojují s tím, že integrace předběhla obrovskou míru historické heterogenity Evropy, kde každý národ má své historické kořeny a zázemí. A právě specifika každého národního modelu by mělo být možné adekvátně využít ve vazbě na umělou inteligenci a robotické systémy (a další technologie 4.0). Otázkou zůstává, zda si toto přejí příslušné elity, nadnárodní korporace a jestli je připraveno i obyvatelstvo. Autoři připomínají, že procesy 4IR realizují především nadnárodní společnosti, leč jednu ze stěžejních sfér, kde by bylo možné využít nezastupitelných kompetencí národních vlád a samospráv vidí v systémech smart (Smart Cities, Smart Transport, Smart Education atd.). 4IR může silně působit i ve směru relokalizace a návratu k lokálnímu vývoji. Závěrem apelují na politické elity, aby konečně pochopily vážnost situace i zásadní výzvy současnosti hlavně ohledně způsobů řešení krizových situací. Stačí však tyto, byť snad i dobře míněné, apely?

Leckterý, a to i laický, čtenář může v textu z roku 2016 citelně postrádat zasazení 4IR do sledu průmyslových, technologických aj. revolucí i preciznější, přesněji jakékoli, představení civilizačních zlomů. Včetně predikovaného pátého, resp. společnosti 5.0. O těchto se lze více dozvědět v rozhovorech či vystoupeních P. Staňka. A v další knize stejného autorského dua.

Opět nemálo ambiciózní práce z roku 2017 znovu zasazuje procesy 4IR do širších souvislostí a naznačuje jejich různé dimenze, včetně pokračování úvah o civilizačních zlomech. Zásadní technologické změny 4.0 mají být spojeny s možnostmi uskutečnění společnosti 5.0.²¹ Revoluce v technice a technologii má přinášet možnost startu netušených proměn. Možnost vybudování nové společnosti budoucnosti, jejíž východiska i hrubý ob-

²¹ Což je pojem dosti vágní a silně nejednoznačný, používaný v různých souvislostech a občas se i překrývající s koncepty společnosti 4.0. Obvykle ale bývá míněn ve smyslu další logické fáze vývoje informační společnosti, někdy též ve smyslu společnosti postinformační. Za světového lídra technologií *Industrie 4.0* je považováno Německo, ovšem Japonsko se vydává dál. Své problémy (např. se stárnutím populace) chce řešit společnost 5.0 – dalším stupněm digitalizace a nasazením umělé inteligence. Koncept, využívající špičkové technologie (umělá inteligence, internet věcí, Big Data, kyberneticko-fyzické systémy aj.) má být cestou k supervyspělé (super-smart) společnosti. Společnost 5.0 zde reprezentuje pátou etapu vývoje společnosti (po společnosti lovců, zemědělské, industriální a informační). Vize nové společnosti 5.0 dle Staňka je však ještě daleko převratnější.

raz se kniha pokouší načrtnout. Včetně naznačení cest k ní vedoucích, ale i limitů, především limitů každého z nás. Má jít o společnost personalizovanou, včetně personalizace informací. S oboustranností informací mezi občanem a státem, občanem a výrobcem, občanem a municipalitou i mezi občany navzájem. Humanistická vize společnosti 5.0 je založena na důvěře a v jejím centru se nalézá člověk. V těchto pasážích text však již sklouzává do roviny silně utopického snění v duchu jakéhosi „kapitalistického komunismu“, kde místo reálných lidí poletují andělé 4.0.

Mediální vystoupení P. Staňka obvykle nepodléhá lacinému technooptimismu, spíše naopak. Nepřehlíží, že 4IR nebude mít pouze vítěze, nýbrž i četné poražené. Špičkové technologie rozhodně nepřinášejí pouze samá úžasná pozitiva, nýbrž i vážná ohrožení a rizika. Samotný P. Staňka si před tímto nezakrývá oči a zdůrazňuje především dramatické proměny trhů práce. V relativně střízlivějším duchu je koncipována i výše představená publikace z roku 2016. Vizionářské vykreslování nové společnosti 5.0 v textu z roku 2017 však realistický pohled místy opouští a nové technologie občas až nemístně idealizuje, včetně použití až básnických obrátů při líčení jejich úžasného potenciálu.²² Jako by chytrí roboti měli být zadarmo a dostupní úplně všem. A dodejme, že vize nové společnosti, kde všichni berou za nic peníze, sedí doma a přemýšlí „co s načatým večerem“, pro každého lákavá být opravdu nemusí...

Kniha sestává z krátkého *Úvodu*, čtyřech – opět únavně, nepřehledně a těžce monotónně – jednolitéch kapitol, stručného *Závěru* plus pasáží *Literaturu* a *O autoroch*. Znovu se pokusme přiblížit alespoň některé z nespočetných myšlenek a otevřených otázek v textu naznačených.

Práci otevírá připomenutí aktuálních rozsáhlých diskuzí na téma „kam smeruje vývoj ľudskej spoločnosti?“ (s. 7 rec. publ. 2017). V souvislosti se 4IR, resp. šířeji civilizačním zlomem. Diskuze o 4IR se obvykle soustřeďují na technologické proměny výroby (robotika, aditivní výroba, nové materiály).²³ Zároveň však probíhá rozvoj technologií smart, které mají zasahovat všechny části společnosti. Vedle informatizace a digitalizace společ-

²² Nicméně se text často snaží naznačit i možné protitrendy a vývojové procesy, které tak pozitivní být nemusí.

²³ K terminologii 4.0 podrobněji viz Minislovníček a literatura 4.0. *Medias res*, 2018, roč. III, č. 2, s. 35-67. ISSN 2464-6334, <http://www.mediasres.cz/publikace-medias-res/3021-medias-res-22018.htm>.

nosti probíhají změny přírodních podmínek, dochází ke stárnutí populace i mísení jednotlivých civilizačních okruhů. Autoři kladou řečnickou otázku: „*Ide teda len o náhodné hromadenie problémov v čase a priestore alebo o skutočný kvalitatívny zlom ve vývoji ľudskej spoločnosti?*“ (dtto). Zmíněné otázky a hledání odpovědí na ně představuje náplň recenzované publikace.

Autoři opět opakovaně zdůrazňují, že popisované procesy jsou komplexní, mimořádně složité, kdy jednotlivé vývojové linie se vzájemně propojují i ovlivňují. Dochází ke kumulování účinků i jejich vzájemným eliminacím. Volají i po odpovědích na fundamentální otázky typu hlavních vývojových linií i linií vedlejších, směřujících do slepé uličky. Ptají se též ohledně časových dimenzí jednotlivých procesů. Probíhají přitom změny rychle, anebo jde o postupný proces dílčích změn ústících do změny celkové, kdy máme relativně dost času na adaptaci? Právě z těchto důvodů knihu samotnou rozdělují na čtyři části, resp. kapitoly. Před jejich bližším představením konstatujeme, že text na formulované otázky vyčerpávající odpověď neposkytuje, a ani poskytnout nemůže. Pro někoho však nepřináší použitelné odpovědi skoro žádné. Poctivé je ovšem dodat, že cenná a inspirativní je už i samotná formulace otázek.

Kapitola první nese název *Architektura súvislostí*. Naznačuje hlavní souvislosti, zlomové body, rizika i možnosti. Autoři se pokouší zachytit různorodost současnosti, její vnitřní rozpornosti a signály přicházejících změn. Zohledňují nárůst heterogenity společností, různost civilizačních modelů, odlišnou míru adaptability na změny i tvorbu zárodků budoucích linií vývoje. Za klíčový znak označují narůstající heterogenitu a polarizaci společnosti v rovině příjmové, technologické i civilizační. Uvedené má formovat odlišné adaptační procesy na 4IR a její důsledky, jakožto i hledání a nalézání nových forem a cílů civilizačních změn.

Text úvodem opakovaně zdůrazňuje potřebu poznání „*systémové architektury souvislostí*“ mezi jednotlivými procesy. Připomínáno je několik klíčových evolučních posunů v dlouhé historii lidstva. V původní fázi vývoje šlo především o otázku rozptýlení se v prostoru. V současnosti je však již většina území vhodných pro život obsazena a domorodé obyvatelstvo obvykle o cizí migranty v masovém měřítku příliš nestojí. Přičemž autoři va-

rují, že rozdělení na „my“ a „oni“ bude s vyhrocováním přírodních problémů (např. s vodou) nabývat na významu přímo „extrémně“. Predikují nejzásadnější přerozdělování populace na Zemi.

Člověk významně ovlivňuje též povrch planety. Mají přitom jednotlivé probíhající procesy vlastní logiku a jsou logické ve vazbě na vývoj na planetě? Text operuje se závěrem, že vývojové procesy zatím nevykazují „dostatečnou míru inteligence“ konání druhu homo sapiens ve vztahu k přírodnímu prostředí. Diskutovány jsou procesy vypalování a kácení lesů nebo obrovská stáda dobytka, dnes již s globálními dopady (např. v rovině proměn hydrologických poměrů či mořských proudů). Globální oteplování má být pouhou výsečí probíhajících změn přírodního prostředí. Kromě zemědělství má na planetu zásadní vliv i osídlování, kdy vytváření velkých aglomerací opět dramaticky zasahuje např. do vodních zdrojů. K hlavním problémům megapolis kromě vody náleží potraviny a energie. Zemědělství i postupující osídlování zásadně porušují vztah k přírodnímu prostředí, kterému se člověk stále více a více odcizuje. Přičemž nabývá mylného pocitu nadřazenosti nad přírodním prostředím. K největším omylům dnešní filozofie text správně řadí zdůrazňování tzv. lidských práv bez povinností. Lidskoprávní panoptikum opomíjí také povinnosti k prostředí, ve kterém člověk existuje. Člověk nedokáže ovládnout ani sám sebe, a přitom chce ovládat přírodu.

Do složité architektury souvislostí kapitola zabudovává i otázky energetických zdrojů, dopravy (včetně trendů v podobě robotických aut atd.) a taktéž zdrojů potravinových. Autoři se v kontextu úvah o základu přírody v podobě obnovování dynamické rovnováhy zamýšlejí i nad škůdci a nepříznivými vlivy, které v rámci vývoje mohou plnit nezastupitelné funkce. Stále ale naráží na otázku, proč se lidský druh rozšiřuje tak ohromným způsobem? Vždyť přece v případě jiných biologických druhů při jejich nadměrné expanzi obvykle dojde k nárazu na limity biologické a biochemické rovnováhy, které začnou přebytečný počet příslušníků určitého druhu eliminovat. Člověk se zdá být jedinou výjimkou. Exponenciálně se rozmnožuje a dochází k obrovskému prohlubování rozporu mezi lidskými potřebami a strukturou zdrojů přírodního prostředí. Což má být výzvou pro další vývoj. K základním postulátům technologické revoluce by tak měly náležet úspory energií i materiálů pro výrobu.

Celá kapitola má mírně filozofický charakter, s decentně „zeleným“ nádechem, a je uzavřena otázkou, zda je chybný pouze koncept „svatého grálu ekonomů“ v podobě HDP, anebo je chybná celá konstrukce přístupu k ekonomii, včetně vztahu k lidské společnosti. S poukazy na tvrdě ekonomické dimenze filozofie přístupů, že vlastně nejlepší z hlediska HDP jsou velké katastrofy a škody, kdy jejich náprava vede k růstu HDP. Zdrojem jeho růstu tudíž je i šedá a černá ekonomika či nárůst problémů díky příjmové polarizaci. Tyto otázky nemají být výzvou pouze pro vědecké komunity, nýbrž pro každého příslušníka lidské rasy. Nelze se spoléhat, že technologické posuny automaticky vyřeší všechny nelogičnosti fungování lidské společnosti a lidské ekonomiky.²⁴ Musí se hledat nové cesty, nová řešení a času přitom nemusí být nazbyt. Přitom na straně druhé nové technologie mohou k odstranění nelogičností významně přispět.²⁵

Vývojové procesy typu *Industry 4.0*, digitalizace či nových materiálů – v rovině technické a technologické stránky změn – rekapituluje druhá kapitola *Spoločnosť budúcnosti – možné cesty*. Vlivem *Industry 4.0* (což je množina různých procesů jako digitalizace, informatizace, robotizace, Big Data, senzorické systémy, nové materiály, aditivní výroba, umělá inteligence) přitom vzniká komplexní proměna na straně výroby (jejího hardware i software) i změna celkového charakteru spotřeby. K čemuž náleží např. poznávání představ zákazníků, produkce „šitá na míru“, individualizace výroby, ekologizace nebo odstraňování zbytečné produkce.

Kapitolu startuje poukaz na mnoho dimenzí úvah o společnosti budoucnosti. Které nelze redukovat na promítání současných ekonomických pohledů na ekonomiky národní či globální, či na technická a technologická vylepšování, resp. vliv technologií na fungování společnosti. Nikoli nepodstatnou otázkou zůstává i smysl života a smysl fungování společnosti, i to, kam by díky technologickým skokům vlastně měla dospět. Na společnost budoucnosti je nutné nazírat komplexně. Následně jsou – opět s mnoha odbočkami (včetně např. připomenutí konspiračních teorií ohledně teroristických útoků na počátku 21. století) – široce diskutovány některé roviny problematiky nové společnosti. A to

²⁴ Autoři se pohybují v obecně abstraktní rovině a naprosto ignorují, že mnohé uváděné „nelogičnosti“ jsou naprosto logickým důsledkem tržního soukromovlastnického uspořádání a nikoli obecnou vadou lidského druhu.

²⁵ Na s. 168 rec. publ. 2017 autoři odkudsi vytahují číslo 1 bil. USD ročně. Což má představovat „hlavní blok úspor z *Industry 4.0*“ v podobě odstranění právě zbytečných a nelogických činností.

v souvislosti s infrastrukturou (dopravní, energetickou, informační aj.), včetně růstu závislosti současných společností na nich.

Uváděn je pestře barevný pel mel problémů (ale i „alogičností“) energetických, dopravních, zdravotnických či vzdělávacích. Společnost má reagovat na změny přírodního prostředí cestou adaptace, včetně např. bezodpadového hospodářství nebo požadavků 100 % recyklace, který se má stát „zákonem“, či 100 % elektrifikace, což má snížit i tlak na životní prostředí. V optimistickém duchu jsou diskutována kritéria efektivnosti, s predikcí podstatného rozšíření obsahu termínu efekt. Apelováno je na nutnost přehodnocení ekonomické efektivnosti i chápání faktoru času, což opět dokumentuje řada příkladů. Technologie nám mají umožnit rychlé přesuny, a tím ušetřit čas na dopravu. Radikálně má klesnout potřeba práce,²⁶ zaveden má být základní nepodmíněný příjem a pro většinu populace má vzniknout obrovská dimenze volného času. Současně pronikavě vzroste cena „handmade“, všeho produkovaného nikoli roboty, ale lidskýma rukama. Většina času ve společnosti může být orientována právě na tuto produkci. „Handmade“ se může stát vizitkou nejvyššího luxusu. Vzroste role kvality i u individualizované masové produkce vyráběné roboty a svou roli má hrát „poselství tvůrce pro uživatele“. Význam ztratí masovost a anonymita produkce. Za jedno z fundamentálních východisek společnosti budoucnosti je označena možnost volby, kdy nové technologie mají umožnit harmonické naplnění ideálu jednoty individuálního a společného přístupu. Má jít o společnost, která každému členu dává možnost volby, poskytuje mu předpoklady pro seberealizaci a využití všech vnitřních dispozic. „*Je to ideálna kombinácia kolektívnej zodpovednosti a individuálneho rozvoja*“ (s. 91 rec. publ. 2017) i způsob překonání rozdílů mezi asijským a euroamerickým civilizačním modelem. Má být naplněn základní rozměr humánní společnosti a humanizace společnosti. Poprvé v historii dostává lidstvo technické a technologické zázemí, které tuto vizi umožňuje realizovat. Na druhé straně získává i zázemí k přetvoření sebe samých, k nalezení nového vztahu mezi společností, přírodou a jedincem.

²⁶ Přičemž mají současně vznikat i příležitosti nové. Má se přitom profilovat relativně úzká skupina vysoce specializovaných kvalifikovaných lidí, kteří budou chápat architekturu souvislostí, a ti pak mají být i skvěle odměňováni. Což má představovat hlavní výzvu pro vzdělání, které by mělo vést především k pochopení architektury souvislostí, a lidé by tímto měli získat schopnost informace do této architektury vkládat.

Další dimenze proměn načrtává třetí kapitola pojmenovaná *Spoločnosť budúcnosti – možné limity*. S dílčím cílem nového pohledu na výrobu a spotřebu z hlediska krátkodobého i dlouhodobého. Autoři neopomíjejí fenomén sdílené ekonomiky, personalizované služby, další změny ve spotřebě (její pokles, personalizace, ekologizace) ani další procesy zde vnímané jako „*limity i hranice doterajšieho vývoja spoločnosti*“ (s. 8 rec. publ. 2017). Ústřední roli přitom hraje robotizace v součinnosti s umělou inteligencí, která se má stávat již dnes skutečným partnerem reálných lidí a reálného života. Kladeny jsou další zásadní otázky a formulovány nové výzvy. Jak aktuálně chápat konkurenceschopnost? Je struktura současné spotřeby i výroby udržitelná? Jak se mění celková potřeba práce v lidské společnosti? Kam směřují procesy úspor práce? Jde v současnosti spíše o celkovou systémovou proměnu společnosti (včetně omezení zdrojů), nebo o změny částečné, byť i systémového charakteru?

O robotické revoluci se hovoří od 80. let, kdy roboti měli nahradit především fyzicky těžkou, namáhavou a nebezpečnou práci a umožnit tímto lidem koncentrovat se na práci tvořivou a kreativní. Vývoj však probíhal pomaleji a diferencovaněji, nežli se původně předpokládalo. Dnes máme být svědky druhé etapy urychleného zavádění robotických systémů. Posun nastává i v koncepci samotných robotů. Aktuální je téma kognitivnosti, ve smyslu spolupráce mezi roboty a pracovníky, která má být postupně transformována na spolupráci partnerskou a nikoli pouze na vydávání příkazů. Aktivní přizpůsobování robotů novým požadavkům má umožňovat umělá inteligence, která má nahradit i množství práce duševní (např. umělá inteligence jako umělý manažer, umělý personalista či umělý laborant, umělý lékař i umělý lékárník).²⁷ Ve vazbě na umělou inteligenci a roboty má vznikat i nový pohled na konkurenceschopnost. Již to nebude pouze otázka ceny, nákladů, případně času, nýbrž půjde o charakteristiky založené na komplexním chápání výrobku či služby (z hlediska času, nákladů, spotřeby surovin, ceny pro konečného zákazníka, ale i z hlediska vlastních nákladů produkce).

²⁷ Nejrychleji mají procesy 4.0 postupovat v automobilovém průmyslu a zřetelně viditelné mají být i posuny ve zdravotnictví. Technologie 4.0 mají otevírat možnosti individualizovaného přístupu k pacientům. Text optimisticky načrtává možnosti personalizace přístupu k pacientovi, včetně personalizované lékové politiky se širokým využitím nanotechnologií. I mnozí další autoři zdůrazňují obrovský pokrok ve zdravotnictví, včetně biomedicíny, někdy až s děsivými vizemi „*voliteľnosti smrti*“ v duchu kyborgizace. Odpůrci namítají, že individuální cílená špičková léčba v kontextu zdraví 4.0 bude nesmírně drahá, nikdy nebude dostupná všem a dramaticky prohloubí společenské rozdíly. Také kladou otázku, kolik „*nesmrteľných*“ lidí planeta Země užíví.

Text připomíná „zpětný oblouk industriální éry“, který může být rozhodujícím faktorem proměn výroby. Jde o zpětný návrat k individualizované produkci. Dřívější řemeslník byl producentem individualizované produkce, na principu masové výroby následně byly založeny manufaktury, což umocňuje standardizovanou produkcí tovární velkovýroba. Dnes robotické technologie opět začínají umožňovat výrobu podle přání jednotlivých zákazníků. Má docházet k obrovské psychologické a informační změně vztahu výrobce a zákazníka. Již to nebudou milionové série pro anonymního zákazníka, nýbrž půjde o personalizovanou ekonomiku. Personalizace výroby má vést k poklesu celkově vyráběné produkce, a tímto i šetřit vzácné zdroje. Digitální ekonomiky a digitální společnosti mají umožňovat individualizaci nejenom výroby a služeb, ale i vzdělávání, zdravotnictví, dopravy i všechno ostatního. A právě proto, že můžeme individualizovat, má tím být odstraňována nadbytečná produkce, která se dnes neprodá. Což má přinášet největší objem úspor. Uvedené má být prohloubeno podstatným rozšířením sfér sdílené ekonomiky.²⁸ Dále kapitola pokračuje v líčení ohromného potenciálu umělé inteligence s aplikacemi v dopravě, zdravotnictví, ale i kontrole společnosti.

Což má být důkazem, že všechno, co člověk vymyslí, může použít na skutky dobré, ovšem i zlé. Revoluci umělé inteligence a robotiky tudíž autoři charakterizují „třemi K“ a „jedním S“. Znamená to kognitivnost, komunikativnost a kreativitu.²⁹ A klíčovým je předpoklad security, tj. bezpečnosti. Pro správné fungování nových systémů musí být adekvátně stanovena i odpovědnost. Kdo bude odpovědný za případné škody způsobené umělou inteligencí? Umělá inteligence s robotickou revolucí má na jedné straně působit ve směru homogenizace společnosti, přispět ke sbližování sociálních vrstev spolu s výrazným zvýšením možnosti volby pro každého člena společnosti, ale na straně druhé může naopak vést k prohloubení polarizace společnosti, k obrovské diferenciaci možností jednotlivých členů společnosti.

²⁸ Smart technologie bývají prezentovány jako ekologické a udržitelné. Realita je odlišná. Připomeňme např. paradox chytrých měst, která jsou formálně zaměřena na ekologickou udržitelnost, ale prohlubují závislost na technologiích a dostatku energií. Ani údajná ekologičnost módních kryptoměn neobstojí tváří tvář faktům ohledně energetické náročnosti jejich vytěžování. A o ekologičnosti sdílených platforem lze pouze naivně snít.

²⁹ Kreativní způsob myšlení se má týkat každého člověka. Tím, že kreativně propojí informace různých oborů, zvládne interdisciplinaritu i schopnost vidět souvislosti. Což je předpokladem pro úspěch na pracovním trhu. Ve sféře IT nemá být klíčem programování, ale propojení vědních disciplín a kreativní posuzování toku informací.

Ke konci kapitoly autoři filozofují na téma, zda v nové společnosti bude důležité zúčastnit se výroby a spotřeby. Dlouhodobou udržitelnost systému spojují s návratem „tří K“ a „jednoho S“, doplněným „pátým symbolem H“ – humanismem. Připomínají symboly doby renesance – všestrannost, kreativitu a humanismus. Zahrnutí humanismu do fungování a celkové architektury nové společnosti má vytvořit „možnosť a šancu pre každého člena spoločnosti využívať všetky technické výdobytky robotiky a umelej inteligencie“ (s. 129 rec. publ. 2017). Nový svět by měl být singularitou „vzájemného K“ mezi umělou inteligencí a člověkem, a zároveň i „faktoru H“, dosažené vztahy spolupráce mezi inteligencí přirozenou a umělou.

Závěrečná kapitola čtvrtá *Vízia budúcej spoločnosti 5.0* se pokouší definovat obraz nové společnosti. Autoři opakují, že koncept 4IR se nevyčerpává technickými a technologickými změnami a při úvahách o pátém civilizačním zlomu zdůrazňují, že centrem pozornosti se musí stát člověk – se svým životem i pohledy na společnost, kdy uspokojování jeho potřeb se musí stát „fundamentálnou, primárnou smernicou“ (s. 137 rec. publ. 2017). Člověk by v nové společnosti 5.0 měl stát v centru všech změn, měl by být jejich iniciátorem i uživatelem. Což představuje základní filozofickou koncepci společnosti 5.0. Autoři se znovu vrací k důsledkům robotizace a umělé inteligence, za jejichž základ zde označují kognitivitu, komunikativnost, kreativitu, humanitu a také adaptabilitu (což pojmenovávají jako „kvalitatívny parametry“). Zmiňována je také rozporuplná problematika kyberzávislosti a kyberstresu³⁰, či nutnost řešení problému ztráty soukromí v nové společnosti 5.0, šířeji pak problému ochrany informací a dat. Útržkovitě diskutovány jsou i další faktory, které mají trvale ovlivňovat civilizační zlom. K vnitřním předpokladům společnosti 5.0, která má být taktéž společností informační, je řazena tvorba nové informační a komunikační struktury. Klíčovým se má stát nejenom shromažďování informací a jejich komerční využití, ale především zcela nový pohled na strukturování, obsah a využitelnost informací, které mají sloužit ke zkvalitnění života člověka.

Základním cílem nové společnosti 5.0 se má stát „pozitívny spoločenský rozvoj“ (s. 160 rec. publ. 2017), kdy má společnost stále více a více respektovat představy svých jednotlivých členů i individuálních subsystémů v rámci společnosti. Člověk v centru pozornosti

³⁰ Se zjevnou inspirací bestsellery N. Carra a M. Spitzera, které jsou i uváděny v seznamu literatury. K jejich dílům blíže viz trojjedinou recenzi in *Marathon*, 150, 2018, roč. 22, č. 2, s. 8-16, *Marathon*, 152, 2018, roč. 22, č. 4, s. 18-28 a *Marathon*, 153, 2018, roč. 22, č. 5, s. 22-32. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

přítom významně promění i produkční systémy. Pronikavě se totiž má proměnit vazba mezi výrobcem a spotřebitelem. V digitálním světě má jít o vazbu přímou, bezprostřední, bilaterální. Rozvinutí sofistikované soustavy těchto vazeb má náležet ke klíčovým oblastem rozvoje architektury souvislostí. Individualizovaná výroba má vycházet z představ každého jednotlivého zákazníka. Autoři se však i ptají, zda budou jeho přání a představy vždy logické?

Jedním z naprosto stěžejních aspektů nové společnosti se má stát důvěra. Založená na uvědomělém dodržování pravidel, dodržování korektnosti i utajení informací. A nejvyšší míru konkurenceschopnosti má mít firma nejdůvěryhodnější pro spotřebitele. Pátá civilizační vlna proto povede k posílení nemateriálních fenoménů, zde ve smyslu důrazu na důvěru. Hlavním kapitálem firmy nemá už být výše zisků na účtech, nýbrž právě důvěra. Firma, které budou lidé důvěřovat, bude mít větší šance i úspěšně přečkat časy deprese a krize. Důležitý bude i vztah ke společnosti, protože již dnes k nejlepším patří byznys se státem. Tudíž firmy z tradičního projektování produktů přejdou na projektování vztahu firmy a společnosti. Autoři připouštějí, že bude muset proběhnout velké množství změn – namátkou ve světle faktu, že dnešní člověk nechová přílišnou důvěru např. ve finanční systém a instituce. Obnovena by měla být i důvěra v to, že stát občana nikdy nenechá na „holičkách“. Vzájemná důvěra přitom vyžaduje nejenom efektivní a funkční systém státu (využívající informační infrastrukturu digitální společnosti), ale samozřejmě i vyspělé, informované a korektní samotné občany.

Nová společnost musí nalézat optimální vztah k životnímu prostředí. A pokusit se přitom řešit i dimenze, které jsou dnes ještě neřešitelné (např. předcházení přírodním katastrofám, haváriím). Ve vazbě na proměny hydrologických poměrů, fauny i flóry musí být společnost flexibilnější a pružnější. Musí být přitom překonáno rozdělení společnosti na elitu, která se chce zachránit za každou cenu vyčerpáním zdrojů pro záchranu ostatních. Musí jít o záchranu společnosti jako celku. Musí být překonána nepřijatelná majetková polarizace, přičemž nemá jít o společnost masového konzumu, která na přírodu hledí pouze jako na zdroj surovin a úložiště odpadů. Text se tak navrácí na začátek a opětovně apeluje na nezbytnost proměn člověka a jeho chování. Člověka přitom nazírá v „trojjednosti“ lidské bytosti – jako tvora společenského (potřebuje skupinu, společnost), individuálního a rozdílného (každý jsme jiný). Klíčovým krokem k realizaci společnosti 5.0 je

proměna nás samotných. Autoři nesouhlasí s frekventovanou filozofickou tezí, že k největším hrozbám budoucí civilizace náleží zásadní rozpor mezi rychlostí technického a technologického rozvoje na straně jedné a mentálními schopnostmi člověka na straně druhé. Kloní se k tomu, že technologie nám dnes přinášejí jedinečné šance pro zásadní kroky ve smyslu proměny vize společnosti 5.0 z chimérického obrazu na reálnou skutečnost. Nikdy v historii jsme tomu údajně nebyli tak blízko.

Stručný *Záver* opakuje tezi o mimořádně rychlém vývoji civilizace, čímž se otevírají nové možnosti, které člověk dříve neměl. Pozornost je však přitom soustředěna především na technickou a technologickou stránku změn, a dimenze sociálně ekonomické zatím v centru pozornosti nebývají. Na významu nabývá rozpor mezi technologiemi a rozvojem člověka. Nové technologie přinášejí úspory, poskytují lidem čas a umožňují i kontrolu všech stránek společenského života. Přehodnocováno je vynakládání lidské práce, mění se její struktura i profese a současně je očekáván obrovský pokles spotřeby práce (ve sféře výroby i služeb) v současném jejím vnímání. Naznačené změny přitom probíhají v době neustálých proměn přírodního prostředí. Svou roli sehrává i časová dimenze jednotlivých procesů, kdy rychlost změn je výrazně diferencovaná. Odlišná je i míra adaptability ve vazbě na historicko-kulturní kořeny a jednotlivé civilizační modely. Klíčová otázka současnosti tedy zní: *„Spoločný cieľ, vzájomná dôvera, humanita, pravdivý obraz sú technické predpoklady, alebo hovoria o nás samých?“* (s. 169 rec. publ. 2017). Máme každý z nás odvahu pohlédnout do zrcadla, které nám nastavuje digitalizace, robotizace, informatizace etc.? Nebo raději rozbijeme zrcadlo?

Zrekapitulujme: V případě nové společnosti 5.0 – v duchu P. Staňka (a samozřejmě i P. Ivanové) – jde o *„společnost pátého civilizačního zlomu“*. Kniha hovoří také o *„celkovém civilizačním zlomu“*, resp. o zlomu *„člověk v centre pozornosti“* (s. 8 rec. publ. 2017). Člověk, který se adaptuje, ale zároveň společnost, která se navrácí k člověku. Společnost, která má vzniknout v důsledku technologií 4.0, nemá být založena pouze na zisku. Ani na efektivitě v dnešním chápání, nebo na konkurenceschopnosti za každou cenu, ovšem má se jednat o společnost založenou na rovnováze.³¹ *„Mocnými nástroji změny“* se mají stávat

³¹ Na rovnováze do vnitřku systému a rovnováze vztahu společnosti a přírodního prostředí. Za *„primární směrnici“* P. Staněk považuje to, že nynější společnost se nachází v diametrálním rozporu s vývojem přírodního prostředí. Lidstvo přitom musí žít v rovnováze s přírodním prostředím. A připomíná další zajímavou tezi. V přírodě existuje princip homeostáze. Životní organizmy se dostávají do rovnováhy s vnitřkem vlastního strukturování, ale také do rovnováhy vztahu organismu a prostředí. Což má být jiná rovnováha nežli pouze vybilancovanost. Homeostatická rovnováha znamená, že každý jedinec, každá

důvěra, lidskost, společný cíl a pravda o realitě. Informatizace ukazuje společnost z hlediska jejích mechanismů. Technologie *Industry 4.0* nastavují společnosti „zrcadlo výroby“ a především přinášejí lidem dostatek času. Technologie nám nastavují zrcadlo a staví před nás zásadní otázku, jestli je dnešní společnost logická, rozumná, nebo jde o obrovské plýtvání zdroji lidskými, energetickými, finančními, technickými a mnohými dalšími.³² Otázku logiky, anebo nelogiky architektury a fungování současné společnosti umocňují neustálé proměny přírodního prostředí (sucha, horka, změny hydrologické, agresivní invazní druhy), stárnutí většiny populace i faktická neudržitelnost spotřeby, pokud jde nejenom o zdroje, ale v neposlední řadě i o odpady. Lidstvo chce problémy řešit technologiemi smart, což autoři za možné považují. Ovšem obvykle již nebývá dodáváno, že je současně nezbytná i proměna člověka samotného a jeho chování. Bez čehož se – podle autorů představovaných knih – obejít nelze. Přitom mají procesy změn být rychlé a údajně se ani nedají příliš ovlivňovat. Mají mít obdobný charakter jako přírodní procesy,³³ přičemž se jejich důsledky mají stále více a více kumulovat a posilňovat. *„Politické elity sú bezradné a neuvedomujú si nutnosť radikálnych zmien, obyvateľstvo sa nadmieru sústreďuje na nepodstatné technické novinky. Pracovať na zmene však zatiaľ väčšina príliš nechce“* (zadní strana obalu rec. publ. 2017).

Za klíčové autoři tudíž považují ochotu ke změně, čas na změny a odlišnou míru adaptability vyplývající z historicko-sociálně-ekonomických základů v rámci různých civilizačních modelů. Změna to přitom má být systémová, radikální proměny má reprezentovat

společnost, každá firma může najít optimální bod ekvilibria. Bod, ve kterém nikoho neohrožuje, ale sama se dynamicky rozvíjí. Srov.

<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Profesor-Stanek-predstavuje-moznou-blizkou-budoucnost-Spolecnost-4-0-nalezeni-smyslu-zivota-moznost-nalezeni-bodu-ekvilibria-525122>.

³² P. Staněk vyjadřuje vážnou obavu, že v případě korektního provedení této analýzy, zjistíme, že značná část dnešní společnosti je nelogická a je v rozporu s principem optimální rovnováhy. Hlavní přínos 4IR potom spojuje s tím, že nám vytváří potenciální možnost nalézt bod ekvilibria. Otázkou naší volby ovšem je, zda vůbec projevíme ochotu tento bod hledat. Zdaleka nikoli každý totiž chce do nastaveného zrcadla pohlédnout. Právě proto považuje *Industry 4.0* a celkovou digitalizaci světa za šanci zastavit se, podívat se na společnost i na sebe sama. Zamyslet se nad tím, jestli pokračovat v prohlubování příjmové polarizace, v hromadění produkce, která nikdy nenalezne kupce, a pokračovat v devastaci přírodních zdrojů. Anebo hledat optimum, aby se stávající systém jednoho dne nezhroutil. Tedy pokusit se nalézt řešení, východisko ze stávajícího stavu. Dnes stále ještě nikdo nemá čas. Technologickou změnou nám čas bude poskytnut. A vzniká ještě fundamentálnější otázka, co s tím časem lidé učiní. P. Staněk opět opakovaně formuluje obavu, že lidé na odpověď připraveni nejsou. Srov.

<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/rozhovory/Profesor-Stanek-predstavuje-moznou-blizkou-budoucnost-Spolecnost-4-0-nalezeni-smyslu-zivota-moznost-nalezeni-bodu-ekvilibria-525122>.

³³Textem místy probleskuje fatalismus ohledně možnosti změny ovlivňovat. Prostě se s tím lidé musí smířit a poslušně – „chca/nechca“ – se proměnit, aby se... Vlastně, co? Aby nás mohly ještě více ovládat technologie? Technologie (ani trhy) přitom nejsou anonymní a odosobněné. Za nimi vždy stojí konkrétní zájmy a profity.

nové strukturování práce a člověka ve společnosti. Uvolnění člověka z výroby (robotika), infrastruktury (umělá inteligence) i zvládnutí nového financování chodu společnosti poskytne lidem čas. Ovšem zůstává fundamentální otázkou, jak tento lidé naplní? Co bude smyslem života, ale i jak bude vypadat hospodářství, resp. co udělá sdílená ekonomika s výrobou? Stále přitom zůstane klíčové vlastnit, anebo se klíčem stane užívání, tedy „*ne-být otrokem vlastnictví, nýbrž stát se uživatelem?*“. Jak ale bude vypadat infrastruktura společnosti a jejích cílů? Bude to společnost kontrolovaná, anebo společnost založená na kompetentním, vzdělaném a odpovědném člověku?³⁴ I na uvedené se autoři poctivě snaží hledat odpovědi či alespoň náměty k zamyšlení. Jak se jim to daří, ponechává recenze opět na názoru p. t. čtenáře.

Nicméně si recenzent přesto neodpustí několik rýpavých námětů k diskuzi. Staňkova vize společnosti 5.0, kdy možnost jejího vybudování otevírají technologie 4IR, se může jevit mnohým přitažlivě lákavá, nicméně naprosto otevřená zůstává otázka subjektu. Kdo to uskuteční a kdo změny povede? Nediferencované lidstvo, každý sám za sebe? Jakoby otočením kouzelného prstenu se všichni lidé zastaví, zamyslí a podstatně se změní? Budou snad v čele stát hyperglobalizátoři? Ti, kteří usilují o new order, o nový světový řád, který se humanistickým ideálům společnosti 5.0 opravdu příliš nepodobá? Nebo snad pomatení korektně pokrokářští liberální pseudointelektuálové? Jak se zachovají stávající elity? Text zmiňuje, že elity si mohou uvědomit, že je nezbytný návrat „*tří K*“, „*jednoho S*“ a k tomu „*pátého symbolu H*“? Budou náhle osvětleni, prozřou a uvědomí si, jak špatně dosud konali?

Jako z jiné galaxie působí i úvahy o obnovení důvěry mezi lidmi, důvěry k výrobcům i důvěry ve stát. V soukromo-kapitalistických mantinelech? V diktatuře tzv. liberální demokracie? Mezi limitami vzniku společnosti 5.0 autoři neuvádějí ani kapitalismus ani tržní logiku. Pouze cudně špitnou o tom, že společnost 5.0 by neměla být založena pouze na zisku či dokonce by měla být společností bez zisku. Nikde ani zmínka o vlastnictví výrobních prostředků, včetně robotů. Není už důležité? Marginalizace vlastnictví díky sdílení se ale týká hlavně vlastnictví osobního, kdy se (post)moderní lidé-mileniálové již

³⁴Dodejme – kde se tento člověk najednou vezme? Spadne z Měsíce? Nebo snad někdo ještě věří, že tzv. znalostní společnost produkuje a formuje lidi opravdu vzdělané, opravdu kompetentní a opravdu odpovědné?

údajně nechtějí obtěžovat a zatěžovat vlastněním bytů, automobilů, koloběžek nebo praček.³⁵ A co ti „neboží“ vlastníci výrobních prostředků? Ti se budou muset pořád „obětovat“ a zůstat i nadále „otroky vlastnictví“?

Na úplný závěr poznamenejme, že i když nikoli úplně všichni jsou skálopevně přesvědčeni o převratnosti 4IR, rozhodně to neznamená, že téma technologií a nové společnosti není důležité. Právě naopak. Celý projekt 4IR má stále význam hlavně v rovině propagandistické a psychologické. Bublina 4.0 je podmíněna spíše tlakem ze strany výrobců nových technologií nežli reálnou poptávkou a společenskými potřebami. Mediálně a marketingově pečlivě hýčkané trendy typu módního vychvalování IoT či nesoudného (a často přímo šíleného) sci-fi fantazírování ohledně AI vytváří dojem, že jakási převratná a dramatická revoluce skutečně kolem nás probíhá. 4IR pravděpodobně žádnou průmyslovou revolucí není a s úspěchem lze zpochybňovat i udávané číslo čtyři. Nicméně ČR (ani SR) nemohou tyto trendy přehlížet a musí minimálně reagovat na německou iniciativu *Industrie 4.0*, což my také částečně činíme konceptem *Průmysl 4.0*. Při strategických úvahách o důležitosti procesů 4.0 z hlediska specifik naší ekonomiky se nebojme položit otázku, zda je role „kooperujícího partnera“,³⁶ kterým se – podle oficiálních dokumentů – má ČR stát, opravdu dostatečně ambiciózní? Proč jen lopotně zachycovat německé trendy i4.0 a pořád pouze jenom „držet stopu“ a pasivně přicmrndávat? Nebyly by na místě spíše úvahy a projekty 5.0 či 6.0, kde bychom mohly stát v některých aspektech i v čele a trendy nejenom fatalisticky přijímat, nýbrž také aktivně spoluvytvářet?³⁷ ČR by si měla najít průmyslovou aktivitu, ve které bude mít tendence opravdu excelovat. Co kosmický průmysl? Nebo superstrategické suroviny (lithium, wolfram, grafit, fluorit, zlato, uran)? Ovšem nejenom těžit, nýbrž i zpracovávat a průmyslově využívat – a to bez zahraničních pijavic.

³⁵ Realista k tomu škodolibě poznamená, že především na to nemají prostředky. Za „uvědomělým“ sdílením se totiž často neskryvá nic jiného, nežli nemožnost pořídit si např. vlastní bydlení. Propagovaným hitem se tak např. v USA dnes stává co-living, spolubydlení (což není nic jiného, nežli tolik vysmívané komunální bydlení v dřívějším SSSR). Přitažlivost romantiky společného bydlení ovšem povážlivě slábne s rostoucím věkem.

³⁶ Schopného nové technologie absorbovat a integrovat a inovacemi rozvíjet, s možností některá řešení *Průmyslu 4.0* i vyvážet.

³⁷ Objevují se i úvahy, že ČR by mohla být lídrem v cirkulární ekonomice. Tuze líbivé jsou vize přechodu od ekonomiky lineární (fungující na bázi řetězce vytěžit – vyrobit – vyhodit) k ekonomice cirkulární. Založené na opětovném využívání a opravě produktů a na tvorbě plně recyklovatelných výrobků. Což má být další z historických výzev dneška, srovnatelná údajně s ekonomikou digitální. I tady má být základem změna myšlení a proměna návyků lidí. Slogany o šetrném hospodaření, oběhovém hospodářství, oběhových městech, zavádění společensky odpovědných cirkulárních principů do firem (udržitelná výroba, nové byznys modely apod.) či udržitelných domácností jsou přitažlivé (především pro mladé), nicméně vzpomeňme, kolik miliard nás stály (a ještě budou stát) tunely typu solárních elektráren nebo biopaliv. A jaký je jejich skutečný přínos?

Nepřeceňujme se, nicméně ani zbytečně nepodceňujme. I malý chytrý David dovede leckdy Goliáše potrápit i překvapit. Neopomíjejme „zlaté české ručičky a zlaté české hlavičky“.³⁸ Pověstná šikovnost, tvořivost, schopnost improvizace i chytré nápady se schopností přijít s něčím unikátním, a to i při omezených zdrojích kapitálových či materiálních, mohou být velmi silnou zbraní i v drsné konkurenci 4.0 i 5.0. A nezapomínejme, že nikdy nelze spoléhat pouze na nápady. Stále důležitá zůstane také adekvátní materie, včetně „cihel či železa“. Nebo si opravdu úplně všechno 3Dvýtiskneme?

³⁸ Jejich podpora ovšem vyžaduje promyšlené a smělé strategie s využitím plánování. A v neposlední řadě také důraz na kvalitu vzdělání a nikoli na jeho zničující další liberalizaci. Která vede i neustálému snižování nároků, což je cesta k pseudovzdělanosti, resp. nedovzdělanosti či polovzdělanosti. Srov. Pokrokářské mýty vzdělání 4.0. *Marathon*, 149, roč. 22, č. 1, s. 2-11. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 4., rok 2018
Periodicita – půlročník

Texty neprošly jazykovou úpravou a vyjadřují názory autorů.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz